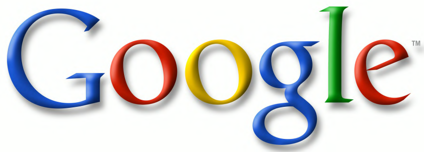
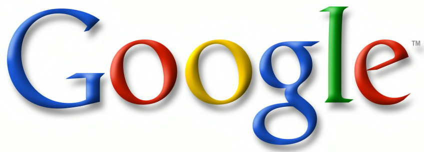

GFZE
Lundquist

Stockholms Stads
Historia,
från stadens anläggning till närwarande tid;

utgifwen

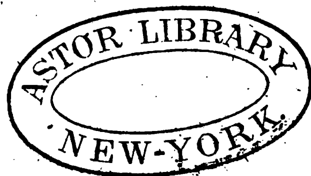
af

Nils Lundequist,

Aßeßor.

I Trenne Delar.

Andra Delen.

Stockholm, 1828,
hos Zacharias Haeggström.

Innehåll.

Femte Afdelningen, angående Södermalm och näst derintill belägna Holmar.

Sjette Afdelningen, angående Stockholms Stads och deß Malmars Storlek, Folkmängden och Stadens Utseende.

Sjunde Afdelningen, angående Helsowården i Stockholm.

Tolfte Afdelningen, angående Stockholms stads Handel, Handtwerkerier, Slöjder och Näringar.

Rättelser.

sid.	rad.	står:	läs:
2	7	Bysans	Bysens
14	1	unde	under
20	7	Ostra	Östra
26	27	twånne	trenne
27	19	twånne	trenne
29	22	Kanmar=	Kammar=
31	25	hågnas	hugnas
39	36	öd	öde
42	21	Swenskt	Franskt
43	37	Persilingränden	Persilie=gränden
72	35	rikrt	riket
90	18	uppräckt	upptäckt
96	sista rad.	efter ordet insatta, tillägges: dock hafwa, i sednare åren, nedannämnda twånne betydliga gåfwor Hospitalet tillfallit.	
97	15	deßa inkomster	inkomster till år 1754
112	22	fattighns	fattighus
117	22	24 rst.	4 rst.
160	20	Secreterate	Secreterare
174	35	3672	1672
177	23	för Stockholms	för KronoUppbörds=werket i Stockholms
192	13	Olaads härad	Olands härad
206	29	arbetsschola	handtwerksschola
214	4	Sprengporten	Sprengtporten
237	1	rill	till
287	10	Glin	Glie
288	13	Botomta	Boltomta

Stockholms Stads Historia.

Femte Afdelningen.

Angående Södermalm och de näst derintill belägna Holmar.

I. Capitlet.

Om Södermalms belägenhet och införlifwande med staden.

1. §.

Södermalm, som omgifwes af Hammarbysjön, Åhrstafjerden, Hornswiken, Riddarfjerden, Söder Ström och Saltsjön, allt intill Danwiken, bestod i äldre tider af en stor, bergaktig och skogbewext holme eller ö, som kallades Åsöna, hwilket namn efter fornsägen skall härleda sig af den ås, som låg wid grinden och förband ön med fasta landet *). Troligen menas härmed åsen wid grinden eller tullbommen, som fordom war wid Florens Backe å Catharinatrakten och Tullportsgatan.

Öns eller malmens belägenhet räknas wäl, efter geographiska indelningen, till Brännkyrka socken, Swartlösa härad och Södertörn, eller den delen af Södermanland, som, år 1720, blef laggd till Stockhoms landshöfdingedöme, men är helt och hållet under stadens styrelse och jurisdiction, samt alltså en ibland de sju holmar, hwaraf staden består. Denna malm, som räknas i omkretsen till 20,000 alnar, är ock den största och mest bebyggda af Stockholms förstäder, samt underlades staden, med all konungslig renta och rättighet, i öppet bref 1457.

Om twisten mellan ärchebiskopen i Upsala och bisko-

*) Loccenii Lexicon Juris Sveo-Gotici, 1665, p. 20.

ren i Strängnäs 1288, till hwad stift Stockholms stad med Åsöna borde lyda, är i första Afdelningen, 2. Cap. om Stockholms stads anläggning, berättadt.

Att deraf sluta, det Åsöna då redan warit så bebyggd, att den kunde föranleda till denna twist, strider emot hwad häfderna derom berätta. Staden hade denna ö till mulbete, sunnan för staden, der **Bysans Få gick**, 1306, omtalar Rimchrönikan p. 91, och att Danskarne, 1436, röfwade borgerskapets boskap, utanför Södra Tornet (p. 222), m. m.

Det lilla **Näs**, som förut sammanband Agnesit med Åsöna, utgör nu, så wäl genom den, af Konung Olof Haraldsson öppnade wäg utur Mälaren till hafwet (**Konungsund** sedermera kallad), som medelst södra strömmen och slußgrafwen, små särskilda holmar, hwilka kunna utmärkas under namn af **Qwarnholmen** och **Slußholmen**.

I beskrifningen öfwer Swerige, af And. Bureus författad och intagen i Henr. Soteri Svecia (Lugd. Batav. 1633, 16:o), säges Södermalm wara belägen in littore peninsulæ Toren (Södertörn), och Mart. Zeillerus, i sin Beschr. des **Königreichs Schweden**, Ulm, 1652, 8:o, p. 146, säger, att Stockholms södra förstad heter Toren.

2. §.

Stockholms stad begåfwades i Kongl. Rådets Privilegier, af den 26 Maj 1436, med Åsöna samt alla gamla tillegor och södra qwarnarne med strömmen imellan staden och Åsöna; i K. Christophers öppna Bref af 1442 och 1444, med fri fägång på Åsöna, och i K. Gustaf I:s Privilegier 1529, med Åsöna och södra qwarnarne, så wäl den, som under St Clara kloster legat, som den andra, åfwensom med bägge malmarne, att blifwa under stadens styrelse, undantagandes, att Norrmalm skulle förblifwa under slottet, med tomtören och dagswerken.

Sedan Åsöna således, under namn af Södermalm, blifwit ansedd såsom en del af staden och under deß styrelse satt; så donerades staden, den 12 Apr. 1563, till mulbete på Södermalm, allt det, som låg imellan sielfwa staden och spetalen (Danwiks hospital), deßlikes Hammarby med underliggande egor, m. m. I K. Johan III:s Privilegier, den 20 Mars 1570, Södermalm med tomtören och dagswerken, mulbete imellan staden och spetalen, med Hammarby; i K. Sigismunds Privilegier, den 13 Juli 1594, med Stadsgården

på Södermalm, hwilken skulle wara obebyggd, för att der kunna bygga skepp.

I Privilegierna den 10 Mars 1636, lades ytterligare under staden Norr- och Södermalm, med Åsöna, sedan, i Resolutionen den 21 Apr. 1635, blifwit förordnadt, att Norr- och Södermalm skulle med staden förenas, hwarom twist i synnerhet af norra förstaden blifwit wäckt.

Af detta korta utdrag af privilegierna inhemtas: att Åsöna, som, allt intill K. Gustaf I:s regeringstid, egentligen och endast kan anses för stadens utmark och mulbete, då först, såsom en del, blifwit med staden förenad; att denna malm då genast ej warit så bebyggd, att ju icke en del deraf än widare kunnat nyttjas till betesmark, hwilken öfriga mark jemte malmen, i 1636 års Privilegier, Åsöna benämnes; att Södermalm 1570 så tilltagit, att tomtören och flera skyldigheter kunde deraf till staden utgöras, samt, 1594, större inrättningar, såsom skeppsbyggeri, derstädes påtänkas; och ändtligen, att denna malm så tilltagit i folkmängd och förmögenhet, att inbyggarne der, likasom å Norrmalm, sökt, att malmen skulle blifwa en särskild stad, under egen stadsrätt och frihet.

De tillärnade Privilegierna derom, 1619, blefwo, likasom 1624 års Privilegier för Norrmalm, aldrig expedierade, ehuru de sednare till sitt innehåll äro kända, men icke de förra för södra malmen.

Södermalm är högländt och har nu mera breda gator, rymliga tomter, stora och wackra trädgårdar. Husen äro ej öfwer måttan höga, och malmen eger förswarligt godt watten, både inom sig och rundt omkring. Härwid bör dock anmärkas, att den så kallade Fatburssjön, som är ett stinkande träsk, gör trakten närmast deromkring ganska osund, hwarföre dess igenfyllande blifwit tillstyrkt, på det denna malms förmånliga och helsosamma belägenhet måtte i öfrigt ökas och befrämjas (Odhelius l. c.).

Ifrån Söderström åtföljer Saltsjön den högt belägna Mosebacke och de så kallade södra bergen, hwarifrån utsigten gifwer ämne till den wackraste tafla, både för pennan och penseln *). Communicationen med berörde backe och berg ifrån stranden har icke på annat sätt warit möjlig, än genom hö-

*) På Mosebacke har Professor Dawid Schultzenheim, efter gjorda sprängningar, anlaggt en trädgård med flera affättningar. Denna trädgård besökes mycket af Stockholmsboerna, som sig der förlusta.

ga och långa trappor, som bära namn af Munkens-, Ruthens- och Borgmästare-trappan.

2 Capitlet.

Om Söderström och de deruti anlaggda byggnader.

1. §.

Inan beskrifningen om Södermalm widare fortsättes, bör något ytterligare nämnas om Slußholmen, Slußen och Söder Ström. Af det föregående finnes, att staden, från äldre tider tillbaka, warit begåfwad, icke allenast med strömmen, utan ock med de deri anlaggda qwarnar. I 1529 Års Privilegier, gifwes både Norra och Södra Strömmen till skepps och båtars genomfart, och 1636 Söder Ström med alla qwarnar och fiskewerk samt deraf gående renta. För farten genom strömmen hade staden, enligt äldre räkenskaper, på 1560-talet, en betydlig inkomst, hwaraf således kan slutas, ej mindre dertill, att strömmen den tiden warit segelbar, utan behof af sluß, än att strömmen då, för handel och rörelse med de kring Mälaren belägna orter, warit mycket nyttjad. Huru denna segelled sedermera blifwit onyttig gjord, medelst pålningar, utfyllningar och byggnader i strömmen, kan af den hydrographiska charta inhemtas, som af Ingenieuren J. Brolin, år 1773, öfwer Södra Strömmen blifwit författad, hwilken utsätter wattnets djup, wid öfra bron åt Mälaresidan, närmast lilla holmen imellan Södra Strömgrenen och Slußcanalen, till 1½, 3 à 4 fot, och widare till 8, 6 à 7 fot, samt strömfåran till 3, 4, 5 à 6 fot, då likwäl Mälaren, 30 alnar utanföre, är 25 till 30 fot djup. Wid nedra bron åt Saltsjösidan åter, är djupet närmast bron 45, 46 à 49 fot, och utanför Fiskarehamnen 54, 60 à 62 fot.

2. §.

Qwarnarne i Söder Ström äro staden donerade, enligt förenämnde privilegier, hwartill ännu kan läggas K. Christians af år 1458 och K. Erik XIV:s af den 12 Apr. 1563. Någon noggrann underättelse om, när de först blifwit byggda, finnes wäl icke; men, att de förläntes staden för mera än 380 år tillbaka, är ostridigt.

Af de räkenskaper, som i Kongl. Kammararchiwet förförwaras för år 1550 till och med 1567, kan inhemtas den betydliga inkomst, staden den tiden af deßa qwarnar dragit. För att åfwen meddela någon underrättelse, om hwad södra Strömqwarnen med 8 par stenar i sednare tider, eller 200 år derefter, rentat, så finnes af stadens handlingar, att denna qwarn blifwit, genom offentlig auction, bortarrenderad, från den 1 Maj 1762 till 1774, för 12,000 dal. kpmt. årligen. Ifrån 1774 till den 1 Apr. 1780, årligen 13,000 dal. kpmt. I anseende till den brons rifning, som går ifrån öfra slußen till Jerntorget, betaltes från den 1 Apr. 1780 till den 1 October samma år 3000 dal., men sedermera till den 1 Juli 1781, då endast 4 par stenar woro i gång, efter 400 dal. kpmt. i månaden, som gjorde på året 4800 dal. Qwarnen nedrefs och ombyggdes, hwarefter, ifrån den 1 Jan. 1782 till den 1 Octob. betaltes för 9 månader 333 Rd. 16. sk. för 4 par stenar, och, så fort de öfrige 4 paren blefwo brukbara, skulle för hwarje par erläggas 9 Rd. 12 sk. 5 rst. i månaden.

3. §.

I anseende till rätta stället, fordras här, att åfwen omtala de sednare anlaggda byggnader på Slußholmen och i strömmen.

Att staden ifrån äldre tider icke saknat de inrättningar, som för deß upprätthållande woro nödwändiga samt tienade till allmänhetens beqwämlighet, föda och uppehålle, bestyrkes af de i gamla handlingar nämnda och antagna köttmånglare, sillmånglare, sumpfiskare, m. fl. Således betaltes tomtören, 1550, för 8 köttmånglarehus på Gråmunkeholm, 16 mark, åfwensom för slagtarebodarne westantill, utanför Skansen.

I Tomtöreboken för 1553 nämnas slagtarebodarne wid Söder Port och utom Skansen.

I en gammal ämbetsbok på alla handtwerkarne och ifrån 1636, hade på Södermalm 25 sumpfiskare sig anteck- nat på accisen; men, att slagtarehus och fiskaregång, så länge strömmen war segelbar, warit der de nu äro, är ej möjeligt att sig föreställa. Sedan strömmen, i medlet af sjuttonde århundradet, icke mera till genomfart kunde nyttjas, hafwa ej allenast stränderna, utan ock sjelfwa strömmen, utom flera hus, hwaribland ett sedermera förstördt slipwerk, till nyßnämnda näringars beqwämlighet blifwit in-

kråktade, och stora rymliga byggnader deröfwer af sten uppförda.

Fiskarehuset wid nedra bron, till höger från den så kallade Röda Slußen, är af sten ombygdt och öfwer 60 alnar långt, jemte sin så kallade Brådsumphamn. Å andra sidan om bron åt hafssidan är en flottbrygga, Fiskarehamnen kallad. Södra Slagtarehuset, midt emot Fiskarehuset och på samma sida af gatan beläget, är af lika längd, till hwars ombyggande imellan bägge broarne, sedan det, tillika med Qwarnhuset och Fiskarehuset, afbrann den 7 Oct. 1691, anordnades, 1698, en summa af 29,661 dal. 24 öre kpmt., att af stadens andra medel, utöfwer byggnadsfonden, beföras (Kongl. Br. den 11 Juli 1698). Detta slagtarehus byggdes sedan å nyo af sten 1788 och tyckes sakna det bättre utseende, som behofwet och kostnaden fordrat.

3 Capitlet.

Om Slußen.

1. §.

Söderström blef, såsom förut är sagdt, kallad Konungsund, sedan Norrske Konungen Olof Haraldsson der hade öppnat en liten sidwäg, för att, med sina skepp, komma utur Målaren till hafwet.

Att Norra och Södra Strömmarne af ålder warit segelbara utan sluß, synes wara säkert af flera historiska berättelser och kan äfwen deraf slutas, att skilnaden imellan Målarens och Saltsjöns wattenhöjder ej war större, eller wattnets lopp hastigare, på en lång och jemn sluttning, än att fartyg kunde segla både upp och ned; men, efter stadens anläggning, bebyggande och utwidgande, och sedan Målarens friare utlopp genom deßa strömmar allt mer och mer tilltäpptes, medelst byggnader på sidorna, wattenwerk i sjelfwa strömdraget, utpålningar, fyllningar, m. m., fick wattnet, i mån af ökad trängsel, ett häftigare lopp, wid inträffad hög flod i Målaren, och gjorde omsider en sluß nödig.

Ordningen fordrar, att här först nämna, hwad Stockholms stads gamla privilegier och bref om deßa wattendrag, i synnerhet om Söder Ström, förmäla. Enligt 5 § i stadens Privilegier, af den 7 Maj 1636, fick ej något hus byggas

på dammen eller broarne på Norr eller Söder. I 2 § tillades staden den södra qwarnen och strömmen imellan staden och Asöna, med det willkor, att staden uppdragit och tillegnat kronan den qwarn, norr om staden, näst Helgeandshuset, som staden fordom blef frångången. Ibland de förmåner och förläningar, hwarå staden erhöll Riksföreståndaren Sten Sture den Äldres och K. Rådets öppna bref 1470, nämnes Norr och Söder Ström, till skepps och båtars genomfart. I K. Gustaf den I:s öppna Bref, 1531, gifwes staden Söder Ström med all renta, som dertill legat, dock att en ordning borde göras, huru mycket af hwar läst gods, som genom strömmarne paßerar, skulle gifwas och tagas. I Privilegierna, den 12 April 1563, § 2, Söder Ström med deß renta. I K. Johan III:s Privilegier, 1570, stadgades, att ingen, som seglade genom Söder-Ström, skulle wara fri för strömpenningar, mer än adeln och Upsala inbyggare, och i K. Sigismunds Privilegier, af den 13 Juli 1594, Söder Ström med alla qwarnar och fiskewerk samt deraf gående renta m. m. Till Stockholms Magistrat afgick K. Johans Bref af den 9 Apr. 1589, att icke förmena hwarken Sigtuna eller andra uppstäders inwånare omkring Mälaren, att göra sina resor genom Söder Ström till Norrlanden och Finnland, innan annorlunda derom förordnadt blef.

Häraf, så wäl som af en charta öfwer Stockholms utseende i 16 seclet, utgifwen af Gr. Jakob Cronstedt och utwisande, att Söder Ström ännu den tiden gått intill höjden af Jerntorget, och att fartyg lade intill Österlånggatan *), synes ostridigt wara, att Söder Ström warit farbar utan sluß ända inpå sextonde århundradet.

Att en sluß i Söder Ström blifwit anlagd i K. Johan III:s tid, will af K. Sigismunds nyßnämnde Privilegier göras troligt, eftersom någon afgift ålades dem, hwilka foro genom strömmarne; men derwid bör märkas, att skälet, till afgiftens erläggande, ej är taget af någon slußinrättning, utan i afseende på den kostnad, staden måste widkännas, att hålla windbro, spel och trißor wid magt, förmodligen att dermed upphjelpa fartygen, när flod inträffade i Mälaren, utom det skälet, att strömmen tillhörde staden. Af enahanda skäl skulle man eljest kunna sluta, att slußen warit byggd redan 1531, eftersom en wiß ordning då skulle göras, huru mycket för hwarje läst gods skulle gifwas för farten genom strömmen.

Till K. Rådet, Amiralen och ÖfwerStåthållaren Clas

*) Botin, Birger Jarl, p. 161.

Flemings åminnelse bör här nämnas, att slußen, under hans 10:åriga styrelse, från år 1634, blef byggd *).

Om med samma slußbyggnad skall förstås blott en reparation, som derå skett 1642, måste man wäl medgifwa, att en sluß förut warit anlaggd, som berättas hafwa warit af trä, och att reparationen derå i så måtto blifwit werkställd, att sidorna och botten blifwit med klink murad, men så trång och föga djup, att allenast mindre fartyg och skutor, af högst 4 à 5 fot djupgående, kunnat derigenom framkomma. Härwid bör nu anmärkas den Ordning, som utgafs den 28 Sept. 1642, hwarefter slußen, som då kallades Nya Slußen, skulle öppnas 4 gånger om dagen, nämligen om morgonen kl. 6, näst före middagen kl. 9, eftermiddagen kl. 12, och om aftonen kl. 3 **).

På Sigism. Vogels charta öfwer Stockholms utseende, utan årtal, dedicerad till Drottning Christina under minderårigheten, finnes wäl Söder Bro utmärkt, dock utan tecken till sluß eller windbro. På en annan sednare charta öfwer Stockholm, på hwilken Ryktet förer Drottning Christinas portrait, finnes slußen med deß windbrygga, slußport och en pålad bro å bägge sidor, tydeligen tecknad och utmärkt.

Detta allt sammanlagdt synes föranleda till det slut, att den, i ÖfwerStåthållaren Flemings tid, byggda sluß warit den första, som kan förtjena det namnet, om än förut någon anstalt warit widtagen till fartens befordrande mellan Saltsjön och Mälaren.

2. §.

Efter 82 års förlopp, eller 1724, hade denna sluß redan råkat i det förfallna tillstånd, att den ofta fordrade nödiga reparationer. Hela 20 åren förflöto dock, inan det nödtwungna beslut 1744 kunde fattas, att alldeles å nyo ombygga denna sluß. Stadens egen förmån och winst af slußfarten, ständernas omkring Mälaren och bergslagernas, så wäl som kronans, fördel af större fartygs (sådana, som brukades i Mälaren) och mindre galerers transporterande genom slußen, gjorde besagde nybyggnad högst angelägen; men den fordrade en större penningetillgång, än staden, utan lån, kunde åstadkomma.

Stads-Architekten Capten Carlberg uppgaf wäl, 1741, en ritning och förslag till slußbyggnad; men detta arbete fanns

*) Stiernmans Höfdingaminne, p. 55.
**) Stockh. stads Ordinant. af Lagerström, 1731, 4:o.

blifwa af den betydligdet, att man härwid trodde sig säkrast böra tillita en Polhems råd och biträde. Commerceràdet Christopher Polhem war då kommen till en ålder af 83 år, så att icke gerna kunde förmodas, att han skulle hinna öfwerlefwa byggnadens slut. Han åtog sig den dock under betingade willkor och försäkrade, i det upprättade contractet, att hans son skulle, i händelse af hans frånfälle, wara i stånd att fullborda arbetet; hwilket contract Herr Gabriel Polhem dock ej kunde förmås att underskrifwa.

En sluß, med twå par portar, af 100 alnars längd, 16 alnars bredd och 10 fots djup mellan 2:ne watten, af hwilka det ena sällan är mera än 12 eller 13 fot högre än det andra, tycktes ej mycket willja betyda för en Polhem, mindre för twänne; men de behöfde bägge derwid all sin konst, förfarenhet och styrka. Grundens och jordmånens art giorde, att alla upptänkliga medel måste anwändas, att hålla grafwen läns och fri från watten under byggnaden. Ända till 200 åmar watten måste någon tid, i hwar minut, natt och dag, genom allehanda konstiga pumpwerk, utösas. Slussen blef likwäl, efter 9 års bemödande, samt tre och en half tunnor gulds kostnad, år 1753, sedan Commerce-Rådet Polhem, twänne år förut, aflidit, af Gabriel Polhem satt i fullkomligt stånd. Påfinningen tillhör således fadern, men werkställigheten sonen *).

År 1745, då den gamla slußbotten blef upptagen, på det slußen, genom muddring, skulle få sitt bestämda djup, woro de ekbjelkar, som till skiftes med furubjelkar, på 2½ alnars djup under ständiga watten-horizonten, i botten legat wid paß 100 år, af samma hårdhet som frisk ek, men alldeles så swarta, som hade de legat någon tid i jern och victriol-watten. Den Holländska klinken, hwarmed murarne in i slußgrafwen woro beklädda, war i wattengången upplöst och utfallen, men Roslags sandsten war behållen och utan skada. I en under wattenbrynet, bakom de gamla slußmurarne, nedfylld hop af blott lera upptogs en jernskyffel, som war alldeles oskadd och så blank, som hade den på samma dag blifwit ditlaggd, ehuru deß, ifrån denna tidens bruk, något skiljaktiga skapnad gaf tillkänna, att den legat der ifrån den tiden slußen blef byggd, och således nära 100 år **).

Att denna dyrbara sluß, på derefter förflutna 70 år och deröfwer, tarfwat nödiga reparationer, behöfwer här icke nämnas. Wattenfloden, 1780, war så owanligt stor, att ne-

*) Wargentins Tal öfwer Gabr. Polhem, den 14 Juni 1775.
**) Wetensk. Akad. Handl. 1756, vol. 17, p. 14.

dra slußporten måste söndersågas, för att skaffa Mälaren ett skyndsammare aflopp och bewara slußen för swårare följder. Då måste ock qwarnen i Norr Ström nedriswas och slagtarehusbron raseras m. m. Det afloppsdike, som då öppnades wid Söderteljе, genom en lös sandbank, war en fåfäng möda till befordrande af flodwattnets aflopp, men är nu mera med mycken kostnad förwandlad till en ordentlig canal med eget slußwerk.

Den nedra windbryggan byggdes, 1793, alldeles å nyo, tillika med bron, långs södra Fiskaregången. Slußen skall årligen, ifrån den 1 April till den 1 October, öppnas 4 gånger om dagen: om morgonen kl. 6, f. m. kl. 9, eft. m. kl. 12 och om aftonen kl. 5, men sedan allt eftersom årstiden det tillåter, och slußen brukas kan *).

Taxan för genomfarten är utgifwen den 2 Aug. 1762.

4 Capitlet.

Om Södra Broarne m. m.

1 §.

Broarne öfwer Söder Ström synas rätteligen höra till beskrifningen om Södermalm, som skiljes ifrån Stadens jurisdiction, i strömgrenen närmast Staden **).

I det föregående är nämdt, att Mälaren, i äldsta tider, gått ända upp till Jerntorget; att södra stadsporten då warit i tornet der ofwanföre; att denna port sedan, i början af sextonde århundradet, blifwit flyttad till brädden af qwarnströmmen, och att wägen, genom det der utanföre belägna inre tornet, gått öfwer en windbro till det yttre, som legat mellan den nu warande slußen och Jernwågen. Mera än en bro kan icke hafwa warit öfwer strömmen, så länge farten derigenom warit fri och öppen, hwilken ock då med windbrygga nödwändigt warit försedd.

När nedra bron wid Saltsjön först blifwit anlaggd, kan af det följande någorlunda slutas. Af 1547 års charta, så

*) Anslag till slußens öppnande, den 2 Maj 1755.

**) Skilnaden, mellan Stadens och Södra Kämnärs-Rättens jurisdiction, är i södra Slagtarhuset och den 8:de boden i ordningen till wenster, då man går genom Slagtarehuset ifrån Södermalm till Staden. Swea Hofrätts Utsl. d. 18 Dec. 1797. Flintebergs Lagf. Bibl. 4 del. p. 100.

wål som af en annan, hwilken förmenes wara efter 1640 författad, eftersom Ladugårdslandet, med sin reglering, finnes derå tecknadt *), inhemtas, att blott en bro warit öfwer hwardera strömgrenen. Baron Rosenhane, Öfwerståthållare 1652, skall hafwa föranstaltat, att nedra Jernbron, som går öfwer Söder Ström till slußen, blifwit byggd, så wål som den öfwer Södra Grafwen, nu Jernwågen **). I K. Carl den XII:s Bref, den 4 Juni 1698, förordnas, att, enligt K. Carl den XI:s muntliga tillstånd, wallen på ömse sidor om Söder Port måtte nedrifwas och till stadens behof anwändas, helst så mycket nödigare wore, att berörde wall måtte blifwa planerad, som den gamla bron öfwer Söder Ström komme att rifwas och å nyo uppbyggas, samt ingen annan körwäg än öfwer denna wall gåfwes, medan bron stode under byggnad, hwarförutan jemwål af wallen kunde tagas nödig fyllning till brobyggnaden. Härtill bör ytterligare läggas, att Konungen, i swar till ÖfwerStåthållaren, den 11 Juni sistnämnde år 1698, angående de nödwändiga byggnader, som med det första skulle komma att företagas, gillade det insända förslaget till bron nedanför qwarnhuset allt intill jerngrafwen, öfwer hwilken skulle blifwa körwäg mellan Staden och Södermalm, når den öfra bron, för deß bofällighet skull, nedrifwes; hwartill den erfoderliga summan af 7662 daler 16 öre kpmt. skulle tagas af stadens andra medel, utöfwer byggnadsfonden.

Häraf synes kunna slutas, att denna bro då först blifwit anlaggd, eller åtminstone då först inrättad till körwäg, sedan inre tornet förut, 1695, blef nedtaget, hwarigenom äldsta wägen låg.

Den gamla eller öfra bron, som, enligt högstberörde Kongl. Bref af år 1698, skulle då af sten, med sina hwalf, uppbyggas och förfärdigas, fordrade inom 100 år, eller 1780, en ny reparation, som här ofwanföre, angående qwarnhuset, blifwit berättadt. Nedra bron, eller hela bryggan långs Fiskaregången, började åter repareras i November månad 1792, tillika med windbryggan wid nedra slußen.

2. §.

På lilla holmen mellan södra strömgrenen och slußcanalen, är ett stenhus, som till en del står på pålar i strömmen. Slußcontoret är wid öfra slußporten, och å andra si-

*) Förwarad i stadens Ingenieurs-Contor.
**) Berch, om Swenska Herrars och Fruars penningar.

dan den så kallade Gröna Gången, der allehanda grönsaker försäljas.

Sedan slußbyggnaden blifwit färdig, med planen på ömse sidor om slußcanalen, så att den plats eller tomt, som är belägen åt södra sidan mellan bägge slußportarne, kunde till allmän nytta och stadens inwånares behof, såsom tillförene, anwändas till salubodar; så blef platsen till åtskilliga, på ansökning derom, upplåten, att, efter en år 1755 gillad ritning och gjord afmätning, af sten byggas, emot ålaggda tomtören, hwarefter byggnaden företogs och utgör nu ett qwarter, kalladt **Trekanten**, som finnes på Brolins charta 1771 utmärkt.

Å denna plats woro förut gamla salubodar, hwilka, wid slußbyggnadens början, dels måste tillslutas, dels nedrifwas. Slußwerket, såsom färdigt, behöfde ej något widare utrymme, än 20 alnars afstånd ifrån canalen till den upplåtna platsen, hwaraf den nedra delen wid canalen är planerad, och den öfra, tjenande till gata, är stenlaggd.

5 Capitlet.

Om Södermalms bebyggande.

1. §.

På södra malmens tilltagande bebyggnad och folkets tillwext, så wäl som af stadens, tid efter annan, erhållna privilegier, har man trott sig finna, att Åsöna, eller stadens betesmark, ej förr än från K. Gustaf den I:s tid, kan anses såsom en till staden hörande del eller förstad. Att den i början af sextonde och äfwen förut, i medlet af femtonde århundradet, warit på sina ställen bebyggd och haft några få inwånare, kan ej bestridas; och förthy berättas, att å Södermalm, den 27 Juli 1454, afbrunnit, så mycket som då war bygdt, samt ytterligare 1495 en stor del af Södermalm *), och bland gamla handlingar finnes ett donationsbref till en præbenda, 1485, hwarigenom gifwas twänne trädgårdstomter, på Södermalm liggande, den ena på norra sidan wid färska wattnet,

*) Rhyzelii Bront: p. 64. P. Gröndals företal till öfwersättn. af Doctor Schupps predikan: Tänk derpå, Hamburg! Stockh. 1735, 8:o.

som beskrifwes hålla 64 alnar till wattnet i längden, samt ute på wattnet, som påladt war, 34 alnar och på bredden 13 alnar. Den andra höll 44 alnar på längden och 15 på bredden, samt låg mellan Mårten Fromes och Peder Dobbins tomt.

Belägenheten så nära staden, der Stockholms Borgare förmodligen, äfwensom på Norrmalm, hdft några inhägnader och kålgårdar, och der det gamla Mariae Magdalenae samt Sture-capellet war anlagdt, med flera skäl, som framdeles förekomma, synes sådant nogsamt bestyrka; men så bör ock derwid ihogkommas de förödelser, då endast farhogan för en annalkande fiende föranleda till dylika tomters ödeläggande. K. Carl Knutsson förbjöd, i så fredlösa tider, malmarnes bebyggande med bättre och fastare hus, 1455. Innan han 1457 flydde utur riket, lät han afbränna både södra och norra malmen, för att hindra stadens belägring af Ärche-Biskop Jöns Bengtsson, och den 12 Mai 1502 tände Stockholmsboerna eld på malmarne, för K. Hanses befarade ankomst.

2. §.

Wid K. Gustaf den I:s efterlängtade, lyckliga intåg i Stockholm den 23 Juni 1523, fann han ej staden i det tillstånd, som han sist hade lemnat densamma. Södermalm hade, utom sina capell, icke något bebodt hus *), och med grämelse såg han sin hufwudstads förfall, och att den war nästan utblottad på inwånare.

Att Södermalm sent och långsamt blef bebyggd och bebodd, inhemtas med tillräcklig säkerhet af stadens äldre räkenskaper.

Af ett sammandrag, taget utur en stadens skattebok, skrifwen in folio på pergament, hwilken finnes i stadens archiv, upplyses, att hushållen på Södermalm bestego sig, 1517, till ett antal af 17, som betalade skottpenningar (skattepenningar), 1518 och 1519 allenast till 7, och under belägringen 1520 endast till 4, samt för de följande åren till och med 1525 intet hushåll å Södermalm, som betalat skatt till staden. Af sednare räkenskaper åter finnas, i 1550 års Tomtebok, 13 tomter på Södermalm uppräknade, som betalade tomtören 90 mark och 5 öre, och skottpenningar betalades samma år af 16 borgare derstädes. År 1558 betalade 23 malmboer skottpenningar 15 mark 7 öre; 1561 tomtören af Södermalm 165 mark 1 öre och så widare; hwaraf nogsamt kan dömas om mal-

*) Murberg, l. c. p. 118.

mens förökade tillwext och förkofran, unde K. Gustaf 1:s lyckliga regering.

Af 1547 års charta finnes wäl, strax utom yttre Söder Port och Tornet samt omkring Sture-capellet, någon början till gator och quarter, ehuru utan all ordning, samt, wid stränderna närmast staden, åtskilliga bodar eller små hus, äfwen utpå wattnet anlaggda; men, att det alltsammans antingen blifwit afbrändt den 12 Maj 1502 och den 27 Juni 1554, då Södermalm led stor skada af wådeld (Ryz. l. c. p. 67), eller afröjdt, wisar en sednare charta af 1640, föreställande Södermalm, efter gatuglregleringen omkring år 1636, indeladt i sina ordentliga quarter och med sina räta gator afmätt och utstakadt. Förenämnde 1636 års bref innehöll, att på Södermalm skulle malmgårdar byggas.

3. §.

Sedan norra och södra malmarne, wid K. Gustaf I:s anträde till regeringen, woro i ett lika ödelagdt tillstånd, blefwo förmodligen de gamla, förut bebodda, tomter, med sina kåltäppor och trädgårdar, af sina fordna egare förr odlade och bebyggda, än att nya i det ändamålet upptogos på södra malmen, som då ännu till en del war stadens utmark och mulbete, samt deßutom, i anseende till sin oländighet, sina höga berg och backar, som äfwen hindrade en wigare tillgång till wattnet, dertill mindre beqwäm och gynnande. Härwid kunde ytterligare det skäl tilläggas, såsom bewis, att södra malmen blef sednare bebyggd, än den norra, att denna sednare malm indelades i twänne församlingar år 1643, då deremot en sådan fördelning på Södermalm först skedde 1654.

4. §.

Konung Carl Gustaf hade ämnat, att till Södermalm förlägga sitt residence och att ditflytta rikets collegier samt, så mycket som belägenheten kunde tillåta, förse denna malm med förswarswerk.

I sådan afsigt, lät han i Göteborg, d. 3 Juni 1658, utfärda en instruction för Architekten Jean de la Vallée, hwaraf 4. §. bjuder: Den delen, hwarpå Södermalm är byggd, nämligen ifrån Pålsundet (mellan Långholmen och Södermalm) till Södra Slußen, Danwiken, Grims tegelbruk och Åhrstawiken uppföre, gent emot samma Pålsund, skall noga

afmätas och deraf göras en plancharta i stort format, huru samma ort nu är beskaffad, iakttagande alla berg och sänkta platser, höjder och dalar, med alla deras egenskaper. På samma plancharta måste General-Qwartermästaren Johan Wernsköld och Architekten Jean de la Vallée tillsammans författa en ritning och kostnadsförslag på ett kongl. slott och residence, med dertill hörande afdelningar, så wäl som wåningar till collegierna och en arsenal eller tyghus; men det öfriga skall fördelas i quarter och gator, att med tiden bebyggas och med förswarswerk förses, så mycket som ortens belägenhet bäst kan medgifwa; hwilket allt skulle werkställas, genom conducteurer och landtmätare, af General-Quartermästaren och Architekten de la Vallée *).

Om detta stora förslag, som skulle gifwit Södermalm ett helt annat utseende, än det nu eger, genom Konungens, icke långt derefter, inträffade oförmodade död 1660, blef hindradt, eller om derwid sådana betänkligheter förekommit, som gjort werkställigheten swår, eller för mycket kostsam, kan här med wißhet ej sägas. Otwifwelaktigt är, att malmen, den tiden, redan war widlyftigt och nog ordentligt bebyggd, så att, wid werkställigheten af en förändrad plan, en del kostsamma byggnader nödwändigt kommit att nedrifwas. För öfrigt synes stället ej hafwa warit nog beqwämt till befästande, i anseende till omkring liggande höjder och berg på alla sidor.

5. §.

Södra malmen förblef derföre sådan den war och förwäntade sitt prydligare utseende, medelst stenhusbyggnader och en bättre gatureglering, af de hårdare öden, som, efter olyckliga wådeldar, dertill egentligen i betydlig måtto bidragit, och hwaraf så många wedermälen, inom Stockholms stads område, finnas.

Att staden i allmänhet, i anseende till byggnad och en dertill införd bättre ordning, icke warit utan all uppmärksamhet och tillsyn, utan att afbida beklagliga anledningar af wådeld, finnes af flera författningar, som i det föregående blifwit nämnda.

Hwad Södermalm enskildt beträffar, kan här anmärkas, hwad Bengt Baaz (sedan Ekehjelm och underståthållare) i ett bref till Pfalzgrefwen Johan Casimir, 1642, berättar: Ek-

*) Instruct. för J. de la Vallée, Göteborg d. 3 Juni 1658.

kråktade, och stora rymliga byggnader deröfwer af sten uppförda.

Fiskarehuset wid nedra bron, till höger från den så kallade Röda Slußen, är af sten ombygdt och öfwer 60 alnar långt, jemte sin så kallade Brådsumphamn. Å andra sidan om bron åt hafssidan är en flottbrygga, Fiskarehamnen kallad. Södra Slagtarehuset, midt emot Fiskarehuset och på samma sida af gatan beläget, är af lika längd, till hwars ombyggande imellan bägge broarne, sedan det, tillika med Qwarnhuset och Fiskarehuset, afbrann den 7 Oct. 1691, anordnades, 1698, en summa af 29,661 dal. 24 öre kmt., att af stadens andra medel, utöfwer byggnadsfonden, befördras (Kongl. Br. den 11 Juli 1698). Detta slagtarehus byggdes sedan å nyo af sten 1788 och tyckes sakna det bättre utseende, som behofwet och kostnaden fordrat.

3 Capitlet.

Om Slußen.

1. §.

Söderström blef, såsom förut är sagdt, kallad Konungssund, sedan Norrske Konungen Olof Haraldsson der hade öppnat en liten sjöwäg, för att, med sina skepp, komma utur Målaren till hafwet.

Att Norra och Södra Strömmarne af ålder warit segelbara utan sluß, synes wara säkert af flera historiska berättelser och kan äfwen deraf slutas, att skilnaden imellan Målarens och Saltsjöns wattenhöjder ej war större, eller wattnets lopp hastigare, på en lång och jemn sluttning, än att fartyg kunde segla både upp och ned; men, efter stadens anläggning, bebyggande och utwidgande, och sedan Målarens friare utlopp genom deßa strömmar allt mer och mer tilltäpptes, medelst byggnader på sidorna, wattenwerk i sjelfwa strömdraget, utpålningar, fyllningar, m. m., fick wattnet, i mån af ökad trängsel, ett häftigare lopp, wid inträffad hög flod i Målaren, och gjorde omsider en sluß nödig.

Ordningen fordrar, att här först nämna, hwad Stockholms stads gamla privilegier och bref om deßa wattendrag, i synnerhet om Söder Ström, förmäla. Enligt 5 § i stadens Privilegier, af den 7 Maj 1636, fick ej något hus byggas

på dammen eller broarne på Norr eller Söder. I 2 § tillades staden den södra qwarnen och strömmen imellan staden och Äsöna, med det willkor, att staden uppdragit och tillegnat kronan den qwarn, norr om staden, näst Helgeandshuset, som staden fordom blef frångången. Ibland de förmåner och förläningar, hwarå staden erhöll Riksföreståndaren Sten Sture den Äldres och K. Rådets öppna bref 1470, nämnes Norr och Söder Ström, till skepps och båtars genomfart. I K. Gustaf den I:s öppna Bref, 1531, gifwes staden Söder Ström med all renta, som dertill legat, dock att en ordning borde göras, huru mycket af hwar läst gods, som genom strömmarne passerar, skulle gifwas och tagas. I Privilegierna, den 12 April 1563, § 2, Söder Ström med deß renta. I K. Johan III:s Privilegier, 1570, stadgades, att ingen, som seglade genom Söder-Ström, skulle wara fri för strömpenningar, mer än adeln och Upsala inbyggare, och i K. Sigismunds Privilegier, af den 13 Juli 1594, Söder Ström med alla qwarnar och fiskewerk samt deraf gående renta m. m. Till Stockholms Magistrat afgick K. Johans Bref af den 9 Apr. 1589, att icke förmena hwarken Sigtuna eller andra uppstäders inwånare omkring Mälaren, att göra sina resor genom Söder Ström till Norrlanden och Finnland, inan annorlunda derom förordnadt blef.

Häraf, så wäl som af en charta öfwer Stockholms utseende i 16 seclet, utgifwen af Gr. Jakob Cronstedt och utwisande, att Söder Ström ännu den tiden gått intill höiden af Jerntorget, och att fartyg lade intill Österlånggatan *), synes ostridigt wara, att Söder Ström warit farbar utan sluß ända inpå sextonde århundradet.

Att en sluß i Söder Ström blifwit anlagd i K. Johan III:s tid, will af K. Sigismunds nyßnämnde Privilegier göras troligt, eftersom någon afgift ålades dem, hwilka foro genom strömmarne; men derwid bör märkas, att skälet, till afgiftens erläggande, ej är taget af någon slußinrättning, utan i afseende på den kostnad, staden måste widkännas, att hålla windbro, spel och trißor wid magt, förmodligen att dermed upphjelpa fartygen, när flod inträffade i Mälaren, utom det skälet, att strömmen tillhörde staden. Af enahanda skäl skulle man eljest kunna sluta, att slußen warit byggd redan 1531, eftersom en wiß ordning då skulle göras, huru mycket för hwarje läst gods skulle gifwas för farten genom strömmen.

Till K. Rådet, Amiralen och ÖfwerStåthållaren Clas

*) Botin, Birger Jarl, p. 161.

Flemings åminnelse bör här nämnas, att slußen, under hans 10:åriga styrelse, från år 1634, blef byggd *).

Om med samma slußbyggnad skall förstås blott en reparation, som derå skett 1642, måste man wäl medgifwa, att en sluß förut warit anlaggd, som berättas hafwa warit af trä, och att reparationen derå i så måtto blifwit werkställd, att sidorna och botten blifwit med klink murad, men så trång och föga djup, att allenast mindre fartyg och skutor, af högst 4 à 5 fot djupgående, kunnat derigenom framkomma. Härwid bör nu anmärkas den Ordning, som utgafs den 28 Sept. 1642, hwarefter slußen, som då kallades Nya Slußen, skulle öppnas 4 gånger om dagen, nämligen om morgonen kl. 6, näst före middagen kl. 9, eftermiddagen kl. 12, och om aftonen kl. 3 **).

På Sigism. Vogels charta öfwer Stockholms utseende, utan årtal, dedicerad till Drottning Christina under minderårigheten, finnes wäl Söder Bro utmärkt, dock utan tecken till sluß eller windbro. På en annan sednare charta öfwer Stockholm, på hwilken Nyktet förer Drottning Christinas portrait, finnes slußen med deß windbrygga, slußport och en pålad bro å ömse sidor, tydeligen tecknad och utmärkt.

Detta allt sammanlagdt synes föranleda till det slut, att den, i ÖfwerStåthållaren Flemings tid, byggda sluß warit den första, som kan förtjena det namnet, om än förut någon anstalt warit widtagen till fartens befordrande mellan Saltsjön och Mälaren.

2. §.

Efter 82 års förlopp, eller 1724, hade denna sluß redan råkat i det förfallna tillstånd, att den ofta fordrade nödiga reparationer. Hela 20 åren förflöto dock, inan det nödtwungna beslut 1744 kunde fattas, att alldeles å nyo ombygga denna sluß. Stadens egen förmån och winst af slußfarten, ståndernas omkring Mälaren och bergslagernas, så wäl som kronans, fördel af större fartygs (sådana, som brukades i Mälaren) och mindre galerers transporterande genom slußen, gjorde besagde nybyggnad högst angelägen; men den fordrade en större penningetillgång, än staden, utan lån, kunde åstadkomma.

Stads-Architekten Capten Carlberg uppgaf wäl, 1741, en ritning och förslag till slußbyggnad; men detta arbete fanns

*) Stiernmans Höfdingaminne, p. 55.
**) Stockh. stads Ordinant. af Lagerström, 1731, 4:o.

blifwa af den betydligdet, att man härwid trodde sig säkrast böra tillita en Polhems råd och biträde. Commercerådet Christopher Polhem war då kommen till en ålder af 83 år, så att icke gerna kunde förmodas, att han skulle hinna öfwerlefwa byggnadens slut. Han åtog sig den dock under betingade willkor och försäkrade, i det upprättade contractet, att hans son skulle, i händelse af hans frånfälle, wara i stånd att fullborda arbetet; hwilket contract Herr Gabriel Polhem dock ej kunde förmås att underskrifwa.

En sluß, med twå par portar, af 100 alnars längd, 16 alnars bredd och 10 fots djup emellan 2:ne watten, af hwilka det ena sällan är mera än 12 eller 13 fot högre än det andra, tycktes ej mycket willja betyda för en Polhem, mindre för twänne; men de behöfde bägge derwid all sin konst, förfarenhet och styrka. Grundens och jordmånens art giorde, att alla upptänkliga medel måste anwändas, att hålla grafwen läns och fri från watten under byggnaden. Ända till 200 åmar watten måste någon tid, i hwar minut, natt och dag, genom allehanda konstiga pumpwerk, utösas. Slussen blef likwäl, efter 9 års bemödande, samt tre och en half tunnor gulds kostnad, år 1753, sedan Commerce-Rådet Polhem, twänne år förut, aflidit, af Gabriel Polhem satt i fullkomligt stånd. Påfinningen tillhör således fadern, men werkställigheten sonen *).

År 1745, då den gamla slußbotten blef upptagen, på det slußen, genom muddring, skulle få sitt bestämda djup, woro de ekbjelkar, som till skiftes med furubjelkar, på 2½ alnars djup under ständiga watten-horizonten, i botten legat wid paß 100 år, af samma hårdhet som frisk ek, men alldeles så swarta, som hade de legat någon tid i jern och victriol-watten. Den Holländska klinken, hwarmed murarne in i slußgrafwen woro beklädda, war i wattengången upplöst och utfallen, men Roslags sandsten war behållen och utan skada. I en under wattenbrynet, bakom de gamla slußmurarne, nedfylld hop af blott lera upptogs en jernskyffel, som war alldeles oskadd och så blank, som hade den på samma dag blifwit ditlaggd, ehuru deß, ifrån denna tidens bruk, något skiljaktiga skapnad gaf tillkänna, att den legat der ifrån den tiden slußen blef byggd, och således nära 100 år **).

Att denna dyrbara sluß, på derefter förflutna 70 år och deröfwer, tarfwat nödiga reparationer, behöfwer här icke nämnas. Wattenflöden, 1780, war så owanligt stor, att ne-

*) Wargentins Tal öfwer Gabr. Polhem, den 14 Juni 1775.
**) Wetensk. Akad. Handl. 1756, vol. 17, p. 14.

dra slußporten måste söndersågas, för att skaffa Målaren ett skyndsammare aflopp och bewara slußen för swårare följder. Då måste ock qwarnen i Norr Ström nedrifwas och slagtarehusbron raseras m. m. Det afloppsdike, som då öppnades wid Söderteljе, genom en lös sandbank, war en fåfäng möda till befordrande af flodwattnets aflopp, men är nu mera med mycken kostnad förwandlad till en ordentlig canal med eget slußwerk.

Den nedra windbryggan byggdes, 1793, alldeles å nyo, tillika med bron, längs södra Fiskaregången. Slußen skall årligen, ifrån den 1 April till den 1 October, öppnas 4 gånger om dagen: om morgonen kl. 6, f. m. kl. 9, eft. m. kl. 12 och om aftonen kl. 5, men sedan allt eftersom årstiden det tillåter, och slußen brukas kan *).

Taxan för genomfarten är utgifwen den 2 Aug. 1762.

4 Capitlet.

Om Södra Broarne m. m.

1 §.

Broarne öfwer Söder Ström synas rätteligen höra till beskrifningen om Södermalm, som skiljes ifrån Stadens jurisdiction, i strömgrenen närmast Staden **).

I det föregående är nämdt, att Målaren, i äldsta tider, gått ända upp till Jerntorget; att södra stadsporten då warit i tornet der ofwanföre; att denna port sedan, i början af sextonde århundradet, blifwit flyttad till brädden af qwarnströmmen, och att wägen, genom det der utanföre belägna inre tornet, gått öfwer en windbro till det yttre, som legat mellan den nu warande slußen och Jernwågen. Mera än en bro kan icke hafwa warit öfwer strömmen, så länge farten derigenom warit fri och öppen, hwilken ock då med windbrygga nödwändigt warit försedd.

När nedra bron wid Saltsjön först blifwit anlaggd, kan af det följande någorlunda slutas. Af 1547 års charta, så

*) Anslag till slußens öppnande, den 2 Maj 1755.

**) Skilnaden, mellan Stadens och Södra KämnärsRättens jurisdiction, är i södra Slagtarhuset och den 8:de boden i ordningen till wenster, då man går genom Slagtarehuset ifrån Södermalm till Staden. Swea Hofrätts Utsl. d. 18 Dec. 1797. Flintebergs Lagf. Bibl. 4 del. p. 100.

wäl som af en annan, hwilken förmenes wara efter 1640 författad, eftersom Ladugårdslandet, med sin reglering, finnes derå teknadt *), inhemtas, att blott en bro warit öfwer hwardera strömgrenen. Baron Rosenhane, Öfwerståthållare 1652, skall hafwa föranstaltat, att nedra Jernbron, som går öfwer Söder Ström till slußen, blifwit byggd, så wäl som den öfwer Södra Grafwen, nu Jernwägen **). I K. Carl den XII:s Bref, den 4 Juni 1698, förordnas, att, enligt K. Carl den XI:s muntliga tillstånd, wallen på ömse sidor om Söder Port måtte nedrifwas och till stadens behof anwändas, helst så myc-ket nödigare wore, att berörde wall måtte blifwa planerad, som den gamla bron öfwer Söder Ström komme att rifwas och å nyo uppbyggas, samt ingen annan förwäg än öfwer denna wall gåfwes, medan bron stode under byggnad, hwarförutan jemwäl af wallen kunde tagas nödig fyllning till brobyggnaden. Härtill bör ytterligare läggas, att Konungen, i swar till ÖfwerStåthållaren, den 11 Juni sistnämnde år 1698, angående de nödwändiga byggnader, som med det första skulle komma att företagas, gillade det insända förslaget till bron nedanför qwarnhuset allt intill jerngrafwen, öfwer hwilken skulle blifwa förwäg mellan Staden och Södermalm, när den öfra bron, för deß bofällighet skull, nedrifwes; hwartill den erfoderliga summan af 7662 daler 16 öre kpmt. skulle tagas af stadens andra medel, utöfwer byggnadsfonden.

Häraf synes kunna slutas, att denna bro då först blifwit anlaggd, eller åtminstone då först inrättad till förwäg, sedan inre tornet förut, 1695, blef nedtaget, hwarigenom äldsta wägen låg.

Den gamla eller öfra bron, som, enligt högstberörde Kongl. Bref af år 1698, skulle då af sten, med sina hwalf, uppbyggas och förfärdigas, fordrade inom 100 år, eller 1780, en ny reparation, som här ofwanföre, angående qwarnhuset, blifwit berättadt. Nedra bron, eller hela bryggan långs Fiskaregången, började åter repareras i November månad 1792, tillika med windbryggan wid nedra slußen.

2. §.

På lilla holmen mellan södra strömgrenen och slußcanalen, är ett stenhus, som till en del står på pålar i strömmen. Slußcontoret är wid öfra slußporten, och å andra si-

*) Förwarad i stadens Ingenieurs-Contor.
**) Berch, om Swenska Herrars och Fruars penningar.

han den så kallade Gröna Gången, der allehanda grönsaker försäljas.

Sedan slußbyggnaden blifwit färdig, med planen på ömse sidor om slußcanalen, så att den plats eller tomt, som är belägen åt södra sidan mellan bägge slußportarne, kunde till allmän nytta och stadens inwånares behof, såsom tillförene, anwändas till salubodar; så blef platsen till åtskilliga, på ansökning derom, upplåten, att, efter en år 1755 gillad ritning och gjord afmätning, af sten byggas, emot ålaggda tomtören, hwarefter byggnaden företogs och utgör nu ett qwarter, kalladt **Trekanten**, som finnes på Brolins charta 1771 utmärkt.

Å denna plats woro förut gamla salubodar, hwilka, wid slußbyggnadens början, dels måste tillslutas, dels nedrifwas. Slußwerket, såsom färdigt, behöfde ej något widare utrymme, än 20 alnars afstånd ifrån canalen till den upplåtna platsen, hwaraf den nedra delen wid canalen är planerad, och den öfra, tjenande till gata, är stenlaggd.

5 Capitlet.

Om Södermalms bebyggande.

1. §.

På södra malmens tilltagande bebyggnad och folkets tillwext, så wäl som af stadens, tid efter annan, erhållna privilegier, har man trott sig finna, att Åsöna, eller stadens betesmark, ej förr än från K. Gustaf den I:s tid, kan anses såsom en till staden hörande del eller förstad. Att den i början af sextonde och äfwen förut, i medlet af femtonde århundradet, warit på sina ställen bebyggd och haft några få inwånare, kan ej bestridas; och förthy berättas, att å Södermalm, den 27 Juli 1454, afbrunnit, så mycket som då war bygdt, samt ytterligare 1495 en stor del af Södermalm *), och bland gamla handlingar finnes ett donationsbref till en præbenda, 1485, hwarigenom gifwas twänne trädgårdstomter, på Södermalm liggande, den ena på norra sidan wid färska wattnet,

*) Rhyzelii Bront: p. 64. P. Gröndals företal till öfwersättn. af Doctor Schupps predikan: Tänk derpå, Hamburg! Stockh. 1735, 8:o.

som beskrifwes hålla 64 alnar till wattnet i längden, samt ute på wattnet, som påladt war, 34 alnar och på bredden 13 alnar. Den andra höll 44 alnar på längden och 15 på bredden, samt låg mellan Mårten Fromes och Peder Dobbins tomt.

Belägenheten så nära staden, der Stockholms Borgare förmodligen, äfwensom på Norrmalm, haft några inhägnader och kålgårdar, och der det gamla Mariae Magdalenae samt Sture-capellet war anlagdt, med flera skäl, som framdeles förekomma, synes sådant nogsamt bestyrka; men så bör ock derwid ihogkommas de förödelser, då endast farhogan för en annalkande fiende föranleda till dylika tomters ödeläggande. K. Carl Knutßon förbjöd, i så fredlösa tider, malmarnes bebyggande med bättre och fastare hus, 1455. Innan han 1457 flydde utur riket, låt han afbränna både södra och norra malmen, för att hindra stadens belägring af Ärche-Biskop Jöns Bengtsson, och den 12 Mai 1502 tände Stockholmsboerna eld på malmarne, för K. Hanses befarade ankomst.

2. §.

Wid K. Gustaf den I:s efterlängtade, lyckliga intåg i Stockholm den 23 Juni 1523, fann han ej staden i det tillstånd, som han sist hade lemnat densamma. Södermalm hade, utom sina capell, icke något bebodt hus *), och med grämelse såg han sin hufwudstads förfall, och att den war nästan utblottad på inwånare.

Att Södermalm sent och långsamt blef bebyggd och bebodd, inhemtas med tillräcklig säkerhet af stadens äldre räkenskaper.

Af ett sammandrag, taget utur en stadens skattebok, skrifwen in folio på pergament, hwilken finnes i stadens archiv, upplyses, att hushållen på Södermalm bestego sig, 1517, till ett antal af 17, som betalade skottpenningar (skattepenningar), 1518 och 1519 allenast till 7, och under belägringen 1520 endast till 4, samt för de följande åren till och med 1525 intet hushåll å Södermalm, som betalat skatt till staden. Af sednare räkenskaper åter finnas, i 1550 års Tomtebok, 13 tomter på Södermalm uppräknade, som betalade tomtören 90 mark och 5 öre, och skottpenningar betalades samma år af 16 borgare derstädes. År 1558 betalade 231 malmboer skottpenningar 15 mark 7 öre; 1561 tomtören af Södermalm 165 mark 1 öre och så widare; hwaraf nogsamt kan dömas om mal-

*) Murberg, l. c. p. 118.

mens förökade tillwext och förkofran, unde K. Gustaf 1:s lyckliga regering.

Af 1547 års charta finnes wäl, strax utom yttre Söder Port och Tornet samt omkring Sture-capellet, någon början till gator och quarter, ehuru utan all ordning, samt, wid stränderna närmast staden, åtskilliga bodar eller små hus, äfwen utpå wattnet anlaggda; men, att det alltsammans antingen blifwit afbrändt den 12 Maj 1502 och den 27 Juni 1554, då Södermalm led stor skada af wådeld (Ryz. l. c. p. 67), eller afrödjt, wisar en sednare charta af 1640, föreställande Södermalm, efter gatuaregleringen omkring år 1636, indeladt i sina ordentliga quarter och med sina räta gator afmätt och utstakadt. Förenämnde 1636 års bref innehöll, att på Södermalm skulle malmgårdar byggas.

3. §.

Sedan norra och södra malmarne, wid K. Gustaf I:s anträde till regeringen, woro i ett lika ödelagdt tillstånd, blefwo förmodligen de gamla, förut bebodda, tomter, med sina kåltäppor och trädgårdar, af sina fordna egare förr odlade och bebyggda, än att nya i det ändamålet upptogos på södra malmen, som då ännu till en del war stadens utmark och mulbete, samt dessutom, i anseende till sin oländighet, sina höga berg och backar, som äfwen hindrade en wigare tillgång till wattnet, dertill mindre beqwäm och gynnande. Härwid kunde ytterligare det skäl tilläggas, såsom bewis, att södra malmen blef sednare bebyggd, än den norra, att denna sednare malm indelades i twänne församlingar år 1643, då deremot en sådan fördelning på Södermalm först skedde 1654.

4. §.

Konung Carl Gustaf hade ämnat, att till Södermalm förlägga sitt residence och att ditflytta rikets collegier samt, så mycket som belägenheten kunde tillåta, förse denna malm med förswarswerk.

I sådan afsigt, lät han i Göteborg, d. 3 Juni 1658, utfärda en instruction för Architekten Jean de la Vallée, hwaraf 4. §. bjuder: Den delen, hwarpå Södermalm är byggd, nämligen ifrån Pålsundet (mellan Långholmen och Södermalm) till Södra Slußen, Danwiken, Grims tegelbruk och Åhrstawiken uppföre, gent emot samma Pålsund, skall noga

afmätas och derå göras en plancharta i stort format, huru samma ort nu är beskaffad, iakttagande alla berg och sänkta platser, höjder och dalar, med alla deras egenskaper. På samma plancharta måste General-Qwartermästaren Johan Wernsköld och Architekten Jean de la Vallée tillsammans författa en ritning och kostnadsförslag på ett kongl. slott och residence, med dertill hörande afdelningar, så wäl som wåningar till collegierna och en arsenal eller tyghus; men det öfriga skall fördelas i quarter och gator, att med tiden bebyggas och med förswärswerk förses, så mycket som ortens belägenhet bäst kan medgifwa; hwilket allt skulle werkställas, genom conducteurer och landtmätare, af General-Quartermästaren och Architekten de la Vallée *).

Om detta stora förslag, som skulle gifwit Södermalm ett helt annat utseende, än det nu eger, genom Konungens, icke långt derefter, inträffade oförmodade död 1660, blef hindradt, eller om derwid sådana betänkligheter förekommit, som gjort werkställigheten swår, eller för mycket kostsam, kan här med wißhet ej sägas. Otwifwelaktigt är, att malmen, den tiden, redan war widlyftigt och nog ordentligt bebyggd, så att, wid werkställigheten af en förändrad plan, en del kostsamma byggnader nödwändigt kommit att nedrifwas. För öfrigt synes stället ej hafwa warit nog beqwämt till befästande, i anseende till omkring liggande höjder och berg på alla sidor.

5. §.

Södra malmen förblef derföre sådan den war och förwäntade sitt prydligare utseende, medelst stenhusbyggnader och en bättre gatureglering, af de hårdare öden, som, efter olyckliga wådeldar, dertill egentligen i betydlig mått bidragit, och hwaraf så många wedermälen, inom Stockholms stads område, finnas.

Att staden i allmänhet, i anseende till byggnad och en dertill införd bättre ordning, icke warit utan all uppmärksamhet och tillsyn, utan att afbida beklagliga anledningar af wådeld, finnes af flera författningar, som i det föregående blifwit nämnda.

Hwad Södermalm enskildt beträffar, kan här anmärkas, hwad Bengt Baaz (sedan Ekehjelm och underståthållare) i ett bref till Pfalzgrefwen Johan Casimir, 1642, berättar: Ek-

*) Instruct. för J. de la Vallée, Göteborg d. 3 Juni 1658.

jest, stadens reparation angående, så riswas nu twänne stora gator på Södermalm, in adventum, o felicem! S:æ Regiæ Majestatis *). Att anföra ett nyare wedermäle deraf, så bifföll Kongl. Maj:t d. 2 Nov. 1779, på Öfwerståthållarens derom gjorda hemställan, att St. Catharina Westra Kyrkogdta, hwilken, efter stadens charta, bordt hafwa gemenskap med Tjärhofsgatan, men blifwit tillstängd, åter borde öppnas, hwartill Bryggaren Siefverts, emot öfwerenskomna willkor och mellangift till staden, skulle för sin, till gatans framdragande, afstådda tomt, erhålla wederlag i den ofwan igenstängda gränden söder om Catharina kyrka, hwilken icke, med någon förmån, kunde göras brukbar mellan kyrkogården och Siefverts der belägna egendomar.

6. §.

Ibland de flera större och mindre wådeldar, som öfwergått Södermalm **) samt föranledt till en både prydligare och waraktigare nybygnad, kan här i synnerhet räknas den, som 1664 ödelade östra delen af Södermalm, samt eldswådorna d. 1 Mars 1723, d. 8 Juni 1751 och d. 19 Juli 1759. I ett redan åberopadt manuscript af Örnhjelm, der flere timade eldswådor på Norrmalm blifwit antecknade, finnes ock, att på Södermalm, den 10 Juni 1689, några gårdar söder om St. Maria afbrunnit, dock ej något stenhus.

År 1691, den 23 Apr. mot aftonen, brann på Södermalm köpmanen Roland Eliæsons sköna qwarn, som war byggd ofwan på bergen, så att stenarne föllo utföre berget i sjön.

S. å. den 7 October, kl. efter 9 om qwällen, brunno stadens murade qwarnhus och Smidtens stenhus wid söder stora ström, tillika med bron öfwer strömmen.

1693 den 13 Mars, afbrann wid Södersluß, stadens brygghus samt en hop bokbindarebodar och Lackwerksboden. S. å. den 1 Maj brunno 5 gårdar på Södermalm, i gränden, som löper från torget och Götgatan, närmast förbi kyrkogårdsporten wid St. Maria.

S. år, den 7 Juli, brann Tjärhofwet på Södermalm. 1694 den 6 Dec., ifrån kl. 9 till 12 om aftonen, brann på Södermalm hela Nyßgården och några tråkrogar, så att Stadshuset der stod i stor fara och begynte något brinna på sin östra gafwel, men blef dock släckt, utan stor skada.

*) Adlersparres Histor. Saml. 1. del. 1778, 8, p. 289.
**) Se Rhyzelii Brontolog.

Skadan af 1723 års wådeld beräknades, för St. Catharina kyrka, magasinsbodar af sten, stenhus, större och smärre gårdar, wåderqwarnar, stenbodar på Skeppsholmen och bodar af bräder, till 1,578,800 daler smt., så att, när härtill lägges skadan på Norrmalm och Norrlandsgatan, genom elden den 24 och 25 Apr. samma år, med 102,739 dal., led Stockholm, genom brand, berörda år, utan att beräkna förlorad lös egendom, 1,681,539 dal. smt. Af uppgiften på de egendomar, som på Södermalm afbrunno 1723, inhemtas, att af 496 hus, som lades i aska, woro blott 48 stenhus, och att, då förlusten för desamma beräknades till 288,000, utgjorde wärdet, af de öfriga 448 husen, 836,000 dal. smt., hwaraf ytterligare dömas kan, att den afbrända trakten förut icke warit synnerligen wäl bebyggd, och att den, till större delen, bestått af större och mindre trähus. Ehuru förbudet emot all husbyggnad af trä då ännu ej sträckte sig till malmarne, blefwo dock många stenhus här, efter branden, uppförda.

Wådelden 1759, som började ofwanföre Beswärsbacken middagstiden den 19 Juli, gick öfwer Hornsgatan, itände Maria kyrka och afbrände densamma tillika med många hus på Badstugugatorna, Hornsgatan, St. Pauls- och Götgatorna, omkring torget ned till Stadsgården, östra Jernbron och Jernwågen, samt lade den bäst bebyggda delen af Maria församling, inom 12 à 14 timmar, i aska. Det 12 år förut inrättade Brandförsäkringscontoret bidrog icke litet till skadans någorlunda ersättande och de afbrända tomternas återbyggande.

Hwad derwid, till södra malmens bättre reglerande, tillika borde iakttagas, derom förordnade Kongl. Maj:t, på Politi- och Brandcommissionens underdåniga tillstyrkande, i skrifwelser till ÖfwerStåthållaren af den 1 Aug. och den 12 Sept. 1759.

Af magistratens afgifna underdåniga berättelse, den 4 Maj 1764, om hwad så wäl till följe deraf blifwit werkställdt, som hwad då ännu återstod och fordrade ytterligare omkostnader, anmärkes här i synnerhet:

1:o Att till nya Hornstorgets inrättande mellan Horns- och St. Paulsgatorna, hade Justitie-Borgmästaren Aulaevils arfwingars tomt blifwit inlöst för 36,000 daler kpmt.; handelsmannen Buschs trädgårdstomt blifwit utlaggd, emot honom lemnadt wederlag i en del af Aulaevilska tomten, som kunde umbäras, och till twänne brunnars gräfwande, torgets fyllning och stenläggning m. m., woro då redan 65,152 dal. 16 öre utgif-

na, och hwartill än widare fordrades 29,827 dal. kpmt. och deröfwer.

2:o Bleektornsgränden, af 9 alnars bredd, war utwidgad till 14 alnar.

3:o Tavaste- och lilla Badstugugatornas utwidgande till större delen werkställd samt Tavastegatan framdragen till öfra Beswärsgatan och Trappgränden.

4:o Tomten till wändplats i quarteret Flygaren war af staden inlöst för 1810 dal. kpmt. samt iståndsatt med en kostnad af 1050 dal. kpmt.

5:o Till Björngårdsbrunnsgatans framdragande norr åt till sjön, hade Fabriqueuren Paulis fria tomt blifwit inköpt för 9000 dal. kpmt.

6:o Till wändplats' inrättande wid norra ändan af quarteret Tofflan, hade staden inlöst en fri tomt för 2000 dal. kpmt.

7:o Till lilla Badstugugatans och Pustgrändens utwidgande, war öfwerenskommelse träffad, om en tomts inlösen af sockerbruksmästaren Birkenkampfs arfwingar.

8:o Till strandens utwidgande och mera utrymme wid Ragwalds bro, hade wäl någon fyllning blifwit, af malmens inwånare, ditförd, men otillräckelig. Stället fordrade dessutom planering af grus och stensättning samt hamnskoning och uppläståningsbro, som framdeles borde werkställas.

9:o Till en wändplats' inrättande i quarteret Tofflan fordrades en tomts inlösen, som kostade 1900 dal. kpmt.

Deßa med flera anbefallda anstalter, till torgs, gators och wändplatsers inrättande, fordrade, med hwad mera redan war utbetaldt, en sammanräknad summa af 148,141 dal. 16 öre kpmt., hwartill, utom frivilliga sammanskott, ansökning gjordes om understöd.

Till fortsättande af beskrifningen om förenämnde gatureglering, bör ej obemäldt lemnas, att en del Södermalms inwånare beswärade sig deröfwer, att den inlösta så kallade Herlinska tomten, mellan Pustgränden, eller Ragwaldsbacke, och lilla Badstugugatan, ej blifwit utlaggd till lastage- och wändplats, utan att Magistraten deraf anordnat 2550 quadr. alnar, till inrättande af en tackjernswåg. Brandförsäkringsdirectionen föreslog, att ungefärligen 720 quadrat alnar måtte deraf till gata och wändplats anwändas. ÖfwerStåthållaren Baron Sparre bilade denna sak således, att Brandförsäkringsdirectionen, till stadens skadeslöshållande, betalade den för Herlinska tomten erlaggda köpeskilling 9000 dal. kpmt., för att om denna tomt sedan fritt kunna disponera. Ko-

ningen lemnade dertill nådigt bifall, den 31 Augusti 1774, hwarigenom beswären förföllo, och den här tillärnade inrättning af en tackjernswåg inställdes.

6 Capitlet.

Om Jernwågen eller fordna Stadsgrafwen och Bron deröfwer.

1. §.

Södra Grafwen, som, till stadens förswar, blifwit upptagen, kostade både mycket penningar och flerårigt arbete. Af stadens skottpenningar för år 1550, bestigande sig till 4150 mark, uppburo stadens dagkarlar, för 6173 dagars arbete, som gjordes utanför Söderport i grafwen, om dagen 3 öre, och steg detta i penningar till 2315 mark, åfwensom för 964 dagswerken, à 2 öre, 241 mark, tillsammans 2556 mark. Ännu år 1558 utbetaltes, för arbete i grafwen wid Söderport, 3882 mark, 1562 i dagskarlslöner 2807 mark 6 öre, och 1566 likaledes 2081 mark, 5 öre o. s. w.

I Stadsgrafwen, som den då kallades, låg yttersta södra tornet, hwaraf lemningar ännu synas i nedra wågen, och hwilket torn, med flera till förswar här anlaggda werk, blifwit, i sednare tider, inredt till hus och bodar, att uthyras till stadens inkomst.

Bron öfwer södra grafwen omtalas i stadens räkenskaper, 1639, och kostnaden på nya jernwågen och broarne, 1662, wid hwilken tid denna wåg började flyttas ifrån gamla wåghustomten wid Skeppsbron, der sedermera nedra delen af Bancohuset blef byggd. Denna nya bro öfwer Jerngrafwen, såsom den, efter jernwågens flyttning kallades, nämnes, i Kongl. Br. 1684, ibland stadens under händer warande byggnader. Att den då icke blef företagen, ehuru påtänkt, inhemtas deraf, att bron besigtigades 1687 och befanns så bofällig, att den skulle påföljande wår understödjas med pelare. Stenmuren i jerngrafwen på Södermalms-sidan lutade ock till fall *).

År 1695 ansågs nya brobyggnaden öfwer jerngrafwen för högst nödwändig att strax företagas, efter den nya dessein, som KammarHerren Teßin gillat, emedan den gamla

*) Råds Prot. den 17 Nov. 1687.

war så förfallen, att ingen med säkerhet kunde fårdas deröfwer. Kostnaden dertill uppgafs till 5000 dal. sint. *). Då lårer bron fått den till utseendet båttre byggnad, som den nu eger. De derunder uppdragna hwalf skola wara med kopparbleck försedda, under stenlåggningen.

2. §.

Östra Jernbron wid Saltsjön uppbyggdes af då warande Rådmannen Kjerrman, under entreprenade, för 200,000 dal. sint., enligt ÖfwerIntendentens ritning, af K. Majt gillad den 9 Maj 1749 **). Genom hwalfwen under bron utbåres det jern, som skall å fartyg utföras. Det inlastades förut derifrån i de wid strandbryggan liggande skepp; men, sedan den inråttning år 1795 widtogs, att jernet med stadens numerbåtar skulle öfwerföras till de på redden liggande fartyg, och större poster deraf på en gång blefwo utburna, ån som kunde för dagen afföras, så blef, wid åndan af bron åt Stadsgården, en mur uppdragen, till mera såkerhet för det från wågen utburna jernet.

Utlastningsbron, wid Jernwågen åt Målarsidan, byggdes 1757 och 1758, under entreprenade af Bryggareåldermannen Birger Fougel, för 4629⅔ dal. sint.

Wåderflottan, wester om Jernutlastningsbron i Målaren, år anlaggd att hindra stormwågor med westan och nordwest storm, att ej omedelbarligen falla på de till utlastning wid Jernbron liggande fartyg och dem, antingen emot bryggan eller emot hwarandra, stöta och skada. Denna wåderbrygga blef 1730 alldeles ombyggd, då åfwen strångeligen förbjöds, att i bryggan fåsta fartyg, hwaraf den förra blef alldeles förstörd ***).

Jerngrafwen år, af den deröfwer gående bro ifrån Slussen till Södermalms torg, i twånne delar afskild, der det från Bergslagerna ankommande jernet uppwåges och uppsåttes, dels wid murarne och dels mot dertill inråttade ställningar. Denna graf har flera gånger blifwit utwidgad och tillökad, såsom imellan åren 1572 och 1580, i Borgmåstaren Maths Pehrsons tid, med en Henrik Olssons tomt, och 1744 på westra sidan inwid Målaren, med en inköpt tomt af R. Rådet Baron Åkerhjelm, för 2333⅓ dal. sint. Widare år 1746, på södra och östra sidan, wid Kållaren Peli-

*) ÖfwerStåthåll. Amb. Handl.
**) RådsProt. för den 17 Nov. 1687.
***) Handl. i RiksArchivet.

kan, med skepparen Jeppe Ottes enkas tomt, för 3000 dal. smt. *). Till jernwågens ytterligare utwidgande, biföll K. Maj:t, att, af den närmast belägna del af Bödelsbacken, måtte få intagas 12 alnar, dock att en deröfwer förut författad charta, till K. Maj:ts faststållande, skulle insändas **).

Stadens HandelsCollegium, hwarunder betjeningen wid Jernwågen lyder, utfärdade, den 27 April 1762, ett förnyadt reglemente, hwarefter Åldermannen wid jernbärare ämbetet i Stockholm och ämbetet i allmänhet hade sig att rätta wid den större och mindre Jernwågen. Ämbetet bestod då af 100 ordinarie fullkomliga arbetskarlar, af hwilka 10 skickliga skulle till Rotmästare förordnas, m. m. som samma reglemente innehåller.

7 Capitlet.

Om Torg och Brunnar.

1. §.

På 1547 års charta, är wäl, strax utanför yttersta södra porten, en öppen plats utmärkt, som förswarswerket fordrat; men, då malmen började, efter en imellan 1622 och 1636 faställd gatu-reglering, att ordentligare bebyggas, blef wäl planen till Södermalms torg först utstakad och erhöll då den ordentlighet, som war möjlig, i anseende till belägenheten i en sluttande backe. Torget innehåller i längden, ifrån öfra husraden till den i sednare tider uppdragna mur, wid en under torget anlaggd källare emot torgets öfra plan, 50 alnar, samt i bredden mellan Horns och stora Badstugugatan, omkring 80 alnar. Hela façaden af torget imellan fistnämnda gator synes, på en perspectiv-charta i Drottn. Christinas tid, hafwa bestått af ett enda hus. På Tillaei stora charta är det tecknadt såsom det då warande Cederbjelkska huset.

Angående källaren under torget, bör här antecknas, att, sedan Magistraten gifwit Bryggare ämbetet tillstånd, att på Södermalmstorg anlägga en källare för deß derwid belägna och med mycken kostnad då nyligen uppbyggda hus Pelican, beswärade flere Södermalmsboar sig deröfwer den 30 April

*) Meddeladt af Borgmästaren Eckerman.

**) Kongl. Bref till Öfwerståthållaren, d. 10 Oct. 1776.

1765. Magistraten förklarade, att, som Pelican hade brist på wedrum, och Bryggare ämbetet på lagerkällare för dricka, så hade ämbetet begärt, att, wid Södermalms torg, så i linea med och inom muren, som formerar öfra planen af torget, anlägga en någorlunda rymlig wedkällare, den ämbetet åtog sig att gräfwa så djup, och förse med ett så starkt och fast sandstenshwalf, att ej någon förhöjning eller osäkerhet för torget dymedelst skulle förorsakas. Detta ansågs kunna ske, utan minskning i torgets rymlighet eller hinder för wattenafloppet och således fast mera lända till torgets bättre utseende, genom en anständigare mur, som wid denna källarbyggnad, emot torgets öfra plan, skulle komma att uppföras.

Denna byggnad håller 60 alnar i längden på östra och westra sidorna, och 14 i bredden på södra och norra sidorna. Staden skulle ock komma att deraf njuta en årlig inkomst af 40 dal. smt. K. Maj:t gillade denna byggnad, i bref till ÖfwerStåthåll. den 8 Maj 1765.

Ibland de märkliga händelser, som sig här tilldragit, förmäla häfderna, att den sin Konung och sitt fosterland så tillgifne Torkil Knutßon, Riksråd och Marsk, måste den 10 Febr. 1306, i ett inbördes krig mellan K. Birger och hans bröder samt hwarderas medhållare, räcka sitt hufwud under bödelsyxan, der Södermalms torg nu är.

2. §.

Hornstorget, sedan Adolph Fredriks torg, är med några ord nämdt i det föregående. Dertill inlöste staden Aulaevilska och handelsmannen Busches tomter, samt något af den så kallade Dauerska. Torget innehåller i bredden, på norra sidan 132, och på den södra 138 alnar, samt i längden på östra och westra sidan 235 alnar, som utgör ett areal innehåll af 31,995 quadrat alnar. ÖfwerStåthållaren Baron Lantingshaussen anmälte, den 5 Dec. 1767, att detta torg, till följe af kongl. befallningen den 12 Sept. 1759, till största delen wore färdigt; att kostnaden derwid stigit till 110,246 dal. 7 öre kpmt., att, för felande medel skull, med den 4:de brunnens gräfwande måst innehållas, äfwensom med de prydnader, deßa brunnar tarfwa; att detta torg wore det största i Stockholm, och att Magistraten hade önskat, att det finge kallas: Kungstorget, eller Adolph Fredriks torg, tillstyrkandes ÖfwerStåthållaren det sednare.

Om ett corps de gardes byggande derstädes, för nödig

wakthållning, skulle framdeles föranstaltas, och imellertid woro rum dertill hyrda; och skulle med det första police på nya torget inrättas, så att allmogen der måtte hålla sina waror till affalu: anhållandes ÖfwerStåthållaren, att wakten från Södermalmstorg måtte ditflyttas *).

Konungen bifòll den 14 Jan. 1768, att torget skulle få bära deß namn, Adolph Fredrik, men att der inga executioner framdeles finge tillåtas. Angående wakten derstädes, samtyckte Konungen den 1 Febr. 1768, att dertill af Lif=Gardet måtte dagligen commenderas en underofficer, en trumslagare och sex man, hwilken anstalt dock sedermera inställdes. Utom det wid westra sidan af torget inrättade sockerbruk å handelsmannen Busches fordna tomt, samt ett wid St. Paulsgatan anlagdt bryggeriwerk, intager hälften af torgets östra sida ett af HofGraveuren och Directeuren Pehr Suter uppfördt wackert stenhus, der han i flera rum af öfra wåningen hade en ypperlig samling af stora mästares kostbara målningar, statuer och andra konstycken. Denna samling förtjente att af fremmande beskådas. Egaren af den nästgränsande tomten intill Suterska huset åt St Paulsgatan hade wäl ämnat att der uppföra en lika byggnad, som kunnat gifwa torget ett wackert utseende; men sådant har ännu (1825) icke blifwit werkståldt.

Ibland de händelser, som höra till detta torgs beskrifning, är ock, att K. Gustaf III der höll en caroußelle den 29 och 30 Maj samt den 2 och 3 Juni 1777; hwarom närmare underättelse kan erhållas af en trykt ordning, som derwid borde iakttagas.

Borgerskapets i Stockholm militärcorpser blefwo här, af K. Gustaf III, mönstrade den 30 Sept. 1790.

3 §.

Nytorget, i Catharina församling, wid Nygatan och wägen till Hammarby tull, är i sednare tider inrättadt och på Tillaei charta utmärkt, såsom mycket ordentligt, innehållande i längden 200 alnar och i bredden 120. Det är dock, för det närwarande, å sidorna illa bebygdt och med plank afstängdt, till nederlagsplats för orenlighet, likasom Packartorget på Norrmalm. Wid detta torg är ett spruthus.

*) ÖfwerStåthåll. Ämbetets Bref.

4. §.

Torgbrunnen på Södermalm, eller i Brunnsbacken från torget ned till östra jernbron, hade förut twänne pumpar och en dålig öfwerbyggnad af trä, som afbrann i wådelden 1759. Den fick derefter en rund öfwerbyggnad af sten, icke mycket gillad af kännare. Wattnet håller mest saltpeter, litet koksalt och ganska litet jern; hwadan det anses för det bästa brunnswatten i Stockholm, efter Profeßor Bergii prof; men wid uppsiö, eller då Saltsiön faller in i Mälaren, blifwer det mindre wälsmakande.

På Adolph Fredriks torg äro trenne brunnar, som angående torget blifwit förmäldt, tillika med orsaken, hwarföre den 4:de ej blifwit upptagen, som felar i hörnet af St Paulsgatan och den ännu obebyggda tomten, i linea med Suterska huset.

Brunnen på Björngårdsgatan, som är både för gående och åkande mycket hinderlig, har en öfwerbyggnad af trä, täckt med jernplåtar och 2:ne pumpar samt nyttjas af kringboende till hwarjehanda hushållsbehof.

På Nytorget är en gammal brunn åter upptagen. Wattnett der, äfwensom de förenämnda, är ej pröfwadt. Af många enskilda brunnar i gårdarne, är icke någon känd eller ryktbar för sitt wattens godhet. Gamla Surbrunnen på Södermalm står på Tillaei charta utmärkt imellan Hermannis och Lejonankars egendomar, i quarteret Stadsträdgården, wid ett litet wattendrag, som hade sitt utlopp i Hammarbysiön. I Archiatern Hjärnes tid, wille man kring Stockholm hafwa flera helsokällor, och hwad, i den **Lilla Wattuprofwaren**, förmäles om en surbrunn på Södermalm, i Kämnären Jöran Anderßon Stockenströms gård, utmed Stadsträdgården, är säkert densamma, som på 1733 års charta, i förenämnde måtto, blifwit utmärkt. Om denna helsobrunn är på samma ställe anteknadt, att den befunnits wara af intet wärde. I quarteret Bondetorpet Mindre i Catharina församling och hörnet af Sandbergsgatan, midt emot Doctor Herei egendom, har Tillaeus utmärkt Axels källa, som för något bättre watten förmodligen warit känd.

8. Capitlet.

Om Wägar och Tullar.

1. §.

Södra wägen började wid rymden utanför Söderport, nu Södermalmstorg, gick upp åt Repslagaregatan, och derifrån snedwärts öster ut, nedanföre Pelarebacksberget till Tullportsgatan och så widare öfwer åsen, imellan Ährstawiken och Hammarbysjön.

Det är förmodligen denna wäg, som beskrifwes i Magni Grans och hustru Christina Olofsdotters Donationsbref till Nicolai kyrka, **på ena tomt, liggande på Södermalm, östan wägen, som ligger till Maria Magdalena och den wäg, som ligger till det helga korß opp under Bergena, dat. Stockholm, Tisdagen, näst efter wår Frue** födelse, 1431. Chartan i Landtmäteri Contoret, upprättad imellan 1650 och 1660, wisar, att nuwarande wägen till Enskede gård fordom warit allmänna wägen till Telje; men Dalarö-wägen har warit i samma sträckning som nu. Förstnämnde wäg kallades då **Göta wägen**, såsom ledande till Göta rike, änan Horntullswägen, först i slutet af 17:de århundradet, blef anlaggd. Den gamla Göta wägen är nu en allmän sockenwäg ifrån Skanstull, förbi Brännkyrka och Långsjöbrink, Kullebrinken, Huddinge och ned på wägen till nu warande stora wägen till Fittja gästgifwaregård *), ehuru en del utsätter wägen till Alby, som då warit gästgifwaregård, och sedan utwid Kumla i Botkyrka socken. Långbro gård, i Brännkyrka socken, skall fått sitt namn af den, på gamla langswägen der förbi, warande långa kafwelbro, eftersom wägen legat sankt, i anseende till de å bägge sidor warande ängar, som höst och wår blifwit öfwerswämmade af watten.

Om denna wägs å nyo upprödjande, är ett märkeligt Bref af K. Carl IX, den 28 April 1604, hwari han gifwer alla dannemän tillkänna, på Ekerön, Munsön och Lofön, Alsnön, eller Adelsön, Lidingön och Swartsjölandet, att han

*) Fittja gästgifwaregård är nu, med 3:ne wackra stenhus, wäl bebyggd, belägen endast en och en half mil från Stockholm, och tyckes wara ett gladt förebud, att snart framkomma till en stor och prydlig stad. Bron wid Fittja har Rikets Ständers Bank, år 1813, låtit, af huggen sten, nybygga, om icke wacker, dock waraktig för långliga tider.

med det första gerna wille hafwa wägen mellan Telje och Stockholm, som (efter brefwets lydelse) slätt och grannt förderfwad war, upprödjd igen, både med broar och annat, så att man kunde med wagnar der framkomma, såsom det tillförene hade warit; begärandes derföre, att de obeswärade wille hjelpa till, att samma wäg måtte blifwa wäl pyntad och på nytt upprödjd, att af de wid wägen boende sedan underhållas.

När en gammal wäg, inwid rikets hufwudstad, fått så förfalla, att man med wagnar ej kunnat framkomma, synes deraf kunna slutas, att wägarne i allmänhet icke måtte warit i bättre tillstånd, eller att kunna nyttjas, utan att färdas fram ridande, såsom bruket af ålder war, samt att wäglagning då ännu icke warit någon allmän skyldighet, eller ett allmogen ålagdt beswär.

2. §.

Om den, i början af föregående paragraph, nämnde Pelatebacke, nedanföre hwilken wägen, i äldre tider, gått till Tullportsgatan å nu warande så kallade Catharina sidan af Södermalm, finnes i häfderna antecknadt: att, när de Tyska Hättebröderna, i K. Albrechts tid, på Käpplingen (Blasiiholmen), den 12 Juni 1389, wäldförde och uppbrände en del af Stockholms Swenska borgare, skola missgerningsmännen, till syndabot och åminnelse af detta mord, blifwit ålaggde, att, med sin kostnad, inwid då warande allmänna wägen genom Södermalm öfwer nu warande Tullportsgatan till Skanstull, uppsätta twänne pelare. Sådant skall ock sedermera, efter mycket betänkande, år 1400 blifwit werkställdt på backen, gent emot då warande capellet på Södermalm, der nu St. Catharina kyrka står, hwaraf stället fått namn af Pelarebacken. På Tillaei charta är denna backe utmärkt under namn af Golgatha.

Å de så kallade pelarne, som ej bestått af annat än uppresta, i jorden inmurade, stora flata och huggna stenar, har blifwit föreställdt: 1) Frälsarens nedfallande under korset, 2) korsfästelsen, och 3) Christi begrafning.

Efter fornsägen förmäles, att afståndet från den ena stenen eller pelaren, som stått på backens norra sida, till Stockholms fordna Rådhus wid Stortorget, der Boursen nu är, skall warit lika långt, som wägen ifrån Pilati hus till Golgatha, och att afståndet mellan denna och en annan sten, som stått på backens östra sida, skall warit lika med det från

Golgatha till det stället, hwarest Christus föll, under gången med korßet, till jorden.

En af deßa stenar, som under tiden sjunkit och nedfallit, har af egaren till en å backen uppförd wäderqwarn, för omkring 40 år sedan, blifwit upptagen och förd 10 à 12 steg från sitt gamla ställe till samma qwarn, der den ännu står upprest, lutande emot qwarnfoten. Stenen föreställer Christus på korßet och nedanföre 2 bredwid stående qwinnor. Höjden på denna sten ofwan jord är $5\frac{1}{8}$, och bredden ungefärligen $1\frac{1}{4}$ alnar. Den andra stenen, som finnes i nästa gård, men sönderslagen och hälften gjord till en trappsten, skall föreställt Christi graf. Om den tredje stenen, som föreställt Christi nedfallande med korßet, har man nu mera ingen annan underrättelse, än att Rydling sagt stenen på 1730 talet hafwa qwarstått på backens östra sida, men då warit mycket förfallen. Härom läses i beskrifningen, som åtföljer Vogels charta öfwer Stockholm, att Tyskarne sägas någorlunda hafwa försonat sin mordiska handel på Swenska borgare, 1389, med twänne stora stenpelare eller monumenter, som de gent emot capellet, som Rikswårdien sin wäderqwarn hafwer bygga låtit, upprest hafwa *)."

Det kan förtjena att här införas, hwad d'Ogiers, i sin dagbok öfwer resan till Swerige 1634, berättar om detta ställe.

En Ambaßadeurens, Comte d'Avaux', secreterare, J. Grosse, war i Stockholm blifwen död, och en bekymmersam fråga uppstod, hwarest han skulle begrafwas, eftersom sådant ej borde ske i någon kättersk kyrkogård. Ändtligen, säger han, utsågs dertill en kulle ytterst på Södermalm, som de kallade Calvarie berg, och der ett korß af sten ännu stod qwar, som war upprest 1096. Här begrofwo wi honom kl. 11 om aftonen, med wanliga katholska ceremonier och utan något buller af den samlade menigheten. Korrt derefter låt Drottningen, på sin bekostnad, öfwer honom på stället uppresa en grafwård, hwartill inscription af mig på Latin författades **).

Det af d'Ogiers uppgifna årtalet 1096, å hwilken tid han trodde korßet hafwa blifwit uppsatt, ehuru Stockholms anläggning då ännu ej war påtänkt, bör ej, såsom fel, tillräknas en utländning, som härom icke lärer hafwa sökt någon tillförlitligare underrättelse. Kan ock hända, att det är ett skrif- eller tryckfel.

*) Rydling, om Stockholm, 1731, 8:o, p. 186. v. Dalins Sw. R. Histor., 2. del. p. 586.

**) Stockholms Magazin, af Svederus, 1780, 1 del. p. 116.

3. §.

Tullen på denna wäg, öfwer Södermalm, Tullportsgatan och Åsen wid Grind lärer, såsom gatans namn synes tillkännagifwa, först hafwa stått på Tullportsgatan och, såsom det förmenes, i den nu för tiden så kallade Florens Backe. Tullen skall 1667 blifwit utflyttad till westra ändan af Hammarbysjön, wid nedgången till Fabriqueuren Mallets egendom, hwarest den befanns ännu wid början af 1750-talet och med sådant läge på Tillaei charta åfwen utmärkes.

Mellan 1750 och 1760 har tullplatsen blifwit flyttad till södra sidan om skansgrafwen. Medan grinden eller tullbommen ännu war wid Florens backe, finnes, på Landtmäteri-contorets charta, en ny wäg tecknad derifrån österut till Danwiken, af hwilken wäg, efter staketets utflyttning, tillkommit Nygatan och Bondegatan *).

Det må här anmärkas, angående Grinds eller Skanstull, att 2 af Sweriges största Konungars lik, döda under loppet af sina segrar, ankommit denna wäg till staden, att i Konunga grafwarne förwaras. I ordningen om K. Gustaf Adolphs likprocession, den 22 Juni 1634, säges: när liket kommer till grind, och alla, som till processionen lyda, äro samlade, iakttages följande — — — **). När K. Carl Gustafs lik kom från Göteborg 1660, stadnade man dermed den 10 Maj i Södertelje, förde det den 11 till Grundels krog 2 mil, den 12 till Elfsjö, der liket insattes i Brännkyrkan, hwarefter det inträffade i Stockholm den 13 Maj 1560.

Grinds Skans är förut, i 1:sta afdelningen, 14 cap. 5 §. om stadens förswarswerk, kortligen omnämnd. Densamma, i forntiden inrättad genom en 1557 bewilljad contribution dertill af alla hus och gårdar samt af hwarje famili i Stockholm ***), skall nu mera wara alldeles otjenlig till förswar, då den, från de kringliggande berg, hwilka äro både nära och åfwen mycket högre belägna, kan commenderas, till och med plongeras; hwarförutan grafwen finnes alldeles uttorkad.

Wintertullen på Södermalm war wid den så kallade Åkermyran, på södra sidan af Tantogatan, westerut ifrån Timmermansgatan, der en bom länge warit bibehållen, som likwäl sedan blef flyttad längre i wester och nu mera är alldeles borttagen.

*) Borgm. Eckermans meddelta underrättelser.
**) Stockholms Magazin, för år 1781, p. 337.
***) Kongl. KrigsColl. Br. till K. Maj:t den 27 Juli 1664, i RiksArchivet.

På en gammal teckning öfwer Södermalm, som dels utwisar de gamla krokiga wägar, hwilka, inan malmens reglering, der woro befintliga, dels innefattar den plan, som, wid gatuegleringen, till största delen synes wara följd, förmodligen upprättad mellan 1622 och 1636, då gatuegleringen war fulländad — anwisas twänne andra tullar, som icke, i landttullsordningen 1622, omtalas, nämligen wester tull och Danwiks tull. Westertulls läge utsättes på Hornsgatan, ungefärligen der den nu för tiden så kallade Yttersta Twärgränden är belägen. Danwiks tull åter war belägen öster om Catharina, eller fordna Sture-Capellets, kyrkogård, ungefär på den nu för tiden igenstängda södra kyrkogränden, inemot Stadsträdgårdsgatan. Deßutom innehåller stadens registratur, att en särskild tullnär warit i Söderport, wid namn Johan Perßon *)

4. §.

Om den nya wägen öfwer Hornsund till Fittja **), och widare till södra orterna, finnes i rikets handlingar, att Landshöfdingen öfwer Upland, Clas Rålamb, enligt K. Br. den 28 Febr. 1661, begynt att låta upptaga wägen ifrån Fittja till Stockholm, då äfwen blef förordnadt, att en färja skulle hållas öfwer Hornsund, till de resandes tjenst. Året derpå, eller 1662 den 11 Juli, afgick bref till Kammar-Collegium, att Fru Anna Sture och Capten Oliveblad ***), hwilka, genom inrättandet af den nya wägen mellan staden och Botkyrka, ledo till deras egor, skulle med wederlag förnöjas, och att med Landshöfdingen Rålamb skulle öfwerläggas om en bros byggande öfwer Hornsund. Derom stadgade K. Br. den 4 Nov. 1668, att Stockholms stad skulle, efter sitt anbud, bygga bro öfwer samma sund och deremot bekomma för öfwerfarten, hwad i färjepenningar förut blifwit erlagdt, hwarpå taxa blef utfärdad den 16 April 1669. HofIntendenten Rhenberg befriades från deßa bropenningar, emedan nya wägen till Fittja blifwit anlaggd genom häns egor i Westberga; men denna bro lärer med nog liten warsamhet blifwit uppförd, då K. Maj:t den 26 Sept. bifföll, att en flottbro måtte inrättas, i stället för Hornsbryggan på pålar,

*) Eckerman, l. c.
**) Fittja egdes då af K. R. och Fältmarsk. Lieut. Lorents von der Linde.
***) Egde Hagatorp wid Fittja bro, der nya wägen på Botkyrks skogen afbröts och fick sitt nu warande läge.

hwilken nedfallit, eftersom pråminrättning der fanns obeqwäm; dock skulle derå en windbrygga inrättas.

Då wägen öfwer Hornsund blef öppnad, har förmodligen tullplatsen blifwit flyttad till sitt nu warande läge, efter år 1663, till början af Liljeholmsbro, som den nu kallas, efter den å andra sidan belägna lilla egendomen Liljeholmen. En Jöran Ulfsparre egde Liljeholmen, då nya wägen anlades, som inhemtas af hans klagan öfwer den affaknad, han derigenom på sina egor måste widkännas, och hwilken klagan remitterades till Kammar-Collegii utlåtande 1673.

Wid Hornstull upsattes, på 1770-talet, en port af sten, tillika med stenhus för tullbetjeningen. Der stod förut en gammal stadsport af trä, som öfwerst hade en wacker önskan på vers, intagen i Salvii beskrifning öfwer Upland.

Hammarby tull är, på Tillaei charta, utmärkt utanför Stadsträdgårdsgatan wid Hammarbysjön. Denna tull är förmodligen inrättad, i synnerhet i afseende på winterwägen öfwer Hammarby, Nacka och Jerla sjöar, till Kolbotten och Saltsjön.

En tullbom blef, 1762, uppsatt på en till Spinnhusgatan ledande winterwäg, för att undslippa afwägen till Hornstull, då swaga isar äro. (Publ. den 5 Mars 1762.)

9 Capitlet.

Om Kyrkor och fordna Capeller.

1. §.

Maria Magdalena kyrka på Södermalm, imellan Hornsgatan och St. Paulsgatan, uppbyggdes först af Riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, 1489. Man har i häfderna nästan ingenting mera derom funnit antecknadt, än deß anläggning och förstörelse. K. Gustaf I befallde 1527, att denna kyrka skulle nedrifwas, förmodligen af samma orsak, som, angående Clara klosters och Jakobs kyrkas afrödjande på Norrmalm, blifwit anfördt.

Att församlingen, i sin början, icke warit stor eller folkrik, kan nogsamt inhemtas af hwad förut är berättadt om malmens bebyggande och inwånarnes antal, under den korta tid af 38 år, som utgjorde denna kyrkas första ålder.

Deß första utseende kan, af kopparsticket öfwer Chri-

stierns tyranni wid Stockholms stads intagande 1520, någorlunda inhemtas: warandes kyrkan, sådan den der föreställes, prydd med ett fyrkantigt spetsigt torn.

Ett utfall omtalas, som en behjertad krigsman, K. Gustafs Fält-Öfwerste, wid namn Peder Fredag, skall, med en liten troupe af 500 Swenska soldater, gjort ifrån Maria kyrka, der de hållit sig förborgade, för att falla Danskarne i ryggen, då de utur staden, under Henrik Slaghek eller Slaghöks och Gorius Holsts anförande, angrepo det af Gustaf I, ifrån Sätra till Södermalm flyttade läger, till Stockholms stads insperrande, wid belägringen 1522 *): Detta Peder Fredags utfall utur berörde kyrka, hwarigenom Danskarne blefwo, till större delen, slagna, och Södermalmsboernas trohet, som ej förådde denna anstalt, samt deras täflan, att fäkta under en så älskad hjelte, som Gustaf Erikßon war — anses såsom en orsak och bewekande anledning till de privilegier, som församlingen sedermera af Konung Gustaf Adolph 1626 erhöll **).

Den nu warande Maria Magdalena kyrka låt K. Johan III, efter wåra häfdatecknares enstämmiga berättelser, 1576 grundlägga, på samma ställe, der kyrkan förut stått. Denna byggnad blef dock, under hans tid, icke fortskyndad, och, wid hans timade död 1592, afstadnade den alldeles. K. Gustaf Adolph befallde, den 1 Sept. 1626, att Maria kyrka skulle förfärdigas, och församlingen med wißa privilegier hägnas. Dermed torde wäl nu början blifwit gjord; men arbetet kom dock, korrt derefter, att å nyo inställas, tilldeß K. Gustaf Adolphs efterlefwande Gemål, Drottning Maria Eleonora, ömt besörjde, att detta tempel blef med allt allwar till fullbordande företaget. Ändtligen blef ock denna kyrka, 58 år efter deß anläggning, så färdig, att den till allmän Gudstjenst kunde inwigas år 1634. Den fordrade, sedan den tiden, flera tillbyggnader, att gifwa den ett större utrymme och ett wärdigare anseende.

Åren 1658 och 1659 tillbyggdes hög-choret; 1675 norra och södra flyglarne, efter Rådmannen och Architekten Nicod. Teßins gifna ritning; 1673 lades grunden till tornet, som blef färdigt 1682 och tillika med kyrkan täckt med koppar år 1733.

K. Carl XI skall dertill, den 8 Dec. 1673, skänkt 10

*) Grundel, l. c. p. 55. Dalin, Sw. R. Histor. 3 T. 1 Del. p. 66.
**) Jakob Swedéns Bilagor wid Carl J. Wallins predikan. Stockh. 1763, 4:to.

skeppund koppar, som dock aldrig kommit kyrkan till godo, enligt kyrkans prot. af år 1677. (Svedén l. c.).

Det wackra utseende, kyrkan hade, inan den afbrann den 19 Juli 1759, wisar kopparsticket i Gr. Dahlbergs werk. Genom frikostiga understöd och med församlingens kostnad, blef kyrkans upprättande med den drift företaget och fortsatt, att den å nyo, inom 4:de året efter branden, kunde inwigas den 22 Maj 1763. Den är nu, med altare och predikstol, ett stort orgelwerk, dubbla läktare på norra och södra sidorna, i fullkomligt stånd.

Till kyrkan äro trenne stora dörrar, kyrkogården rymlig, med alléer ifrån 5 ingångsportar, så städad och wacker, att den sommartiden af kringboende ofta nyttjas till promenade, samt, af fram och åter gående personer, till ett hwiloställe på dertill i alléerna utsatta bänkar.

Wid stenmuren, som omgifwer kyrkogården, äro murade grafwar med sina jerndörrar byggda, som hafwa sina särskilda egare, så wäl inom som utom församlingen. På Tillaei charta 1733, finnes i quarteret Brinken och i ändan af Staffans eller gamla Prestgårdsgatan, bredwid Jungens trädgård, en Maria församling tillhörig begrafningsplats utmärkt. Till tornbyggnaden hade wäl en upprättad ritning länge sedan blifwit fastställd, men werkställigheten af en ordentlig öfwerbyggnad uppskjuten, tills tornet ändtligen, år 1824, blef försedt med en wacker öfwerbyggnad, klädd med koppar, och ett bättre urwerk.

Kyrkoherdar wid denna församling, ifrån Johannes Laurentii, som, under namn af Södermalms pastor, biwistat Upsala möte 1593, till Magnus Petri Aurivillius, som 1719 blef i ämbetet instäld, finnas i Grundels akademiska afhandling, p. 57, uppräknade.

Här bör dock införas, att Konung Gustaf Adolph, den 1 Sept. 1626, ibland andra förmåner, jemwäl förunnade denna församling, att sjelf wälja sig predicanter, så att ingen skulle, med wäld eller list, påtrangd warda; hwilket privilegium K. Fredrik I, den 25 Nov. 1720, sålunda stadfästat: **att, när öppningar ske, församlingen sjelf, lagligen och efter förut brukelig sedwana, eger wälja sig kyrkoherdar, hwilka sedan med Kongl. fullmagter komma att förses** *).

Wid kyrkoherde-ledigheten 1749, gaf församlingen, på tillfrågan af en deputerad consistorii-ledamot, om några be-

*) Deßa Privileg. m. m. finnas tryckta i Swedéns förenämnda predikan, utgifwen 1763.

romliga män af församlingen woro utsedda, som församlingen önskade höra, det swar, att de, som willja komma under omröstning till kyrkoherde ledigheten, skulle anmäla sig i consistorio, utan att församlingen sielf wille nämna någon.

Detta hade wid nästa vacance den oförsedda påföljd, att consistorium, utan att inhemta församlingens yttrande, sände församlingen mißiver för 6 profpredicanter, ytterligare för 5 andra, och ändtligen för ännu 3:ne profpredicanter.

En af de prester, som sig tillika anmält, men consistorium nekat mißive, beswärade sig deröfwer hos Konungen, och församlingen råkade härigenom i en ohehaglig twist samt hemtade deraf den erfarenhet, att den minsta eftergift kan blifwa ett äfwentyrligt praejudicat, till kränkande af förunnade privilegier.

Hos Rydling finner man en förteckning på flera ansedda män, som i denna kyrka blifwit begrafna och der haft sina wapen uppsatta, hwilka delat ett lika öde med kyrkan, wid den öfwergångna wådelden.

Af sådana män anmärkes här Residenten från Holland, Christian Constantin Rumpf, som nära 30 år warit wid Swenska hofwet, född i Haag 1633 och död i Stockholm 1706.

Ibland de minneswårdar, som efter branden blifwit här i kyrkan uppsatta, är en öfwer framlidne Presidenten i KammarRevisionen Johan Julius Bult von Steijern, född 1695, död 1767, som församlingens inwånare påkostat, till betygande af deras tacksamhet, för hans ådagalaggda nit och möda wid kyrkans återupprättande och till förswarande af församlingens nådigst förlänade rättigheter.

Till wenster om altaret, är äfwen en minneswård i muren under fenstret uppsatt öfwer framlidne Cancelli-Rådet Carl Reinhold Berch, af hans arfwingar, der man ser hans antagna wapen i mosaique, giordt uti Italien, föreställande en sphinx och 3:ne penningar.

Följande eldswådor skola öfwergått Maria Magdalena församling, utom dem, som redan, i föregående 5:te Capitel §. 6, äro omförmälda, nämligen:

År 1454 afbrann Södermalm, så bebyggd den då war.

1457 lät K. Carl VIII, för wigtiga orsaker skull, afbränna hela Södermalm, som då någorlunda igen uppkommit efter 1454 års brand.

1491 blefwo många hus på Södermalm af Danska ryttare brända.

1495 blefwo åter flera hus afbrända.

1502 lät rikets föreståndare, Sten Sture, för de Danskas antågande skull, sätta i brand de flesta husen å denna malm.

1554 afbrann nästan hela malmen.

1640 afbrann mest hela Maria församling.

1644 likaledes största delen omkring kyrkan.

1657 åfwen öfwer 50 gårdar.

1664 jemwäl 150 hus. Härom förmäler Gröndahl, l. c., att större delen af Södermalm, omkring St Maria kyrka, afbrunnit på Petri-Pauli dag 1664; och, som den trakten, på westra sidan om kyrkan, stod många år obebyggd, kallades den allmänt Brända Tomten.

År 1713 afbrunno husen i Skinnarwiken.

1719 många hus wid Hornsgatan och Skinnarwiken.

1721 många hus wid Hornsgatan.

1723, den 1 Maj, uppkom wådeld i St Maria församling och ödelade en stor del af densamma; men ännu större skada tillfogade denna brand St Catharina kyrka och församling.

1729 afbrann ett stort bryggeriwerk på Högbergsgatan.

1730 swår eldswåda wid Hornsgatan, hwarwid Maria kyrka war i wådligaste belägenhet.

S. å. brunno några hus wid Högbergsgatan. Åfwen å nyo 12 hus wid Hornsgatan, då kyrkan åter stod i fara.

1735 afbrunno några gårdar i Skinnarwiken.

1736 åter 10 hus wid Hornsgatan.

1751 fördes elden med wädret ifrån Clara församling samt gjorde stor skada i Skinnarwiken och Maria församlings westra del.

1759, den 19 Juli, war den olyckliga dagen, då Maria kyrka, tillika med 300 egendomar i församlingen, lades i aska *).

2. §.

Å det ställe, det Christiern Tyrann, den 10 Nov. 1520, lät uppbränna de i blodbadet, 2:ne dagar förut, eller den 8 i samma månad, mördade Swenska herrars och mäns döda kroppar, befallde K. Johan III, 56 år derefter, eller 1576, att ett litet trä-capell skulle uppbyggas, för att åt Sturens aska såmedelst upresa en griftewård, som dock war mer afpaßad efter K. Johans tänkesätt, än Sturens förtjenst,

*) Swedell, l. c.

som ädelmodigt uppoffrade sitt lif till fäderneslandets förswar. Af denna anledning, blef detta capell kalladt Sturens Capell. K. Gustaf Adolph skall der, 1625, låtit uppsätta en kopparstafla, med en berättelse om tyrannens mordiska framfarande och till en åminnelse af hans anförwandters olyckliga och oförtjenta döde. Denna Christierns blodiga behandling finnes i Meßenii Scondia beskrifwen sålunda: att, utom de 94 afdagatagna Swenska herrar och män, hwilkas döda kroppar tyrannen låt uppbränna på samma ställe, der capellet af K. Johan blef upprest, war ock liket af Sten Sture, som i slaget wid Bogesund blifwit sårad och död samt den 9 Febr. 1520 i Riddarhus kyrkan begrafwen, hwarest hans och sonens döda kroppar nu ifrån sina hwilorum upptogos. På 1640 års charta, som förut blifwit åberopad, står Sturens capell utmärkt.

3. §.

Der ofwannämnda capell stått, låt K. Carl Gustaf, den 2 Maj 1656, lägga grundwalen till Catharina kyrka och befallde, att den skyndsamt skulle uppbyggas, och nödiga medel dertill anordnas.

Werkställigheten deraf befrämjades ock med den drift, att första predikan, i denna så wida färdiga kyrka, kunde hållas den 8 October samma år 1656, ehuru byggnaden icke förr än 1658 blef alldeles fullbordad. Så berättar wäl Grundel derom, p. 57, 58; men, af ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes Relation om Stockholms stad 1663, inhemtas, att denna kyrka då ännu stod under byggnad, och att, om K. Majt och flere wille understödja detta werk, skulle kyrkan blifwa den skönaste i riket *).

K. Carl Gustaf skall gifwit kyrkan namnet Catharina efter sin moder (K. Carl IX:s dotter).

Af denna sin anläggare fick ock kyrkan 3:ne stora klockor, som ifrån Pohlen, der de eröfrades, blefwo hitförda.

Det altare, som länge stod på ena sidan i stadens Storkyrka, till ingen nytta, eller särdeles prydnad, anmodades kyrkans föreståndare, genom ÖfwerStåthållaren Gr. Chr.

*) Det hände Hof-Cancelleren Nils Tungel den lilla olägenheten, att han, efter fälld dom den 1 Apr. 1661, måste, för en nära bekantskap med Elisabeth Cygnea, till St. Catharina kyrka i Stockholm, böta 3000 dal. smt. eller 2000 Rd. (Gezelii Biogr. Lexicon, art. Tungel).

Gyllenstierna, att öfwerlemna till Catharina kyrka, hwarom han hade fått K. Bref, att tillskrifwa församlingen *).

På gjord anhållan, har församlingen, den 14 October 1690, fått Konungens tillstånd, att flytta altaret i kyrkan, för att uppsättas i östra korset, hwarwid påmintes, att foten af altaret måtte blifwa så hög, att presten kunde ses öfwer allt i kyrkan **).

Kyrkans första utseende, efter J. de la Vallées ritning, innan hon i stora wådelden 1723 ödelades, wisar kopparsticket i Sveciae-werket, Tom 1, Tab. 25.

Le Clerc i Frankrike har ock, på anmodan, graverat denna kyrka. Om han, för priset skull, eller af annan orsak, blifwit oense med Grefwe Dahlberg, wet man icke; men plåten blef förkastad.

I 1723 års wådeld, räknade församlingen förlusten af sin kyrka till minst en tunna guld. Utan Konungens nåd, Rikets Ständers och enskilda personers understöd samt frikostighet, hade den icke så snart blifwit utur sitt grus upprättad och iståndsatt. Inom halftannat år, eller den 18 Nov. (Grundel säger den 18 Octob.), blef kyrkan å nyo förbättrad, färdig och högtidligen inwigd. Medlersta tornet blef förwandladt till en dôme, efter den ritning, Borgmästaren Adelcrantz dertill författat. Kyrkan är en rundel med sina fyra flyglar, och å hwardera gafweln finnes en ingångsport, äfwen bakom altaret. På södra sidan är en hög och wacker stentrappa, förfärdigad i Konung Carl XII:s tid, enligt de, å uppståndarne för ledstångerna, inhuggna verser:

"När Carl XII kronan bar,
"man denna trappa uppbyggt har.

Mästaren har ock, i en Tysk vers, gifwit sitt namn tillkänna. Han hette Benjamin Roth och war född i Sachsen. Hans arbete har blifwit förnyadt af Carl Roth, 1776.

På höjden af södra bergen är denna kyrka anlaggd, som, från alla håll, är den första, man ser wid ankomsten till Stockholm, land- eller sjöwägen. Ifrån deß torn hafwa ock de första telegraphiska försök blifwit gjorda åt skärgårdssidan.

Angående kyrkans prydnader finnes anteckmadt: att nya altaret blifwit inwigdt Pingstdagen, 1734, af biskopen i Kalmar, Herman Schröder, som förut warit församlingens kyrkoherde; att kyrkotornet blifwit med koppar täckt 1736; och att lilla urwerket upp i hwalfwet blifwit uppsatt 1738.

*) Grundel, l. c. p. 36.
**) Registr. s. å. p. 272.

Kyrkogården är, inom sin mur, mycket rymlig, gångarne deröfwer med trädplanteringar å ömse sidor utsirade samt med bänkar, till hwiloställen, på wißa platser försedda.

Att från kyrkan blifwit upplåten och afstådd en igenstängd gränd, till befrämjande af en gatuöppning, är, angående malmens gatureglering, i det föregående redan nämdt.

Wid kyrkans södra flygel har CommerceRådet Lilljenhoff låtit uppbygga en egen graf.

Konung Carl Gustaf förordnade, den 4 Octob. 1654, att södra malmen skulle delas i twänne församlingar, och deß westra del läggas till Maria, samt den östra till Catharina kyrka. Skilnaden dem imellan är wid torget, från hörnet af Götgatan till hörnet af Högbergsgatan, hwarifrån linien widare går twärs öfwer Fatbursjön till södra stora stadsdiket, samt följer Fatburs twärgatan fram till wägen åt Grinds tegelbruk och Skanstull, såsom den på Tillaei charta finnes utprickad.

Wid denna församling hafwa flere berömliga män warit Pastorer. En Arensbeckius, som redan 1654 dertill utnämndes: Malmberg, utsedd till biskop i Westerås; Herman Schröder, biskop i Kalmar, med flera, hwaribland en Doctor Pouget, hwars märkeliga öden här förtjena att korteligen antecknas.

Hans far war Drottn. Ulrica Eleonoras hofskomakare, men af påfwiska religionen, hwarföre han, tillika med samteliga här warande katholiker, förwistes riket 1696. Han begaf sig, med hustru och barn, till Köpenhamn. Sonen skickade han 1698 till Lintz i Österrike att studera, hwarifrån han, i samma ändamål, for till Rom, blef prest 1709, och 1712, i Påfwen Clementis närwaro, upphöjd till theol. doctor. Han blef sedan mißionär i Tyskland, canonicus collegii ecclesiæ hospitalensis ad montem Pyrrhum, predicant wid katholska församlingen i Utrecht, sedan hos kejserliga ministern i Hamburg, och sist hos kejserliga envoyéen i Köpenhamn. Der blef han af Dr. Dürkopp öfwertygad om Evangeliska lärans sanning, for 1719 till Lübeck och bekände sig offentligen till Lutherska läran. År 1724 kallades han af Tyska församlingen i Malmö till vice pastor, 1729 till Fransyska Lutherska kyrkan i Stockholm, och 1731 till pastor i Catharina, der han affomnade 1735 och blef i samma kyrka begrafwen. Hans moder war af Evangeliska religionen och förmodligen född i Swerige *).

*) Gezelii Biogr. Lexicon.

4. §.

Om Helga Korß Capell på Södermalm hafwa blott några strödda underrättelser kunnat erhållas, som dock här böra anföras, för att ej lemna detta ämne alldeles owidrördt.

Det är osäkert, hwarest capellet warit beläget. Man tror, att det bör sökas ytterst på St. Paulsgatan, nedanföre Berget eller Fiskköparebacken, der, på en qwarstående gråstensmur, tecken synas till igenmurade portar. Deromkring hafwa ock, i en trädgård, menniskoben blifwit funna, som wittna om en gammal begrafningsplats. Litet nedanföre, i bryggaren Boltenhagens gård, är en kulle, som af ålder burit namn af Capellbacken *).

I Örnhielms Diplomatarier finnes ett aflatsbref för Helga Korß-capellet på Löten å Södermalm, gifwet af ärchebiskopen samt twänne biskopar, 1488.

På Tillaei charta står, å Pelarebacken, Christi crucifix utmärkt med 2:ne smärre korß och en gränd, under namn af Capellgränden; men detta angår antingen Sture-capellet, som ofwan förmäles, eller de till syndabot af Hättebröderna uppresta stenar, hwilka omtalas under namn af det helga korß, som stod wid wägen, då man for till och ifrån Stockholm.

I öfrigt torde detta capell ej warit af mycken betydenhet, på en tid, då södra malmen war nästan alldeles icke eller föga bebyggd, och då Sten Sture den Äldre, 1489, derstädes först lät anlägga den äldsta Maria Magdalena Kyrka.

5. §.

De i Stockholm warande handlande af Ryska nationen hafwa af ålder både bott och haft sin handelsrörelse i synnerhet på Södermalm. Der hafwa de ock haft sin kyrka, eller egentligen ett capell under Ryska sändebudets beskydd. Dertill hade länge södra flygeln i Ryßgården warit nyttjad; men, då den råkade i ett förfallet och obrukbart tillstånd, befallde Konungen, i Bref till ÖfwerStåthållaren Baron Fuchs, den 11 Febr. 1748, att, tilldeß den kunde komma att förbättras, skulle tjenliga rum inredas för Ryska handlande, till deras Gudstjensts förrättande. Dertill inrymdes denr då ett stort rum i södra Stadshuset, hwarest förut anatomiska sectioner förrättades, och blef, på stadens bekostnad, till kyrka inredt.

På den, af K. Maj:t 1758, gillade ritning till byggna-

*) B. Eckerman, l. c.

den omkring Ryßgården hade ej något rum till kyrka blifwit utseddt.

Kongl. Cancelli-Collegium gaf, i skrifwelse den 6 Maj 1761, Magistraten tillkänna, att Kejserliga Ryska Ministern Grefwe Osterman, efter erhållet tillstånd af Hennes Maj:t Kejsarinnan i Ryßland, wore sinnad, att, i den uti stadshuset warande kyrkan, göra hwarjehanda reparationer och förbättringar, till befrämjande af kyrkans bättre inwärtes anseende och prydnad, samt att han i denna afsigt begärt handräckning, att undfå ritning och förslag på samma byggnad.

I anledning af Cancelli-Collegii tillika gjorda anmodan härom, förordnade Magistraten Captenen och Stads-Architekten Carlberg, att härwid gå ministern till handa.

Carlberg, stadens Byggnings-Collegium owetерligt, öfwerlemnade ministern en plan till kyrkorummets utwidgande, hwarefter hela flygeln skulle genombrytas, skiljemurar bortagas, m. m.; men detta fanns betänkligt att tillstyrka; och, som ingen widare påminnelse derom skedde, så hades dermed anstånd. Ett annat förslag uppgafs sedermera till en mindre kostsam ändring af det rum, Ryska nationen till kyrka innehade, hwarmed Grefwe Osterman förklarade sig nöjd; hwilket ock till werkställighet hemställdes och gillades *).

Efter den 1779 påbjudna religionsfriheten, blef offentelig Gudstjenst hållen i Ryska Legations-capellet; men wid Gr. Rasumofskis bortresa, 1788, blef kyrkan tillsluten, då de Ryska handlande äfwen måste, i anseende till kriget, begifwa sig utur riket. Grekiska presten, som betjenat församlingen, begaf sig då till Danmark, men återkom efter slutad fred mellan Swerige och Ryßland.

Den 5 December, eller efter Grekiska calendern den 24 Nov. 1793, då Ryska församlingen firade, icke allenast den heliga Catharinas högtid, utan ock Kejsarinnans namnsdag, såsom en kyrkofest, blef den tillförene på stadshuset inrättade Ryska kyrkan å nyo inwigd och med högtidlig Gudstjenst åter öppnad **).

6. §.

Om katholska församlingens öden i Swerige, efter reformationen, i K. Johan IIIs tid och under K. Sigismunds korta wistande härstädes, bör underrättelse sökas i Swenska kyrko-historien.

*) Magistrat. Skr. till ÖfwerStåthåll. d. 19 Octob. 1764.
**) Extr. Post. d. 11 Sept. 1793.

Förgäfwes bjöd Drottn. Christina till, wid sin återkomst från Rom, under ett korrt besök, att inom Konungaborgen offentligen låta hålla katholsk Gudstjenst; hwarföre ock hon, då denna af henne yrkade rätt af Rikets Ständer bestriddes, åter begaf sig utur riket. K. Carl XI förwiste utur sitt rike, 1696, alla af Påfwiska religionen, som stodo under hans lydnad och befallning.

Katholikerna hade således i Stockholm ingen privilegierad kyrka, eller annat tillfälle till sin Gudstjensts utöfwande, än i de här, från katholska hof, residerande ministrars hus, ingan Tolerance-Placatet, på Rikets Ständers tillstyrkande, utfärdades. Att njuta detta privilegium till godo, skickade Påfwen Pius VI till Stockholm Th. Doctorn Paschalis Oster, såsom vicarius apostolicus, med Bref från Påfwen till Konungen, som för honom, den 15 Sept. 1783, lät utfärda deß öppna bref, att hafwa öfwerinseende öfwer alla katholska kyrkodärender i hela Swerige, och att hos Kongl. Maj:t alla dermed gemenskap egande angelägenheter anmäla. Den 8 Febr. 1784, sammankallades de i Stockholm warande katholiker, då 4 kyrkoråd utwaldes. Konungen hade, till deras Gudstjenst, upplåtit ett rum i norra flygeln af stadshuset, tilldeß deras kyrka kunde hinna att uppbyggas. Första Gudstjensten hölls Påskdagen den 11 April 1784, då capellet inwigdes med mycken högtidlighet; hwarom en närmare underrättelse kan inhemtas af Uppfostr. Sällsk. Tidn. för år 1784, p. 227.

Att Paschalis Oster här sökte göra proselyter, eller i någon måtto för wida sträckte sitt ämbetes åtgärd, och ej med nog warsamhet utöfwade sin myndighet, war förmodligen icke bland de orsaker, hwarföre han sedermera åter reste härifrån.

År 1784 hitkom, såsom den nyligen inrättade katholska församlingens pastor, Abbé d'Oßary, hwilken förut beklädt samma ämbete i Stralsund. Efter bemälde Abbé Osters bortresa, blef han, den 22 Nov. 1790, till vicarius apostolicus utnämnd, först genom förordnande af congregationen de propaganda fide i Rom, och sedan genom påfwens eget diplom, af den 7 Juni 1791. Abbé d'Oßary war då af Påfwen till det bästa recommenderad hos K. Gustaf III, i bref af den 27 April 1791. Konungens öppna bref för honom, att wara styresman i religionsmål för Kongl. Maj:ts katholska undersåter i Swerige, blef dock ej utfärdadt förr än den 31 Aug. 1792 *).

*) På förfrågan ifrån Barthelemy, om rättigheten att dispensera

Katholska församlingen i Stockholm skall bestå af något mera än 1500 personer (1793), hwaraf en stor del fabriksarbetare bo på Barnängen och Kungsholmen.

Församlingen har i början haft sin kyrka i en särskild byggnad på Rothsteinska tomten i stadsgården, men har nu i södra Stadshuset en dertill inredd sal, med sitt altare, predikstol och sitt lilla orgelwerk.

Efter Ludwig den XVI hölls här en högtidlig själamessa, den 21 Febr. 1793, och efter hans gemål, Drottn. Marie Antoinette, den 16 Nov. samma år, som biwistades af Kongl. Maj:t, Hertiginnan och de här warande utrikes sändebud, samt en stor folksamling.

10 Capitlet.

Om allmänna Byggnader och Inrättningar.

1. §.

Stadshuset, wid Södermalmstorg, lärer wara bygdt i K. Carl XI:s tid på 1660- eller 70-talet.

År 1662, den 21 Octob., fingo interessenterna i general-factoriet, Joh. Fred. von Friesendorff samt Abrah. von Eich, tillstånd att uppsätta ett hus till uträttande af åtskilliga ärender, handeln angående, och till fremmande ambassadeurers och ministrars beqwämlighet, tillika med packhus, källare, bodar m. m. *); och bewilljades dertill en plats wid Södermalms torg, der Ryssgården war, hwarjemte Magistraten befalldes, att wara betänkt, på hwilken ort Ryssarne i stället kunde sättas och transporteras **). Att Ryssgården, i anledning häraf, blifwit flyttad till annat ställe, finnes ej af handlingarne; är icke heller gerna troligt, då de ännu i Stadsgården innehafwa sina bodar och upplag af handelswaror. På en perspectiv charta i Drottn. Christinas tid, stå

i lagen om syskonebarns giftermål, resolverades 1792, att, hwad katholikerna anginge, skulle, under oordningarne på Swenska sidan, presten på Barthelemy, genom Vicarius Apostolicus i Stockholm d'Ossary, förskaffas en sådan dispensationsrätt. Beträffande åter Lutheranerna, skulle högsta domstolens yttrande deröfwer inhemtas.

*) Se härom angående handeln i Stockholm.

**) Stjernmans Polit. och Comm. Handl. 3 Del. p. 122.

Ryska bodar utmärkta, bestående af många små tråhus, med ett plank kringstängda, i nedra Stadsgården.

I skrifwelse till Magistraten af den 11 Mars 1667, gaf Konungen i nåder tillkänna, att staden då nyligen blifwit benådad med nederlagsfrihet på salt, vin, brännvin, papper och alla grofwa Ryska waror; och, som dertill fordrades ett allmänt stadens hus, men sådant i hastighet, af stadens medel, ej kunde ske, så hade Konungen förunnat några enskilda personer, att detsamma bygga och uppsätta, efter ett wißt förslag, wid Södermalms stenbro på den sidan, som wätter åt Saltsjön, med ett sådant förbehåll, att enskilda personer wäl måga bygga upp huset, men ej tillwälla sig på platsen eller byggningen någon egendom, utan skulle de wara pligtige att afstå hela huset emot betalning och imellertid nyttja detsamma, såsom de bäst kunde och gitte *).

Deßa willkor tyckas ej hafwa warit uppmuntrande, att företaga någon stor byggnad; men, att öfra delen af Stadshuset, emot Stadsgården, sedermera blifwit uppförd af staden, synes kunna slutas af Konungens Bref den 2 Mars 1676, hwari Borgmästare och Råd förunnes källarefrihet på 30 åmar Rhenskt, 10 pipor Spanskt och 20 oxhufwuden Swenskt vin, emedan de, några år förut, med Konungens tillstånd, i södra förstaden låtit uppsätta ett ansenligt hus och derstädes årnade inrätta ett vin- och ölskänkeri af fremmande drycker, och Konungen äfwen härigenom wille, på sina företrädares wis wid deras krönings högtider, ihogkomma staden med denna benådning **).

Detta hus har, efter öfwergångna wådeldar, i Augusti månad 1680 och den 6 Dec. 1694, fått det prydligare utseende, som det nu eger, och som i Gr. Dahlbegs werk föreställes, undantagna flyglarne, och att den medlersta Italian på corps de logis icke är så hög ***).

Ibland de byggnader, som, 1695, ansågos nödwändiga att företaga, war den afbrända Rysgården, som, efter upprättadt förslag, fordrade 10,000 dal. smt. Till hwarjehanda behof, utom Stadskällare, har Stadshuset sedan warit nyttjadt, såsom till Rysk, och, efter religions friheten, äfwen till katholsk kyrka; till anatomi-sal; till fängelser †),

*) Brefbok i stadens Archiv, N:o 4, fol. 58.
**) Polit. och Comm. Handl. 4 Del. p. 15.
***) Berch, l. c.
†) Baron Görtz skref här i sin arrest, innan han utfördes den 20 Febr. 1719: Mors Regis, Fidesque in Regem, Mors Mea (Konungens död och min trofasthet mot Konungen blefwo min död).

och i sednare tider till Södra KämnärsRätten; till Hall- och Manufactur-Rätten, hwilken 1739 tillförordnades, m. m.

Då Fredrikshof inköptes till winter residence för Enke Drottningen Lovisa Ulrica, war förut åfwen Stadshuset i fråga, som då fordrat att, efter ny och större plan, ombyggas och inredas.

Ryska köpmän hafwa, såsom Swenska handlande i Ryssland, här njutit en motswarande handelsfrihet. Enligt Konungens resolution, den 21 Jan. 1721, tillstaddes Ryska köpmän, att hwarje dag få öppna sina bodar och sälja i stort parti, men icke smärre delar, tilldess säker underrättelse ankom, hwad frihet de Swenska finge njuta i Ryssland, och sådant widare i Nystadska fredstractaten kunde blifwa afgjordt. Samma fredsförbund, afslutadt den 9 Sept. 1721, innehöll i 17:de paragraphen, att de handelshus, som Swenska undersåter, före krigets begynnelse, haft i wissa Rysslands handelsstäder, skulle, efter erhållen fred, ej allenast strax återställas, utan ock dem fritt lemnas, att dylika handelshus sig jemwäl i de afstådda städer och hamnar anskaffa och inrätta; såsom ock till Ryska undersåter både ofördröjligen skulle inrymmas de handelshus, som de, i Swerige och andra Swenska länder, tillförene haft, samt dem jemwäl wara efterlåtet i flera Sweriges städer och hamnar, hwarest de det åstunda, att sådana handelshus sig anskaffa och inrätta.

Kongl. Maj:t gillade förslagerna, den 1 Juni 1758, till nybyggnaden i Ryssgården, öster om stadshuset, bestående af 3:ne delar: först den medlersta eller hufwudbyggnaden emot Stadsgården, sedan af ett wåg- eller wråkhus, med 2:ne contor, samt widare af 2:ne flyglar, den ena åt torget och den andra åt den så kallade Peter Myndes backe, hwilken sednare flygel skulle inrättas till bodar, magasiner och andra rum.

Utom de på Stadshuset inredda fängelser, hwartill 6 rum nyttjas, war det förut så kallade plågorummet, som dock nu mera till ett så rysligt behof wisligen är wordet afskaffadt.

2. §.

Gäldstugan, eller häktet för oförmögna gäldenärer, war förut inne i staden wid Persilingränden, men förflyttades, år 1782, till Hornsgatan i quarteret Ufwen och ett af staden inköpt hus *), hwarest 6 rum äro inredda för gäldbundna kar-

*) Skall wara uppbygdt af körsnärs åldermannen Nils Björk och, den 27 Juni 1759, försåldt till Sidenfabriquenren Wiese för

lar och ett för qwinnor. De bysatta gäldenärers antal skall de sednare åren stigit till 25, högst 30 personer. Nu för tiden affittes icke något af gälden såsom förut, och underhållet för den bysatte är 3 sk. banco samt 1½ mark mjukt bröd eller deß wärde, som borgenär till honom för hwarje dag bör utgifwa; och njuta de bysatte fri läkarewård. Gudstjenst hålles der äfwen af en tillförordnad prest, alla helgedagar.

I flyglarne inwid samma bysättningshus finnes ock en under hallrätten lydande arbetsinrättning, hwarest skyldiga arbetare hållas i häkte, tilldeß de aftjenat sin gäld hos husbonden, samt njuta under tiden ⅓ penningen af dagslönen till uppehälle (Profeß. D. von Schultzenheims tal wid Praes. nedläggande 1799, p. 82, 83).

3. §.

Om Horns och Grinds tegelbruk på Södermalm, är i beskrifningen om staden nämndt, af den anledning, att deßa tegelbruk skänktes staden, såsom uppmuntran till uppförande af prydligare stenhus inom murarne.

År 1577 försträcktes Jöns Andersson samt 7 andra, som blifwit tillförordnade att uppräta tegelladan wid Grind, 1000 klippingsmarker. Enligt Tänkeboken 1592, samtycktes, att, wid Horns och Grinds tegellador, skulle 1000 tegel säljas för 8 daler, tilldeß bättre mynt blefwe, så att staden icke måtte komma att stå tillbaka med tegeltillwerkningen. I resolution, den 15 Nov. 1666, förlängdes den frihet, staden njutit i tull för det tegel, som war tillarbetadt wid Horns och Grinds bruk. Deßa tegelbruk stå på Tillaei charta 1733 utmärkta, det förra wid Hornswiken, bredwid Torpadii malmgård, nu Jakobsberg, men är länge sedan nedlagdt, och det sednare wid Skanstull på Grindshage, hwaraf staden, genom arrende, drager årlig inkomst. Rådmannen G. A. Strickel fick, 1768, på sin moders, jernkrämaren And. Örnbecks enkas, wägnar, 3:ne års förlängning på förra arrendecontractet om den så kallade Grindshage, med det der belägna stadens tegelbruk, emot 2000 dal. kpmt., och ytterligare, år 1771, 3:ne års förlängning, emot 1800 dal. kpmt., för bristande sandtillgång och, 1782, arrende-contract på 10 år ifrån den 1 Apr. 1779, emot 166 rd. 32 sk.

100,000 dal. kpmt., warit någon tid casern, som upphörde och inlöstes af staden, den 21 Juli 1781.

4. §.

I ett gammalt stenhus wid Danwiken skall warit ett mynthus i K. Johan III:s tid, hwarom dock ingen tillförlitlig underrättelse kunnat erhållas.

Här bör ock slutligen nämnas, att K. Gustaf Adolph, 1619, handlade, af borgaren i Stockholm Eric Larßon, en trädgård på Södermalm wid Fatburen, för 28 skepp. rå koppar och skattfrihet på ett sitt hemman Hundsteinstorp på Lofön (Registr. i Riks-Archiv.). Ändamålet torde hafwa warit, att anwända denna lägenhet till någon slöjd- eller fabriksinrättning.

11. Capitlet.

Om några enskilda Hus och Lägenheter.

1. §.

Allmänna tanken, att Södermalm är mera aflägse, utan att bestämma stället hwarifrån, har i sednare tider blifwit så rådande, att folk af den så kallade första klaßen helldre bo, för drygare och ofta oskäliga hyror, längre bort på Norrmalm, än staden närmare på Södermalm. Så har det likwäl fordom ej warit, då man ansåg Södermalm, i anseende till deß högre belägenhet, såsom en sundare trakt att bebo.

2. §.

Att här beskrifwa alla de å Södermalm warande större eller märkeligare hus och egendomar, wore wäl ändamålet; men omöjligheter äro här mötande, då nödig tillgång till enskilda handlingar saknas. Något bör dock, i anledning af chartor, anteckningar och trowärdiga efterrättelser, här anmärkas, såsom huset i hörnet af Stora Badstugugatan, der sockerbruket warit beläget. Det skall 1733 tillhört Gr. Pontus de la Gardie och sedermera R. Rådet Gr. Arw. Poße. Egdes sedermera af Brukspatron Bezelin.

Schönborgska huset, i början beläget endast inwid Götgatan, är till deß fordna utseende aftaget i Gr. Dahlbergs werk och har fordom tillhört Fältherren Gr. Jakob de la Gardie och hans Grefwinna Ebba Brahe, som wapnen öfwer Portalen äfwen intyga. Då Gr. Olof Törnflycht egde

huset, blef trädgården bättre inrättad och wäl underhållen. Hans arfwingar uthyrde huset åt utländska ministrar. Bland dem bebodde det, 1755, af Ryska Envoyéen von Panin, som der, den 27 Febr. samma år, gaf ett präktigt gästabud och en offentlig dans, till glädjebetygelse öfwer Ryska Storfursten Paul Petrowitsch's födelse. Huset afbrann 1759, och Törnflychtiska arfwingarne sålde det, 1762, till fabriqueuren Schönborg för 130,000 dal. kpmt., hwilken sedan inköpte hela quarteret och lät kringbygga det gamla huset. Denna är nu en af de största egendomar på Södermalm. Huset, som nu intager ett helt quarter, stöter, såsom berördt är, till Götgatan i öster och, efter den skedda ansenliga tillbyggnaden, äfwen till St Paulsgatan i söder, till Repslagaregatan i wester, och till Mariegränd i norr. Denna ansenliga egendom innehafwes nu af Herr Kammarherren Gr. Gyllenborg.

Ofwanföre detta hus war, 1733, Lagercronska egendomen; längre upp, i hörnet af Högbergsgatan, Rådmannen Francs, der nu södra arbetshuset är; så Rumpfiska egendomen, hwilken 1745 inköptes till Catharina fattighus. Widare utmärker Tillaei charta Paulis hus med deß flyglar, midt emot källaren Hamburg och längst neder på samma sida Urlanderska egendomen.

På St Paulsgatan Lindcreutziska, sedermera Gr. Frölichs fidei commiß, och midt deremot Gr. Leijonstedts fordna hus, med 2:ne flyglar. I ändan af Skaraborgsgatan, quarteret Göta-ark, Romans egendom, kallad Noae-ark, som sedan tillhördt Nerées, Hildebrand m. fl. Huset är bygdt, icke i linea med gatan, utan efter wäderstrecken i norr och söder. Längre ner på St Paulsgatan, i hörnet af Björngårdsbrunnsgatan, war fordom Öfwersten van der Noots egendom, afritad i Sweciae-werket.

Af hans arfwingar köpte Holländska Envoyéen Henr. Wilh. Rumpf detta wackra hus, lät inantill mycket förbättra detsamma och jemwäl göra en ansenlig tillbygnad på östra sidan, uti hwilken Holländska reformerta kyrkan blef inrättad. Genom testamente tillföll det bemälde Residents broder, Commißarien Rumpf i Haag, som lemnade det i arf till sin dotter. Efter Envoyéen Rumpfs död, blef det bebodt af brodern Carl Rumpf och, 1752, af M. Marteville, bägge Holländska ministrar. Marteville köpte sedan huset och sålde det, 1757, till reformerta församlingen i Stockholm. Sed

dan egdes det af Handlanden Rentwich, som der inrättade tobaksfabrik *).

Ehuru i förrberörde kyrka ingen Gudstjenst, för det närwarande, hålles, har likwäl församlingen, wid husets försäljande, förordnat om kyrkosalens underhållande, hwarföre husegaren njuter en betingad årlig hyra. Till Holländska reformerta församlingen räknades ungefärligen 20 familjer på 1740 talet.

På Hornsgatan, midt emot Maria kyrka, war Grubbiska huset, som efter flera egare nu tillhör aflidne stenhuggaren Göthes enka. I hörnet af Björngårdsbrunnsgatan, är nu Sutherska egendomen, som 1733 tillhört en von Santen, sedan en Dauer och åfwen CommerceRådet Polhem. Trädgården fick, i Directeuren Suthers tid, många prydnader och förbättringar, åfwensom sjelfwa huset.

I den så kallade Hornskroken, har Apothekaren Wirwachs anlaggt en stor trädgård och låtit uppföra ett wackert stenhus med deß flyglar, som år 1824 blefwo försedda med hwar sin öfwerwåning. Eges nu af fabriqueuren Sjöbäck och compagnie.

I slutet på Vollmar=Yxkulls=gatan, är den wackra egendom, som en Yxkull förmodligen anlaggt, och som, på Tillaei charta 1733, kallas den Grefliga Hornska. Den egdes sedan af Presidenten Bult von Steijern och derefter af klädesfabriqueuren Hoving, men innehafwes nu af Grosshandlaren Zachar. Fagerlund. Det tros allmänt, att detta icke stora, men wackra, hus blifwit, på Drottn. Christinas bekostnad, först uppbygdt. Till denna egendom hörer en wacker trädgård, der egaren icke mißunnar anständigt folk att promenera.

På Södermalm hafwa, från fordna tider, warit flera trädgårdar eller malmgårdar, som de då hetat, hwilka små egendomar då woro mera begärliga, inan lusten föll på landtegendomar, små hemmansdelar och torp utom staden.

Deribland finnes, på nyßnämnda charta, Lindrots Rosenlund, Jungs trädgård, Holländare trädgården, Doctor Hereai, Commiß. Bröms', sedan Åbrinks, Hermanis, Leijonankars, Fagges, Gyllenborgs och fleras, af hwilka en del blifwit wäl bebyggda, såsom Tottieska malmgården på Bondegatan, hwarest Charles Tottie låt uppföra ett stort stenhus och förbättra trädgården. Denna egendom förordnades till fideicommiß i brukspatron And. Totties hand och innehafwes nu af klädesfabriqueuren Röhl.

Egendomen **Zinkensdamm** är i Maria församling,

*) Cancell. R. Berchs anmärkningar.

och till större delen i quarteret Krukomakaren, belägen. I Magistratens fastebref derå, för Kongl. Rådet och Presidenten i Kammar Collegium, Friherre Clas Fleming, af den 15 Juli 1682, förmäles: "att denna tomt och de fiskdammar, som fordom General-Tullförwaltaren Wilhelm Drakenhjelm och deß arfwingar, wid Horns tegelbruk, innehaft, skola, den 25 Juni 1667, warit Borgmästaren i Stockholm Johan Prytz af staden till köps upplåtna, emot 209 dal. smt.; men, som egendomen blef obetald, så ansåg Magistraten densamma, oaktadt Borgmästaren Prytz' enkas, Margaretha Grundels, år 1668, gjorda transport deraf på aflidne Drakenhjelm, kunna, såsom en stadens tillhörighet, af staden disponeras. Hela denna egendom försåldes alltså af Magistraten åt Kongl. Rådet Baron Fleming, 1682, till fri och egen, emot 209 dal. smt., och beskrifwes, i ofwannämnda fastebref, hålla i bredden på öfra sidan wid lilla berget, ifrån wägen till norra, sidan och intill den gamla winterwägen på söder om diket, 132 alnar; i längden på norra sidan ifrån öfra platsen och ner åt wägen, som löper till tegelbruket, 510 alnar; längden på södra sidan från den öfra platsen ned till gamla winterwägen, 530 alnar; bredden på nedra sidan wid lilla Hornswägen, i 2:ne krokmål, 300 alnar; så att hela deß längd och bredd gjorde tillsammans 107,120 quadr. alnar, enligt afmätningsbewiset 1667."

Enligt en 1679 upprättad charta öfwer hela quarteret, utmärkes denna egendom för Drakenhjelms stora trädgård och karpdammar. Namnet **Zinkensdamm** torde härleda sig från en Frans Zink, som, den 20 Juli 1683, tillbytte sig Christinaeberg, emot Skura hemman, hwaraf Frans Zink någon tid torde warit egare eller någon annan af samma namn; hwilken gißning dock ej med någon handling kan styrkas, utom Tillaei charta, hwarpå denna egendom, såsom en Zinkens tillhörighet, utmärkes.

År 1736, den 5 Januari, såldes Zinkensdamm af Fältmarskalken Baron Hugo Hamilton samt Friherrinnan Anna Fleming till Caßeuren Christer Robsahm och medinterreßenter, Brukspatron Sjöberg och Notarien And. Berch. Sjöbergs arfwingar, som deraf ensamt woro egare, sedan Sjöberg i lifstiden inlöst förenämnda intereßenters andelar, sålde densamma, den 14 Mars 1788, till handelsmannen Philip J. Marius, och af honom köptes den af meubelhandlaren Carl A. Grewesmühl, den 8 Febr. 1790. Genom sedan tillköpta, derwid belägna, trenne egendomar, har den af honom blif-

wit ansenligen utwidgad och ökad till ett område af 90 och ett halft tunneland samt 469 quadrat alnar.

Den är ock, i lika måtto, af honom förbättrad och i fullkomligt stånd satt, så till byggnader, som stängsel af flera hundrade famnar stenmurar; en wattenqwarn af gråsten uppbyggd; en trädgård af 7 tunnlands widd anlaggd, jemte en större tobaks- och potatesplantering; åker, till 7 à 8 tunnelands årligt utsäde, upptagen, och ängarne förbättrade, som nu, i medelmåttiga år, gifwa 150 laß hö à 30 lisp. på laßet; en nybyggd ladugård af sten är äfwen uppförd, der årligen 18 st. kor underhållas: warandes deßutom wid denna egendom en wäderqwarn samt twänne wattenqwarnar, som gå höst och wår. Denna widsträckta egendom innehafwes nu af Apothekaren, Aßeßoren Jöranßon.

12 Capitlet.

Om de kring Södermalm liggande Holmar och Egendomar.

1. §.

Innan man, i detta capitel, åtföljer stranden, för att efterse om något, angående Åsöna eller Södermalm, ytterligare kunde wara att anteckna, synas de der befintliga watten förtjena någon uppmärksamhet.

Zinkens dam, Fatburssjön, södra stora Stadsdiket och de små watten, som haft communication med Hammarbysjön och på Tillaei charta, ännu 1733, finnas utmärkta, gifwa någon anledning att förmoda, det de af ålder med hwarannan kunnat wara förenade.

Häfderna lemna wäl derom ingen weterlig underrättelse; men de kring deßa wattendrag warande berg och höjder synas gifwa någon styrka åt denna mening och göra den lika trolig, som att Kungsholmen, efter Dalins tanka, warit genom watten delad i flera holmar.

Det är ej att uppsöka ett nytt skäl för wattenminskningen, hwarom så mycket, både med och mot, redan är skrifwet, som detta anföres, utan endast att leda uppmärksamheten till de förändringar, som ytan på wår jord undergått, och hwilka så sällan, i framfarna seclers tidböcker, blifwit antecknade.

2 §.

På andra sidan om Tegelwiken förekommer Ehrsta, liggande midt emot Castellholmen. Det är på 1733 års charta tecknadt såsom en Peterssons tillhörighet. Denna egendom skall af en Grill wara anlaggd.

Flere afsättningar äro med mycken kostnad sprängda i bergen, som blifwit tillredda för allahanda werters och träds planterande. På höjden äro 2:ne lusthus, och längre ned boningshus uppförda.

Aßeßoren i BergsCollegio Bengt Qvist, som dertill, 1798, war egare, inrättade här ett stålgjuteri.

På bergen wid Danwiken, der en skans fordom warit byggd, ser man nu en trädplantering och ett litet lusthus. Stället är i sednare tider odladt af Handlanden Lundin.

Inemot Danwiken är en stor stenhusbyggnad, som, å alla sidor, innesluter en rymlig gård, uppförd af notfiskare-åldermannen Österman och i sednare tider inlöst till en dårhus inrättning (se Danwiken); stället kallades förut Saltbruket, der Österman, för denna ansenliga byggnad, wid saltsjön låtit bortspränga oformliga berg och derstädes anlägga trädgårdar med sina afsättningar, brunnar och mångfalldiga gråstensmurar m. m., allt med mycken kostnad, till en prydnad för staden, wid inloppet till deß förträffliga hamn.

Wid Danwiken har Hammarbysjön sitt utlopp i Saltsjön, hwaraf qwarnen derstädes drifwes.

Håstholmen står, på Bjurmans charta öfwer Stockholm, utmärkt wid Beckbruket *), midt emot Biskopsudden. Denna holme kallades förut Finsholmen, eller Finnesö.

Wid häradstinget i Swartlösa 1630, wittnades: att rätta skilnaden imellan Sikla och Danwiks egor alltid warit i Finnesö-wiken, som är imellan Hammarbysjön och Saltsjön, och att sielfwa Finnesö, af ålder, under Danwiken lydt och legat.

Imellan Danwiken och Hammarby tull är Barnängen; en stor klädesfabrik, med mycken åbyggnad och flera inrättningar. Redan år 1686, då K. Carl XI beslöt att bekläda Swenska krigsmagten med inrikes tillwerkade kläden, reste Gavelius, på egen kostnad, till Frankrike, England och Holland, för att inhemta all nödig kunskap, på hwad sät

*) År 1736 hittade några Dalkarlar, wid gräfwande uppe i bergsklinten, imellan beck- och kimröksbruken wid Stockholm, flera Arabiska mynt, i blandning med Tyska K. Ethelreds, några spännen och armringar m. m., till mera än 57 lods wigt (Witterh. Akadem. Handl., 1 del. p. 107.

de bästa manufacturer der woro inrättade. Han tog med sig till Swerige skickliga mästare och nödiga werktyg, samt inrättade strax derpå, wid den så kallade Barnängen *), ett manufacturi af allehanda kläden, boj och ylletyger, hwilka tillförene, till den godhet, aldrig warit i Swerige tillwerkade. För hans medborgerliga nit, blef han adlad 1698, under namn af Lagerstedt och fick då charakter af Commissarius (Se Gezelii Biogr. Lexicon, art. Lagerstedt). Riddarhuset skall, från långliga tider tillbaka, egt Nytorgs och Barnängsfabriken. Den sistnämnda innehafwes nu af Kramhandlaren Medberg; men fabriken har nyligen blifwit nedlaggd.

Hammarby, ett hemman till wenster om Skanstull, wid Hammarbysjön, skänktes, med tillydande egor, åt Stockholms stad, i privilegierna den 12 Apr. 1563, 1570 och 1594. I anseende till qwarnbyggnaden wid Danwiken, skall en del af Hammarby egor blifwit satt under watten, hwaröfwer klagomål i K. Gustaf I:s tid blifwit anförda. År 1540, då qwarnarne i Danwiken byggdes, ödelades af watten 5 gårdar i Hammarby, hwaraf Herr Gabriel Christerßon egde 4 gårdar, hwarför han erhöll fullt wederlag, men för den femte, som tillhörde Gr. Thure Bjelke, gafs intet wederlag, efter en annotation, som finnes i ett band med gamla byteshandlingar i Kongl. KammarColl. Archiv, fol. 226, 229.

På andra sidan om Skanstull är Åhrstafjärden, en wik af Mälaren, som har Grindshage och gamla tegelbruket å ena sidan och å den andra Åhrsta egor och gård. Hans Claßon Bjelkenstjerna, R. Råd och Amiral, förde titel af Herre till Åhrsta, likasom vice Amiralen Nils Claßon, 1611. Södermalm påstås fordom hafwa lydt och legat till denna gård, der ännu 1750 en byggnad stod, hwartill timret blifwit hugget på Södermalm. En egare skall i sednare tider hafwa wäckt fråga om tomtören af Södermalm, såsom en tillhörighet under Åhrsta, från äldre tider tillbaka; men stadens mer än 200-åriga oklandrade besittning och lika gamla donationsbref fredade tillräckligen stadens rätt.

I berörde fjärd, som widare kallas Hornswiken och Liljeholmswiken, förekomma 3:ne små holmar, som på 1733 års charta utmärkas, under namn: Ahlholmen, Bergholmen och Lillholmen, wanligen Robsahms holmar, förmodligen efter egaren, som förut påkostat deras odling och bebyggande.

*) Ryktbar af det så kallade trollwäsendet, hwarom en widlöftig ransakning i Stockholm 1676 anställdes. Se Adlersparres Histor. Samlingar, 1812, 8:o 4 del., p. 224—361.

ÖfwerDirecteuren Tävelin sålde denna lilla egendom till Kameteraren Möller, som deraf 1797 war egare. Midt emot samma holmar war Tanto sockerbruk, innan det af Kronan inlöstes till ett bränneriwerks anläggande, som, efter 1823 års riksdag, året derpå alldeles nedlades. Egendomen är ännu osåld.'

Nära Hornstull är det så kallade Jakobsberg beläget. Derom hafwa följande underrättelser blifwit meddelade: den 22 Sept. 1670, afteknade Ingenieuren de la Vallée en tomt, som höll på norra sidan wid nya Hornswägen 120, på den södra wid sjön åfwen 120, på den westra wid guldslagarens tomt 114, och på den östra åt tegelbruket 210 alnar. Magistraten gaf samma år fribref, åt Rådmannen Joh. Larsson Laurinus, på denna tomt, som förmäles wara mycket bergig och stenig. 1673 sålde Laurinus denna tomt, som han å nyo bebyggt, till Skräddaremästaren Jöns Krok för 500 rd. År 1674 sålde Krok samma gård för 3000 dal. kpmt. till handelsmannen Jöns Therlou och Johan Prestbeck. Af dem hade Friherrinnan Maria Hägerstierna tagit den i betalning och försålde densamma, för 2000 dal. kpmt., till Herman Dan. Hermans, som derå erhöll fastebref 1704, jemte en friköpt plats wid tegelladan; och skulle Herman låta förfärdiga en så stor damm, att watten icke måtte tryta tegelbruksarbetet, och så djup, som han wore sinnad att göra sin fiskedamm, så att wattnet i dammarne hade gemenskap med hwartannat, genom en trumma eller genomborrad stock. Den 30 Febr. 1719 försålde manufacturisten Hetron Hermanni denna tomt till R. Rådet Gust. Adolph Taube för 18,000 dal. kpmt. Hans arfwingar sålde den, 1733, för 12,000 dal. kpmt. till Rådmannen Torpadius, som af Magistraten, enligt ÖfwerStåthållarens godtfinnande, köpte Horns tegelbruk tillika för 6000 dal. samma mynt. 1749 försåldes alltsammans till kaffekokaren Johan Strömbeck, då egendomen fick namn af Johannisberg. Derpå blef Bergsrådet Christjernin deraf egare.

1767 inropades den på banco-auction af Apothekaren Jacob Bark, som förändrade egendomens namn till Jakobsberg.

Efter honom tillföll den hans efterträdare i äktenskapet, HofApothekaren Fr. Ziervogel, egdes sedan af Enkefru Hebbe, född Tottie, som derå byggt ett stort och wackert stenhus.

Pålsundet, från Spinnhusbron till Riddarfjärden, kallas nu Spinnhus-sundet, hwarwid fordom en Gr. de la Gardies egendom warit belägen och i sednare tider ett pipbruk. Yt-

terst wid Spinnhustullen är egendomen, Bergsund kallad, tillhörig Großhandlaren Dan. Asplund, som, på ÖfwerStåthållarens hemställan, erhöll tillstånd att på Spinnhusgatan få uppsätta en träbyggnad till scholinrättning för de wid Asplunds manufacturl warande arbetares barn. Se Kongl. Br. den 18 Juni 1793.

Riddarfjärden åtföljer södra malmens norra sida, förbi Skinnarwiksbergen, af lika höjd som Mose-backe, hwilka berg innefatta 7 quarter, under namn af **Skinnarwiken, Skinnarwiksberget** större och mindre m. m., ända till Söderström och slußen. Se Tillaei charta.

3. §.

Långholmen, wester från Stockholm i Mälaren, ofwanföre Riddarfjärden, har Kungsholmen i norr och gränsar helt nära till södra malmen, endast skild derifrån, genom det så kallade Pålsundet, som torde fått sitt namn af de der qwarståeude pålar, efter de gamla broar, som deröfwer wid åtskilliga tillfällen blifwit anlaggda. Holmen, redan nämnd i häfderna 1435, har, efter Hadorphs uppgift, fått namnet af sin längd, som är 4 eller 5-dubbel emot deß bredd.

När Stockholm belägrades af Engelbrecht, i K. Erik XIII:s tid på trenne sidor, lågo krigsfolket från Westmanland och Nerike på Långholmen, såsom Rimchrönikan säger (p. 208).

Några dagar efter slutad dagtingan 1435, imellan Sweriges Rikes Ständer samt Danmarks och Norriges Råd, om förlikningen i Halmstad med Erik XIII, samlade sig Sweriges Rikes Råd, till 37 personer, på Långholmen och förbundo sig wäl att hålla fördraget i Halmstad, men att, om Erik ryggade sitt löfte, då med lif och gods förswara sina rättigheter och Sweriges lag.

Denna förening är daterad Stockholm och Långholmen, näst efter St. Laurentii dag, 1435 *). Regeringssättet tålde den tiden sådana öfwerläggningar.

Då K. Gustaf I insperrade Stockholm, för att frälsa staden utur Christierns wäld, förmäler historien, att han band Munklederne, genom en brygga, tillsammans med södra malmen, hwilken brygga således warit anlaggd å ömse sidor om Långholmen **); och, då Stockholm intogs af Hertig Carl den 29 Sept. 1568, att frälsa riket från K. Erik XIV:s och

*) Rimchr., 2 del, p. 93.
**) Gustaf I:s Historia af Celsins, 1 del, p. 169.

hans gunstlings grymheter, gick Sten Lejonhufwud förut ifrån Munklederne öfwer Långholmen och södra malmen till Stockholms södra port, som för honom öppnades. Långholmen hörde kronan till, när Drottn. Christina, den 27 Mars 1647, gaf den till ewerldelig ego åt Stockholms stad, tillika med tegelbruket, med förbehåll och undantag af nödig plats till tullhus och sjöhamn för båtar, som der skulle clarera tullen. Denna donation stadfästades af K. Carl Gustaf, den 28 Juni 1655.

I Baron Tilas' samling af chartor, till completterande af Gr. Dahlbergs Sweciaewerk, som nu förwaras i Kongl. Museum, finnes en egendom på Långholmen, Allstawik kallad, afritad 1681. På Wijkmans situations-charta 1701, är derstädes G. Branders hus utmärkt med sin trädgård, bredwid bron, samt fiskdammar wid stranden af Pålsundet; och, då Spinnhuset här anlades 1724, återköptes dertill Spaldings och Dahlströms egendom för 37,000 dal. kpmt.

Tullen på holmens norra sida är förmodeligen lika gammal med tullwerkets inrättning 1622. Alla uppifrån Mälaren ankommande jakter, farkoster och båtar skola här anlägga, till tullclarering, enligt författningarne; hwarom en tullinspector, tullskrifware och nödig betjening besörja. I wiken, der tullbron är, har ett stenhus, i sednare tider, blifwit uppfördt, der Becklin, en snäll stålarbetare, haft sin werkstad och fabrik.

Ett båthwarf finnes, wid östra ändan af holmen, utmärkt på Bjurmans charta 1751. Icke långt förut torde det derstädes blifwit anlagdt, eftersom det, på 1733 års stora charta, icke finnes antecknadt. Detta hwarf blef, genom contract den 20 Augusti 1765, af Magistraten upplåtet till skutskeppareämbetet på 20 års tid, emot 200 dal. smt. årligen. Den 29 Octob. 1766 transporterades detta contract på segelmakaren Hans Wester; dock hade staden, sedan 1778, ei mera än hälften af arrendesumman, emedan Wester, efter den å hwarfwet 1776 timade wådeld, genom halfwa arrendets eftergift, skulle godtgöras för liden skada. Långholmsbron, till communication med Södermalm, har förmodligen blifwit byggd till deras beqwämlighet, som der uppförde hus och byggnader på inköpta tomter, sedan holmen, såsom förrberördt är, staden donerades. Denna bro är nu för kronans Spinnhuset oundgängelig. Se derom angående Spinnhuset.

4. §.

Råkningeholmen, åfwen Råkneholmen kallad, som gränsar till Långholmen och år derifrån skild genom Långholmswiken, hörer wål icke egentligen till denna beskrifning, eftersom holmen ej tillhörer Stockholms stad; men något kan dock derom nåmnas.

Presten wid Spinnhuset skall hår fordom haft sin bostad, inan han fått boningsrum på Långholmen. Till samma lilla plats har Rådmannen A. Reimers sedan blifwit egare samt inkråktat af sjön ett större utrymme och, genom ditförd jord, trugat bergen att blifwa fruktbårande. Denna hans odlingsmöda har i en minneswård blifwit förwarad, wid hwilket tillfålle holmens fordna namn blifwit förbytt till Reimersholm. Följande underråttelse har derom blifwit meddelad. Det å Reimersholm uti pyramidalisk ställning uppsatta, på gråstensfot hwilande, monumentet år 4 alnar högt, wid nedra åndan 1 aln, 9 tum bredt, wid den öfra 17 tum och 5 tum tjockt, samt har följande inscription:

Wandringsman
Skåda hår
Den fordna
Råkenholmens klippor
Til blomstrande
Fålt och Trågårdar
Förwandlade,
Genom den förtjente
Rådmannens
i Stockholm
Herr Anders Reimers
Flit och kostnad.
Från År 1784 til 1798

Har han hår anwåndt
Lediga stunder
Att af sjö och berg
Tildana fruktbart Land.
In uti ålderdomen
Gagnande
Lårer han dig,
at
Nyttig flit år hwila.
Wånner reste honom Stenen
Til hedrande åminnelse,
Och stållet blef kalladt
Reimersholm.

Den 24 Juni År 1798.

På en del af denna holme, fick Aßeßorn, sedan Bergsrådet, von Engeström perpetuelt arrende, i kraft af Kongl. Resolutionen den 5 Juli 1774. Der war då på westra udden en inråttning till skedwattens beredande. Detta arrende afstod och öfwerlemnade sedermera von Engeström på Advocatfiskalen i BergsCollegio, Lithander, som skaffade sig egande rått till jorden, tillökade och förbåttrade åbyggnaderna, anlade en wacker och lönande trådgård; med drifhus,

uppå bergen, samt satte i stånd wägen på holmen, till detta lilla lustställe och sommarboning. Han sålde det sedermera till Capten Appelqvist, hwarefter det egdes af Apothekaren Görges, som der underhållit inrättningen till skedwattens beredande. Stället har fått namn af Charlottenburg. Öfwerfarten dit från södra malmen är mycket korrt; men dertill måste båt eller färja nyttjas.

Sjette Afdelningen.

Angående Stockholms stads, med deß malmars, Storlek, Folkmängden och stadens Utseende.

1. Capitlet.

Om Stockholms stads Storlek, samt de allmänna och enskilda husens antal.

1. §.

Stockholms stads längd räknas, imellan Norrtull och Skanstull, till något öfwer en half Swensk mil, och widden, med Djurgården och de hamnar, som finnas wid staden, till 2½ mil, men staden, inom staketet, allenast 2 mil omkring *).

I sin första början utgjorde staden, med sina murar, en oval figur, af endast 2000 Swenska alnars omkrets, men har sedan blifwit så utwidgad, att den, imellan tullarne att räkna, med malmarne, i omkretsen nu innehåller 2:ne Swenska mil eller 36,000 alnar **), samt alltså, under något mer än 300 år, wunnit en tillwext af ungefärligen aderton gångers storlek, emot den widd, sielfwa staden egde före år 1520.

4. §.

Hwad husens antal i Stockholm beträffar, så gjordes den 10 Julii 1729 en början till uppteckningen af alla hus

*) Salvii Uplands Beskr. Stockh. 1741, 8:o, p. 19.
**) Tillaei stora charta, 1733.

och gårdar, med sina nummor i hwarje quarter; och uppgifwes antalet af de enskilda husen den tiden hafwa utgjort 4533 *). Salvius åter, i sin Uplands beskrifning 1741, utsätter antalet till 5000.

Ett, år 1766, i Mars månad, författadt summariskt sammandrag, öfwer antalet af alla i Stockholm och på malmarne befintliga hus och gårdar, innehåller ett mindre antal, af endast 4462 hus.

Efter Rydlings ytterligare speciella uppgift, i sitt, år 1740, utgifna tillägg till sin beskrifning om Stockholm, jemnförd med en förteckning, år 1782, öfwer quarteren och egendomarne i hufwudstaden och deß förstäder, beräknas husens antal på följande sätt: sjelfwa **staden**, som består af fyra hufwuddelar, nämligen inre delen inom fordna murarne, westra, södra och östra delarne, innehåller tillsammans 98 quarter, 568 hus, 22 gator och 62 gränder; **Riddarholmen** 11 hus och 4 gator; **Helgeandsholmen** 8 hus, wid den så kallade gamla Norrbrogatan, utom Kongl. stallet och stallgården; **Kungsholmen** 27 quarter, 152 hus och 8 gator; **Blasiiholmen** 32 hus och 4 gator; **Skeppsholmen** 7 hus utom nya amiralitets-casernen; **Ladugårdslandet**, bestående af twänne hufwuddelar, den öfra och den nedra delen, tillhopa 55 quarter, 577 hus, 23 gator och 3 gränder; **Norrmalm** af 2:ne delar, hwaraf östra delen, eller St. Jakobs och Johannes församling, serskildt innehar 52 quarter och 441 hus, samt westra delen, eller St. Clara och Adolph Fredriks församlingar, gemensamt 123 quarter och 716 hus; innefattande bägge delarne eller hela Norrmalm 58 gator och 20 gränder; **Södermalm**, som äfwen består af 2:ne hufwuddelar, nämligen den östra delen, eller St. Catharina församling, hwarest finnas 110 quarter och 1014 hus, samt den westra delen, eller St. Maria församling, 84 quarter och 637 hus; warandes Södermalm fördelad i 50 gator och 20 gränder. Hela staden med deß malmar innehåller således sammanlagdt 549 quarter, 4163 hus, 170 gator och 105 gränder.

Om bättre gators läggande i staden och på malmarne, och om gatuläggares antagande, förordnades den 28 och 30 April 1649.

Ehuru en noga uppgift på husens nu warande antal ej kunnat erhållas, synas dock de många tillbyggnader på de sednare 40 åren, hwartill uppstegrade hyror, ett tillskapadt behof af flera rum, fremmande och landtmäns inflyttningar till staden, med åtskilliga andra orsaker, hafwa bidra-

*) Rydling, p. 359.

git, göra den beräkning ganska trolig, att alla hus i Stockholm, både publica och privata, nu stiga till ett antal af wid paß 6000, fastän, wid skedda ombyggnader, å ett och annat ställe, blifwit uppförda större hus, som medtagit 2:ne, om ej flera gårdsnumror.

Till mera beqwämlighet, att, wid förefallande tillfällen, få underrättelser om de gator och gränder, som sökas och efterfrågas, blefwo alla i staden och förstäderna warande gators och gränders namn anwista, på lika sätt som i stora städer utomlands brukligt är, genom påtecknade och å hushörnen anslagna taflor af bleckplåtar, enl. Kongl. Kungör. derom den 10 Juni 1763.

Man will ock här bifoga en, år 1782, författad förteckning på Stockholms stads publica hus, torg, hamnar och platser.

I sjelfwa staden:

1. Öfwer-Ståthållare-Residencet.
2. Rådhuset wid Riddarhustorget.
3. Boursen.
4. Huset Tre Kronor eller Malmens Källare.
5. Fransyska kyrkans hus.
6. Stor-Scholan.
7. Auctions-Huset.
8. Accis-Huset.
9. 2:ne Spruthus wid Riddarholms-Canalen.
10. Norra Victualiewågen.
11. Stora Sjötullshuset.
12. Packhuset.
13. Södra Strömqwarnen och Qwarnhuskällaren.
14. Södra Slagtarehuset.
15. Södra Fiskarehuset.
16. Stenbodbyggnad på westra Stenbron wid Mälaren.
17. Slußmästarhuset.
18. Stenbodbyggnad wid Benikebrinken.
19. Norra Kokhuset.
20. Södra Kokhuset med Spruthus.

På Norrmalm:

21. Stora Castenhofshuset.
22. Lilla Castenhof.
23. Norra Slagtarehuset.
24. Norra Fiskarehuset.
25. Parmmätarehus wid Röda Bodarne.
26. Spruthus derstädes.

27. Måtare- och Spruthus wid Hötorget.
28. Parmmåtarehus wid Måster Samuels gränd.
29. Norra Surbrunnen med deß hus och byggnader.
30. Parmmåtarehus wid Packaretorget.
31. Twänne Spruthus på Ladugårdslands torg.
32. Materialhus wid Packaretorget.
33. Hällstall derstädes.
34. Brandstegehus derstädes.
35. Parmmåtarehus på Kungsholmen.
36. Spruthus derstädes.
37. Artillerie Boställe på Ladugårdslandet.

På Södermalm:

38. Stora Jernwågen med deß hus och byggnader.
39. Södra Stadshuset.
40. Parmmåtarehus i Stadsgården.
41. Södra Victualiewågen.
42. Spruthus på St. Maria Kyrkogård.
43. — — — på St. Catharina Kyrkogård.
44. — — — på Nytorget.
45. Gillstugan på Hornsgatan.
46. Arbetshus på Göthgatan.
47. Måtarehus och Corps de Garde på Södermalmstorg.

Stockholms Stads Tullar och Tullhus:

1. Norrtull med 2:ne Tullhus.
2. Roslags Tull med deß Tullhus.
3. Carlbergs dito.
4. Ladugårdslands dito.
5: Blockhusudds, med Tull och Hamn-Inspectors hus.
6. Danwiks Tull och Tullhus.
7. Skans Tull med dito.
8. Horns Tull med dito.
9. Långholms Tull med dito.
10. Långholms wintertull och Tullhus.
11. Hammarby Tull och Tullhus.

Torg, Hamnar och Platser:

1. Stortorget.
2. Köpmanstorget.
3. Riddarhustorget.
4. Munkbrotorget med deß Hamn.
5, Skeppsbron med deß Hamn.
6, Kornhamnstorg med deß Hamn.

7. Jerntorget.
8. Södermalmstorg.
9. Adolph Fredriks-torg.
10. Stadsgården med deß Hamn.
11. Nytorget.
12. Norrmalms, nu Gustaf Adolphs Torg.
13. Jakobs Torg.
14. Röda-Bod-torget med deß Hamn.
15. Hötorget.
16. Oxtorget.
17. Packartorget med deß Hamn.
18. Ladugårds torg.
19. Tråsktorget.
20. Södra Fiskarehamnen.
21. Norra Fiskarehamnen.
22. Bödelsbacks och Jernwågens westra Hamn.
23. Jerngrafwens östra hamn.
24. Barlastplatsen och hamnen wid Catharina bergen.
25. Ragwalds Bro hamn.
26. Skinnarwiks hamn.
27. Tegelwiks hamn.
28. Nybrohamnen.
29. Grefbrohamnen.
30. Blasiiholmshamnen.
31. Gamla Arsenalshamnen.
32. Kungsholmstorget med deß Hamn.
33. Kungsholms Tegel-lastageplats och Hamn.
34 Hwartill kommer det nu mera anlaggda Carl den XIII:s Torg.

2. Capitlet.

Om hela stadens Folkmängd.

1. §.

Ständiga folkmängden i Stockholm, som ej noga lärer kunna bestämmas, icke en gång sedan tabellwerket 1749 tog sin början, måste hafwa förhållit sig olika, i anseende till olika tider och omständigheter.

Att söka uppgifwa folkmängden i Stockholm för omkring 200 år tillbaka, är och blifwer en alltför onödig forskning, ty det är en påtaglig följd, att, ju mer staden blifwit utwidgad och bebyggd, desto flera hushåll hafwa sig der

bosatt och ökat folkmängden; och gör alltså tillfyllest, att weta folknumern i sednare tider, men i synnerhet för det närwarande.

I förra århundradet, räknades folkmängden i Stockholm, år 1751, till 55,700, och år 1772, af mankön 32,921, samt af qwinkön 39,523, tillsammans 72,444 *).

År 1785 uppgifwes den till lika antal och hushållen till 11,169, samt 1798 till 80,000 personer, eller något deröfwer.

2. §.

För det närwarande utgör den i Stockholm ständigt boende folkmängd, af alla stånd, åldrar och kön, efter 1826 års mantals- och skattskrifningslängder **), nämligen

	Personer.
I sjelfwa staden, med Kongl. Riddarholmen, Helgeandsholmen och Strömsborg	11,774.
Kungsholms församling	2853.
St. Clara församling	9573.
Adolph Fredriks församling	6817.
St. Jakobs och Johannes församling med Blasiiholmen	9989.
Ladugårdslands församling med en del af Kongl. Djurgården	14,117.
St. Catharina församling	13,261.
St. Maria församling	10,112.
Tillsammans	78,496.

Tabell-Commißionen utsätter wäl folkmängden i Stockholm, wid 1823 års slut, till 73,210 personer, men med den anmärkning, att någon uppgift på de der in- och utflyttade personer årligen icke till tabellwerket ingår, så att nödig controll wid förändringarne saknats ***).

För att likwäl något widare kunna döma om den stora folkmängd, som, i synnerhet öfwer wintern, wistas i hufwudstaden, bör man ihogkomma de talrika familjer, som skattskrifwas å landet, men, både från aflägsnare och närbelägna landtgods, höstetiden inflytta till staden, der de årligen äro bosatta och tillbringa tiden till påföljande wår.

*) Uppfostr. Sällskap. Tid. 1782, 8:o, p. 193.

**) Benäget meddelad underrättelse af Revisorn och Mantals-Commißarien Joh. Pet. Thegerström.

***) Post- och Inr. Tidningen, 1825. N:o 52.

3 Capitlet.

Om stadens fordna och nu warande Utseende.

1. §.

Så wål af den nyß gjorda korta beskrifningen om Stockholms stads, med tillydande malmars eller förstäders, bebyggande och den der befintliga folkmängd, som af den, i början här frammanförde, i 1 afdelningen, 2 cap., 4 §., gjorda berättelse om stadens tillwext och utseende i deß första tidhwarf, har warit tillfälle att erfara, huru den plats, hwarå staden är worden grundlaggd, på nära 570 år, undergått den stora, den märkeliga förwandling, att, der fordom warit några få tarflighetens små boningar, nästen för dem, som nyttjat enfaldens urgamla näringssätt: jagt och fiskeri, har, efter hand, sig bosatt en betydlig folkmängd, som först, omkring det af sprängd gråsten, inwid den stora Förborgen, uppförda Adelhuset (slottet), anlaggt nödiga hus af trå och sedan, allt eftersom det borgerliga samhållet tilltagit, och idogheten, med handel, handtwerk och andra näringar, alstrat förmögenhet, utwidgat staden med husbyggnadet på jemnade sandåsar samt på berg, klippor och holmar, pålade och igenfyllda kjärr och träsk, så wål som utlaggda strånder; och, når imellertid, dels af tidens åwerkan samt wådliga håndelser, dels ock af widtagna författningar, tråhusen omsider, i det mesta, förswunno, hafwa sedan, i deras ställe, blifwit uppförda waraktiga stora hus och palatser af sten, med de serskilda prydnader och utwalda belägenheter, hwartill naturen räckt konsten en lika benägen som hjelpsam hand.

Redan år 1654 yttrar sig en utländning om Stockholm: att staden liknade Venedig, som åfwen år byggd på flera holmar i hafwet; att Stockholm war omgifwet af flera berg, imellan hwilka på ena sidan war hafwet och på den andra en sjö, Målaren kallad; att några gator woro breda, andra trångare, större delen råta och tätt bebyggda; att inuti sjelfwa staden woro de flesta hus af sten, samt 4 till 5 wåningar höga, och att från norra förstaden (Norrmalm) woro twänne smala tråbryggor till staden. Öster derom war en wacker Djurgård, och utgjorde alltsammans, då det lades tillhopa, en ganska snygg och wacker stad *).

*) Whitelocks Dagbok öfwer deß ambaßade till Swerige. Öfwersättning af ÄrcheBiskop Uno von Troil. Upsala, 1777, 8:o.

En annan resande liknar Stockholm wid Constantinopel *), och åter en annan utlåter sig, att den widlöftiga Stockholms stad är anlaggd på sju holmar, likasom det gamla Rom, och till en stor del byggd på pålar, såsom Venedig.

En kunskapsfull paßagerare, på en till Thorshälla hemseglande jagt, yttrar sig om utsigten af Stockholm åt Mälaresidan, sålunda: wi hade ännu icke hunnit styra förbi Riddarholmen, när det wackraste perspectiv öppnade sig. Grouper af stenhus från det öfwersta af södra bergen ända ned till sjön; jagter liggande å ena sidan, lastade med landtmanna waror, å andra sidan med bergwerksproducter, att från jernwågen utskepas till de mest aflägsna orter. Den stolta bron öfwer Söderström, der folket trängde sig fram och åter; de stora skeppsmasterna, som höjde sig deröfwer, rangerade ofwan och nedan slußarne, i den förträffliga hamnen.

Närmast oß det gamla Kungshuset med sina twänne torn; den å taket kopparbeklädda Riddarholmskyrkan med sina spiror, och de flera wälbyggda hus, hwilka sträckte sina murar ända ned till wattenbrynet; men det war ute på fjärden, förbi den runda byggningen, hwiken orätt anses för det äldsta hus i residencet, ungefärligen midt emot Kungsholmsbron, som wi på en gång kunde öfwerse allt det stora och wackra, Stockholm innehåller.

Man såg icke allenast det, som redan är nämdt, utan äfwen alla stadens kyrkor wisade sig jemwäl för ögonen; St. Catharina, som har det högsta läget; St. Maria, hwaraf likwäl den minsta delen för oß war synlig; St Niclas (Storkyrkan), som uplyfter sig midt i staden och har den Tyska St. Gertrud i grannskapet; St. Jakob, som dernäst will taga företrädet; St. Clara, som wäcker uppmärksamhet, och den wärdiga Adolph Fredriks kyrka, som uppreser sig med ett förnyadt anseende — längre bort det höga Observatorium, der irrstjernornas rörelser afmätas, månens gång uträknas och kometernas kretsar utstakas. Jemte allt detta, lyste det fyrkantiga Slottet öfwer staden; Riddarhuset med sina dygder (sinnebilder) på taket; och Rådhuset med sina besynnerliga flyglar.

Midt imellan alla deßa föremål, for ögat fram öfwer det kringflutna Strömsborg och den Norra Bron; upptäckte det sköna Operahuset, inwigdt åt Sånggudinnorna; beskådade de swarta tornen på den med segertecken, i förra tider, rigtade Arsenalen (sedan förändrad till en Dramatisk Theater); genomlopp, med ett retande nöje, hela denna lyck-

*) Stockh. Tid. 1824.

liga blandning, tills det ändtligen hwilade sig emot den wackra Djurgårdsskogen, som slutar horizonten *).

Många andra reflexioner om staden, som flere resande giort, wore här för widlöftiga att intaga.

2. §.

Sjelfwa staden är nu merå öfwer allt försedd med fasta och till större delen wackra stenhus af flera wåningars höjd, i synnerhet å de östra, westra och södra delarne, som sednare blifwit, utom gamla muren, till stadens utwidgande, bebyggda.

Utom de kostbara husen wid torgen och Rosenbad, hwarom förut något är nämndt, utmärka sig förträffligen wackra och stora stenhus både i staden och på malmarne, såsom i synnerhet å efterföljande gator och derintill stötande gränder: i staden: Köpmansgatan, hela Skeppsbrogatan, Öster- och WesterLånggatorna med Smedjegatan, Stora och Lilla Nygatorna, Storkyrkobrinken och Riddaregatan; å Norrmalm, Fredsgatan, Drottninggatan, Regeringsgatan och Stora eller Westra Trädgårdsgatan; å Södermalm, Hornsgatan, Götgatan och St. Paulsgatan, m. fl.; hwarförutan hela Riddarholmen, Blasiiholmen samt en stor del af Kungsholmen och Ladugårdslandet äro med prydliga byggnader försedda, och hela Stockholms stad i allt öfrigt wäl bebyggd, ehuru några smärre hus här och der på malmarne sig wisa.

Hufwudstadens lustre ökades mycket ifrån år 1650 till 1680, då stora herrars byggnader uppfördes, merändels för medel, som de wunnit genom Sweriges lyckligare krig **).

Sedan Wrangelska huset på Riddarholmen blef inköpt för Kongl. hofwet, skulle, enligt Kongl. Förordnandet af den 25 October 1697, på Riddarholmen icke bäras några facklor, utan i det stället wintertiden så många lanternor, på wißa afstånd, uppsättas, som kunde göra tillfyllest, att derstädes upplysa gatorna, och den 7 Dec. 1719 befalldes, att lyktor skulle uppsättas på Norrbro; men, den 12 Jan. 1749, utkom en Kongl. Förordning, som påbjöd en allmän inrättning af lyktor på husen i hela staden, att upplysa gator, gränder, torg och andra platser, under den mörkaste tiden af året, näml. ifrån den 20 Sept. till den 15 derpå följande Mars; och skedde, år 1759, en ny utprickning af de ställen, der lyktorna borde uppsättas och underhållas.

*) Fischerström, om Mälaren, 1785, 8:o, p. 5—8.
**) Uppfostr. Sällskap. Tidn. 1784, p. 571.

Denna inrättning, som har till föremål, att hindra wanart under betäckning af mörkret, framställer tillika en wacker anblick af en mindre illumination.

De i sednare tider uppförda kostsamma publica byggnader wittna om en mera odlad smak, samt om de fria konsternas uppmuntran och beskydd, under en Konungs spira, som sett byggnadskonstens lysande tidhwarf i Roms ruiner.

Stenhusbyggnaden på malmarne blef, under Konung Gustaf III:s regering, mera allmän. Alla, så wäl nybyggda, som reparerade, hus blefwo då anstrukna med ljus, merändels ljusgul färg, så att den, före år 1730, så mycket brukliga mörka färgen alldeles aflades.

Sedan 1780 började man jemwäl, att, i de större och nya husen, insätta fenster med så stora glasrutor, att sex intogo en hel fensterluft, i stället för de, på 1730-talet införda, kittade smärre rutorna, som åter uttrångde de fordomt så allmänt brukade små blydragna rutor. Storkyrkan blef, år 1783, och Catharina kyrka, 1784, reparerad och med ljusgul färg anstruken. Staden har alltså, genom en odlad smak under sistnämnda tid, wunnit ett mera lysande utseende, än under någon af de föregående regeringarne. Men — att nu, wid en tidpunkt, då den praktfulla hufwudstaden, så till sägandes, nära nått målet af sin herrlighet, så beskrifwa densammas närwarande utseende, att deß naturliga lyckliga belägenhet imellan sina twänne hamnar, den ena wid Östersjösidan och den andra wid Mälaren, samt husbyggnadens utwärtes anseende och glans, måtte kunna framtränga till dens öga, som ännu aldrig sett denna stad, dertill behöfdes onekligen en mästares uttryckliga, mer lifliga penseldrag, än den matta skuggning, som en penna förmår teckna.

För den, som förut icke sett Stockholm, denna stora och mägtiga stad, ryktbar bland jordens wäldigheter, är det, wid ankomsten dit, land- eller sjöwägen, en angenämt förwånande anblick, att se staden med sina höga, prydliga stenhus, och kyrkorna med sina resliga torn. Men — hwarföre upphör man ej, att så högligen beundra deßa storwerk, deßa rikedomens offer, då man måste erkänna, att Stockholm nu mera kan anses stående midt i konsternas werld och, såsom hufwudstad, wara, öfwer alla andra rikets städer, lysande, lik en stor ädelsten på en kongl. krona? Jo! — det är derföre denna stad så högt aktas, att man der ser Majestätets och den Kongl. Höghetens boning, det öf-

wer staden dominerande Kongl. slottet, beprydt med uppsökta mästerstycken af konsternas gyllene ålder; det är i denna stad, man skådar flera framfarna stora Swea Konungars minneswårdar och bildstoder; det är der, man ser de ankommande talrika skeppen, med sina höga master, förkunna en, i handelswäg, lycklig fart öfwer stora oceanen och de mindre hafwen, till en hamn, som lemnar öppen gemenskap med hela werlden; det är der, lärda samhällen odla wetenskaper och fria konster; det är der, sånggudinnorna besjunga hjeltars segrar och de stora statsmännens djupsinniga politik; det är derifrån, kongl. wåldet utsträcker sig öfwer hela Scandinavien; ja! det är der, nordiska brödra-rikenas samlade folkslag rådslå om sitt framtida wål, sin gemensamma sällhet och ära.

Sjunde Afdelningen.

Angående Helsowården i Stockholm.

1 Capitlet.

Om Kongl. SundhetsCollegium och de till Medicinalwerket hörande inrättningar.

1. §.

Sedan doctores medicinae, så wäl af Konungens lifmedici, som andra, hwilka i Stockholm hade sin praxin, låtit förete de privilegier, dem af kongl. regeringen blifwit förunnade den 16 Maj 1663, jemte Konungens confirmation derå den 4 Augusti 1680 och resolution den 17 Sept. 1684, med underdånig anhållan, att deri erhålla någon förbättring; och Kongl. Maj:t, till åtskilliga missbruks och oredors hämmande, dertill lemnat sitt nådiga bifall; så utfärdades Konungens öppna bref derom den 30 October 1688, hwari förordnades, att ett Collegium Regium Medicorum, utan förfång af medicinska faculteterna wid akademierna, måtte upprättas; dock så, att de personer, hwilka beklåda profession wid akademierna, icke uteslutas. Förenämnda Kongl. Bref, som blef tryckt 1699 och 1742, innehåller, i 32 paragra-

pher, en instruction för detta medicinska collegium. Jemte Archiatern eller Decanus, skulle en Syndicus tillsättas, att hafwa uppseende öfwer bedragare och fuskare i medicinen, hwilka borde från land och rike afhållas. Ingen skulle få practicera, utan behöriga bewis om skicklighet, icke heller någon medicus af fremmande nation, m. m.

En Archiater har, ifrån collegii första inrättning, alltid warit praeses eller ordförande i collegio. Deß första praeses war Georg Fransiscus Duriets, född i Flandern 1607, blef doctor i Salamanca, sedermera professor i Frankrike och Konung Ludwig XIV:s lif-medicus. Han kallades sedan till Swerige 1644 och blef Drottning Christinas lifmedicus samt derefter K. Carl Gustafs archiater. På wåra Swenska apothek lefwer ännu hans namn, genom de så kallade Duriets moderdroppar *).

Att Kongl. Maj:ts tjenstgörande lifmedicus alltid blifwer ordförande i collegio i archiaterns frånwaro: derom förordnades i Kongl. Brefwet den 21 Sept. 1773.

Det hörer icke egentligen till Stockholms stads beskrifning, att här upptaga alla de författningar, som röra förändringar, dels med medicinalwerket i allmänhet, och dels med collegium enskildt, såsom en för hela riket gjord inrättning, hwilken tyckes fordra en egen särskild afhandling; hwarföre berättelsen härom blifwer inskränkt.

Till de i landsorterna erforderliga provincial-medicorum aflöning, blef en stat, till collegii och wederbörandes efterrättelse, fastställd den 21 Juli 1773, som dock wid 1778 års och flera påföljande statsregleringar ändrades och jemnkades, hwarförutan trenne medici, till de fattiga sjukas wård i Stockholm, 1733 antogos med 400 daler smt. årlig lön och 1000 dal. smt. hwardera till medicamenter **).

2. §.

För Collegium Medicum låt Kongl. Maj:t utfärda sin nådiga instruction, gifwen Ekolsund den 29 Juli 1774, som sedermera förnyades, den 28 October 1797, då Kongl. Maj:t äfwen pröfwade godt, att, med upplösande af den förut warande Chirurgiska Societeten, uppdraga collegium en odelad styrelse och tillsyn öfwer hela medicinalwerket i riket, så i hwad till chirurgien, som medicinen hörer. Hwarförutan en särskild instruction är utgifwen för fattig-medici

*) Gezelii Biogr. Lexicon.

**) Saml. af Kongl. Förordn. rörande Medicinal-Staten, Stockh. 1774, p. 5.

i Stockholm, hwilka böra bo inom den församling, hwars fattiga sjuka de hafwa att wårda, att dem bispringa med fria medicamenter och tillsyn, och att bistå fattiga barnaföderskor med råd och wårdnad samt att till Collegium ingifwa förteckning och berättelse om de sjuka m. m.

Derefter blef, genom Kongl. Kungörelsen den 27 Januari 1813, förordnadt, att det förra Kongl. Collegium Medicum skulle dädanefter kallas Kongl. Sundhets-Collegium, för hwilket collegium en ny instruction sedan utfärdades den 6 December 1815, i följd hwaraf collegium tillkommer öfwerinseendet och styrelsen öfwer allt det, som angår sundhetstillståndet samt läkarewården och sjukskötseln, så wäl hos rikets inbyggare i allmänhet, som wid krigsmagten till lands och sjöß, i freds- och krigstid; och kan för öfrigt af sjelfwa instructionen ses, hwad widare befattning med helsowården kongliga collegium tillhörer.

I anseende till de betydliga förändringar och förbättringar, som medicinalwerket undergått, sedan den förut gällande instructionen för provincial medici, af den 29 Juli 1774, utfärdades, följde härpå Kongl. Maj:ts ytterligare förnyade instruction för provincial-läkarne i riket, af den 13 Juni 1822, som för deßa läkare innefattar allmänna föreskrifter: om deras åliggande hwar och en inom sitt district, rörande inseendet öfwer den allmänna helsowården och befordrandet af den enskilda; om deras förhållande wid inträffande allmännare sjuklighet och farsoter; om skyddskoppympningen; om barnmorskor; om tågande troupers sjukwård, allmänna sjukinrättningar, hospitaler och arrester; om besigtningsförrättningar; om boskaps-sjukdomar; om rapporter; om biträde af bataillons-läkare och medhjelpare, samt om resekostnader och ersättningar för förrättningar af alla slag.

3. §.

På ÖfwerStåthållarens underdåniga hemställan, om icke det inseende, som, öfwer fattigmedici imellan Collegii Medici ledamöter omwexlas, kunde beständigt blifwa stadens physicus ålagdt och uppdraget, helst hos honom, såsom ledamot i collegio och derjemte ÖfwerStåthållaren, i anseende till physici sysslan, answarig, lättast förenas de twänne skyldigheterna, att i collegio de förefallande händelserna inberätta och dem äfwen hos Öfwerståthållaren anmäla; lemnade Kongl. Maj:t dertill sitt nådiga bifall, hwarom collegium förständigades i Kongl. Brefwet af den 17 Mars 1796.

Till botande af de, äfwen ibland de ringare folkklassernа tilltagande, veneriska sjukdomarne, hade Lifmedicus Doctor Hallman föreslagit en inrättning, som blef af Kongl. Maj:t gillad, och hwartill anslogs 1 öre kmt. af hwarje till Stockholm ankommande skålpund kaffé samt en årlig collect i alla Stockholms kyrkor, på söndagen, då det predikades om de 10 spetelske män, samt öfwerskottet af den, för veneriska smittans dämpande i Stockholms län, anslagna medicinal-fond, sedan de fastställda behofwen blifwit bestridda, allt emot redo och räckning (Kongl. Br. den 11 Augusti 1775). I anledning af samma bref, så wäl som Kongl. Brefwet den 25 Aug. 1791, blefwo de till denna inrättning anordnade medel icke allenast ställda under ÖfwerStåthållarens disposition, till de anstalter och behof, ändamålet af inrättningen fordrade, utan ock, enligt Kongl. Br. den 2 Maj 1793, inrättningen, i de delar, som ankommo på ordning och police, lemnad under ÖfwerStåthållarens tillsyn. År 1796, då fråga uppkom, om ÖfwerStåthållare Ämbetets och Collegii Medici olika ämbetsåtgärd wid denna curhus-inrättning, fastställde Kongl. Maj:t, sedan wederbörande blifwit hörda, att densamma, jemte förwaltningen och redogörelsen för de dertill anslagna 1000 rd., skulle förblifwa, på sätt Kongl. Br. af den 25 Augusti 1791 föreskrifwit; dock att medlen uppföras på Collegii Medici stat, på det allt, som hörde till statswerkets utgifter för medicinal-inrättningen, måtte finnas på ett ställe. Denna inrättning förestod Lifmedicus Hallman till sin död 1797. Ifrån dess början, den 27 April 1774, till slutet af år 1784, hafwa 2672 personer, med medicamenter, läkaretillsyn och ofta med lifsuppehälle, blifwit försedda. Af detta antal äro 1 eller 2 med döden afgångna (Odhelins om dödligh. i Stockholm p. 13. — Om Salivations- och Curhusinrättningen se Danwiken).

Medicinalwerket i Stockholm täflar med de bästa slika inrättningar i Europa.

Uti ingen af de större hufwudstäder är så god publik anstalt till de fattigas wård under farsoter, som redan öfwer 50 år warit i Stockholm. De fattiga få här ej allenast läkarewård och medicamenter, utan ringaste betalning, men ock ofta underståd till lifsuppehälle, genom ÖfwerStåthållare Ämbetets försorg, hwilket med fattig-medicorum tillsyn blifwit förenadt (Odhelius l. c., p. 19).

Den ordinarie medicinal-staten består nu mera af Kongl. Sundhets Collegium, af de i Stockholm warande tillförordna-

de lärare och läkare för fattiga inwånare och af 41 provinciallåkare, med lika många deras medhjelpare.

Collegium, som förut warit inrymdt i en kronan tillhörig liten byggnad wid gamla Kungshuset, har nu sina sammankomster i allmänna Barnbördshuset wid Röda Bodtorget.

Collegium eger under deß omwårdnad ett medicinskt bibliothek, som hålles öppet 2 gånger i weckan, till deras tjenst, som studera medicin och chirurgi. Statsrådet Casten Rönnov skänkte dertill sitt medicinska bokförråd, jemte en summa af 666 rd. 32 sk. specie. Det har sedan wunnit någon tillökning, genom Medicinae Doctor Joh. Erik Gavalins samling af böcker och naturalier, som den unga doctorns fader, lärftskråmaren i Stockholm, efter sin i London aflidna son, 1788 till detta bibliothek aflemnat *); förutan hwad Collegii egna ledamöter dertill gifwit.

4. §.

Chirurgiska Societeten war, i sitt upphof, ej annat än ett barberare-åmbete med skråreglor; men, sedan chirurgien började läras, icke såsom ett handtwerk, utan såsom en wetenskap, grundad på anatomi och flera läkarekonstens delar; så har ock den wunnit ett anseende, som swarar emot den allmänna nytta och det säkra biträde, menskligheten, wid de swåraste tillfällen, af chirurgien röner, till skadors helande och sjukdomars botande. Redan ifrån långre tider tillbaka har denna angelägna del af läkarekonsten af höga öfwerheten blifwit uppmuntrad och befrämjad.

Till barberare-åmbetet i Stockholm **) skulle rundelen öfwer Söderport till anatomi-hus upplåtas, och, till sectionernas förråttande delinqventers döda kroppar aflemnas, enligt K. Carl den XI:s Bref till ÖfwerStåthåll. Gr. Gyllenstierna, dat. Kungsör den 27 Apr. 1682.

I Kongl. Maj:t öppna Bref och Privil. 1688, förmäles, att Konungen långt förut gifwit Collegium Medicum tillsägelse om ett anatomi-hus, på det både medici och chirurger måtte kunna hafwa lägenhet till bättre öfning, kunskap och erfarenhet i denna wetenskap. Directionen af anatomien och anatomi-huset skulle få bero af Collegio Medico, då de, som årliga sectionerna biwistade, skulle derför

*) Swenska Archiv. 2 band. Stockh., 1793, 8:o, p. 49.

**) I K. Gustaf I:s regeringstid, woro ej flera än 3 sådana måstare med egna werkstäder i Stockholm. Bergii Inträd. Tal 1758, p. 235.

erlägga en billig afgift, att till collegii nödtorfter anwändas. Wid den tiden lära ock nödiga rum i södra Stadshuset till anatomiska sectionerna blifwit upplåtna.

Chirurgi, eller barberare, fingo den tiden ej låta bruka sig uti inwärtes krankheter, hwarken i Stockholm eller andra ställer, hwarest medici woro tillstädes, utan endast till manual-operationer. I Förklaringen deröfwer, den 1 Aug. 1698, förordnades åter, att icke allenast regements fältskärerna wid regementerna, utan ock barberare, der ingen tillförordnad medicus wore, egde frihet att betjena de sjuka, och i det öfriga, allestädes och utan undantag, idka allt det, som till chirurgien hörde; i hwilken måtto dem ingalunda wore betaget, att de sjuka med alla tjenliga, både in- och utwärtes, medicamenter, till handa gå; rättandes sig efter constitutionerna samt den af Collegio Medico och Barberare-ämbetet deröfwer upprättade förening, dat. Stockholm den 18 Maj 1691. Med början af förra århundradet fick Kongl. Chirurgiska Societeten ett förnyadt skick och anseende, då HofChirurgus Evald Ribe blef dess Öfwer-Directeur. Chirurgiska wetenskapens förkofran har sedermera blifwit fortskyndad, och år 1746 åtogo sig societetens ledamöter, att, utan ringaste belöning, hålla fria föreläsningar: om ögonens sjukdomar; om krämpor, som angripa benen eller kroppens hårdaste delar; om färska sårs egenskap och skötsel; om alla slags swulster, bölder, excrescentier, rötsår och fistlar.

Societeten inrättade ock, af egna medel, anatomisk underwisning för unga chirurgi *).

Ansedda medici i wår tid hafwa, wid chirurgiska förrättningar, ådagalaggt ostridiga wedermälen af pröfwad grundlig insigt i chirurgien; äfwensom flere chirurger, uti inwärtes sjukdomars botande, wunnit ett allmänt och förtjent förtroende.

Chirurgiska Societeten upplöstes, då Kongl. Maj:t, såsom ofwan berördt är, genom Instructionen 1797, uppdrog Collegium Medicum en odelad styrelse och tillsyn öfwer hela medicinalwerket i riket.

5. §.

Angående Apothekare-Societeten är att märka, att, sedan Kongl. Maj:t i sitt öppna Bref, den 10 April 1675, kraftigt privilegierat alla i Stockholms Stad bofasta apothe-

*) Chirurgiska Händelser, inlemnade af fältskärer i riket till Chirurgiska Societeten, Stockholm, 1769, 8:o, i företalet.

kare, emot allt ingrepp och olägenhet af materialister, qwacksalware och andra landstrykare, men sådant ej så noga och strängeligen blef iakttaget eller hand deröfwer hällen, såsom wederborde; så utfärdades Kongl. Maj:ts förnyade Privilegier för apothekare-societeten i Swerige, emot de af qwacksalware och andra slika införda mißbruk, den 28 Juni 1683, hwaruti, till hämmande deraf, samt att Kongl. Maj:ts Privilegier i allmänhet för Collegio Medico och i synnerhet för berörde societet måtte komma ej mindre dem, än det allmänna bästa till gagn och nytta, förordnades, att ingen, utom apothekare, skulle fördrista sig att sälja några medicinska saker, hwarken hemligen eller uppenbarligen, till olägenhet i deras näring och handtering.

I de Privilegier, som 1688 för samtliga doctores medicinae utfärdades, då Collegium Regium Medicorum inrättades, blef förordnadt, att Syndicus, å Collegii wägnar, skulle hafwa inseende öfwer apotheken, som af collegio årligen skulle visiteras, m. m. *); och förklarades i Kongl. Resolutionen, den 1 Augusti 1698, huru wida apothekare måtte sig med sjukdomars curerende befatta.

Apothek inrättades först i Stockholm, med K. Johan III:s Privilegier, den 21 Mars 1575, af Anton Busenius, ehuru i häfderna förekommer en mäster Lucas, som med läkemedel gått K. Gustaf I tillhanda, under deß sista sjukdom. Busenius emottog då af hofwet materialier för ett wärde af 429 dal. smt., under willkor, att, för hwad deraf försäldes, förskaffa andra fullgoda i stället.

K. Gustaf Adolphs lifmedicus, Doctor Jakob Robertsonius, undfick Konungens Privilegium den 22 Juni 1625, att för alla andra upprätta ett nytt apothek, särskildt ifrån det förra så kallade Slottsapotheket. Detta Privilegium skall sedermera Jakob du Rees afstått till G. Ch. Daurer 1746, och ansågos twänne apothek den tiden såsom tillräckliga för hufwudstaden.

Wid sin återkomst till rikt, förde Enkedrottning Maria Eleonora med sig sin egen hofapothekare, Sam. Ziervogel; hwarefter omsider, den 10 April 1675, K. Privilegier utfärdades för apotheken Lejonet, Markattan, Ängeln, Swanen och Morianen, förutan ett extra ordinarie på Södermalm, som förestods af Provisorn Brandt, för de då warande 5 apothekares räkning. Hofapothekaren Roberg å Lejonet skulle wara ensam på Norrmalm.

Detta antal blef då för en framtid faststäldt; men Sörgyll-

*) Coll. Medici Privil. den 30 Octob. 1688, § 29.

da Korpen, förrut Örnen kallad, inrättades likwäl af Brandt på Södermalm och flyttades till staden 1677. Enhörningen på Södermalm, Hwita Björnen på Ladugårdslandet, och Kronan i staden privilegierades 1694. Dock fastställdes strax derefter antalet för alltid till 9 apothek i Stockholm, hwilka då egdes och bestriddes: apotheket Kronan i Storkyrkobrinken, af Casp. Ziervogel; Lejonet af Dan. Roberg; Swanen af Julius Friedenreich; Markattan af Jak. Leonh. Almacher; Ängeln af Christ. Molitor; Korpen af Goth. Ficteliue; Enhörningen af Georg Fr. Strobel; Björnen af Joh. Berendtz, och Morianen af Sam. Ziervogel. Detta antal har ändå sedermera blifwit ökat med 3:ne nya, näml. den armerade Ugglan på Hötorget, Gripen på Södermalm och Hjorten på Kungsholmen *).

Här är icke stället att utreda, om antingen folkhopens tillwext och deß bättre betjenande, eller sjukdomars tilltagande, såsom en följd af ett yppigare och lättsinnigare lefnadssätt, eller bägge deßa orsaker tillika, fordrat ett tillökadt antal af apothek.

Närbelägenheten till medicamenters snara erhållande, wid en hastigt påkommande sjukdom, tyckes dock dertill böra anses såsom den mest gällande orsak.

I Resolutionen den 3 Sept. 1745, förklaras, att apothekare icke höra under Borgerskapet, hwarföre de ej heller kunde dragas till deltagande i de afgifter, som Borgerskapet borde erlägga, utan skulle de särskildt utgöra afgifter till kronan; hwilken resolution ytterligare stadfästades den 1 Mars 1748.

Enligt Kongl. SundhetsCollegii Instruction, höra apothekare i riket under collegii tillsyn, i allt hwad pharmaciens lärande och medicamenters beredande beträffar.

För apothekare-wetenskapens grundliga lärande och säkra utöfning är, under den 12 Febr. 1799, Kongl. Maj:ts nådiga Reglemente till allmän efterrättelse utkommet.

2. Capitlet.

Om Kongl. Lazarettet i Stockholm.

1. §.

Sedan så wäl Konungens Archiater och Praeses i Col-

*) Bergii Tal, p. 252, samt meddelade underrättelser af Assessor Schulzen.

legio Medico, Abrah. Bäck, som General-Directeuren öfwer Lazaretterna Ol. af Acrel, rikets så förtjenta medici, ofta yrkat nödwändigheten af en lazarettsinrättning i Stockholm; den förre åfwen, i ett hållet tal uti Kongl. Wetenskaps Akademien, om nyttan deraf, ej mindre till den nödställda menslingens hjelp, än till skickliga lärares indsfwande, åfwen i de grannlaga chirurgiska förrättningarne; och den sednare, i en år 1746 tryckt afhandling om genaste sättet, att inrätta och underhålla ett lazarett, så att det, inom få år, måtte ernå en ansenlig tillwext; så kom detta mål hos Kongl. Maj:t i ett nådigt och dmsint öfwerwägande.

Konungen låt en kungörelse utgå, 1743, om en lazarettsinrättning i Stockholm och om uppbärandet af friwilliga sammanskotter dertill, wid bröllopp och barndop. Om någon betydlig fond derigenom blifwit samlad, är obekant; men den 5 April 1749 köptes, genom den då warande SundhetsCommißionen, af Presidenten, Baron Erland Broman, för 79,178 dal. 8 öre kmt., det på Kungsholmen i quarteret Pilträdet, under N:o 1, belägna hus, förut R. Rådet Gr. Horn tillhörigt, till inredande af ett lazarett. Tomten hade, i sjuttonde århundradet, K. Carl XI:s Praeceptor, R. Rådet Baron Edmund Gripenhjelm fått. Han lade grunden till stenhuset, som der nu befinnes, och inrättade trädgården. Det inropades på auction, den 18 Dec. 1694, för Kongl. Maj:ts och kronans räkning, för en summa af 26,100 dal. kmt. och anslogs då till Laboratorium Chemicum samt en Hortus Medicus, som der ock, af Doct. Urban Hjärne, inrättades, och åfwen, efter hans förslag, ett mineral-bad *).

2. §.

Till lazarettsinrättningens befrämjande och styrelse förordnades, år 1751, af Herrar Seraphimer-Riddare: Gr. And. Joh. von Höpken; Baron Gabriel von Seth; sedermera, i Gr. Höpkens ställe, R. Rådet Gr. Ekeblad. Wid deras afgång, utnämndes till directeurer R. Rådet G. Hjärne och ÖfwerStåthållaren Baron Lantingshausen 1764, men efter den sistnämnde R. Rådet G. Stockenström, och 1773 anförtroddes directionen åt R. Rådet Gr. Fersen och Joh. v. Wallvik. Den förre styrde detta werk till sin död, den 24 April 1794, tillika med RiksCancelleren Bar. Fr. Sparre. Gr. Fersen efterträddes af Hans Excellence Öfwerste-Kammar-

*) Göding, l. c., p. 40, 138.

herren m. m. Gr. Nils Poße, som sedan, med H. Excellence Öfwerste Marskalken Baron Thure Klinkowström af Herrar Seraphimer Riddare, förestod och wårdade denna Christeliga inrättning.

År 1752 den 30 Octob. intogos de första sjuka, i 8 dertill inredda sängar. 1753 ökades antalet af sjuksängar till 18; 1755, till 36; 1759, till 38. Efter fastställd stat och spisordning, underhölls i början hwarje sjukling med 1 dal. 12 öre kmt. om dagen. Romerska Kejserliga Residenten i Stockholm, Antivari, skänkte sina i Clara församling belägna 2:ne fasta egendomar, som, efter hans död, försåldes till 61,500 dal. kmt. jemte 6000 dal. samma mynt i penningar till Lazarettet, med willkor, att twänne sängar skulle upplåtas till fattiga sjuka af katholska religionen, och, efter hans död, 4 till samma ändamål; hwilket werkställdes 1763. År 1761 ökades sjuksängarnes antal till 41, och 1765 till 44; men, sedan, efter befallning, lazaretter i landsorterna inrättades, och detta lazaretts inkomster minskades, genom de friwilliga sammanskottens aflemnande till landsorternas egna sjukhus, så inskränktes sängarnes antal 1766 till 22. De ökades åter 1768 till 26; 1769 till 30; 1771 till 34; 1772 till 38; 1773 till 40. År 1774 måste åter deras antal indragas till 26, som dock åter ökades med 2:ne 1775 *).

Efter Professoren D. von Schulzenheims uppgift, woro sjuksängarnes antal, år 1798, 80, hwilka årligen skulle ökas med 4, tilldeß antalet blefwe 100. I hwardera af 16 stora rum, rymmas imellan 8 till 10 personer. Deßutom äro flera mindre rum för 1 à 2 sjuka, samt fria rum för chirurgus, controlleur, m. fl. Endast 2:ne särskilda rum äro anordnade för betalning; men de öfriga betala 2 rd. för 4 weckor, och de, som hafwa fattigdomsbewis, betala alls intet. De sjukas antal, som årligen intagas, räknas till 7 à 800. Alla klädas i lazarettets kläder, och får hwar och en sin egen säng med sparlakan omkring, fri mat, dryck, medicamenter, wärme, läkarewärd och uppaßning. De, som dö, begrafwas på lazarettets bekostnad, då anhöriga äro oförmögna.

Ifrån 1752 till 1775 års slut, hafwa i lazarettet 8261 sjuka njutit wård och skötsel, hwaraf 927 personer dödt. Under samma tid woro 369 barn födda inom lazarettet, sedan, år 1755, i särskildt rum 2:ne sängar blifwit afskilda, för fattiga barnaföderskor; för hwilket ändamål sedermera ett all-

*) Odhelii tal wid Praesidii nedläggande i Wetensk. Akadem. den 2 Nov. 1776. Rikets Ständers Lazaretts Deput. Betänk. om denna inrättnings förbättrande, 1766. Acrells Chirurg. Händelser, 1759, 8:o, i företalet.

mänt Barnbördshus inrättades år 1775. I lazarettet, der endast werkligen sjuka wårdas, skall dock dödligheten ej stiga högre, än till hwar nionde person.

Lazarettet emottog, 1791, 46 fattiga sjuka gratis. Andra betalade 2 rd. i månaden, men 6 för egen kammare.

3. §.

Under Kongl. Seraphimer-Ordens-Gillets förwaltning, biträdes lazarettet i Stockholm, hwad läkare- och fältskärs-befattning angår, af en general-directeur, försedd med ordens-gillets särskilda instruction.

Läkaresysslorna wid lazarettet blefwo i början uppdragna Archiatern Bäck och General-Directeuren af Acrell. I den sistnämndes ställe hafwa, efter hwarannan, Doctorerna Elf, Darelli och Odhelius warit lazaretts-medici. Doctor af Acrell efterträddes af Doctor C. Fr. von Schultzenheim, och nu är Doctor And. Joh. Hagströmer General-Directeur. De wid detta lazarett antagna läkare och fältskärer böra årligen till Sundhets-Collegium afgifwa berättelser, så wäl om hwad under loppet af sjukskötseln befunnits förtjena något särdeles afseende, till wetenskapens förkofran, som ock hwad för öfrigt hörer till collegii allmänna kännedom af medicinalwerket i riket.

Enligt Kongl. förordnandet af den 4 April 1753, äro alla, som willja njuta befordran till provincial- och regements läkare sysslor öfwer hela riket, förbundna, att åtminstone ett halft år i lazarettet tjenstgöra, för att lägga hand wid medicinska och chirurgiska förrättningar.

En Lazaretts-Apothekare antogs den 8 October 1753.

Offentlig gudstjenst blef, ifrån år 1753, wid lazarettet förrättad af rector scholae wid Jakobs församling, Mag. And. Edbom, till 1766, då inkomsten ej widare medgaf, att hålla särskild prest.

År 1758 sattes Botaniska Trädgården derstädes i stånd, och blef 1766 ställd under Collegii Medici och Professorn Bergii speciela wård och tillsyn; men, som medel saknades, blef, enligt Kongl. Brefwet till K. Lazaretts Directionen, den 23 April 1774, trädgården åter upplåten till andra behof för lazarettet.

4. §.

Lotteriet, som gifwit denna inrättning en årlig inkomst

af 20,000 dal. kmt. och deröfwer, började med Januari månad 1755.

Då det i början antagna antal af 20,000 lotter icke kunde hwarje månad debiteras, blef det wäl till hälften minskadt, men ökades åter sedan till 12,000 år 1759, och derifrån till och med Febr. månad 1764 drogos 15,000 lotter, hwartill då än ytterligare lades 1000; hwaraf 10,000 för Lazarettets räkning, 5000 för allmänna barnsängs- och koppympnings-inrättningen och de öfriga för oförsålda lotter att afräkna.

Lazarettets stat, för år 1775, besteg sig till 12,947 dal. kmt. Årliga inkomsten hade då stigit till 67,500, och utgiften samma år till 55,813 dal. kmt.

Ibland de många betydliga gåfwor, som till Lazarettet blifwit aflemnade och finnas derstädes på taflor antecknade, äro de mest betydliga: Hennes Maj:ts Ryska Kejsarinnans, då hon 1765 emottog Seraphimer Orden, af 69,965 dal. 3 öre kmt. Stockholms borgerskaps 72,000; Fru Mathiesens 28,000, och af en okänd, 1776, en summa af 20,000, med flera, som alla äro hedrande wedermälen af menniskokärlek och ömhet för uslingen; hwilka berömliga gerningar böra af tacksamheten förwaras, såsom en wacker föresyn för den gifmilda och frikostiga.

Konung Gustaf III:s armbrott wid Parola i Finnland, den 12 Juni 1783, gaf Stockholms borgerskap, wid Konungens hugneliga återkomst till hufwudstaden, tillfälle, icke allenast till betygande af en innerlig glädje öfwer hans återställelse till fullkomlig wälmåga, utan ock att utmärka densamma, jemte sin underdåniga tillgifwenhet för Konungens person, att göra ett sammanskott af 4000 rd. specie, till stadens lazarett, för att understödja och utwidga denna menskligheten hedrande inrättning, med en tillökning i sjuksängarnes antal, som fått namn af stället Parola, der besagde olyckliga händelse inträffade.

Då man, efter medeltal, räknar de 9 sistförflutna årens inkomst ifrån 1790, af tillfälliga medel, såsom sammanskott wid bröllop och barndop, lotteriet, burskapsmedel, andel i wissa böter, stämpelafgift för kort m. m., skall den hafwa utgjort en årlig summa af 4627 rd. 32 sk.. Interessen af fruktbara capitaler 4176: 43. 11. Den, till lazarettets utwidgande och en stående fonds samlande, nådigst anslagna tobaksafgiften, som från Kongl. statscontoret årligen bör utgå med 5000 rd.

Sammanlagdt besliger sig alltså kongl. lazarettets inkomst till 13,804 rd. 27 sk. och 11 rst.

Årliga utgiften åter bestämmes till ett belopp af 9761 rd. 39 sk. 7 rst., hwilken utgift likwäl årligen går i tillökning, i samma mån, som inrättningen, efter den föreskrifna planen, blifwer hwarje år, med 4 nya ständiga sjuksängar, utwidgad.

På en i wäggen till wenster i förstugan af lazarettet insatt sten läses följande inscription:

DETTA. SJUKHUS.
STIFTADT.
UNDER. K. FREDRIK I:S. REGERING.
INKÖPTES.
1749.
ÖPNADES. FÖR. SJUKA.
1752.

K. GUSTAF III.
FÖRBÄTTRADE. INRÄTTNINGEN.
ANSLOG.
EN. NY. ÅRLIG. INKOMST.
1781.
BYGGNADEN. UTVIDGADES.
1785.
FULLBORDADES.
1787.
DÅ. STYRESMÄNNEN. AF. SERAPHIMER-
ORDENS. RIDDARE.
VORO.
GREF. AXEL. FERSEN. FRIH. FR. SPARRE.
R. R. m. m. R. R. m. m.

Till en förtjent åminnelse af Herr Riksrådet Grefwe Axel Fersens outtröttliga omsorg och wårdnad om denna nyttiga sjukhusinrättning, uppsattes derstädes hans bröstbild, med denna af Kongl. Witterhets Akademien föreslagna inscription:

GR. AXEL. FERSEN.
S. R. R. OCH. COM. AF. K. M:TS ORDEN.
STYRDE. MED. NITFULL. OMSORG.
LAZAR. INRÄTTN. I. XX. ÅR.
TACKSAMHETEN.

UPPSATTE. BILDEN,
AT. HANS. MINNE. MÅTTE LEFVA.
I. HANS. EFTERDÖMEN.

---

3. Capitlet.

Om de flera för helsowården widtagna anstalter och inrättningar.

1. §.

Styrelsen wid Danwiks Hospital har från äldre tider ålegat, att äfwen sörja för de olyckliga warelsers wård och uppehälle, som äro beröfwade förståndet, det wäsendtligaste af allt, som upphöjer menniskan öfwer de oskäliga djuren. Till dårhus har dock hospitalet icke egentligen, i sin början, warit inrättadt, och man kan af handlingarne ej finna, när dårhuset till sitt bestämda ändamål anlades.

Af ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes Ämbets-Relation 1663 kan icke, utan de ömmaste känslor, inhemtas; att, då antalet af sinnesswaga och fåniga på Danwiken samma år ej besteg sig till flera, än 7 personer, war deremot denna Christliga inrättning, 1780, belastad med ett antal sådana uslingar, de mest beklaganswärda i menskligheten, till 50 à 80 personer *), i trånga och ömkliga rum eller fängelser inneslutna; eländiga, utan att känna sitt elände. Länge war denna inrättning ohulpen, af bristande medel och tillgångar; och war hospitals styrelsen föranlåten, att, utan betalning, underhålla den aldra största delen af dårhusets olyckliga inwånare, som skall medtagit en så dryg summa af deß årliga inkomster, att ingen eller föga besparing kunnat göras till dårhusets nödwändiga byggnader.

Ändtligen beslöt en stor och sjelftänkande Konung att, den 19 Aug. 1785, skänka 5000 rd. till uslingars räddning och hjelp, i synnerhet att nyttjas wid någon för dem gjord allmän inrättning, som saknade nödig fullkomlighet. I anledning häraf inkom ÖfwerStåthållaren m. m. Baron C. Sparre till K. Maj:t och föreslog att få anwända denna summa till inköpande af en egendom wid Danwiken för

*) Det kan här nämnas, att Benjamin Düster, som 1725 utgaf sig för att wara K. Carl XII, insattes på Danwiken, sedan han förut 3:ne dagar stått på schavotten, och afled år 1730.

10,000 rd., som ansågs wara wärd dubbelt, till en dårhus-inrättning, som då länge saknats i hufwudstaden, i det skick en sådan anstalt oundgångligen syntes fordra. ÖfwerStåthållaren uppgaf tillika medel och utwägar till fulla summans upplånande, och Konungen lemnade dertill sitt nådiga bifall den 9 Sept. 1785.

Huset, som dertill inköptes, beläget under södra bergen nära Danwiken, war af Notfiskare-Åldermannen Östeman uppbygdt.

Corps de logis, med sina flyglar, innesluter en stor och rymlig gård och eger, till sitt åndamål, en fördelaktig belägenhet. Det har ock sedan, med Hospitalets kostnad, blifwit, såsom behofwet kräfde, inreddt och i behörigt stånd satt. Stället, der detta hus af Östeman uppfördes, kallades förut Saltbruket.

2. §.

Det, år 1813, från Danwiken till Kungsholms nedlaggda krono bränneri flyttade curhus har, under namn af sjukhus, ifrån äldre tider warit en Danwiks Hospital tillhörig inrättning, till skötsel för deß i fri- och fattigbröd intagna sjukliga hospitalshjon, och ej bestått af flera än 7 sängar; men, sedan smittosamma sjukdomar började sig insmyga, blef det upplåtet till andra uslingars skötsel, som först på 1740-talet blifwit antagna och årligen sig ökat, så att antalet, år 1795, steg till 50 à 60 personer. En undersökning befalldes 1766, huru wida curhuset kunde flyttas ifrån Danwiken till Spinnhuset, hwilket af PolitieCollegium åfwen yrkades 1776. Hospitals-öfwerstyrelsen, tillförordnad den 29 Mars 1773, stadgade samma år, att, i Danwiks curhus, inga andra finge intagas, än de, som tillhörde hospitalets stat, då ock de fonder, från Danwiken skildes, som till curhuset af ålder warit anslagna. Enär behof af curhus likafullt förewar, uppgaf PolitieCollegium ytterligare 1773, att staden, som komme att gå i förskott för kostnaden, kunde njuta till godo den ersättning från manufacturfonden med andra stater, som hospitalet i wißa händelser njutit, samt att de sjuka, så derefter som dittills, kunde försändas till det på Danwiken inrättade curhus; hwilket blef gilladt och faststäldt den 2 Novemb. 1773.

Den tunga, som staden deraf måste widkännas, war i början mindre betydande, då den ankom på 60 à 100 rd. årligen; men, när den började stiga till 1000, 1400 och

1800 rd. om året, och inga medel dertill woro att tillgå; hemställde åter HandelsCollegium, att denna curhusinrättning måtte ställas på annan fot, eller medel dertill anslås. Häröfwer hördes Politie-Collegium 1790, som förklarade, att Danwiks-Hospitalet, emot Kongl. Brefwet 1773, icke kunde belastas med någon utgift till Curhuset, utan wore fast mera i behof af 6000 rds. ersättning för derå nedlaggda kostnader; att Hospitalets tillgångar woro, genom dårhusbyggnaden, så medtagna, att försigtigaste hushållning fordrades, till bestridande af deß dageliga behof, och att ingen annan särskild fond, till Curhusets underhåll, warit, än hwad som blifwit erlagdt genom compagnie-chefer af månadssolden för soldater, af manufactur-fonden för fabriksarbetare, och af sjömanshuset för sjömän, samt af enskilda husbönder för deras tjenstehjon; hwilka medel icke blifwit staden godtgjorda, emedan kostnaden för de sjuka icke blifwit staden beräknad: warande curhushjonens antal de sednare åren, utom Collegii wetskap, märkligen ökadt *).

Kongl. Maj:t hade, år 1778, förordnat, att Hospitalet ej skulle belastas med Curhusets underhållande, utan att, för de der intagna sjuka, skulle betalas: för sjömän 16 sk. i weckan; för fabriksarbetare lika mycket; för soldater deras innehafwande sold, och af stadens caßa för alla andra, som ej woro af besagde klaßer eller sjelfwa förmådde kostpenningar erlägga. Härpå hade Hospitalet ansenligt förlorat, såsom räkenskaperna utwisade **). Omkostnaden för en curhusweckokost, beräknad efter 1794 års medelpriser, besteg sig till 46 sk. och alltså, för hela året, på hwarje person till 49 rd. 40 sk.

Till något understöd i stadens dryga utgifter och till underhållande af Curhusinrättningen, gjordes underdånig ansökning, om tillökning i de kostpenningar, som för de sjuka, i förenämnda affeende, blifwit betalde; hwilket, enligt Kongl. Brefwet, d. 21. Aug. 1798, i så måtto blef bewilljadt, att, för soldaten af garnisons-regementerna, skulle af compagnie-chefen, och för sjömannen af sjömanshuset, 40 sk. i weckan betalas. Sedan manufactur fonden blifwit till statswerket indragen, kunde kronan med en högre afgift för fabriksarbetare icke belastas, då statswerket förut, till veneriska smittans hämmande, så ansenligt bidrager. Men; då

*) Förmodligen genom Remißer ifrån Police-Kammaren.

**) ÖfwerStåthåll. Ämb. Skr. till Kongl. Maj:t i Kongl. Riks-Archivet.

Danwiks Hospital, i ett dertill inrättadt särskildt rum, mottagit dem, som med obotlig venerisk sjukdom beswärades, så anordnade Konungen till hjelp för Curhuset, och i synnerhet för de obotligen sjuka, ett årligt underſtöd af 300 rd. utaf de medel, som stå under Seraphimer-Ordens Gillets disposition.

År 1797 afskildes ifrån Curhuset 12 oboteliga och af venerisk smitta wanställda sjuka, som, med 40 rd. för hwardera, af statscaßan inköptes i Danwiks Hospitals fattigbröd, att i gamla dårhusbyggnaden, sedan den dertill blifwit inredd, inhysas, och dem således allt tillfälle betagas, att uppwäcka den afsky och fasa, som deras åskådande medförer.

3. §.

Sedan koppympningen wunnit ett mera allmänt förtroende, började man ock här i riket och i hufwudstaden, att påtänka detta medel, till de olyckliga följders förekommande, som en härjande koppsmitta förorsakar, till förlust af så många menniskors lif, i deras första ålder. Fördomen, lika smittosam som farsoten, skulle först besegras, inan man kunde förmå allmänheten, att icke anse detta medel för äfwentyrligt och farligt, eftersom det war nytt. Profeßor Schulzenheim utsändes 1754 af Kongl. Maj:t, på kronans bekostnad, till England, för att fullkomligen underrätta sig om koppympningen, hwarifrån han 1755 reste till Frankrike samt, genom Holland och Tyskland, återkom 1756, då han genast afgaf sin berättelse till den då warande Kongl. Sundhets Commißionen, om sättet att ympa koppor, hwilken till trycket befordrades *).

Sistnämnde år ympade han Hofmarskalken Baron Charles De Geer's barn. Wid samma tid ympade Lifmedicus Aurivillius i Upsala Archiat. Rosensteins barn och slägtingar **). Hwad som, utom mångfalldiga sedermera förrättade ympningar, ännu kraftigare borde qwäfwa alla förut fattade meningar emot detta helsomedel, war det lyckliga försök, som dermed anställdes, och det lysande efterdöme, som allmänheten gafs 1768, då den Kongl. Familjen ympades ***).

Fonden till en allmän koppympnings inrättning war, genom friwilliga gåfwor och sammanskotter, till en betydlig

*) Baron Rehbinders Matrikel, 1781, 4:o, p. 281.
**) Underrättelse af Aßeßor Odhelius.
***) Derwid uppwaktade Prof. Schulzenheim, på hög befallning.

summa, samlad. Koppympnings anstalten, säger Assessor Odhelius *), som i Stockholm tog sin början 1766, har wäl gjort mycken nytta, förnämligast genom erfarenhetens påliteliga bewis, att ympning af koppor är ett herrligt och wälgörande medel till den dödande farsotens minskning, helst ingen enda koppympad derstädes med döden afgått; men denna högt wärderade anstalt har ändå ej kunnat göra den åsyftade werkan på de fattigas barn, hwilka underlåtit att sig deraf begagna. 1766 war första året, då 20 personer i sönder, i 2:ne terminer på året, blefwo med bästa framgång ympade, under Professor D. von Schulzenheims inseende. Sedermera blef detta årligen fortsatt, och stod inrättningen under Collegii Medici tillsyn, att wårdas af 2:ne förfarna läkare. Barnen fingo, under hela tiden, fri förtäring, uppassning, medicamenter m. m. Då Sundhets Commissionen upphörde, ställdes Koppympnings Hospitalet under Collegii Medici wård och inseende (Kongl. Br. d. 15 April 1767).

På Collegii underdåniga föreställning d. 15 Mars 1781, om icke, i stället för en kostsam inrättnings underhållande till koppympningens werkställande å fattiga barn, ympningen kunde anställas hemma hos alla fattiga föräldrar, som det åstundade, behagade Kongl. Maj:t, i nådigt swar, icke gilla detta Collegii förslag, utan förmodade, att ytterligare förbättring af läkare tillsyn och skötsel skulle tillwinna sig de fattigas större förtroende för inrättningen. Sedan förnyad underdånig föreställning härom, d. 12 Febr. 1799, af Collegio blifwit gjord, finnes uti de så kallade Punkter, som Kongl. Maj:t år 1778 med Rikets Ständer communicerade, wara förmäldt, att Kongl. Maj:t låtit inköpa ett koppympningshus; hwarwid bör anmärkas, att ändamålet wäl i början war, att koppympningen skulle tillika förrättas i det inköpta huset, der barnbördsinrättningen nu är; men, då bägge dessa inrättningar ej wäl kunde wårdas och bestridas under ett tak, så måste för koppympningen nödiga rum annorstädes hyras. Dertill blef först Falkenholmska egendomen på Söder, strax ofwanföre Postmästarebacken, upplåten, hwarifrån den sedan flyttades till Norrmalm wid Surbrunn i Secreteraren Ströms hus, sedan till Carlbergs alléen i Professor Bergii malmgård, och widare till Kungsholmen wid Garfwaregatan. Omsider blef, på Collegii sedermera gjorda underdåniga hemställan, ändtligen ett

*) Tal om Dödligheten i Stockh., s. 6, p. 27.

eget hus, till koppympnings anstalterna, utsedt och upplåtet på Ladugårdslandet, enl. Kongl. Brefwet den 16 Apr. 1799.

Måtte i synnerhet den fattigare hopen, med betraktande af de många barn, som koppfarsoten år 1800 hädanryckte, omsider öfwergifwa fördomen och gagna en wälgörande inrättning, som, jemte allmänt bästa, åsyftar räddningen af så många oskyldiga lif, hwilka årligen, af blind kärlek, oförstånd och wanskötsel, uppoffras!

4. §.

Nu kommer man till berättelsen om Barnbördshuset Pro Patria. Bland de mest wälgörande, nyttiga allmänna inrättningar, är utan twiswel Barnbördshus-inrättningen, der icke allenast den ofta öfwergifna och huswilla qwinnan finner stillhet, hjelp och skydd, utan ock de, hwilka egna sig åt barnförlossnings kunskapen, erhålla grundlig underwisning. Början till denna inrättning tillskrifwes, till en hedrande åminnelse, Assessorn Doctor Christian Ramström. Sedan han hos Kongl. Maj:t, 1774, till nådigt bifall i underdånighet anmält en af honom börjad barnbörds-inrättning, infordrades deröfwer Kongl. Collegii Medici utlåtande; hwarefter Kongl. Maj:t, d. 17 Jan. 1775, bewilljade den af Doctor Ramström sökta stadfästelse på det af honom inrättade Barnförlossningshus. I nådig skrifwelse samma dag, uppdrogs Collegium Medicum, att befrämja inrättningens fortgång, om Collegium derom anlitades, dock att icke blanda sig i befattningen dermed. I huset N:o 7 på Rörstrandsgatan, intog, wårdade och underhöll, på egen kostnad, Doctor Ramström i början sex barnaföderskor under deras förlossningstid; men, som inrättningens framtida bestånd och utwidgande fordrade ett mer påräknadt understöd och biträde, anhöll han korrt derefter, att samhället Pro Patria (för Fäderneslandet) wille, på sin bekostnad, densamma sig åtaga och befrämja; hwartill ett så mycket willigare och benägnare bifall lemnades, som det instämde med Sällskapets stora ändamål: Fosterlandets sanna nytta och gagn.

En Direction tillsattes då af Sällskapets Ledamöter, 12 till antalet, och till Accoucheur antogs Doctor Ramström.

I Bref till Kammarherren, sedermera Presidenten, Gr. C. J. Gyllenborg, dateradt Samby by i Hwittis Socken d. 23 Juni 1775, underrättade Kongl. Maj:t Sällskapet, om Doctor Ramströms utnämnande till Assessor i Collegio

Medico, såsom ett wedermåle af Kongl. Maj:ts benägenhet, att understödja Sällskapets nitiska bemödande för den nyttiga Barnsängshus inrättningen.

Om, såsom berördt är, Aßeßorn Ramström hade den närmaste befattningen med denna inrättning, så war dock Archiatern Dawid von Schulzenheim upphofsman till denna fäderneslandet gagnande anstalt.

Genom allmänna understöd, af gjorda sammanskotter, genom subscriptioner och frikostiga gåfwor, så wäl af samhällets egna ledamöter, som af fremmande, har denna berömwärda inrättning, till närwarande tid blifwit fortsatt, underhållen och utwidgad.

Till tidhwarfwets heder och till förwarande af de gifmildas efterdömen, will man, andra till uppmuntran, följande således influtna summor här korteligen anteckna:

Af de medel, Rikets Ständers Bank ad pios usus disponerar, anordnades 1778, wid Kronprinsens födelse, 666 rd. 32 sk.

Af medicinal-fonden bewilljade Kongl. Maj:t, d. 1. Apr. 1779, till medicamenter 60 rd. årligen.

Af stadens husfattigecaßa anslogs, 1777, ett årligt understöd af 200 rd.

Magistraten i Stockholm har gifwit till Barnsängshuset 83 rd. 16 sk.

Gamla Ostindiska Compagniet gaf 166 rd. 32 sk. och utfäste sig åfwen, wid Kronprinsens födelse, att årligen gifwa 100 rd., som dock, med Compagniets upplösning, upphörde.

Ett stående capital af 333 rd. 16 sk. har, genom Herr R. Rådet Scheffers nit och ömhet, tillfallit denna inrättning.

CancelliRådet C. R. Berch testamenterade dertill, år 1777, en summa af 277 rd. 37 sk. 4 rst.

Framlidna Enke-Borgmästarinnan Schütz i Göteborg gaf, wid Kronprinsens födelse, 1778, ett capital af 833 rd. 16 sk.

Victualiehandlaren Erik Boman Eriksson, som afled d. 28 Mars 1825, har beredt sig ett långwarigt och tacksamt minne, då han till Barnbörds-huset gifwit en betydlig summa af 7000 rd. b:co.

Af Kongl. Patriotiska Sällskapet lemnas till denna inrättning årligen 55 rd. 26 sk. 8 rst., hwartill capitalet blifwit samladt af flera okända medborgare.

Hwad Sällskapets egna Ledamöter i öfrigt rikeligen sammanskjutit och sig förbundit att årligen sammanskjuta,

jämt Barnbördshus inrättades år 1775. I lazarettet, der endast werkligen sjuka wårdas, skall dock dödligheten ej stiga högre, än till hwar nionde person.

Lazarettet emottog, 1791, 46 fattiga sjuka gratis. Andra betalade 2 rd. i månaden, men 6 för egen kammare.

3. §.

Under Kongl. Seraphimer-Ordens-Gillets förwaltning, biträdes lazarettet i Stockholm, hwad läkare- och fältskärs-befattning angår, af en general-directeur, försedd med ordens-gillets särskilda instruction.

Läkaresysslorna wid lazarettet blefwo i början uppdragna Archiatern Bäck och General-Directeuren af Acrell. I den sistnämndes ställe hafwa, efter hwarannan, Doctorerna Elf, Darelli och Odhelius warit lazaretts-medici. Doctor af Acrell efterträddes af Doctor C. Fr. von Schultzenheim, och nu är Doctor And. Joh. Hagströmer General-Directeur. De wid detta lazarett antagna läkare och fältskärer böra årligen till Sundhets-Collegium afgifwa berättelser, så wäl om hwad under loppet af sjukskötseln befunnits förtjena något särdeles afseende, till wetenskapens förkofran, som ock hwad för öfrigt hörer till collegii allmänna kännedom af medicinalwerket i riket.

Enligt Kongl. förordnandet af den 4 April 1753, äro alla, som wilja njuta befordran till provincial- och regements läkare sysslor öfwer hela riket, förbundna, att åtminstone ett halft år i lazarettet tjenstgöra, för att lägga hand wid medicinska och chirurgiska förrättningar.

En Lazaretts-Apothekare antogs den 8 October 1753.

Offentlig gudstjenst blef, ifrån år 1753, wid lazarettet förrättad af rector scholae wid Jakobs församling, Mag. And. Edbom, till 1766, då inkomsten ej widare medgaf, att hålla särskild prest.

År 1758 sattes Botaniska Trädgården derstädes i stånd, och blef 1766 ställd under Collegii Medici och Professorn Bergii speciela wård och tillsyn; men, som medel saknades, blef, enligt Kongl. Brefwet till K. Lazaretts Directionen, den 23 April 1774, trädgården åter upplåten till andra behof för lazarettet.

4. §.

Lotteriet, som gifwit denna inrättning en årlig inkomst

af 20,000 dal. kmt. och deröfwer, började med Januari månad 1755.

Då det i början antagna antal af 20,000 lotter icke kunde hwarje månad debiteras, blef det wäl till hälften minskadt, men ökades åter sedan till 12,000 år 1759, och derifrån till och med Febr. månad 1764 drogos 15,000 lotter, hwartill då än ytterligare lades 1000; hwaraf 10,000 för Lazarettets räkning, 5000 för allmänna barnsängs- och koppympnings-inrättningen och de öfriga för oförsålda lotter att afräkna.

Lazarettets stat, för år 1775, besteg sig till 12,947 dal. kmt. Årliga inkomsten hade då stigit till 67,500, och utgiften samma år till 55,813 dal. kmt.

Ibland de många betydliga gåfwor, som till Lazarettet blifwit aflemnade och finnas derstädes på taflor antecknade, äro de mest betydliga: Hennes Maj:ts Ryska Kejsarinnans, då hon 1765 emottog Seraphimer Orden, af 69,965 dal. 3 öre kmt. Stockholms borgerskaps 72,000; Fru Mathiesens 28,000, och af en okänd, 1776, en summa af 20,000, med flera, som alla äro hedrande wedermålen af menniskokärlek och ömhet för uslingen; hwilka berömliga gerningar böra af tacksamheten förwaras, såsom en wacker föresyn för den gifmilda och frikostiga.

Konung Gustaf III:s armbrott wid Parola i Finnland, den 12 Juni 1783, gaf Stockholms borgerskap, wid Konungens hugneliga återkomst till hufwudstaden, tillfälle, icke allenast till betygande af en innerlig glädje öfwer hans återställelse till fullkomlig wälmåga, utan ock att utmärka densamma, jemte sin underdåniga tillgifwenhet för Konungens person, att göra ett sammanskott af 4000 rd. specie, till stadens lazarett, för att understödja och utwidga denna menskligheten hedrande inrättning, med en tillökning i sjuksängarnes antal, som fått namn af stället Parola, der besagde olyckliga händelse inträffade.

Då man, efter medeltal, räknar de 9 sistförflutna årens inkomst ifrån 1790, af tillfälliga medel, såsom sammanskott wid bröllop och barndop, lotteriet, burskapsmedel, andel i wissa böter, stämpelafgift för kort m. m., skall den hafwa utgjort en årlig summa af 4627 rd. 32 sk. Interessen af fruktbara capitaler 4176: 43. 11. Den, till lazarettets utwidgande och en stående fonds samlande, nådigst anslagna tobaksafgiften, som från Kongl. statscontoret årligen bör utgå med 5000 rd.

Sammanlagdt besliger sig alltså kongl. lazarettets inkomst till 13,804 rd. 27 sk. och 11 rst.

Årliga utgiften åter bestämmes till ett belopp af 9761 rd. 39 sk. 7 rst., hwilken utgift likwål årligen går i tillökning, i samma mån, som inrättningen, efter den föreskrifna planen, blifwer hwarje år, med 4 nya ständiga sjuksängar, utwidgad.

På en i wäggen till wenster i förstugan af lazarettet insatt sten läses följande inscription:

DETTA. SJUKHUS.
STIFTADT.
UNDER. K. FREDRIK I:S. REGERING.
INKÖPTES.
1749.
ÖPNADES. FÖR. SJUKA.
1752.

K. GUSTAF III.
FÖRBÄTTRADE. INRÄTTNINGEN.
ANSLOG.
EN. NY. ÅRLIG. INKOMST.
1781.
BYGGNADEN. UTVIDGADES.
1785.
FULLBORDADES.
1787.
DÅ. STYRESMÄNNEN. AF. SERAPHIMER-
ORDENS. RIDDARE.
VORO.
GREF. AXEL. FERSEN. FRIH. FR. SPARRE.
R. R. m. m. R. R. m. m.

Till en förtjent åminnelse af Herr Riksrådet Grefwe Axel Fersens outtröttliga omsorg och wårdnad om denna nyttiga sjukhusinrättning, uppsattes derstädes hans bröstbild, med denna af Kongl. Witterhets Akademien föreslagna inscription:

GR. AXEL. FERSEN.
S. R. R. OCH. COM. AF. K. M:TS ORDEN.
STYRDE. MED. NITFULL. OMSORG.
LAZAR. INRÄTTN. I. XX. ÅR.
TACKSAMHETEN.

Uppsatte. Bilden,
At. Hans. Minne. Måtte Lefva.
I. Hans. Efterdömen.

3. Capitlet.

Om de flera för helsowården widtagna anstalter och inrättningar.

1. §.

Styrelsen wid Danwiks Hospital har från äldre tider ålegat, att åfwen sörja för de olyckliga warelsers wård och uppehälle, som äro beröfwade förståndet, det wäsendtligaste af allt, som upphöjer menniskan öfwer de oskäliga djuren.

Till dårhus har dock hospitalet icke egentligen, i sin början, warit inrättadt, och man kan af handlingarne ej finna, när dårhuset till sitt bestämda ändamål anlades.

Af ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes Ämbets-Relation 1663 kan icke, utan de ömmaste känslor, inhemtas; att, då antalet af sinnesswaga och fåniga på Danwiken samma år ej besteg sig till flera, än 7 personer, war deremot denna Christliga inrättning, 1780, belastad med ett antal sådana uslingar, de mest beklaganswärda i menskligheten, till 50 à 80 personer *), i trånga och ömkliga rum eller fängelser inneslutna; eländiga, utan att känna sitt elände. Länge war denna inrättning ohulpen, af bristande medel och tillgångar; och war hospitals styrelsen föranlåten, att, utan betalning, underhålla den aldra största delen af dårhusets olyckliga inwånare, som skall medtagit en så dryg summa af deß årliga inkomster, att ingen eller föga besparing kunnat göras till dårhusets nödwändiga byggnader.

Ändtligen beslöt en stor och sjelftänkande Konung att, den 19 Aug. 1785, skänka 5000 rd. till uslingars räddning och hjelp, i synnerhet att nyttjas wid någon för dem gjord allmän inrättning, som saknade nödig fullkomlighet. I anledning häraf inkom ÖfwerStåthållaren m. m. Baron C. Sparre till K. Maj:t och föreslog att få anwända denna summa till inköpande af en egendom wid Danwiken för

*) Det kan här nämnas, att Benjamin Düster, som 1725 utgaf sig för att wara K. Carl XII, insattes på Danwiken, sedan han förut 3:ne dagar stått på schavotten, och afled år 1730.

10,000 rd., som ansågs wara wärd dubbelt, till en dårhus-inrättning, som då länge saknats i hufwudstaden, i det skick en sådan anstalt oundgångligen syntes fordra. ÖfwerStåthållaren uppgaf tillika medel och utwägar till fulla summans upplånande, och Konungen lemnade dertill sitt nådiga bifall den 9 Sept. 1785.

Huset, som dertill inköptes, beläget under södra bergen nära Danwiken, war af Notfiskare-Åldermannen Österman uppbygdt.

Corps de logis, med sina flyglar, innesluter en stor och rymlig gård och eger, till sitt ändamål, en fördelaktig belägenhet. Det har ock sedan, med Hospitalets kostnad, blifwit, såsom behofwet kräfde, inredt och i behörigt stånd satt. Stället, der detta hus af Österman uppfördes, kallades förut Saltbruket.

2. §.

Det, år 1813, från Danwiken till Kungsholms nedlaggda krono bränneri flyttade curhus har, under namn af sjukhus, ifrån äldre tider warit en Danwiks Hospital tillhörig inrättning, till skötsel för deß i fri- och fattigbröd intagna sjukliga hospitalshjon, och ej bestått af flera än 7 sängar; men, sedan smittosamma sjukdomar börjat sig insmyga, blef det upplåtet till andra uslingars skötsel, som först på 1740-talet blifwit antagna och årligen sig ökat, så att antalet, år 1795, steg till 50 à 60 personer. En undersökning befalldes 1766, huru wida curhuset kunde flyttas ifrån Danwiken till Spinnhuset, hwilket af PolitieCollegium åfwen yrkades 1776. Hospitals-öfwerstyrelsen, tillförordnad den 29 Mars 1773, stadgade samma år, att, i Danwiks curhus, inga andra finge intagas, än de, som tillhörde hospitalets stat, då ock de fonder, från Danwiken skildes, som till curhuset af ålder warit anslagna. Enär behof af curhus likafullt förewar, uppgaf PolitieCollegium ytterligare 1773, att staden, som komme att gå i förskott för kostnaden, kunde njuta till godo den ersättning från manufacturfonden med andra stater, som hospitalet i wißa händelser njutit, samt att de sjuka, så derefter som dittills, kunde försändas till det på Danwiken inrättade curhus; hwilket blef gilladt och faststäldt den 2 Novemb. 1773.

Den tunga, som staden deraf måste widkännas, war i början mindre betydande, då den ankom på 60 à 100 rd. årligen; men, när den började stiga till 1000, 1400 och

1800 rd. om året, och inga medel dertill woro att tillgå; hemställde åter HandelsCollegium, att denna curhusinrättning måtte ställas på annan fot, eller medel dertill anslås. Häröfwer hördes Politie-Collegium 1790, som förklarade, att Danwiks-Hospitalet, emot Kongl. Brefwet 1773, icke kunde belastas med någon utgift till Curhuset, utan wore fast mera i behof af 6000 rds. ersättning för derå nedlaggda kostnader; att Hospitalets tillgångar woro, genom dårhusbyggnaden, så medtagna, att försigtigaste hushållning fordrades, till bestridande af deß dageliga behof, och att ingen annan särskild fond, till Curhusets underhåll, warit, än hwad som blifwit erlagdt genom compagnie-chefer af månadssolden för soldater, af manufactur-fonden för fabriksarbetare, och af sjömanshuset för sjömän, samt af enskilda husbönder för deras tjenstehjon; hwilka medel icke blifwit staden godtgjorda, emedan kostnaden för de sjuka icke blifwit staden beräknad: warande curhushjonens antal de sednare åren, utom Collegii wetskap, märkligen ökadt *).

Kongl. Maj:t hade, år 1778, förordnat, att Hospitalet ej skulle belastas med Curhusets underhållande, utan att, för de der intagna sjuka, skulle betalas: för sjömän 16 sk. i weckan; för fabriksarbetare lika mycket; för soldater deras innehafwande sold, och af stadens caßa för alla andra, som ej woro af besagde klaßer eller sjelfwa förmådde kostpenningar erlägga. Härpå hade Hospitalet ansenligt förlorat, såsom räkenskaperna utwisade **). Omkostnaden för en curhusweckokost, beräknad efter 1794 års medelpriser, besteg sig till 46 sk. och alltså, för hela året, på hwarje person till 49 rd. 40 sk.

Till något understöd i stadens dryga utgifter och till underhållande af Curhusinrättningen, gjordes underdånig ansökning, om tillökning i de kostpenningar, som för de sjuka, i förenämnda afseende, blifwit betalde; hwilket, enligt Kongl. Brefwet, d. 21. Aug. 1798, i så måtto blef bewilljadt, att, för soldaten af garnisons-regementerna, skulle af compagnie-chefen, och för sjömannen af sjömanshuset, 40 sk. i weckan betalas. Sedan manufactur fonden blifwit till statswerket indragen, kunde kronan med en högre afgift för fabriksarbetare icke belastas, då statswerket förut, till veneriska smittans hämmande, så ansenligt bidrager. Men; då

*) Förmodligen genom Remißer ifrån Police-Kammaren.
**) ÖfwerStåthåll. Amb. Skr. till Kongl. Maj:t i Kongl. Riks-Archivet.

Danwiks Hospital, i ett dertill inrättadt särskildt rum, mottagit dem, som med obotlig venerisk sjukdom beswärades, så anordnade Konungen till hjelp för Curhuset, och i synnerhet för de obotligen sjuka, ett årligt understöd af 300 rd. utaf de medel, som stå under Seraphimer-Ordens Gillets disposition.

År 1797 afskildes ifrån Curhuset 12 oboteliga och af venerisk smitta wanställda sjuka, som, med 40 rd. för hwardera, af statscaßan inköptes i Danwiks Hospitals fattigbröd, att i gamla dårhusbyggnaden, sedan den dertill blifwit inredd, inhysas, och dem således allt tillfälle betagas, att uppwäcka den afsky och fasa, som deras åskådande medförer.

3. §.

Sedan koppympningen wunnit ett mera allmänt förtroende, började man ock här i riket och i hufwudstaden, att påtänka detta medel, till de olyckliga följders förekommande, som en härjande koppsmitta förorsakar, till förlust af så många menniskors lif, i deras första ålder. Fördomen, lika smittosam som farsoten, skulle först besegras, innan man kunde förmå allmänheten, att icke anse detta medel för äfwentyrligt och farligt, eftersom det war nytt. Profeßor Schulzenheim utsändes 1754 af Kongl. Maj:t, på kronans bekostnad, till England, för att fullkomligen underrätta sig om koppympningen, hwarifrån han 1755 reste till Frankrike samt, genom Holland och Tyskland, återkom 1756, då han genast afgaf sin berättelse till den då warande Kongl. Sundhets Commissionen, om sättet att ympa koppor, hwilken till trycket befordrades *).

Sistnämnde år ympade han Hofmarskalken Baron Charles De Geer's barn. Wid samma tid ympade Lifmedicus Aurivillius i Upsala Archiat. Rosensteins barn och slägtingar **). Hwad som, utom mångfalldiga sedermera förrättade ympningar, ännu kraftigare borde qwäfwa alla förut fattade meningar emot detta helsomedel, war det lyckliga försök, som dermed anställdes, och det lysande efterdöme, som allmänheten gafs 1768, då den Kongl. Familjen ympades ***).

Fonden till en allmän koppympnings inrättning war, genom friwilliga gåfwor och sammanskotter, till en betydlig

*) Baron Rehbinders Matrikel, 1781, 4:o, p. 281.
**) Underrättelse af Aßeßor Odhelius.
***) Derwid uppwaktade Prof. Schulzenheim, på hög befallning.

summa, samlad. Koppympnings anstalten, säger Asseßor Odhelius *), som i Stockholm tog sin början 1766, har wäl gjort mycken nytta, förnämligast genom erfarenhetens pålitliga bewis, att ympning af koppor är ett herrligt och wälgörande medel till den dödande farsotens minskning, helst ingen ända koppympad derstädes med döden afgått; men denna högt wärderade anstalt har ändå ej kunnat göra den åsyftade werkan på de fattigas barn, hwilka underlåtit att sig deraf begagna. 1766 war första året, då 20 personer i sönder, i 2:ne terminer på året, blefwo med bästa framgång ympade, under Profeßor D. von Schulzenheims inseende. Sedermera blef detta årligen fortsatt, och stod inrättningen under Collegii Medici tillsyn, att wårdas af 2:ne förfarna läkare. Barnen fingo, under hela tiden, fri förtäring, uppaßning, medicamenter m. m. Då Sundhets Commißionen upphörde, ställdes Koppympnings Hospitalet under Collegii Medici wård och inseende (Kongl. Br. d. 15 April 1767).

På Collegii underdåniga föreställning d. 15 Mars 1781, om icke, i stället för en kostsam inrättnings underhållande till koppympningens werkställande å fattiga barn, ympningen kunde anställas hemma hos alla fattiga föräldrar, som det åstundade, behagade Kongl. Maj:t, i nådigt swar, icke gilla detta Collegii förslag, utan förmodade, att ytterligare förbättring af läkare tillsyn och skötsel skulle tillwinna sig de fattigas större förtroende för inrättningen. Sedan förnyad underdånig föreställning härom, d. 12 Febr. 1799, af Collegio blifwit gjord, finnes uti de så kallade Punkter, som Kongl. Maj:t år 1778 med, Rikets Ständer communicerade, wara förmäldt, att Kongl. Maj:t låtit inköpa ett koppympningshus; hwarwid bör anmärkas, att ändamålet wäl i början war, att koppympningen skulle tillika förrättas i det inköpta huset, der barnbördsinrättningen nu är; men, då bägge deßa inrättningar ej wäl kunde wårdas och bestridas under ett tak, så måste för koppympningen nödiga rum annorstädes hyras. Dertill blef först Falkenholmska egendomen på Söder, strax ofwanföre Postmästarebacken, upplåten, hwarifrån den sedan flyttades till Norrmalm wid Surbrunn i Secreteraren Ströms hus, sedan till Carlbergs alléen i Profeßor Bergii malmgård, och widare till Kungsholmen wid Garfwaregatan. Omsider blef, på Collegii sedermera gjorda underdåniga hemställan, ändtligen ett

*) Tal om Dödligheten i Stockh., s. 6, p. 27.

eget hus, till koppympnings anstalterna, utsedt och upplåtet på Ladugårdslandet, enl. Kongl. Brefwet den 16 Apr. 1799. Måtte i synnerhet den fattigare hopen, med betraktande af de många barn, som koppfarsoten år 1800 hädanryckte, omsider öfwergifwa fördomen och gagna en wälgörande inrättning, som, jemte allmänt bästa, åsyftar räddningen af så många oskyldiga lif, hwilka årligen, af blind kärlek, oförstånd och wanskötsel, uppoffras!

4. §.

Nu kommer man till berättelsen om Barnbördshuset Pro Patria. Bland de mest wälgörande, nyttiga allmänna inrättningar, är utan twifwel Barnbördshus-inrättningen, der icke allenast den ofta öfwergifna och huswilla qwinnan finner stillhet, hjelp och skydd, utan ock de, hwilka egna sig åt barnförlossnings kunskapen, erhålla grundlig underwisning. Början till denna inrättning tillskrifwes, till en hedrande åminnelse, Assessorn Doctor Christian Ramström. Sedan han hos Kongl. Maj:t, 1774, till nådigt bifall i underdånighet anmält en af honom börjad barnbörds-inrättning, infordrades deröfwer Kongl. Collegii Medici utlåtande; hwarefter Kongl. Maj:t, d. 17 Jan. 1775, bewilljade den af Doctor Ramström sökta stadfästelse på det af honom inrättade Barnförlossningshus. I nådig skrifwelse samma dag, uppdrogs Collegium Medicum, att befrämja inrättningens fortgång, om Collegium derom anlitades, dock att icke blanda sig i befattningen dermed. I huset N:o 7 på Rörstrandsgatan, intog, wårdade och underhöll, på egen kostnad, Doctor Ramström i början sex barnaföderskor under deras förlossningstid; men, som inrättningens framtida bestånd och utwidgande fordrade ett mer påräknadt understöd och biträde, anhöll han korrt derefter, att samhället Pro Patria (för Fäderneslandet) wille, på sin bekostnad, densamma sig åtaga och befrämja; hwartill ett så mycket willigare och benägnare bifall lemnades, som det instämde med Sällskapets stora ändamål: Fosterlandets sanna nytta och gagn.

En Direction tillsattes då af Sällskapets Ledamöter, 12 till antalet, och till Accoucheur antogs Doctor Ramström.

I Bref till Kammarherren, sedermera Presidenten, Gr. C. J. Gyllenborg, dateradt Samby by i Hvittis Socken d. 23 Juni 1775, underrättade Kongl. Maj:t Sällskapet, om Doctor Ramströms utnämnande till Assessor i Collegio

Medico, såsom ett wedermäle af Kongl. Maj:ts benägenhet, att understödja Sällskapets nitiska bemödande för den nyttiga Barnsängshus inrättningen.

Om, såsom berördt är, Aßeßorn Ramström hade den närmaste befattningen med denna inrättning, så war dock Archiatern Dawid von Schulzenheim upphofsman till denna fäderneslandet gagnande anstalt.

Genom allmänna understöd, af gjorda sammanskotter, genom subscriptioner och frikostiga gåfwor, så wäl af samhällets egna ledamöter, som af fremmande, har denna berömwärda inrättning, till närwarande tid blifwit fortsatt, underhållen och utwidgad.

Till tidhwarfwets heder och till förwarande af de gifmildas efterdömen, will man, andra till uppmuntran, följande således influtna summor här korteligen anteckna:

Af de medel, Rikets Ständers Bank ad pios usus disponerar, anordnades 1778, wid Kronprinsens födelse, 666 rd. 32 sk.

Af medicinal-fonden bewilljade Kongl. Maj:t, d. 1. Apr. 1779, till medicamenter 60 rd. årligen.

Af stadens husfattigcaßa anslogs, 1777, ett årligt understöd af 200 rd.

Magistraten i Stockholm har gifwit till Barnsängshuset 83 rd. 16 sk.

Gamla Ostindiska Compagniet gaf 166 rd. 32 sk. och utfäste sig äfwen, wid Kronprinsens födelse, att årligen gifwa 100 rd., som dock, med Compagniets upplösning, upphörde.

Ett stående capital af 333 rd. 16 sk. har, genom Herr R. Rådet Scheffers nit och ömhet, tillfallit denna inrättning.

CancelliRådet C. R. Berch testamenterade dertill, år 1777, en summa af 277 rd. 37 sk. 4 rst.

Framlidna Enke-Borgmästarinnan Schütz i Göteborg gaf, wid Kronprinsens födelse, 1778, ett capital af 833 rd. 16 sk.

Victualiehandlaren Erik Boman Eriksson, som afled d. 28 Mars 1825, har beredt sig ett långwarigt och tacksamt minne, då han till Barnbörds-huset gifwit en betydlig summa af 7000 rd. b:co.

Af Kongl. Patriotiska Sällskapet lemnas till denna inrättning årligen 55 rd. 26 sk. 8 rst., hwartill capitalet blifwit samladt af flera okända medborgare.

Hwad Sällskapets egna Ledamöter i öfrigt rikeligen sammanskjutit och sig förbundit att årligen sammanskjuta,

förbigår man här att widlyftigt anföra, ty det finnes i samhällets räkningar antecknadt, och i inrättningens bestånd samt widtagna nyttiga anstalter eger allmänheten tillräckliga ämnen för sin erkänsla och tacksamhet. Genom sistnämnda sammanskotter inköptes, 1778, det hus på stora Badstugugatan å Norrmalm, der Barnbördshuset nu är, af Handelsmannen och Bryggaren Carl Rehn, för en summa af 3,333 rd. 16 sk.

Ifrån början af 1775 till d. 11 Juni 1800, hade i detta Barnbördshus 2805 barn blifwit födda, och af dem ett antal, allt såsom tillgångarne medgifwit, äfwen årligen blifwit underhållet.

Den 6 Dec. 1778, bifördt Kongl. Maj:t, att Barnbördshusets föreståndare eller läkare skulle ega rättighet, att för förlösta qwinnor, då de till ammor funnes tjenliga, utfärda så kallade ammebewis; dock att läkaren för bewiset blifwer answarig, och att afgiften derför tillfaller Barnbördshuset.

En årlig collect är ock denna Barnförlosnings inrättning bewilljad, i samteliga hufwudstadens kyrkor, som, ifrån collecters insamlande, icke äro befriade (Kongl. Resol. d. 11 Febr. 1799).

Barnaföderskornas närmaste skötsel besörjes af en barnmorska, som af Directionen antages och bor på stället, med biträde af nödig betjening *).

5. §.

Den af f. d. Collegio Medico föreslagna, högst angelägna, inrättning af ett ammeskaffnings-contor gillades af Kongl. Maj:t d. 6 Maj 1757, hwartill wißa medel anslogos, hwilka, så snart contoret kunde bära sig af egna inkomster, skulle efter hand betalas. På befallning utfärdades Collegii kungörelse derom till allmänhetens underrättelse och wederbörandes efterlefnad, år 1757.

Detta contor blef då öppnadt på apotheket Kronan, gent emot Kongl. Myntet, hwarest alla de, som åstundade ammetjenst, hade sig att anmäla och uppwisa sina wittnesbörder, om deras lefnad och förhållande, m. m., till antecknande i contoret och till underrättelse för dem, hwilka de-

*) Meddelade underrättelser af Kongl. Expedit. Secret. Nicander, hwarjemte den i Profeß. v. Schulzenheims Tal åberopade berättelse af Lifmed. Wedenberg, om detta Barnbördshus, äfwen blifwit nyttjad.

ras tjenst behöfde. Till utrönande af ammornas kroppsbeskaffenhet, m. m., blefwo en doctor och barnmorska tillförordnade.

Sedan åtskilliga mißbruk förelupit, till hinder och intrång i denna inrättning, så blef, till wederbörandes större säkerhet, om de personers frejd, helsa och kroppstillstånd, hwilka till barns uppammande antogos, samt till befrämjande af denna nyttiga anstalt, allwarsamma mått och utwägar widtagna; hwarom Kongl. Maj:t låt deß nådiga förordnande utfärda d. 3 Maj 1763.

Artis Obstetriciae Adjuncten förestår ammebesigtnings contoret, och ombudsmanssyßlan derwid blef, såsom redan förmäldt är, tillika uppdragen entrepreneuren och ekonomiebetjenten wid allmänna Barnbördshuset, emot 33 rd. 16 sk. lön, enl. Kongl. Förordnandet d. 21 Sept. 1779.

6. §.

Om Strandbergska Läkareinrättningen må här antecknas, att Aßeßorn i Collegio Medico Doctor Zachar. J. Strandberg, som i 50 år, för insigt och erfarenhet i medicinen, den han i hufwudstaden utöfwat, förwärfwat sig aktning, förtroende och förmögenhet, stadgade, i en författad testamentarisk disposition, af d. 25 April 1792, en läkareinrättning, till förmån för de i Stockholm boende så kallade Pauvres Honteux, eller fattiga ståndspersoner, då de med sjukdom warda hemsökta.

Efter hans timade död, anhöllo exsecutorerna af nyßnämnda testamentariska författning om Kongl. Maj:ts nådiga stadfästelse derå, som bewilljades genom Kongl. Resolution d. 22 Aug. 1793.

Häraf inhemtas, huru som aflidne Aßeßorn Strandberg, för att åtminstone gifwa någon anledning, att, i åkommande sjukdom, räcka en hjelpsam hand åt de torftigare af bättre stånd, civila och militära, som blygas att begära almosor, i sådant afseende skänkt och gifwit ett capital af 3000 rd. bancomynt, hwaraf rentan, efter hans död, skulle, såsom årligt arfwode, tillfalla en medicinae doctor, som, enligt den af Strandberg föreslagna instructionen, borde, efter erhållen kallelse, med skyndsamt råd och föreskrift biträda förenämnda sjuka, utan någon särskild betalning. Han skulle, för att dagligen kunna bestrida denna sjukwård, icke beklåda någon publik syßla; och borde hans utwäljande förnämligast ankomma på Collegii Medici Praeses, Stadens Physi-

ens, jemte de öfriga Collegii Medici Aßessorer. Fond till läkemedel och sjukdomsspis förmodades genom sammanskott och ömsinta medborgares gåfwor kunna erhållas.

Till ledamöter i den direction, som egde att handhafwa denna Christeliga inrättning, föreslog testator, till Konungens stadfästelse, Underståthållaren, Justitiae Borgmästaren, Praeses i Collegio Medico och Stockholms stads Physicus, samt 2:ne af Directeurerna wid Stockholms stads Enkehus. Till doctors beställningen utnämnde Aßessor Strandberg, i förrberörde sitt förordnande 1792, Doctor Anders Magnus Wadsberg.

I förenämnde Kongl. Stadfästelse-Resolution, förklarade Kongl. Maj:t tillika sig, med nådigt wälbehag, hafwa antagit sitt Collegii Medici härwid i underdånighet gjorda anbud, att, till medicamenter wid denna läkareinrättning, anwända de medel, som af brunnsgästerna wid Medewi några år blifwit insamlade och då utgjorde en summa af 149 rd. Denna inrättning, således börjad, saknade icke, genom directionens ömsinta och nitiska wårdnad, samt flera ädelmodiga och medlidande medborgares gåfwor och sammanskott, en önskad framgång och tillwext.

Efter den underrättelse, allmänheten derom blifwit meddelad, hade directionen, af det, som samlades sedan Nov. 1793, genom fleras gifmildhet och frikostighet, till sjukdomsspis och medicamenter, i Mars månad 1796, en behållning af 450 rd. 16 sk. 11 rst. riksgäldssedlar; hwarefter af en okänd ädelmodig gifware erhölls 200 rd. banco.

Ifrån d. 1 Nov. 1795 till samma dag 1796, hafwa 24 sjuka ståndspersoner njutit läkarens wård, understöd till medicamenter och tjenlig föda, af hwilka 20 blifwit friska och förbättrade, men 4 aflidit.

En sednare berättelse upptager 1796 års behållning 642 rd. 19 sk. 6 rst., jemte en ytterligare gåfwa af framlidne Landshöfdingen Gernsköld, korrt före deß död, 150 rd., och influtna intereßen till d. 1 Nov. 1797 med 38 rd., så att då, sedan 35 rd. 8 sk. för året åtgått till medicamenter och sjukdomsspis, woro i behåll 795 rd. 11 sk. 6 rst. Under nämnde år, hade 25 sjuka ståndspersoner njutit hjelp, men hwaraf 2:ne dödt, en af kräftan och en af slag.

Till denna inrättning gaf en hederlig man, i Juli månad 1800, en gåfwa af 500 rd. i riksgäldssedlar, och ytterligare 25 rd. såsom renta derå (Inr. Tid. 1800, N:o 138).

Under en så nitisk och noggrann förwaltning, förmodas denna inrättning winna tillwext och förkofran.

7. §.

Härwid bör ock något nämnas om Skomakare-Gesällernas Sjukhus i Stockholm, som skall wara en äldre inrättning och äfwen kallas Krank-kammaren. Redan den 2 Juli 1674 frikallades deras, wid Rörstrandsgatan, innehafda hus, som då inköptes af Hökaren Swen Hansson för 350 dal. kmt., ifrån tomtöreafgift till staden. Samma hus blef sedermera försåldt, och ett rymligare till detta behof köpt och betaldt genom sammanskotter, med 1 rst. i weckan af hwarje gesäll, hwilkas antal per medium stigit till 300 om året.

Inrättningen har ingen fond, utan, hwad som erfordras till de sjukas wård och uppehälle, fördelas, wid hwarje månads slut, på hwar och en ogift gesäll: utgörande månadtligen 4, 8 till 12 sk., allt som behofwen äro större eller mindre.

De sjukas antal stiger wanligen till 6 à 8, någon gång öfwer 12, som skall händt 1772, då de woro öfwer 30 personer, och sjukpenningar för dem på andra ställen betaldes.

Hwarje gesäll, så länge han är sjuk, får fri läkarewård, medicamenter, skötsel, mat och drick, samt 24 sk. i weckan.

Den, som är mindre sjuk och ej behöfwer ligga på sjukhuset, får 12 sk. i weckan.

För dem, som dö, bestås, i begrafningshjelp, i ett för allt, 10 rd. hwardera. På Krank-kammaren skola, ifrån år 1763 till den 19 October 1798, ett antal af 214 gesäller aflidit, som gör ungefärligen 6 om året.

Caßan förestås af 2:ne mästare, för hwilkas wederhäftighet hela ämbetet answarar, och genom 2:ne åltgesäller uppHandlas hwad behofwen fordra.

Med gifta förenade gesällskapet, som skall utgöra omkring 130, förhålles på enahanda sätt, blott med den skilnad, att hwar och en undfår sina sjukpenningar, der han bor, och begrafningshjelp, när han aflider, hwilken äfwen genom sammanskott utgöres *).

4 Capitlet.

Om Stockholms allmänna Garnisons Sjukhus.

1. §.

Sjukhuset å Castellholmen nere wid sjön, af sten, fick

*) v. Schulzenheim, l. c., p. 146.

en öfwerwåning af trä 1789. Det är i godt stånd, har 12 sängar, 2:ne salar med flera rum för de sjuka, och åfwen särskildt för dem, som hafwa veneriskt smitta; hwarförutan dertill finnes ett eget badhus. Det underhålles för kronans medel, jemte soldatens sold, då han är sjuk, och är i synnerhet för arméens flottas manskap inrättadt; dock händer, att här på befallning intagas sjuka af kronans manskap, som tillfälligtwis blifwit till hufwudstaden commenderadt.

2. §.

Ett nytt, stort och rymligt sjukhus för Stockholms garnison är under byggnad på Kungsholmen. Imellertid nyttjas det der warande gamla huset till samma behof. Öfwer denna Stockholms allmänna garnisons sjukhusinrättning, är en särskild direction tillförordnad, som har öfwerinseendet och förwaltningen deraf.

5. Capitlet.

Om Helsobrunnar i Stockholm.

1. §.

Norrmalms Surbrunn, först uppräckt af Capellanen wid St. Olof, Peter Muhr, på en ytterst i församlingen wid Surbrunnsgatan upptagen öde plats, har, efter hans död, 1691, af staden blifwit inlöst. Archiatern v. Horn har warit den första brunnsmedicus derstädes. Källådern skadades 1767, antingen af bergsprängningen i nästa gård eller af ett stenkars byggande omkring källan, i stället för den af trä förut warande mera enfalldiga inrättningen.

Wattnet berömmes såsom helsogifwande och nyttigt i flera slags sjukdomar. På Brunnsgården är wäl, under de, för längre tid tillbaka, planterade träd, en inskränkt spatsergång; men brunnshuset och hägnaden deromkring synas fordra flera förbättringar, för att göra stället mera angenämt, i synnerhet för dem, som, jemte helsan, här tillika söka nöjet.

2. §.

Sabbatsbergs Helsobrunn är belägen wid fattighuset derstädes. Stället har sitt namn af Valentin Sabbat, hwilken, omkring 1709, war innehafware af denna egendom. Helsobrunnen blef upptagen, 1734, af apothekaren Joh. Julius Sahlberg. Directionen öfwer det här sedan anlaggda stadens fattighus har med mycken kostnad satt denna brunn i godt stånd och, genom en wacker stenhusbyggnad, förskaffat brunnsgästerna flera beqwämligheter. Af Collegio Medico är wattnet härstädes godkändt 1768 *).

Non desunt dulces, crystallina pocula, fontes, non Acidi, Invalidis Accelerata Salus **).

Det är:
Ej fattas kristallbägare, ej sött eller surt watten, som gifwer helsa åt de sjuka.

---

3. §.

Djurgårds Helsobrunn, belägen på gränsen mellan Waldemarsön och Djurgården, består af 2:ne särskilda källor. Den äldre och swagare har warit bekant redan på 1500-talet, men ej förrän wid 1690 af Archiatern Hjärne upptagen till allmänt bruk. Den starkare källan upptäckte Kyrkoherden Doctor J. G. Hallman med LifMedicus Mårten Reef och apothekaren Hindr. Schultz, som, 1750, wid eftersökande i en gammal gräfd canal, träffade samma åder, hwilken, strax efter reformationen, blifwit igenkastad, men förut warit offerkälla.

Hennes Kongl. Höghet, KronPrincessan Sophia Magdalena, besökte denna helsobrunn den 2 Augusti 1767. Tjugo år förut hade Konung Adolph Fredrik och Drottning Lovisa Ulrica nyttjat detta helsowatten ***).

*) Hülphers, Tal wid Sätra surbrunn. Westerås, 1770, 4:o.
**) Lithous Encomium. Stockh., 1749, in fol.
***) Hülphers, ofwannämnda Tal.

Åttonde Afdelningen.

Angående Fattigwården i Stockholm.

1. Capitlet.

Om Hospitaler.

1. §.

Efter Reformationen i K. Gustaf I:s tid, blef Gråmunkeklostret på Riddarholmen upplåtet till ett allmänt hospital, der de fattiga och sjuka blefwo underhållna af Clara klosters, Helgeandshusets och de öfriga fattighusens rentor och inkomster, efter den författning, som af Konungen war gillad och stadfästad under Borgmästare och Råds styrelse och befallning (Kongl. Br., Örebro, 1533). År 1533 utfärdades af Magistraten reglor för föreståndarne och fribröderna, hwilka reglor kallades Danwiks Skrå och blefwo stadfästade i Apr. 1626. I 43 §. deraf förordnades, att en läkare skulle hållas för hospitalet: en synnerlig omwårdnad i en tid, då så få läkare i Swerige funnos, som af historien bekant är (A. J. Hagströms Inträd. Tal i Wetensk. Akadem. 1788, 8:o, p. 3).

Att en sådan inrättning inne i staden, der en myckenhet fattigt och sjukt folk sammanlades, förorsakat flera olägenheter, kan nogsamt inhemtas af K. Gustaf I:s Bref, gifwet Westerås den 21 Febr. 1551 *), till Axel Nilsson och Erik Håkansson, om Spetals byggnaden wid Danwiken, som borde strax företagas, eftersom hospitalet på Gråmunkeholm förorsakade mycken olägenhet. Han försträckte dertill 400 mark örtuger, och skulle timmer jemte andra nödtorfter samma winter anskaffas. Stugan för de sjuka skulle ligga wid wattnet, wara wäl stor, hög och försedd med många fenster, att den elaka lukten hos dem måtte derigenom utdragas. Ytterligare ålades Magistraten, uti ordningen för Stockholms stads byggnad, af den 6 Maj 1557, att låta tillreda hus wid Danwiken för de fattiga, och att dermed påskynda.

*) Finnes ibland bilagorna till R. R. Gr. Bjelkes Tal i Wetensk. Akadem. 1776, N:o 34.

Detta hospital är beläget på Stockholms södra förstads (Södermalms) östra sida, strax utom Danwiks tullen, i en dal, som går från sydwest till nordost imellan 2:ne bergshöjder i norr och söder. På westra sidan ligger **Hammarbysjön**, som genom en liten bäck, hwilken flyter midt igenom Danwiken under köken och kyrkan, utfaller i Saltsjön, som på östra sidan gränsar intill husen (Hagström l. c.).

På de särskilda egendomar och rentor, som från äldsta tider lades under det allmänna hospitalet i Gråmunke-kloster och förut hade tillhört **St. Clara kloster, Helgeandshuset, St. Jörans Hospital, Själagården** och **Söndags- samt Fredags-Almosehusen** — torde ingen tillförlitlig och fullständig förteckning eller beskrifning nu mer kunna företes.

I en gammal räntebok uti Kongl. Kammar-Archivet, innehållande hus- och tomtörelängd i Stockholm m. m., finnes en förteckning på årliga rentan af 3:ne Rättaredömen, som lydde till Spetalet i Stockholm 1549; och war **Ottersta Rättaredöme** i Solna härad det första, hwarest, i Solna, Spånga, Lofö och Bromma socknar, åtskilliga hemman uppräknas, med deras afradspenningar, persedlar och dagswerken; i andra, eller **Bellista Rättaredöme** i Sollentuna härad, uppräknas 11 hemman; i tredje, eller **Hallinge Rättaredöme** i Swartlösa härad, upptagas åtskilliga hemman i Slems (Sälems), Telje, Gröddinge, Botkyrka, Brännkyrka och Wermdö socknar: belöpande sig samteliga hemmanens afgifter och skyldigheter, i förenämnda 3:ne Rättaredömen, såsom följer: penningar, 138 mark 7½ öre; afradskorn, 10 läster 8 pund 2 spann; smör, 6 lisp.; fläsk, 5 lisp; får, 13 st.; höns, 108 st.; ägg, 608 st.; wed, 144 famnar; dagswerken 236 *). Af gåfwor och förläningar, som sedermera blefwo Danwiks krono hospital, tid efter annan, tillaggda, finnes i Kongl. Br. den 24 Juli 1557, att hospitalet förunnades, på behaglig tid, nyttja, bruka och behålla, sig till en ladugård och andra nödtorfter, efterskrifna gods och gårdar, näml. Hammarby, Jerla, Sickla, Skuru och Dufwenäs, liggande utanföre Stockholm i Sotholms härad.

År 1629, den 12 Jan., donerades kronans gods och gårdar på Sickla-ön åt Gen. Lieutenanten Ant. Monier, hwilka Drottning Christina skall återkallat 1636 och till Danwiks hospital återskänkt, efter Moniers otrogna förhållande och

*) Detta war endast den wißa årliga Jordeboksrentan. Den owißa, eller hemmantalsrentan, åtföljde icke då Jordeboksrentan, utan uppkom först under K. Gust. Adolphs och Drottn. Christinas regeringstider. *Författarens anmärkning.*

öfwerlöpande till fienden i Tyska kriget. Denna sednare donation till hospitalet confirmerades sedermera 1653 och 1660.

Hospitalet egde Helgeands-ängen, som ock kallades Skeppar Olofs äng, förmodligen fordom en donation till Helgeandshuset, hwarom förut blifwit förmäldt; men, då den blef nyttjad under Slotts-ladugården, fick Danwiks hospital i stället annat understöd (K. Johan III:s Br. 1579).

Detta hospital i öfrigt tillhörande egendomar woro i början förmånliga och betydliga; men de undergingo sedan många förändringar, icke till hospitalets fromma; hwilket nogsamt kan inhemtas af Kongl. Br. till KammarCollegium, af den 18 Juni 1626, hwari, sedan några gods och gårdar blifwit tagna ifrån Hospitalet, Collegium anbefalldes, att, af kronans gods och renta, inrymma staden så mycket igen, som bortmist war; till följe hwaraf Collegium, i wederlagsbrefwet den 27 Sept. 1627, till de fattigas föreståndare upplåt 23 kronohemman med deras rentor, som tillsammans i penningar utgjorde 776 daler, 15 öre, $7\frac{1}{3}$ penningar smt.

År 1687, den 2 Nov., befallde wäl K. Carl den XI, att en ransakning skulle företagas, om byten, som skett till hospitalets förfång; men den skall dock ej kommit till någon werkställighet. I stadfästelsen den 1 Sept. 1682, å ofwannämnde wederlagshemman, tillades, att Långlunda i Långhundra härad och Östuna socken, skulle wara och förblifwa ett Danwiks hemman; om hwars inrymmande KammarCollegii bref till Landshöfdingen Fab. Wrede afgick den 18 December 1683.

Hospitalet hade en fordran i Köphandels-Compagniet af 21,439 dal. 14 öre, 9 penningar, som Kongl. Maj:t lät på sig transportera, om betalningen hwarför KammarCollegii försäkran utfärdades den 8 Mars 1628. Deraf erhöll hospitalet 3268 dal. 24 öre 2 penningar smt. den 11 Juli 1631.

ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhane nämner, i sin ämbetsrelation 1663, att i Danwiks hospital erhöllo 74 gamla män, 158 gamla qwinnor och 7 fåniga menniskor sitt lifs uppehälle; och hade hospitalet en temmeligt god inkomst, som bestod i deß egna ladugårdar, Dufwenäs och Hammarby, samt i rentan af 113 bondegårdar, som dock woro swaga och sin skatt däligt utgjorde.

Ibland Hospitalets inkomster, upptager Palmsköld, i sina samlingar, Bjursnäs strömmingsfiske, förslagswis till 51 tunnor strömming eller i penningar 153 dal. smt.

De fattigas eller hospitalets landtbönder hafwa, ifrån äldre tider, njutit wißa förmåner. K. Gustaf Adolphs öppna Br., den 28 Jan. 1614, innehåller, att ingen måtte, med gärder, gästningar eller skjutsfärder, beswära Danwiks Hospitals bönder, mera än andra frälsebönder, eller att slå under sig de fattigas hemman, som de säga wara öde, och deraf uppbära både gräsgäld och annat. I. Kongl. Br., den 19 Maj 1618, befriades de från förslor och annan tunga till kronan, på behaglig tid, att så mycket bättre kunna hospitalet, med förslor och dagswerken, widmagthålla; skolandes de, såsom andra skattebönder, städsla sina hemman. Drottning Christina stadfästade, den 25 Sept. 1646, deras förlänta frälse-friheter, och, den 25 Apr. 1647, de friheter, deras hemman, i K. Gustaf Adolphs tid, 1614 och 1618, blifwit tillaggda; hwarå en ytterligare stadfästelse följde den 2 Nov. 1687.

Danwiks afrads spannmål ifrån Sickla befriades från tulls erläggande 1730, och Danwiks Hospitals hemman från frälse-contribution, den 20 Apr. 1744 *).

Om de inkomster, hospitalet nu mera innehafwer, kan man åberopa Politie-Collegii berättelse till ÖfwerStåthållaren Baron Lantingshausen, år 1761, som innehåller, att hospitalet då innehade 100⅝ hemman och 28 särskilda lägenheter, hwarunder räknas en såg och 4 mjölqwarnar, utom qwarnen wid Danwiken, alltsammans med frälsehemmans fri- och rättigheter; bestigande sig de ständiga rentorna, som, sedan afkortningarne blifwit afdragna enligt hospitalets jordebok, årligen borde utgå till 988 tunnor 26 kpr. spannmål, 8 tunnor mjöl, 1 tunna hafra och, i penningar och persedlar, uträknade efter 1735 års ständiga markegång, till 2886 dal. 26 öre 10 penningar smt., men utgå, i anseende till hemmanens släta beskaffenhet, sällan till högre, än 800, högst 900 tunnor spannmål och 1900 à 2000 dal. smt. i penningar; hwarjemte af Danwiks ladugårdar, Hammarby och Sickla, såsom arrende, årligen betalades 50 tunnor spannmål, 25 Lisp. smör, 5 tunnor söt och 40 tunnor sur mjölk samt 1 Lisp. 2 marker ull; äfwensom, sedan höstiden 1758, genom bortarrenderande af en ny upptagen plats å hospitalets egor,

*) Tullafgiften för hospitals-spannmålen förswinner nu mera af sig sjelf, sedan landttullen upphört (Kongl. Kungör. den 30 Nov. 1810. § 1); och hwad angår frälse-contributionen, som ej är annat, än en särskild rusttjenst-bewillnings-afgift af frälse hemman och lägenheter, så är hospitalet derifrån ytterligare frikalladt, genom Kongl. Br. till directionen öfwer Danwiks hospital den 1 Maj 1816.

inkomsten deraf skas, de 5 första åren 100 dal., de 5 andra åren 200 dal. årligen, de 3:ne följande 5 åren 300 dal. årligen och de sista 5 åren 500 dal årligen, allt kmt., samt, för en likaledes bortarrenderad plats till lerhemtning, på Hammarby utmark, 100 dal. kmt. årligen.

De öfriga hospitalets inkomster bestå af följande:

1) Förlänt kronotionde spannmål utur Stockholms Län samt 3:ne socknar i Upsala län, utgörande merändels 220 à 240 tunnor.

2) I stället för tullkapparne af watten- och wäderqwarnarne wid Danwiken, som, efter ett uttaget medium för flera år, till Nov. 1758, utgjort 71 tunnor hwete, 100 tunnor råg och malt, betalades i årligt arrende 6740 dal. kmt.

3) De, enligt 1739 års sjötullstaxor wid tolagen inflytande armpenningar, till 4 öre för hwarje hundrade dal. af inkommande och 2 öre för hwarje etthundrade dal. af utgående warors wärde; hwilka tillförene stigit till nog ansenligt årligen, men sedermera år från år aftagit, genom inskränkning i utländska handeln.

4) Intereßen af läne-bankocapitaler, årligen, 7797 dal. 12 öre kmt., utom det, som af några speciemyntsorter betalas och, genom förwexling efter agio, ungefärligen bestiger sig till 1130 dal. kmt.

5) Hyror och tomtören 2067 dal. kmt.

6) Inkomsten af medgiftspenningar för dem, som intagas i fribröd, och af deras qwarlåtenskap, som afgå, kan ej till något wißt utsättas.

7) 30:de penningen af köpeskillingen för gårdar, byggda på hospitalets grund, och recognition för Danwiks hemman, som gå i köp och salu, enskildt folk imellan, är owiß, men utgjorde, 1754, 827 dal.; 1755, 120 dal. och, 1760, 683 dal. kmt.

8) Bänkhyror och, häfpenningar i Danwiks kyrka 8 à 900 dal. kmt.

9) För klockor, jord- och bårkläden, år 1759, 276 dal. kmt.

10 Spannmål, som hospitalet kan umbära, och draf, som faller wid brygderna, bestiger sig till mer och mindre, efter omständigheterna.

11 Föräringar, som sällan wanka, och hwaraf hospitalet sig ej fått hugna, sedan framlidne General-Adjutanten Baron Gustaf Faltzburg, år 1754, testamenterade hospitalet 18,000 dal. kmt., hwilka i länebanken, emot 4 procent, blifwit insatta. Af enskilda testamenten uppgifwer Hagström, l. c., win-

handlaren Robert, som 1676 skall gifwit 500 rd. och medailleuren Faltz 2250 rd. specie. Det bör här, till en förtient medborgares minne, nämnas, att ibland de 28,000 rd., som aflidne Großhandlaren Jakob v. Balthazar Knigge, i sitt testamente, af d. 26 Sept. 1795, disponerat till de fattigas behof och andra nyttiga inrättningar, efter hans efterlemnade Frus, Anna Maria Thorssons, frånfälle, Danwiks Hospital bekommit en summa af 1500 rd.

Ett waraktigt och tacksamt minne förtjenar ock en medlem af Stockholms Borgerskap, victualie-handlaren Erik Boman Eriksson, som afled d. 28 Mars 1825 och, bland de 86,000 rd. banco, han uppoffrat för underhåll och utwidgande af milda stiftelser samt uppfostringswerken, gifwit till Danwiks Hospital en summa af 10,000 rd. banco.

Med alla deßa inkomster underhöllos, år 1761, ålderstigna, bräckliga, sjuka och swagsinta, som med fria husrum äro försedda, 195 personer, hwilka, till underhålls åtnjutande, äro fördelade i 3:ne klaßer, näml. Fribröds-, Fattigbröds- och Curhuskost, samt undfå, efter fastställd spisordning, sin förplägning. Wid mönstringen, i Mars månad 1826, war fribrödernas antal 30, fattigbrödernas 177 och dårhushjonens 84.

Fribröderna hafwa mestadelen särskilda boningsrum. Fattigbröderna wistas i de för dem tillredda 4 stora salar, som innehålla hwardera en beqwämlig rymd och 40 sängställen. Sinnesswaga hafwa afsides rum inom nödig stängsel samt njuta fattigbrödskost. För de flesta, som intagas i dårhuset, erlägges ingen medgift eller afgift, hwilka således beswära Hospitalet med dryg kostnad. Medgiften, för fri- och fattigbröds åtnjutande i Hospitalet, ökades först med 25 proc. i riksgäldssedlar, öfwer hwad 1772 års tariff derom stadgade. Nu betalas i medgift för andra werkliga hospitalshjon, som söka underhåll, till Hospitalets caßa, uti inskrifningspenningar, eller så kallad medgift, 33 rd. 16 sk. banco, enl. Kongl. Seraph. Ordens Gillets tryckta Circ. Br. d. 26 Apr. 1811.

Kostnaden för en fribrödsperson besteg sig, efter ett medium af 1794 års inköpspriser, till 69 rd. 35 sk. 10 rst., och för en fattigbrödsperson till 28 rd. 5 sk. 10 rst.

Hospitalets fruktbara capitaler bestego sig, d. 31 Dec. 1824, till 65,295 rd. 4 sk. 7 rst. Inkomsterna åter woro samma år 30,060 rd. 26 sk. 1 rst., och utgjorde berörde dag antalet af hospitalspersoner, näml. fribröder 31, fattigbröder 204 och legohjon 15, tillsammans 250 personer.

Härwid bör tilläggas, att, af de 1796 insamlade almosor och understöd för Stockholms stads fattiga, till en summa af 10,059 rd. 40 sk., anslogs till Danwiks Hospital 3700 rd., med skyldighet för hospitalet, att, emot räntan af samma capital, emottaga sådana krymplingar och obotligen sjuka, som i Stockholm ega sitt rätta hemwist (Kongl. Br. till Öfwerståthåll. d. 17 Mars 1796).

Hospitalets styrelse och de fattigas wård anförtroddes, såsom berördt är, Magistraten, som, enligt 1533 års stadfästade reglemente, hade att, af sina medel, utse twänne föreståndare, som hade Gud för ögonen. Under dem skulle wara en trogen sysloman samt annan betjening. Widare föreskrefs deri, huru räkenskaperna skulle hållas, och förwaltningen af detta werk handhafwas, huru med dem, som woro i fribröd och i sjukstugan, förhållas borde. Efter besagde reglemente, förwaltades detta hospitals hushållning i flera år; men af K. Johan III:s allwarsamma Bref till Kyrkoherden Mäster Olof och Borgmästaren i Stockholm, gifwet Stäkeborg d. 29 Dec. 1572, inhemtas, att med de fattigas underhåll icke troget blifwit handladt, och att ett så ochristligt förfarande skulle strängeligen hämnas. Konungen befallde tillika, att hospitals-fogden skulle såsom oskicklig afsättas.

K. Gustaf Adolph lät, för Mårten Gälle, sin egen nådiga fullmagt utfärdas, att wara Danwiks Hospitals fogde, d. 28 Jan. 1614.

Förwaltningen hade, med tiden, fordrat en förnyad ordning och skrå för Danwiks Hospital. År 1626, i April månad, utkom äfwen en sådan författning, hwaruti Hospitalets rentor, donationer, förmåner och inkomster stadfästades; och, hwad styrelsen af detta werk beträffar, så uppdrogs densamma då åt en Borgmästare och 2:ne Rådmän, hwilka borde, såsom äfwen deri säges, hafwa Gud för ögonen och med syslomannen årligen inför Magistraten, för Hospitalets medel och hushållning, göra behörig redo. I fribröd skulle ingen intagas, med mindre han gaf så mycket, att hans intagande wore Hospitalet till nytta.

I ofwannnämnde Politie-Collegii berättelse af år 1761, förmäles om förwaltningen: att förläningar, gåfwor och testamenten, som Hospitalet erhållit, wore under ÖfwerStåthållarens, Praesidis Consistorii och Magistratens gemensamma inseende, men att dageliga hushållningen wid werket, upphandlingar och mera dylikt, samt de personers intagande, som söka Hospitalets bröd emot wederbörlig afgift, ankomme på Politie-Collegii försorg. Härwid bör tilläggas, att Kongl.

Maj:t, af Herrar Seraphimer Riddare, år 1773, tillförordnade en Hospitals-, Barnhus- och Lazaretts-Öfwerstyrelse, som, enligt instructionen af d. 29 Mars samma år, hade, öfwer detta och alla hospitaler i riket, ett allmänt öfwerinseende.

Sedermera förwandlades denna direction eller öfwerstyrelse till ett gille, kalladt Kongl. Seraphimer Ordens Gillet, som försågs med instruction d. 28 April 1791.

Hospitalets stat, tillika med utgiften till kostunderhåll och beklädnad med mera, utgjorde, år 1824, tillsammans 26,543 rd. 4 sk. 6 rst. banco och 8 tunnor spannmål.

Hospitalet fordrade, i Drottn. Ulrica Eleonoras tid, mycken nybyggnad. Den gamla träkyrkan, uppbyggd i K. Gustaf I:s tid, war lika bofällig, som husen. Den derstädes nu befintliga stenkyrkan grundlades i Maj månad 1719, blef färdig och inwigdes af Doctor Nils Barchius, Michaëlisdag 1725.

Danwiks och Sickla ös församling har, ifrån Hospitalets första inrättning, haft sin egen pastor, hwars tillsättande ankommer på Danwiks Hospitals Föreståndares utnämnande, enl. Kongl. Resolutionen d. 15 Mars 1770, som upphäfwer alla förut utkomna resolutioner till hinder i utöfningen af Hospitals Föreståndarnes tillståndiga och lagliga Jus Patronatus. Den mindre kyrkobetjeningen tillkommer Politie Collegium att besätta, enl. Kongl. Brefwet af d. 31 Juli 1776.

På sidorna af kyrkan äro 4 stora salar, med 40 sängar i hwardera, för fattigbröder, hwilken byggnad, i Drottning Ulrica Eleonoras tid uppförd, kostat omkring 40,000 dal. smt. Äfwen år, 1741, för inspector, contor m. m., ett hus uppbygdt, som kostat 10,000 dal. smt., men reparerades ansenligt med nya förmånliga inrättningar 1763 och 1764; som kostade 5000 dal. Twänne magasiner, qwarnen och ett boningshus der bredwid äro af sten (Hagström, l. c.).

Till nya boningsrums uppförande för de husfattiga i Stockholm, i stället för det wid Hospitalet förut warande gamla och bofälliga hus, som måste nedrifwas, bewilljades ett lotteri, d. 14 Febr. 1740, af 200,000 dal. smt.

En tidhwarfwet hedrande händelse, angående Danwiks Hospital, förtjenar äfwen att här intagas. Sedan Hans Kongl. Maj:t, genom UnderStåthållaren Georgii, i nåder täckts gifwa Stockholms Stads Borgerskaps 50 Äldsta tillkänna, att Kongl. Maj:t med nådigt wälbehag skulle

anse, att den illumination och andra fröjdebetygelser, dem Borgerskapet warit sinnadt anställa, wid tillfälle af f. d. Kronprinsen Gustafs födelse, d. 9 Nov. 1799, måtte, såsom med dagen förbigående, heldre förwandlas i ett waraktigt understöd för någon gagnande inrättning; så fästade Borgerskapets äldsta sin uppmärksamhet på hospitalsinrättningen wid Danwiken, såsom en stiftelse, hwilken den store Konung Gustaf I, det kongl. husets stamfader, grundlaggt. Borgerskapets äldsta hafwa derföre till detta hospital och egentligen den del deraf, som besörjer fattiga sjukligas wård och underhåll, anslagit samt till stadens magistrat aflemnat ett, för ewerldliga tider, stående capital af 8333 rd. 16 sk., att upptagas, såsom af dem gifwet, till betygande af deras underdåniga glädje wid Kronprinsens födelse (Inr. Tidn. d. 20 Nov. 1799, N:o 137).

Af ett, d. 26 Juli 1800 hållet, protocoll wid Danwiks Hospital inhemtas, att, wid då förrättad mönstring af hospitals-personerna, tillika förordnades, det en stor swanmåls-wind skulle repareras och till Hospitalets förmån uthyras; och, hwad widkom Hospitalets qwarn, så resolverades, att arrendet derå, som, med d. 1 Maj 1801, lopp till ända, skulle, genom allmän auction, till den mestbjudande upplåtas.

2. §.

Angående **Konungens Hospital** må anföras, att, då Stockholms Stad och Borgerskap, till ådagaläggande af sitt deltagande i rikets allmänna glädje wid f. d. Konung Gustaf Adolphs tillträde till regeringen, förnummit, huru som Kongl. Maj:t med nådigt wälbehag skulle anse, om de derwid tilltänkta anstalter inställdes, och någon stiftning, i godt och christeligt ändamål, heldre påtänktes; så kom Magistraten med Borgerskapet derom öfwerens, att sammanskjuta en betydlig summa till en hospitalsinrättning. Dagen efter Konungens anträde till regeringen, d. 2 Nov. 1796, utfästade Borgerskapet, i förenämnde ändamål, 10,000, och Magistraten 1500 rd.

För att öka fonden till detta så kallade Konungens Hospital, blefwo ytterligare sammanskotter dertill gjorda af alla stater, collegier och werk.

Ridderskapet och Adeln öppnade på Riddarhuset en subscriptionslista, till friwilliga gåfwors insamlande. Pommerska Ridderskapets Deputerade, Kammarherren Baron Schultz von Ascheraden, hade, å bemälte Ridderskaps wägnar, förärat dertill en summa af 1000 rd. sp., som, i riksgäldssed-

kar, genom Öfwersten von Swartzer, till Riddarhus-Directionen öfwerlemnades. I öfrigt besteg sig insamlingen af friwilliga gåfwor till 4904 rd. 40 sk., hwartill kom Großhandlaren Knipers enkas, Fru Carin Withfots, testamente, af d. 16 Dec. 1796, hwari till Hospitalet anslogos 4000 rd. specie, till en ständig fond, som skulle aflemnas, när inrättningen blifwit iståndsatt.

Ändamålet med detta hospital war i synnerhet att hjelpa och understödja sådana krigsmän af Stockholms stads garnison, hwilka troget och wäl tjent, men blifwit förlamade och orklösa, samt andra, genom olyckshändelser, ofärdiga eller i elände råkade manspersoner, som, i de förut inrättade hospitaler och fattighus, ej kunde intagas.

Till denna wackra inrättnings ytterligare förkofran, och på det någon tillgång åfwen måtte blifwa till underhåll för förtjenta och förlamade krigsmän utom Stockholms garnison, behagade Kongl. Maj:t, af egna medel, i näder tillägga 5000 rd. till den insamlade fonden, hwilken såmedelst utgjorde ett capital af 26,404 rd. 40 sk.

Konungen förordnade, d. 1 Nov. 1797, en särskild direction till detta werks styrelse. Derefter lät Konungen, d. 6 Mars 1798, utfärda sitt nådiga reglemente för styrelsen och förwaltningen af detta hospital, hwari directionen ålades besörja och tillse, att penningarne säkert warda förrentade; att till underhåll antaga dem, som dertill förnämligast wore berättigade; att tillskotten till hospitalsfonden, efter gifwarnes förordnanden, till underhåll utdela; att, som fonden ej medgåfwe något hus eller egendoms inköp, till de nödlidandes härbergerande, directionen skulle stadna wid årliga pensioners utdelande, som i 3:ne klaßer borde inrättas: ankommande pensionairernas antal på tillgångarne och fondens afkastning; hwarjemte stadgades, huru ansökningar om underhåll borde anmälas samt med bewis wara försedda, och huru underhållsbref borde utfärdas, m. m., angående fondens befriande från all afgift och bewillning för ewerldeliga tider; om directionens årliga sammankomster; om ledamöters utnämnande i de afgångnas ställen; om redogörelsen endast inför Kongl. Maj:t, samt om directionens wärdighet lika med ledamöterna i allmänna Magasins-Directionen, jemte flera af Kongl. Maj:t tillförordnade directioner.

Till denna sålunda stadgade hospitals-inrättning skänkte Großhandlaren i Stockholm, Georg Fred. Diedrichsson, d. 31 Dec. 1798, i säker mans revers 5000 rd. banco,

med löpande 6 proc. renta, i samma mynt som capitalet, hwaröfwer Directionen offentligen betygade sin tacksamhet *).

Följande gåfwor äro sedermera i tidningarne kungjorda:

Under motto: af glädje öfwer en gynnande wäderlek, har Konungens Hospital erhållit en gåfwa af 100 rd. riksgälds sedlar. Stockholm, d. 15 Apr. 1799.

Såsom ett offer för rättwisans seger öfwer wäldet, äro 200 rd. i riksgälds-sedlar insända till Directionen öfwer Konungens Hospital, d. 10 Maj 1799.

Konungens Hospital har erhållit en gåfwa af 100 rd. i riksgälds-sedlar, under motto: från en gammal soldat, F. G.

Deßutom har Hospitals-fonden sedermera ansenligen blifwit ökad af flera tillkomna gåfwor, som widlöftigheten förbjuder att här införa.

I Directionens, genom trycket, utgifna underdåniga berättelse, af d. 1 Aug. 1818, huru inrättningen blifwit förwaltad 1817, upptages Hospitalets behållning wid 1818 års början, näml. till understöd åt gamla behöfwande krigsmän och andra fattiga inom Stockholms stad, med 53,849 rd. 14 sk. 3 rst., och till understöd åt förtjenta afskedade krigsmän i landsorterna, med 27,457 rd. 18 sk. 7 rst., som gör, sammanlagdt, 81,306 rd. 32 sk 10 rst. banco.

Antalet af inrättningens pensionairer war, wid nyßnämnda års början, 286, näml. af Stockholms stads fattiga 198, samt 88 afskedade krigsmän i landsorterna. Af deßa åtnjuta 4 personer 32 rd., 27 dito 24 rd., 175 dito 16 rd. och 80 dito 8 rd. banco i årligt underhåll.

3. §.

Timmermans-Ordens Hospital inrättades d. 1 Nov. 1796, för att rädda ifrån elände några i fält sårade krigsmän och andra, i synnerhet wid byggnader, skadade menniskor; och antogos samma år 4 bleßerade soldater, samt följande året äfwen 4 pensionairer.

År 1798 ökades åter detta antal, som war utsatt till 16, wid hwilken nummer det sedan framgent skulle komma att bibehållas.

Hospitalet består af ett stort samt 2:ne mindre hus å Eriksbergs egendom på Ladugårdslandet, som tillhörer denna Orden. I det stora äro 2:ne rum för 4 pensionairer i hwardera samt ett kök till gemensamt nyttjande. I hwar-

*) Inr. Tidn., d. 1 Mars 1799, N:o 26.

dera af de bägge mindre husen är ett rum för 4 fattiga samt ett kök. Hospitals-hjonens willkor och förmåner bestå deri, att de till sina dödsdagar åtnjuta fria husrum, säng och sängkläder, ljus, wed, så wäl till boningsrummen, som köken, fria medicamenter och skötsel wid påkommande sjukdomar, ett par skor, ett par strumpor samt en skjorta årligen, jemte 1 riksdaler i månaden. Detta penningeunderhåll kommer framdeles att ökas minst med 50 proc.

Deßutom blifwer, wid timande dödsfall, den afgående, genom Directionens försorg, på Hospitalets bekostnad, anständigt begrafwen. Den afgåendes lilla qwarlåtenskap tillställes alltid deß arfwingar.

Förwaltningen wid detta hospital handhafwes af en Ordförande och 6 Directeurer, hwilka af samhället wäljas och ombytas hwart tredje år. Wid denna inrättning finnas inga uppsynings- eller syßlomän, som njuta arfwoden. Wid hwarje Hospitalshus är en sköterska antagen, som begagnar fria husrum och får 6 rd. årligen.

Inrättningens bestånd är grundad på en försigtig, oegennyttig och klok hushållning med de medel, som i denna Ordens caßa inflyta, samt äfwen på de friwilliga gåfwor, som Ordens Ledamöter, för detta barmhertighetswerk, af ömhet och medlidande, alltid hafwa ospardt.

Till hjelp och understöd för denna christliga inrättning, har Kongl. Maj:t 1798 i nåder bewilljat en collect i Stockholms stads kyrkor, hwilken upptages d. 1 Nov., eller Allhelgonadag *).

Stam-Coldin i Swerige har sina sammankomster i Stockholm. Denna Ordens ändamål är ock att bispringa fattiga sjömän med hjelp och understöd. Flere hinder hafwa wållat en saknad werkställighet deraf till år 1800, då först fond till detta behof hunnit samlas, hwaraf gamla och sjukliga sjömän, som förete bewis om trogen tjenst och föra en sedlig wandel, njuta underhåll. Wid pensionairens afgång och pensionsbrefwets återställande, erhålles 1 rd. till begrafningshjelp **).

*) Meddeladt af Öfwersten Friherre H. W. Gyllengranat.
**) Likaså af Stadsmäklaren F. Scheunmarck.

2. Capitlet.

Om Barnhus.

1. §.

Stora Barnhuset, Spinnhuset och Tukthuset hafwa, till sin första början, gemensam upprinnelse ifrån den, i December månad 1619, om städernas styrelse, utkomna författning, som i 32 paragraphen innehåller, att i hwarje stad skulle uppråttas barnhus, dit de, som gå och tigga på gatorna, kunde inhäfwas och hållas från lättja och sielfswåld; hwadan sedermera, i äldre handlingar, Barn- och Tukthus förekomma såsom ansedda lika beskaffade *).

År 1624 d. 24 April, utkom K. Gustaf Adolphs öppna Bref om inrättning af ett barn- och tukthus, under Joach. Fierbrandts inseende, i hwilket bref, bland annat, stadgades, att i detta barn- och tukthus skulle intagas fattigmans barn, 100 af man- och qwinkön, för att reda ull, wäfwa bomersin, rask, saratt, m. m.; och skulle, för barnens underwisning, Fierbrandt från Tyskland införskrifwa werkmästare och färgare; äfwensom der borde intagas skalkar, skökor och bofwar för groft arbete, såsom läderberedning, sågning, malning, stenskärning m. m., samt klostret på Riddarholmen för denna inrättning inrymmas, och 2:ne Rådmän derå hafwa inseende.

Drottn. Christinas Praeceptor, Johannes Matthiae, sedermera Biskop i Strängnäs, erhöll, i October månad 1633, privilegium på ett Orphanotrophium i Stockholm, hwartill skänktes en öde tomt inemot Rörstrand, imellan sjön och Borgarnes tomter, med fiskewatten och alla tillhörigheter, samt rättighet att köpa tomter deromkring och å dem njuta lika frihet, som å den skänkta, för denna inrättning. Stora Barnhuset har ock allt hittills förblifwit å den bemälde biskop skänkta tomt, i hwars grannskap likwäl sedermera flere tomter blifwit förwärfwade, så att Barnhuset nu innehafwer 2:ne quarter wid Drottninggatan, å bägge sidor om den derifrån till sjön löpande Barnhus- och Smedgårdsgatan. Detta Barnhus räknar sin ålder egentligen från år 1637, då, genom Kongl. Regeringens försorg, det erhöll wissa inkomster, förmåner och privilegier, som Drottn. Christina sedermera, d. 11 Juni 1650, stadfästade, näml.

*) Den berättelse härom, som Herr UnderStåthållaren Nibelius författat och benäget communicerat, har här blifwit följd, med några tillägg.

1) 40:de tunnan af tionde spannmålen i Uppland, Westmanland, Dalarne, Södermanland, Nerike, Wermland, Norrland, Helsingland, Medelpad, Gestrikland, Herjedalen och Halland, samt, den 15 Febr. 1669, Konungens andel af tionde spannemålen och städselpenningarne i Skåne. Om Barnhustunnans rigtiga levererande af alla kyrkohärbergen i hela riket, utan alla afkortningar, hade Drottning Christina förut, den 19 April 1649, utgifwit ett allwarsamt Mandat, att, wid hårdt tilltal tillgörandes, noga efterlefwa.

2) Ett tusende daler smt. af lilla eller landttullen *).

3) Alla ämbetsmän, som arbeta wid barnhuset, äro fria från borgerlig tunga.

4) Rättighet att hålla öppen bod.

5) Stampen i Wällinge ström.

6) Åtskilliga förmåner wid inköp för wantmakeriet på Barnhuset.

7) Barnhusgården, till längd och bredd, efter Konung Gustaf Adolphs gåfwobref. Flera förmåner hafwa än ytterligare blifwit Barnhuset tillaggda, såsom, år 1647, inkomsten af tegelbruket på Munklägret (Kungsholmen) gent emot Långholmen; 1666, den 27 Juli, stadfästelse å förra Privilegierna; 1668, den 11 Juni, att årligen få hålla en Lyckepotta; 1671, att årligen få uppbära collecter i kyrkorna; 1674 tillades Barnhuset böndagscollecterna; 1675 likaledes weckocollecterna uti alla församlingar i staden; 1687, den 29 Juni, 1800 dal. smt. af Accis-Kammaren; 1682, collecter wid begrafningar, utom avancementspenningar för alla under staden lydande betjenter, när de med fullmagter wara försedda; och 1695, den 20 Dec., centonalen af Magistratens och Stadens Betjentes löner.

Om Barnhusets tillstånd, 1663, kan läsas R. Rådet och ÖfwerStåthållaren Baron Schering Rosenhanes berättelse till Kongl. Maj:t samma år, om hans ämbets-förwaltning, hwaraf i synnerhet är att inhemta, att då woro i Barnhuset 738 menniskor, som der hade lärt sina syßlor och sedan kommit i tjenst hos godt folk, eller eljest öfwa sina handtwerk.

Staten för stora Barnhuset, som nu mera kallas Allmänna Barnhusinrättningen i Stockholm, har, från äldre tider, bestått, än af flera, än af färre personer, hwarmed den förändring sedermera blifwit gjord, att staten nu består, utom directeurer, af en inspector och ombudsmän, en kamrerare och caßeur, en notarie, en kammarskrifware, en me-

*) Landttullen är nu mera upphäfwen, och lärer denna summa utgöras af statswerket. Författarens anmärkning.

dicus och en schölmästare; hwarförutan å berörde stat finnas uppförda en waktmästare, en husmoder, husdrängar, kokerska, pigor och strumpstickerska *). 1825 års stat bestod, i löner, af 4152 rd. 24 sk., och deßutom bestego sig alla andra ordinarie och extra ordinarie flerfalldiga utgifter för det året till 69,463 rd. 4 sk. 4 rst., eller tillsammans 73,615 rd. 28 sk. 4 rst. b:co.

År 1785 skedde, på R. Rådet och ÖfwerStåthållaren Baron Carl Sparres underdåniga föreställning, en lika betydlig som förmånlig förändring, ej mindre i styrelsen af detta werk, än i anseende till en bättre hushållning med barnens underhåll och deras uppfostran, till werkets bestånd, med mera nytta för det allmänna. Af företedda calculer inhemtades, att till hwarje barns uppfostran skulle åtgå 756 dal. kmt., uträknadt efter 1783 års uppgifna fond, 11,338 rd. 23 sk. 9 rst., då deremot en sådan summa förmentes till fleras gagn, än det påräknade antalet, och i ett bättre ändamål, kunna anwändas; hwarwid anmärktes, att, när Barnhusbarnen icke lärde annat än Christendomen, sticka och någon annan obetydlig slöjd, wore de, wid den ålder, då de skulle skiljas ifrån Barnhuset, nästan oskickliga till allt, utan en föregången ny uppfostran.

I anledning af hwad således, på uppgifna säkra grunder, tillstyrktes, blef af Kongl. Maj:t faststäldt och, så wäl genom tryckt Kungörelse, som i bref och swar till ÖfwerStåthållaren, af den 4 Maj 1785, förordnadt: att så wäl det Stora, som Politie-Barnhuset, skulle, med sin betjening och stater samt särskilda fonder till barns underhåll och uppfostran, dådanefter ställas under en och samma förwaltning, och deßa särskilda inrättningar sammanslås, till indragande af én widlöftig betjening och onödiga kostnader, samt till winnande af ett redigare räkenskapswerk; att de besparingar, som genom en bättre afpaßad hushållning således wunnes, borde till ett större antal barns föda och uppfostran anwändas, samt att barnen dådanefter skulle i synnerhet på landsbygden uppfostras och ej, såsom dittills skett, i Barnhusen, till förekommande af både physiska och moraliska olägenheter, som erfarenheten wisat åtfölja ett sådant fostringssätt; hwarefter de förändringar wid Stora Barnhuset skulle widtagas, som, i anseende till hushållning, matordning och andra anstalter, lämpade så wäl efter ett mindre antal, som spädare barns emottagande, kunde finnas nödwändiga och mer afpaßade.

*) Kongl. Instructionen för Directionen öfwer Stockh. Stads Allmänna Barnhus, den 22 Octob. 1800.

Barnen woro i Stora Barnhuset, den 1 Maj 1785, 270, i Politie-Barnhuset 85, tillsammans 355, hwartill kommo Husfattigcaßans fosterbarn, nu klaßen N:o 3, med 999, och således hela antalet 1354 barn; men genom sedermera det året tillkomna barn, förnämligast från Politie-Collegii Barnhus, hwilket år 1755 tog sin början, och hwarefter barnen, af dertill anslagna medel, å Danwiken underhöllos, steg barnens antal, wid slutet af år 1785, till 1539.

Barnen hafwa sedermera warit fördelade i 3:ne klaßer: den 1:sta bestående af Barnhusbarn inom hus, delade i äldre, yngre och sjuka samt spåda barn; den andra klaßen af Barnhusbarn utom hus, utgångna ifrån 1:sta klaßen, hwilka njuta i underhåll 8 rd. om året till 12 års ålder, om de wid utgången äro under 8 år, men eljest, och om de fyllt det 8:de året, till 14 år; hwarjemte, wid afresan, barnen erhålla afskedsbeklädnad. Den 3:dje klaßen består af så kallade fosterbarn, som njuta månadtligt underhåll till 16 à 24 sk. i månaden, hwilket underhåll bör upphöra wid sjette året, så framt barnen ej äro alldeles wärnlösa, i hwilken händelse de i första klaßen intagas.

År 1785 den 24 Sept., då denna inrättning nyß war kommen på bättre fot, afgick första affändningen, från första klaßen, till Helsingland, dit ännu årligen, efter skeende requisitioner, barn affändas; dock blifwa äfwen till andra orter barn af denna klaß affända, efter blifwande fosterföräldrars åstundan, och med begärlighet emottagna samt med god omwårdnad bemötta.

För att befrämja beting med deßa fosterföräldrar, samt finna dem beredwilliga att emottaga barnen och att framdeles, wid tilltagande ålder, upptaga dem såsom sina egna, till hjelp och biträde wid landthushållningen och åkerbruket, hafwa deßa barn erhållit befrielse från mantalspenningars och öfriga kronoutskylders erläggande, goßar, tilldeß de uppnått 25, och flickor till 24 års ålder, dock med förbehåll, att denna frihet alldeles upphörer, när ett ittingadt Barnhusbarn, sedan det är arbetsfört, flyttat ifrån fosterföräldrarne och antagit årstjenst hos annan person, enligt flera författningar och i synnerhet Kongl. Br. den 10 Apr. 1804.

Barnens antal war, 1797, i första klaßen 140, i andra klaßen 841, och i tredje klaßen 1396, tillsammans 2377; och, när derifrån afdrages 1785 års behållning, så uppkommer en tillökning af 1023 barn, som nu, mera än tillförene, af barnhuset njuta underhåll.

Swea Lif-gardesregemente hade eget Barnhus intill slu-

tet af år 1791; om inrättningen hwaraf, till åminnelse af f. d. Kronprinsens födelse, officerarnes underdåniga ansökning anmäldes och bifölls den 11 Nov. 1778; men, genom Konungens nådiga skrifwelse, daterad Rostock den 1 Juni 1791, förordnades, att barnen wid samma barnhus skulle på Stora Barnhuset inbetingas; hwarefter, enligt öfwerenskommelse bägge BarnhusDirectionerna imellan, 20 barn från Swea Lifgardet, och deßutom 8 till spelet hörande goßar, ifrån 1792 års början, warit i Stora Barnhuset, emot särskild betalning, intagna och underhållna.

Barnhuset har haft sin egen kyrka och kyrkoherde. Kyrkan, som hörde under St. Clara församling ifrån år 1646 till 1691, fick då sin egen pastor; men, efter Kongl. Br. den 4 Maj 1785, indrogs hela kyrkostaten, i anseende till barnens blifwande inskränktare antal inom hus och Adolph Fredriks kyrkas nära belägenhet; warandes kyrkoherden wid Adolph Fredriks församling ålagdt att tillse, att barnen på Stora Barnhuset, af tillförordnade lärare, i Christendomen behörigen underwisas. Barnhuskyrkan är dock bibehållen, såsom förut, och nyttjas nu af Swea Lifgardet, som derför i årlig hyra betalar 150 rd. Den hade alltsedan 1785 warit tillsluten; men, sedan den fick ny inredning och blifwit med tillräckliga läktare försedd, öppnades den åter Påskdagen 1793, då Swea Lifgarde derstädes första gången höll sin Gudstjenst, som ock der sedermera alla Helgedagar blifwit förrättad och börjas kl. 10 förmiddagen. Kyrko-paraderna hafwa sedan den tiden blifwit inställda.

Förut war Barnhusets enskilda hushållning och uppsigten deröfwer, likmätigt 17 §. i CommerceCollegii förra instruction af den 16 Octob. 1723 och Kongl. Br. till ÖfwerStåthåll. Gr. Taube, den 12 Juli 1726, ställd under Comm. Collegium, som, efter samma paragraph, hade tillsyn öfwer alla Barn- och Fattighus i riket; men sedermera blef hela inrättningen wid Barnhuset, så wäl genom Kongl. Br. den 4 Maj 1785, som 7 §. i ÖfwerStåthållarens instruction den 25 Aug. 1791, ställd under hans inseende och styrelse, hwilken åfwen utwäljer och utnämner personer till den direction, som werkets förwaltning närmare handhafwer.

Ibland Barnhusets egendomar äro, angående Kungsholmen, nämnda de 2:ne tegelbruk, som, åren 1647 och 1666, blefwo till Barnhuset skänkta och upplåtna, med dertill hörande inhägnader, hwilka lägenheter, ehuru tegelbruken långt för detta blifwit nedlaggda, likwäl ännu, den ena under namn af Rålambshof, och den andra, gent emot Rör-

strand belägen, disponeras till Barnhusets förmån och inkomst.

Barnhuset eger ock den så kallade Barnhusqwarnen, belägen öfwerst i Trebackalånggatan wid Kungsbacken.

Till Barnhuset hörer jemwäl en segelduksfabrik, som skall wara det första werk i sitt slag här i riket och, tillika med Barnhuset, af K. Gustaf Adolph anlaggd, till hwars byggnad sedermera K. Carl XI påkostat 120,000 dal. smt.

Det är förut något nämdt, att Barnhusets fond blifwit ökad genom friwilliga gåfwor.

Deribland bör, såsom ett wedermäle af ädelmodig och christelig frikostighet, här icke förtigas, att en aktningswärd borgare i Stockholm, Großhandlaren Diedrichsson, den 31 Dec. 1798, skänkte till allmänna Barnhusfonden 5000 rd. specie, hwarför BarnhusDirectionen i allmänna tidningarne, å Barnhusets wägnar, aflade offentlig tacksägelse. Af denna gåfwas afkastning meddelas underhåll åt 37 barn. Waraktiga minnesmärken, som i alla tider skola wittna om denna mans priswärda gerning *).

Uti Großhandlaren Jakob von Balthasars och hans Frus, Anna Maria Thorßons, testamentariska disposition, den 26 Sept. 1795, har ock Barnhuset blifwit tillaggd en summa af 4000 rd.

Ännu märkeligare har ej länge sedan en ledamot af Stockholms Borgerskap bidragit till denna stora barnhusinrättnings underhållande. Victualiehandlanden Erik Boman Erikßon, som afled den 28 Mars 1825, har till besagde allmänna barnhusinrättning gifwit en betydlig summa af 10,000 rd. b:co, som kan anses för en sällsynt uppoffring.

Genom Kongl. Br. till ÖfwerStåthållaren Clas Tott, den 16 Maj 1664 och 1667, förordnades, att fängelserna, som woro på kongl. slottet i Smedjegården, skulle flyttas till Barnhuset; hwaraf således fängelset Smedjegården, af Barnhusets egendom intaget, både tillkommit och sitt namn erhållit; som, af ÖfwerStåthållaren C. Rålambs ämbetsberättelse till K. Carl XI, äfwen kan inhemtas.

Tukthusinrättningen, sådan den war wid Stora Barnhuset, upphörde 1692, då äfwen fastställdes, att ej mer några medel af Barnhuset finge till tukthus-fångarnes underhåll tagas. Barnhuset fick då således endast att skaffa med sitt egentliga föremål, som är fattiga barns uppfostran, och Tukthuset, derifrån skildt, utgjorde, likasom Smedjegården, blotta fängelserum.

*) Inrik. Tidn., 1799, N:o 12.

2. §.

Frimurare-Barnhuset, Stockholms egentliga hittebarnshus, inrättades af Frimurare-Samfundet i Stockholm, till glädje- och fägnadsbetygelse öfwer den Kongl. Princeßans, Sophia Albertinas, födelse den 8 Octob. 1753.

Åminnelsen deraf är förwarad i en lycklig skådepenning, som å ena sidan föreställer Moses, frälst af Pharaos Dotter, med öfwerskrift: **Servavit Regia Nata** (den kongl. dottern har honom räddat).

Denna lofwärda inrättning har blifwit understödd, så wäl af Rikets Ständer, som genom aflidna EnkeDrottningen Lovisa Ulricas frikostighet, åfwensom genom flera ädelmodiga och wälsinnade medborgares betydliga gåfwor och testamenten, genom årliga collecter i kyrkorna samt genom stiftarnes oförtrutna nit och omtanka. En hederlig man gaf en ansenlig summa, såsom fond till en läkares aflöning wid detta Barnhus; hwartill i början antogs Profeßorn Doctor Daw. Schultz, sedermera Schultzenheim *).

En årepenning slogs, 1768, öfwer Großhandlaren i Stockholm, Fredrik Otto Bohman, med inskrift: **för ogemen frikostighet på wärnlösa barn, af ett tacksamt Frimurare-barnhus** (Berck, Sw. Penn. p. 363), och en annan öfwer Johan Adolph Ernst, CommerceRåd, med inskrift: **åminnelse af en medborgares frikostighet emot Frimurare-barnhuset i Stockholm.** Großhandlaren Jakob von Balthasar och hans fru hafwa, i sin testamentariska disposition, af den 26 Sept. 1795, tillaggt Frimurare-barnhuset 2000 rd. af de 28,000 rd., som till allmänna behof blifwit anslagna.

Omkring 1760, underhöllos i detta barnhus 250 barn; och hade, ifrån inrättningens början till April månad samma år, 978 barn till skötsel och föda blifwit emottagna.

Frimurare-barnhuset inrättades först på Ladugårdslandet, i huset N:o 38, i hörnet af Storgatan och Skepparegatan, enligt Kungör. af den 5 Dec. 1753. Till detta behof inköpte sedan Frimurarebröderna Gr. Bjelkes fordna egendom, på Tillaei charta utmärkt under namn af den Cedercreutziska, wid Malmtorgsgatan, nedanföre Gyllenborgska huset, der Barnhuset nu är. Af förenämnda anledning kallades det ock **Ladugårdslands barnhuset**, i Rikets Ständers skrifwelse, af den 15 Octob. 1756, angående Förmyndarekammaren i Stockholm, af hwars öfwerskottsmedel detta barnhus årligen tilldelades 300 dal. kmt.

*) Profeß. Schultzenheims Tal i Wetensk. Akadem. 1760.

År 1783, Julafton, som elden der lös hos en hyresman, då barnen, af Princeßans stora ömhet, blefwo öfwer natten emottagna och härbergerade i hennes korrt förut inköpta hus wid Norrmalmstorg.

Styrelsen af detta werk förwaltas af en dertill utwald direction af Frimurarebröder.

Wid Barnhuset är en kamererare, utom den nödiga betjening, som den inre hushållningen och barnawården kräfwer.

Stora Barnhuset och Frimurare-Barnhuset bör, hwar för sig, förwalta och wårda sin inrättning, allt eftersom deß förmögenhet och krafter tillåta, utan att det ena åskar något betungande understöd af det andra, som derigenom måste förswagas (Kongl. Br. den 8 Sept. 1792).

Det har blifwit anmärkt, att detta barnhus har det gemensamt med alla barnhus, att de flesta, som der inkomma, äro af föräldrarne både smittade af weneriskt sjukdom och äfwen wårdslösade, så att der en stor dödlighet oundwikligen måste uppkomma. Under 28 år, före 1784 och till samma års slut, hafwa omkring 400 — 420 à 450 om året, dels warit inom huset, dels i och utom staden, genom ammor och fostermödrar, wårdade, af hwilka 2297, aflidit; som per medium utgör 82 årligen, det will säga hwart 5:te eller 6:te. Dödsproportionen har för öfrigt merändels warit sådan, att, af dem inom huset hwart 12:te, dem i staden hwart 5:te, och på landet hwart 4:de eller 5:te barn aflidit, som lärer förhålla sig efter tillsynen. Deßa barn äro ock till största delen nyfödda; en ålder, som allestådes medförer den största dödlighet (Odhelius, l. c. p. 15).

3. §.

Om Barnhuset Pro Patria är att märka, det, redan år 1776, en början gjordes med underhålls utdelande till de fattigaste på Barnbördshuset framfödda barn, och följande året intogos de första 6 barnen till underhåll, i de rum, som dertill särskildt blifwit utsedda, med föresats, att dermed framgent årligen fortfara, så wida nödig fond dertill kunde winnas och anskaffas. Detta antal har sedermera blifwit ökadt till 20 och stundom 30 barn, hwarigenom alltså grunden blifwit laggd till en barnhusinrättning, och de födda barnens bibehållande wid lif och uppfostran gifwit inrättningens första ändamål ett widsträcktare, sannt och patriotiskt wärde.

För de barn, som der framfödas och af Barnbördshu-

sets medel underhållas, har samfundet erhållit nådig befrielse från utskylder för barnen, näml. för gossar till 25, och flickor till 24 års ålder, enligt Kongl. Resol. den 1 April 1778 och Circ. Br. den 20 Nov. 1811.

3. Capitlet.

Om Stadens Fattighus.

1. §.

Här förekommer först St. Clara Församlings Fattighus-inrättning, till hwars förwaltning, då den tog sin början, directeurer, på Kongl. Maj:ts befallning, den 21 April 1745, waldes, hwilka, under husbesök, insamlade friwilliga gåfwor och sammanskott.

År 1745, den 20 Dec., erhöll fattighuset Kongl. Privilegium på ett lotteri, hwaraf första dragningen skedde i Januari 1751.

1748, den 10 Dec., antogs till ledamot Kamereraren A. Hedmansson, att sköta cassan och räkenskaperna.

1749, den 9 Maj, utfärdades Kongl. Maj:ts nådiga confirmation på St. Clara och Olai församlingars förening om en årlig afgifts erläggande till fattighuset, swarande dubbelt emot stadens brandwaktspenningar.

1749, den 13 Juni, köptes, till fattighus å Norrmalm, hela quarteret Sjörån, och sattes inom 1½ år, med tillbyggnad och förbättringar, i stånd att härbergera församlingarnes 180 fattiga personer.

1749, den 21 Dec., brandförsäkrades fattighuset på 12 år till 43,750 dal. kmt.

1750, den 6 April, begynte föreståndarne, att alla bönedagar, under Gudstjensten, med fattighåfwen insamla collecter för fattighuset.

1750, den 26 Juni, utkom Kongl. Maj:ts Privilegium och aflåtande af kronans hälft i dana-arf till samtliga fattighusen i Stockholm, genom Casseur Lohmans försorg.

1751, den 5 Maj, giordes reda för fattighuset, inför bägge församlingarne i Clara kyrka.

Samma dag antogos directeurer i de afgångnas ställe, hwilka, likasom de förra, under husbesök, besörjde fattighus-uppbörden.

1751, d. 8 Juni, afbrann fattighuset, med en del af deß räkenskaper och andra handlingar m. m.

1751, d. 15 Juli, ersattes brandstoden med 26,000 dal. kpmt. af försäkringscontoret.

1752, d. 11 Juni, förordnades Doctor J. E. Hauswolff till pastor i Clara och Olof: förandes praesidium i directionen.

1752, d. 24 Oct., antogs en caßeur, att indrifwa restantierna och uppbära fattighusafgiften.

1753, reparerades, efter branden, det qwarstående stenhuset, m. m.

1754, i Mars, börjades den nya stenbyggnaden på fattighuset, genom de af församlingen dertill utnämnda deputerades förforg.

1754, d. 30 April, benådades caßeuren med Kongl. Maj:ts protectorial.

1755, blef ofwannämnde stenbyggnad alldeles fullbordad.

Detta är den chronologiska beskrifning om fattighuset, som läses på en stor målad tafla i directionens samlingsrum på fattighuset.

Bryggaren Swen Swenßon Roos' enka, Elisabeth Rosina Höjer, testamenterade, 1753, större delen af sin egendom till Clara kyrka och fattighus. Efter hennes död, 1756, inflöt i ett för allt en summa af 74,000 dal. kpmt., hwaraf hälften tillkom Clara och Olai församlingars fattighus (Se frammanföre om Clara kyrka).

Directionen, wid St. Clara och Olai, eller nu mera Adolph Fredriks, församlingars fattighus, sökte i underdånighet att, som fattighusinrättningen derstädes kommit i det wälstånd, att den kunde medgifwa någon lindring i den dubbla brandwaktsafgiftens utgörande, densamma alltså måtte förminskas till ¾, hwartill Kongl. Maj:t i nåder samtyckte, d. 21 Maj 1776, och hwilken nedsatta afgift till endast en fjerdedel skulle församlingarna till godo beräknas för år 1777 och de påföljande åren (Öfwerståthåll. Ämb. Kungör. d. 26 Juni 1776).

Det för detta fattighus föreslagna reglemente stadfästades med några nödiga ändringar, d. 31 Juli 1783.

Efter träffad förening församlingarna imellan, inrättade Adolph Fredriks församling sitt eget fattighus 1793.

2. §.

Dernäst förekommer Adolph Fredriks församlings fattighus. Sedan St. Olofs, sedermera Adolph Fredriks församling kallad, blifwit från St. Clara skild, men bägge församlingarne dock en längre tid haft ett gemensamt fattighus, ingingo de omsider, 1793, en förening derom, att hwarje församling, i särskilda inrättningar, skulle underhålla och wårda sina fattiga, och denna förening fastställdes af Kongl. Maj:t d. 23 Juni 1793.

Kyrkorådet i Adolph Fredriks församling inkom kort derefter med förslag till reglemente för samma församlings blifwande enskilda fattighus, hwilket, pröfwadt och gilladt, blef af Kongl. Maj:t stadfästadt, d. 17 Sept. 1795.

De fattigas antal utsattes då till 70, som kunde ökas, i händelse af fondens tillwext, efter directionens godtfinnande. På det staden ej måtte beswäras med tiggande af de i fattighuset intagna personer, böra de beständigt bära det märke, de wid intagandet erhålla. Månadtliga underhållet utdelas, ifrån 16, 24, 32 till 40 sk., efter hwars och ens ålder och omständigheter, som på directionens pröfning ankommer.

En marketenterska skulle antagas och å fattighuset inrymmas.

Fattighusets inkomster äro följande: 1) Fattighusafgiften, fastställd d. 9 Maj 1749. 2) Hwad i fattighåfworna insamlas. 3) Klockareuppbörden wid bröllopp, barndop och andra tillfällen. 4) Collectmedel. 5) Hus- och bodhyror. 6) Testamenten och föräringar. 7) Intereße medel på utestående lån. 8) Fattigbößemedel, och 9) Auctions- och arfsmedel för tillfallen qwarlåtenskap, efter dem, som å fattighuset dö. Fattighusets utgifter blifwa: 1) det månadtliga underhållet till de fattiga. 2) Likkistor. 3) Betalning åt bärare. 4) Grafföppning. 5) Omkostnader och reparationer å huset. 6) Medicamentspenningar, samt 7) andra nödiga utgifter till fattighusets bästa.

Utom husmodern, lönar fattighuset en medicus, en kassererare, en uppbördsman och en waktmästare, hwilkas göromål föreskrifwas i reglementet (tryckt, 1795, 4:o).

De fattigas underhåll, aflöningar och flera utgifter bestego sig, år 1797, till 857 rd. 41 sk. 4 rst.

3. §.

Hwad Jakobs och Johannis församlings fattighus

angår, så blef, sedan Brand- och Politie-Commißionen, 1737, infordrat uppgift å antalet af Stockholms stads fattiga samt gjort delning församlingarna imellan, Jakobs och Johannis församling ålagdt, att draga omsorg för 138 fattigas föda, härbergerande och wårdnad. Till fattighus byggande och inrättande i församlingen, hade då warande kyrkoherde, Doctor L. Arnell, all omtanka och nit ospardt. Med ett låntaget capital utan renta, af 21,000 dal. kpmt., inköpte han, 1737, en gård wid Johannis södra kyrkomur, af spannemålsmätaren Åberg, för 2600 dal. kpmt., der ett stenhus anlades, till hwars fullbordande han, wid 1741 års riksdag, utwerkade sig Secreta Utskottets tillstånd, att få inlösa krono-liquidationer af 2:dra klaßen, till en summa af 40,000 dal. smt., för hwilka han af Rikets Ständers contor skulle undfå 95 procent, emot det att andra allenast finge 75 procent. Härigenom insamlades efter hand, utan församlingens ringaste beswär, en summa af 45,000 dal. kpmt., hwilken till fattighusbyggnaden anwändes, under Doctor Arnells egen uppsigt; men, huru angelägen han än war, att inan sin död få se detta hus fullbordadt, afled han dock deß förinan, 1742, då blott några rum woro inredda i westra flygeln. Den norra delen af huset stod ännu utan golf, dörrar och fenster. Byggnaden afstadnade alltså intill år 1746, då Doctor Olof Körning åtog sig en närmare wård om deß fullbordande. Medelst stambok insamlades en så betydlig summa, genom tillförordnade directeurer, i synnerhet kyrkowärden And. Lohmans nit, att fattighuset, i Oct. 1746, kunde intaga större delen af de församlingen tillslagna fattiga. För att öka fonden till de fattigas underhåll, gaf nyßnämnde Lohman, på en gång, 3000 dal. kpmt. dertill och åtog sig tillika, de första åren, att underhålla några fattiga; hwilket wackra exempel följdes af flera i församlingen. Till denna fond anslogos kyrkoherde inkomsterna, under ledigheten efter Super-Intendenten Körning.

Med de inrättade stamböckerna fortsattes, och, efter Tollstadii tillträde till kyrkoherde beställningen, förmådde han församlingen, att enhälligt åtaga sig en wiß årlig afgift till de fattigas underhåll, dubbelt beräknad emot brandwaktspenningarne.

Denna öfwerenskommelse stadfästades af Kongl. Maj:t på församlingens begäran, d. 17 Januari 1749. Sedan inrättningen således wunnit en säker och pålitlig inkomst, inreddes den ännu ofullkomnade delen af fattighuset, och inan slutet af 1750 intogs deruti fulla antalet af de försam-

lingen tilldelade 138 fattiga, som der njuta, jemte husrum och wärma, till underhåll, från 9 till 15 dal. kpmt., samt fri skötsel och läkemedel, då de sjukna.

Styrelsen och uppsigten wid denna inrättning är uppdragen åt kyrkoherden, jemte 10 bofasta ledamöter i församlingen, hwilka, både för medlen och hushållningen, äro gemensamt answariga inför kyrko-rådet, som, å församlingens wägnar, förbehållit sig öfwerinseendet derwid.

Till befordrande af ordning och skick inom fattighuset, är en inspector antagen, som, för sin tillsyn inom fattighuset, jemte det han, wid directionens sammanträde, förer protocollet, njuter en wiß årlig lön och fria husrum.

I gåfwor och testamenten har fattighuset, 1755, erhållit, efter Hans Excellence Grefwe Herman Cedercreutz, 3000 dal. kpmt.; efter waktmästaren Korsströms testamente, 1757, något öfwer 6000 dal. kpmt. År 1759 testamenterade mjölnareåldermannen Budde till fattighuset sin qwarn och fasta egendom, som försåldes till BancoCommißarien Egerström för 12,000 dal. kpmt. År 1763, bekom fattighuset, efter glasmästareenkan Hjelt, 4000 dal. kpmt.; år 1768, efter snörmakare-åldermannen och fattighusdirecteuren Ekman, 3000 dal. kpmt.; år 1769, efter Fru Martinell en fjerdedel af deß qwarlåtenskap med 11,500 dal. kpmt., och, efter Fru Gjödelberg, en lånebancosedel på 200 specie ducater.

Ett capital, som swarar emot 400 plåtars årligt intereße, ansågs fordras till de fattigas underhåll, inan den årliga fattighus-afgiften, som församlingen 1748 sig åtog, kunde alldeles umbäras (Se Jakobs Minne).

Utgifterna de sednare åren, wid Jakobs och Johannis fattighus, skola stigit öfwer 2000 rd., hwarwid i synnerhet förtjenar anmärkas, att, utom flera förbättringar och widtagna anstalter, till de fattigas förmån och beqwämlighet, detta fattighus underhåller 150 personer eller 12 utöfwer det antal, som blifwit församlingen ålagdt att emottaga och wårda.

Jakobs och Johannis församling hade länge warit omtänkt, att bereda de fattiga och nödlidande sådana tillgångar och uppmuntringar, att de, med sina händers arbete, sjelfwa kunde förtjena sig det nödwändigaste af lifwets bergning; och, sedan Kongl. Maj:t, genom nådig skrifwelse till Öfwerståthållaren af d. 17 Mars 1796, behagat uppmuntra församlingarna till slika anstalters widtagande, gick Jakobs och Johannis församling genast i författning om en särskild wård för de fattiga, utom fattighuset; hwilken särskilda fat-

tigwård sex af församlingens ledamöter, med kyrkoherden och en af comministrarne, årligen i så måttö besörja, att de, efter inhemtad nödig kunskap om de fattigas tillstånd, wid besök i deras hemwist, med möjligaste bästa urskilning, utskifta de almosor, som, till de behöfwandes understöd, inom församlingen kunna wara att anwända.

Denna berömliga inrättning af en särskild fattigwård, utdelar äfwen särskilda almosor och skänker till församlingens egna fattiga wid arbetshuset, som, med sin arbetsflit och omtanka, icke förmå förwärfwa sig så mycket, som till deras nödtorftiga behof erfordras, och till hwilken utgift af fattighuset tillgång gifwes, dels genom det capital, stort 2500 rd., som en wälgörande församlingens ledamot på renta nedsatt, dels ock genom andra gåfwor, som till samma ändamål blifwa lemnade. På underdånig anmälan derom, fastställde Kongl. Maj:t, så wäl arbetshusinrättningen i Jakobs och Johannis församling, som den inrättade särskilda fattigwården, d. 8 Nov. 1797.

Fattigwården har, om sin förwaltning, d. 9 Maj 1798, utgifwit en berättelse, hwaraf inhemtas, att influtna medel, från April 1796 till April 1797, bestigit sig till 1999 rd. 32 sk. 24 rst., och utgifterna för samma tid till 783 rd. 13 sk. En korrt berättelse om denna fattigwård är allmänheten ytterligare meddelad under d. 30 Apr. 1799.

En närmare tillförlitlig beskrifning, om Jakobs och Johannis församlings fattigwård, förenad med arbetshusinrättningen, är uppsatt af samma församlings högtförtjenta herde, Kongl. Hofpredicanten Doctor Murray, som så berömligt och nitiskt densamma befrämjat, och finnes bland bilagorna till Profeßor von Schultzenheims förut åberopade tal. De fattiga finna, i denna församlings wårdnad, en hederligare utwäg, att genom arbete bidraga till sitt uppehålle, och att heldre taga sina belöningar af sin flit, än almosor af en mißbrukad ömhet och menniskokärlek. Den wälsinnade allmänheten torde önska, att besagde fattigwård måtte blifwa en föresyn wid de öfriga församlingarne i hufwudstaden.

4. §.

Beträffande sedan Maria Magdalena fattighus, så skulle Maria Magdalena församling mottaga och underhålla 108 fattiga, hwilket ock 1744 tog sin början, sedan församlingen, med utmärkt ömhet, genom frikostiga sammanskott

och widtagna anstalter, sökt befrämja denna christeliga inrättning.

Fattighuset, beläget wid Hornsgatan och westra hörnet af Maria kyrkogård, har genom särskilda testamenten och frikostiga gåfwor blifwit understödt. Rådman M. Sweders disposition, 1774, om rentans utdelande af ett nedsatt capital, stort 1042 rd. 10 sk. 8 rst., ibland fattigt fabriksfolk under Hallrätten, är wäl icke fattighuset egentligen till förmån eller inkomst, men dock till sitt ändamål en wacker gerning.

De af Källarmästaren P. H. Fuhrman, d 5 Juli 1774, aflemnade 216 rd. 32 sk. gifwa 5 procents renta, som, efter förordnande, utdelas till fattighushjonen hwarje midsommarsafton.

Rentan af 83 rd. 16 sk. anwändes, efter en okänd gifwares disposition, till inköp af boken, kallad Arndts Paradis-Lustgård, hwart 15:de år, för de fattigas och scholans räkning.

Af Grosshandlaren J. H. Gösches gåfwa, d. 22 Oct. 1781, stor 1000 rd., är rentan anordnad att anwändas på f. d. K. Gustaf Adolphs födelsedag d. 1 Nov. till fattighushjonens förplägning, samt fattighusets illumination hwarje år.

Efter segelsömmaren Godu's enkas disposition, af d. 1 Nov. 1791, anwändes 5 procents renta, af 1666 rd. 32 sk., till 5 enkor eller ålderstigna ogifta fruntimmer.

Aflidne Apothekaren Wirwachs' enka förordnade, d. 12 Apr. 1788, rentan, 5 procent af 5555 rd. 26 sk. 8 rst., till delning imellan elfwa ofrälsemäns enkor.

Grosshandlaren Diedrichson gaf, d. 31 Dec. 1798, ett capital af 10,000 rd. b:co, hwaraf rentan, 6 procent i bancomynt, anwändes till pådökning för fattighjonen, sålunda, att 48 få 16 sk., och 70 få 12 sk. i weckan *).

Härförutan kan ytterligare tilläggas, att de fattigas antal blifwit ökadt till 118 personer, som inom fattighuset njuta rum och underhåll, utom ändå wid pass 20, som erhålla en liten pension. Deras årliga underhåll fordrar en kostnad af omkring 1830 rd., och har ett reglemente, 1770, blifwit författadt för styrelsen och hushållningen wid detta fattighus.

5. §.

Om Catharina församlings fattighus finner man,

*) Meddelade underrättelser af J. F. Wennberg, notarius wid fattighus-directionen.

att, sedan föreställningar 1737 till församlingarne i Stockholm blefwo gjorda, om fattighusinrättningar, till hämmande af det öfwerhand tagande tiggeriet, så tillskrifwes Comministern, Mag. Lars Portuan den berömliga anstalten om en fattighus-inrättning i Catharina församling.

Genom enskilda besök hos församlingens ledamöter, skaffade han ett sammanskott af några hundrade daler kpmt., hwaraf han, i början af år 1745, till 20 de mest nödlidande inom församlingen, utdelade 3 dal. kpmt. åt hwardera wecokotals.

För att fylla antalet af de 96 fattiga, hwilka, efter fördelning församlingarne imellan, ålades Catharina församling att underhålla, erhöll han, på ansökning i Politie-Collegio, disposition af fattigmedlen, som med håfwarne i Catharina kyrka insamlades, hwilka medel förut warit under bemälde Collegii disposition, samt tillstånd, att få utsätta några fattigbößor inom församlingens område.

Derefter inrättades en så kallad stam- och grundläggningsbok, till anteckande af friwilliga gåfwor, under 2:ne titlar: hufwudstol och underhåll; hwarom en tryckt uppmuntringsskrift utgafs af Comministern Portuan. Genom denna anstalt antecknades, inom 3;ne månader, en hufwudstol af 44,000 dal. och till underhåll, att årligen betalas, 8000 dal. kpmt. Till wißt underhåll hwarje wecka, ökades då antalet till 70 fattiga, som tillika fingo husrum.

Församlingen trädde då tillsammans och walde 24 fullmägtiga, att biträda Comminister Portuan, rörande denna inrättning och hushållningen derwid. Inan April månads slut 1745, köptes det så kallade **Engelska Huset** af sten, beläget på Götgatan midt i församlingen, för 40,000 dal. kpmt., hwilket sedermera blef brandförsäkradt. Detta hus, tillräckligt för sitt ändamål, blef derefter inredt och med nödwändiga tillbehör försedt.

År 1746, woro 96 fattiga intagna, fördelade i 3:ne klaßer, nämligen dem, som fingo 3 daler, 2 daler och 1 daler 16 öre kpmt. i weckan; med hwad de, genom eget arbete, kunde förtjena. Deras årliga underhåll fordrade alltså 11,000 dal. kpmt.

Fonden bestod, 1751, i följande: 1) den tecknade årliga afgiften; 2) inflytande medel i fattigbößorna; 3) dito i fattighåfwarne; 4) klockareuppbörden wid lysningar, bröllopp, dop och begrafningar; 5) årliga hushyror; 6) hufwudstols medel, som dels woro öfriga och dels widare kunde inflyta; 7) testamenten, dem fattighuset då redan fått och, 1751, wa-

ro nio till antalet; och 8) friwilliga gåfwor wid åtskilliga tillfällen, såsom af sjöfarande, wid deras bortresa eller lyckliga återkomst.

Ehuru god hushållning, ifrån denna inrättnings början 1745 och 1746, iakttogs, och oaktadt ingen, som derwid hade något att skaffa, derför bekom någon lön, wille likwäl inkomsterna ej synas nog tillräckliga och pålitliga för framtiden, utan ansågos för källor, som kunde uttorka; hwarföre, på underdånig ansökning derom, ett lotteri blef församlingen bewilljadt d. 14 Febr. 1746, till ett capital af 100,000 dal. smt., hwaraf hälften war draget och med återstoden fortskyndades; hwarigenom församlingen hade wunnit ungefärligen 30,000 daler kpmt., som årligen gaf 6 procents renta.

Åtta af församlingens medlemmar hade, 1751, med Comministern Portuan, styrelsen och inseendet öfwer fattighuset.

Här kan tilläggas meddelade underrättelser af kyrkoherden i Catharina, Kongl. Hofpredicanten och Prosten Doct. Er. Bergsten.

Allmosehjonens antal, som af fattighusinrättningen underhållas, war, år 1799, 120, af hwilka 20 få 12 sk. i weckan hwardera, och de öfriga 8 sk.

Dessutom njuta 8 personer rum och wärme på fattighuset, ibland hwilka 4 få underhåll af interesse på det capital, aflidne segelmakare-åldermannen Joh. Godu's enka, Catharina Godu, testamenterat, och 4 personer af rentan på den summa, som aflidne victualiehandlaren Olof Falks enka, Maria Falk, gifwit. Utom hus få ock 4 personer pension af Fru Godu's testamentariska gåfwa.

I Christendomskunskapen förhöras och underwisas de fattiga 2:ne gånger i weckan, af församlingens äldre comminister, och de sjuka wårdas af fattigmedicus för Södermalm, samt skötas af waktmästaren och dess hustru, med biträde af de pensionairer, som ej äro alldeles orklösa.

Ofwanbemälde Fru Godu har äfwen till Catharina församlings kyrkoråd öfwerlemnat ett capital, som förräntas till förmån för 12 personer, hwilka quartaliter undfå sina pensioner i banco.

Nu mera har ock en wälgörande Stockholms borgare, victualiehandlaren Eric Boman Ericsson, som afled d. 28 Mars 1825, ihogkommit detta fattighus med en ej obetydlig gåfwa af 3000 rd. b:co.

Utgifterna, för de fattigas räkning i Catharina församlings fattighus, stego, år 1795, i ett för allt, till 1673 rd. 44 sk., och, 1796, till 1610 rd. 4 rst. Med början af år

1798 ökades pensionerna, så att hela utgiftssumman utgjorde omkring 2000 rd.

6. §.

Widkommande derefter Hedwig Eleonora eller Ladugårdslands församlings fattighus, så skänkte gulddragare-åldermannen Joh. Ryman, d. 6 Sept. 1732, rentan af ett i Banken stående låne-capital, 4266 dal. 21⅓ öre caroliner eller 20,000 dal. kpmt., till widmagthållande af det fattighus, som, wid Ladugårdslands församlingen, under enskild direction och till ett wißt antal af fattiga, då nyligen war inrättadt; hwarwid det ock framgent skulle förblifwa, under någras af församlingen enskilda direction, sådant det då war inrättadt eller förbättras kunde. Skulle i framtiden, mot förmodan, detta fattighus så aftaga, att, i brist af församlingens eget understöd eller annat biträde, det antagna antal af fattiga ej kunde deri underhållas; så borde ändå, af de anslagna intereßen, under lika enskild direction, så många i fattighuset njuta understöd, som deremot swarade, enär på hwarje person räknades 2 dal. kpmt. i weckan. Directionen skulle, för Commißarierna i Rikets Ständers Bank, årligen wisa redo, huru deßa intereßen blifwit disponerade.

Efter Rymans död, förordnade hans enka, d. 17 Maj 1738, att 2:ne andra låne capitaler, tillsammans 14,000 dal. kmt., som andra barmhertighetswerk warit tillordnade, skulle äfwen tillhöra fattighuset, att blifwa en ewerldelig och beständig inkomst för de fattiga, som i Ladugårdslands Församlingens fattighus warda intagna, efter den bästa hushållning, som till deras förmån upptänkas kunde.

Församlingen egde ett fattighus, anlagdt 1730, innan Ryman något dertill skänkte; men, då, efter Brand- och Politie-Commissionens förordnande, Ladugårdslands Församlingen ålåg, att inrätta ett fattighus för 66 fattiga, som, enligt Kungörelsen d. 29 Dec. 1748, war werkställdt och då tog sin början, uppkom twist om det så kallade Rymanska Fattighusets sammanläggande med Församlingens.

Förenämnde testamentariska dispositioners innehåll, så wäl som Församlingens deltagande i det äldre fattighuset, tycktes så mycket mer kräfwa deras förenande under en gemensam wård och styrelse, som, enär församlingen, med 12,000 dal. kmt. årlig inkomst, nog kunde underhålla 46 fattiga, det deremot icke gerna syntes möjligt, att, med

1360 dal. renta, kunna nära 20 fattiga wid det Rymanska Fattighuset.

Efter en långwarig rättegång mellan föreståndarne wid bägge fattighusen, blef deras sammanläggande ändteligen beslefwadt, och öfwerenskommelsen derom, af Kongl. Maj:t, d. 13 Maj 1767, stadfästad. I kraft deraf, skulle de bägge stå under en directions tillsyn och wård; och, som bägge fattighusen woro tätt bredwid hwarandra belägna och stötte wägg i wägg tillhopa, så wanns äfwen, genom husens sammanläggande, den förmån, att alla 66 fattighushjonen kunde njuta gemensam själawård af den wid det äldre fattighuset antagna predicanten. I denna Konungens stadfästelse tillades ett wite af 1000 dal. smt. för den eller dem, som sökte deri minsta ändring göra.

Utom de capitaler, Ryman och Asplund skänkt till fattighuset, fastställde Kongl. Maj:t, d. 8 Juni 1784, repslagaren Olof Roselii disposition af 20,000 dal. kmt. till samma christliga inrättning, då 4 nya pensioner inrättades. I Rymanska Fattighuset, bestående af 20 fattiga, blef, enl. Kongl. Resolutionen d. 16 October 1733, en predicant antagen, om hwars aflönande föreståndarne sjelfwa hade att besörja. För samma predicant utfärdade Consistorium en instruction d. 11 Juli 1748.

Kongl. Maj:t bewilljade Ladugårdslands fattighusföreståndare, att, af Kronans i församlingen egande hus och lägenheter, få uppbära de 20 rd. 32 sk. årligen till de fattigas hjelp, hwilka fattighuset åtnjutit, då deßa lägenheter woro i enskilda händer (C. Protocoll. d. 14 Sept. 1778).

De fattigas underhåll skall årligen fordra en summa af omkring 900 rd.

I öfrigt bör här, till förwarande af ett tacksamt minne af en wacker gerning, antecknas, att victualiehandlaren Erik Boman Eriksson, som afled d. 28 Mars 1825, skänkt till Ladugårdslands fattighus underhållande, en summa af 2000 rd. banco.

7. §.

Widare, och angående **Ulrica Eleonora, eller Kungsholms fattighus**, så äro 24 fattiga fördelade på Kungsholms-församlingen, till wård och underhåll.

En särdeles händelse tillskyndade detta fattighus en owäntad inkomst, som bidragit till inrättningens märkeliga stadga och förkofran. En af församlingens fattiga, enkan

Anna Forßman, tillföll, år 1761, ett oförmodadt arf efter hennes aflidna systerson, silkeswåfwaren Erik Ros, af 69,036 Dal. kmt.; hwilket hon till fattighuset afstod, med önskan, att icke desto mindre framgent och till sin dödsdag derstädes få förblifwa och njuta underhåll. För denna summa uppbyggdes, 1762, det fattighus, der hon sedan lefde och underhölls ibland de öfriga fattighjonen till d. 14 Juni 1784, då hon i sitt 87 år afled *), förmodligen mera nöjd, att öfwergifwa fattighuset, än den rika, att flyttas från palatset till grafwen.

Inkomsterna till de fattigas underhåll bestå i den anslagna dubbla brandwaktsafgift af hwarje fastighet i Församlingen, som Kongl. Maj:t fastställt d. 7 Nov. 1760; i håfpenningar, friwilliga gåfwor, som wid bröllop och barndop uppbäras, intereßen, hyror, m. m. hwarför underhållas, utom de 24 fattiga, som församlingen åligger att wårda, äfwen 17 gratialister; hwilka tillsammans kostat fattigcaßan, år 1798, omkring 320 rd.

4 Capitlet.

Om flera särskilda Fattigförsörjnings-anstalter och Inrättningar.

2. §.

Drottninghuset leder sin stiftelse från K. Carl XI:s gemål, Drottning Ulrica Eleonoras **) berömwärda anstalt och frikostighet. Hon låt, nära wid St. Johannis kyrka, på en staden tillhörig tomt, af 6077 quadrat alnars rymd, uppföra ett anseenligt hus af sten, der enkor af hederligare stånd skulle njuta hemwist och underhåll.

Denna inrättnings början, 1686, förmäler Ruda, i beskrifningen om Drottninghuset, sig icke kunna med annan wißhet uppgifwa, än efter Kleins berättelse (i ett tryckt samtal mellan bägge Drottningarne Ulrica Eleonora, den äldre och yngre); men, som det hus wid Regeringsgatan, hwilket

*) Inr. Tidn. 1784, N:o 53. Uppfostr. Sällsk. Tidn. 1784, p. 439.

**) Drottn. Ulrica Eleonora war född d. 11 Sept. 1656, dotter af K. Fredrik III i Danmark med Sophia Amalia, förmäld på Skottorps gård i Halland d. 6 Maj 1680; afled d. 26 Juli 1693.

Drottningen, korrt förut, sig tillhandlat, till en inrättning för de fattiga, afbrann i 1686 års eldswåda, då tomten sedan skänktes de fattiga till en nådegåfwa; så förekommer troligare, att det nu warande stenhuset, af 15½ alnars bredd, 75½ alnars längd och 20 alnars höjd, bestående af 2:ne wåningar, något sednare blifwit anlagdt på det sedermera utsedda stället, der det nu är beläget. Förenämnde eldswåda medtog det mesta af Norrmalms östra del och inträffade i Juni månad; hwilka omständigheter, då förödelsen war så allmän, icke gerna synas medgifwa uppbyggandet af ett så ansenligt stenhus inom några månader samma år. Rådling säger detta hospital hafwa blifwit anlagdt 1690 (p. 169). Om denna inrättning kan ock läsas Drottning Ulrica Eleonoras lefwernesbeskrifning af Schmedeman, intagen i Samlingarne till K. Carl XI:s Histor. 6 st. p. 92.

Till husets byggande skänkte Drottningen 1000 rd. och till deras underhåll, som deri blefwo intagna, 2000 rd. hwarje år, intill sin död. Under denna höga stiftarinnas lifstid, hade Rådmannen, sedan Borgmästaren, Christopher Thesmar hela förwaltningen, under Politie-Collegii inseende, och räkenskaperna lemnades årligen till Hennes Maj:ts genomseende.

Till capellanerna wid St. Jakob, som beförde själawården wid Drottninghuset, anslogos 200 dal. kpmt., som sedan ökades till 300 dal., och i Johannis kyrka byggdes en läktare, som ännu kallas Drottninghusläktaren, för de fattiga derstädes.

Efter Drottningens död, stadfästade K. Carl XI Drottninghusets inrättning i alla delar, efter deß stiftarinnas afsigt, och anslog dertill i staten 4000 dal. smt. årligen, genom Kongl. Br. d. 3 Oct. 1693. Förwaltningen blef densamma, och med redogörelsen skulle Politie-Collegium till Konungen inkomma; men nu mera inlemnas Drottninghusets hufwudbok till Kongl. KammarCollegium, för att sedan öfwerlemnas till revision i Kongl. KammarRätten, enl. Kongl. Br. d. 17 Febr. 1813.

År 1719 ålades Kongl. Rådet och ÖfwersteMarskalken Gr. Nicod. Teßin uppsigten, i synnerhet hwad de ålderstigna hofbetjenternas antagande angick, äfwen af mankönet, som då jemwäl blef tillåtet.

Inrättningen war, såsom Ruda berättar, då alldeles i lägerwall och ryckt ifrån sitt första ändamål. I början blefwo några af hederligare stånd intagna, och, när inrättningen war fullbordad, steg antalet till 100 personer och deröfwer;

men, då det ökades till 160, war det wida; större, än den anslagna underhållssumman syntes medgifwa, och icke förenligt med första afsigten.

K. Fredrik fann således för godt, att anförtro förwaltningen af denna christliga inrättning, d. 6 Juli 1721, åt JustitieCancelleren Baron Stjerncrona, Öfwerhofpredicanten Doctor Niclas Barchius samt kyrkoherdarne i Clara och Jakob och deras efterträdare. De skulle en gång i månaden sammanträda, för att öfwerlägga om hospitalets tillstånd, och hwad ordning och tuktan derwid kunde kräfwa, m. m. Kongl. Maj:t resolverade då tillika, att inga andra skulle i hospitalet intagas, än fattiga officerares, presters, hederliga borgares och kongl. betjenters enkor och döttrar, och att, när det, 1710 och 1711, intagna gemenare folket afgick, skulle inga andra, i deras ställen, blifwa intagna, än af förenämnda stånd och willkor.

Drottning Ulrica Eleonora den yngre har, ifrån sin förmälning, alla år på sin födelsedag, gifwit till Drottninghuset 600 dal. Caroliner.

Hon förordnade ock derwid särskild prest, 1735, med 900 dal. kpmt. årlig lön, jemte eget hus, som hon lät uppbygga. Enligt Kongl. Br. d. 9 Apr. 1736, ökades lönen med de 300 dal. kpmt., som capellanerna i Jakob förut åtnjutit, och d. 30 Sept 1743 uppfördes pastorslönen wid Drottninghuset, 1200 dal. kpmt., på ordinarie staten, hwarefter, år 1762, en särskild sal till kyrka inreddes; men, wid då warande predicantens erhållna befordran, samtyckte Konung Gustaf III, på underdånig föreställning derom, att, i anseende till Johannis capells närbelägenhet, låta indraga kyrkan och återlemna hela wården till Jakobs och Johannis församlings capellaner. Åren 1755 och 1757, blef af directionen ytterligare faststäldt, att ingen mer med underhåll skulle få wistas utom huset, såsom icke öfwerensstämmande med inrättningens afsigt, då huset uppbyggdes.

Caßeurs och sysslomäns beställningarne blefwo, år 1757, sammanslagna, hwarigenom Drottninghuset bekom en egen medicus med 100 dal. smt. årlig lön.

Pensionairernas antal har Directionen ansett, ifrån 100, böra i möjligaste måtto minskas, till de antagnas bättre underhåll, så wida inrättningen icke understöddes, och inkomsterna kunde ökas. Drottninghusets behållning, i fruktbara capitaler, war, wid 1765 års slut, 147,238 dal. 18 öre kpmt. När nu 12,000 dal. kpmt., som af Stats-Contoret utbetalas, läggas till interesset af förenämnda capitaler, hafwa

Drottninghusets inkomster, 1799, stigit wid paß till 19,000 dal. kpmt.

Utom flera gåfwor till Drottninghuset och deß kyrka, har Hospitalet, d. 29 Nov. 1723, blifwit tillagdt Friherrinnan Helmfelts år 1683 gjorda testamente, 1000 rd. specie, såsom gifna till de fattiga wid St. Johannis kyrka *).

År 1704 anslog Enke Drottn. Hedvig Eleonora 500 tr. spannmål till Drottninghuset, hwilket af K. Carl XII, d 21 Dec. 1715, confirmerades, med befallning, att detta legatum skulle utbetalas af Drottningens lifgeding. Spannmålen försåldes 1716, då summan derför, 2666 dal. 21⅓ öre smt., togs af Rikets Ständers Contor 1718. Hälften betaltes 1720, men det öfriga, med renta, ej förr, än efter Kongl. Resol. d. 10 Nov. 1756, med 2874 dal, 30 öre smt.

År 1710 testamenterade handelsmannen i Stockholm Jakob Stiegler en kronofordran af 18,004 dal. kpmt., samt 1713 alla sina meubler och förbättringar å Skälnora gård i Upland, den han af kronan haft i förpantning. Efter en widlöftig rättegång, kom ändtligen Drottninghuset, 1722, till sin behöriga rätt.

Af RiksGrefwinnan Kußows testamente utaf en, före hennes död, försåld malmgård på Kungsholmen, har Drottninghuset ingen förmån njutit.

År 1724, gaf Öfwersten Gabr. von Kanefer en kronofordran af 120 rd. Albertz, som blef utbetald med renta, d. 30 Octob. 1736.

År 1727, gaf Capitaine-Lieutenanten Wadman 900 dal. kmt.

År 1732, handelsm. Zedritz i Stockh. 6000 dal. kmt.

År 1734, Hoffröken Emerentia von Düben, utom åtskilliga prydnader till kyrkan, 157½ lod silfwer i särskilda persedlar.

General-Lieutenanten, Baronen C. G. Faltzburg testamenterade, 1750, till Enkehuset i Stockholm 12,000 dal. kmt., som, efter skedd rättegång, ändtligen, år 1756, tillegnades Drottninghuset.

År 1758, d 9 Maj, skänkte Fröken Anna Lohe 6000 dal. kmt., och 1759 Herr Adolph Lohe 9000 dal. samma mynt.

En närmare underrättelse härom meddelar Rudas berättelse om Drottninghuset **), hwartill bör läggas, att

*) Ruda, l. c. p. 30.

**) Finnes bifogad en predikan, hållen i Drottninghuskyrkan 1 Adv. 1765. Stockh. 1766, 4:o.

Fru Carin Kniper, i sitt testamente d. 16 Dec. 1796, tillaggt Drottninghus Hospitalet 4000 rd. specie, till ett ständigt capital, hwaraf årliga rentan, till förbättring af de antagnas förut nog ringa underhåll, borde anwändas. Då capitalet, i October 1798, tillställdes Hospitals-Directionen, med ett års upplupen renta, förrättades ej allenast genast derpå, d. 1 Nov., utdelningen bland de inom Drottninghuset wistande hederliga, men fattiga 90 fruntimmer, utan beslöts tillika, att på samma dag sådan utdelning årligen skulle företagas. Till följe deraf, blefwo ock, d. 1 Nov. 1799, de då fallna 300 rd. renta utdelade.

En betydande och hederlig gåfwa har derefter tillfallit de fattiga, af 8000 rd., som framlidne Bruks-patronen Joh. Hjerpe och hans Fru Christina Lindman, sedermera gift med Majoren Råberg, Drottninghuset förärat.

Om fonden till nödwändiga förbättringar å Drottninghuset, förordnade Konungen d. 18 Febr. 1774.

Åren 1724 d. 26 Maj, 1742 d. 31 Juli, och 1758 d. 3 Febr., äro särskilda reglementen utfärdade om allas skyldigheter, som till detta werk höra.

2. §.

Historien om Enkehuset, som Borgerskapet i Stockholm, på 1720:talet, af Grefwinnan Wojnarofsky sig tillhandlade, är redan till en del intagen i beskrifningen om Norrmalm (3. Afdeln. 3. Cap. 4. §.). Här är således nu endast fråga om sjelfwa inrättningen af detta barmhertighetswerk.

Großhandlaren Abrah. Grill gaf dertill första anledningen, och är denna inrättning en af de wackraste och bäst underhållna christeliga stiftelser i hufwudstaden. Med oaflåtligt nit och rika tillskotter, befrämjade han deß uppkomst, hwartill Stockholms Borgerskap, af ömhet och ädelmod, frikostigt bidrog och årligen bidrager. Till erkänsla för großhandlaren Grills, i så måtto, bewisade wälgerningar emot detta enkehus, fastställde directionen, som består af 5 handlande och 5 handtwerkare, att alltid en af Grillska slägten bör wara med-directeur af werket, så länge någon på manliga sidan lefwer.

Denna inrättning, som nu ständigt underhåller ett wißt antal af 64 fattiga köpmäns och handtwerkares enkor, hwilka i 12 rum härbergeras, skall, år 1725, i Maj månad, tagit sin början, kort efter bemälde Grills död.

På 10 år, ifrån 1775 — 1784, hade derstädes 49 personer aflidit, som år hwar 12:te eller 13:de. Under 50 års ålder emottages ingen wid denna inrättning. Den är icke, såsom andra stiftelser, belastad med en talrik betjening, utan directeurerna sjelfwa besörja werkets allmänna hushållning, utan annat arfwode, än den tillfredsställelse, att hafwa befordrat ett christeligt ändamål och fullgjort en glad pligt, att hugna och lätta wärnlösa och fattiga enkors bekymmer.

Den inre hushållningen besörjes af en nödwändig, men inskränkt betjening. Underhållet för hwarje person skall, år 1797, stigit till 73 rd., då alla kostnader blifwit beräknade. Sex fattiga enkor, som, för bristande rum, icke kunnat intagas, njuta hwardera ett årligt underhåll af 20 rd. I detta eljest rymliga hus är en särskild kyrka inrättad, hwarest offentlig Gudstjenst hålles alla helgedagar, af en tillförordnad kyrkoherde, hwilket ämbete nu förestås af Kongl. Hofpred. Magister Carl Adam Ipson.

Fonden, som tillkommit af gåfwor, såsom förbemäldt är, har ock blifwit ökad genom 1000 rd. courant ifrån Amsterdam, samt 1100 Pund Sterling ifrån London; hwarförutan Stockholms Borgerskap årligen gifwer ett understöd af 333 rd. 16 sk.

Om det bifall, denna inrättning wunnit, wittnar äfwen aflidna Fru Carin Knipers testamentariska förordnande af den 20 Mars 1780 och den 3 Dec. 1787, hwarmed hon skänkt och gifwit, till Borgerskapets Enkehus i Stockholm, 6000 rd. specie, till den ändan att de sjuka, ibland de der upptagna enkor, skola njuta bättre skötsel och förplägning, än de förut haft.

Af bemälda Fru Knipers christeliga ömhet och werkligen sällsynta frikostighet emot fattiga och nödlidande, som sträckt sig till de flesta i Stockholm warande barmhertighetswerk, förwaras der hennes waraktiga åminnelse. Sedan hon dertill anordnadt 31,000 rd. specie, förordnade hon äfwen, att en inrättning för fattiga och till åren komna oförsörjda flickor, helst af borgerligt stånd, skulle göras; till hwilken inrättning hon testamenterade allt hwad af hennes qwarlåtenskap wore öfrigt, sedan alla andra legata i hennes testamenten woro afdragna, bestigande sig minst till 30,000 rd.

Genom Großhandlaren Jakob von Balthasars och hans frus testamentariska disposition, af den 26 Sept. 1795, tillades Enkehuset 12,500 rd.

Nu mera har ock en, d. 28 Mars 1825, afliden ledamot

af Stockholms Borgerskap, victualiehandlanden Erik Boman Erikson, i lifstiden skänkt till detta Enkehus 2000 rd. b:co.

3. §.

Soopiska Fattighuset stiftades och anlades af Fru Grefwinnan Anna Maria Soop, som war modermoder till aflidne Herr R. Rådet Axel Fersen och hans syskon, samt dotter af R. Rådet Gr. Mats Soop till Målsåker. Hon war första gången gift med FältMarskalken och Praesidenten Gr. Axel Wachtmeister, med hwilken hon hade en dotter, som äktades af Praesidenten Gr. Hans von Fersen, fader till R. Rådet Gr. Axel Fersen och deß syskon, samt andra gången med FältMarskalken och R. Rådet Gr. Carl Gyllenstierna till Steninge.

Förordnandet om denna inrättning är af den 8 Apr. 1734, uppwist den 11 Juni 1736 och intaget i Kongl. Swea Hofrätts protocoll, hwars hufwudsakliga innehåll består deri, att, sedan Fru Grefwinnan, på den så kallade de la Vallées tomt å Blasiiholmen, låtit uppbygga ett litet hus för 10 fattiga och sjukliga qwinnor, har hon anslagit ett capital af 44,000 dal. kmt., som i Rikets Ständers Bank, till ett ewerldeligt capital skulle insättas, och rentan deraf till 10 fattiga sålunda utdelas, att hwardera af dem skulle hwarje wecka oafkortadt erhålla 3 dal. 16 öre kmt., utgörande om året 1820 dal. Öfwerskottet, 160 dal., skulle anwändas dels till de aflidnas begrafning, dels till någon belöning för den, som emottager och hwarje wecka samma medel utdelar samt deröfwer håller räkning, dels ock till fattighusets underhållande. Skulle Fru Grefwinnans barn och efterkommande sjelfwa willja hafwa denna tomt fri, så åläge dem, att på annat ställe låta bygga åt de fattiga ett lika godt hus, så att de, wid flyttningen, ej blefwe lidande. Wid ledighet efter någondera af de fattigas död, egde Fru Grefwinnans barn och efterkommande, med Consistorii råd, någon annan till denna förmån antaga; åfwensom Consistorium i Stockholm anmodades att, tillika med presterskapet i församlingen, häröfwer hafwa inseende, så att denna Grefwinnans yttersta willja blefwe efterlefwad.

Wid årets slut 1739, insatte Grefwinnan Soop i Banken ett capital af 2833 dal., 18⅓ öre Caroliner och 10,239 dal. 6⅔ öre Courant smt., emot 4½ procent renta årligen, samt lät, jemte afskrift af testamentet, tillställa Consistorium Ban-

co-attesten deröfwer, såsom en säker och tillräcklig fond, till fullgörande af detta hennes förordnande. Innan detsamma giordes, hade Fru Grefwinnan underhållit på detta fattighus 10 fattiga qwinnor, som då haft särskild spisning och mathållning, genom en föreståndersk a; men i Apr. 1734 började des med utdelning af penningar, à 3 dal. 16 öre i weckan, hwilka utlemnades från Grefwinnans contor, allt tills i Maj 1740, då Consistorium började med utdelningen, på sätt anordnadt blifwit.

Då Herr R. Rådet Gr. Axel Fersen, på 1750-talet, uppbyggde sitt hus å Blasiiholmen, låt han, på egen bekostnad, förbättra fattighuset med en öfwerbyggnad af en stor och rymlig windskammare, och hwarefter, sedan utrymmet blef större, twånne fattiga qwinnor blefwo antagna till åtnjutande af husrum och wärme, utan att åtnjuta penningeutdelning, dock med rättighet, att den, wid inträffande ledighet, erhålla.

Sedan Consistorium, allt ifrån inrättningens början, hwarken för framlidna Grefwinnan Soops arfwingar eller någon annan, wisat redo för förwaltningen af fattighusfonden, så äskade Gr. Axel Fersen, år 1772, en sådan redogörelse af Consistorium, som ock, efter rättegång i Kongl. Hofrätten, ändtligen afgafs af Consistorium den 26 Juli 1774, af hwilken redogörelse befanns, att, under den förslutna tiden, fonden blifwit ökad med 19,617 dal. 30⅔ öre kmt., så att den då tillsammans utgjorde 63,617 dal. 30⅔ öre kmt. Allt sedan har årligen räkning till Fersiska contoret blifwit afgifwen från Consistorium, som, efter räkningens genomseende och jemnförande med bilagde verificationer, derå erhållit answarsbefrielse.

Wid myntförändringen 1777 ökades fonden, i anseende till det i Banken insatta couranta smt., med 28,874 dal. 30 öre kmt.

Då, wid 1783 års slut, befanns, att fonden war 6313 rd. 47 sk. 5 rst., och att underhållet derföre, utan capitalets minskning, kunde ökas, så föreslog Gr. Fersen, att ej allenast de derstädes warande bestämda 10 fattiga, i stället för 3⅓ dal., skulle undfå 4½ dal. kmt., utan ock, att de 2:ne, som förut endast hade fria husrum, skulle erhålla lika utdelning; hwilket, med Consistorii samråd, blef antaget och fastställdt, så att alla 12 hafwa nu 12 sk. hwardera i weckan. Afwenså blef Consistorii Notariens arfwode ökadt ifrån 100 till 300, och waktmästarens ifrån 48 till 144 dal. kmt. årligen.

Allt intill 1787, hafwa de fattiga saknat en ordentlig själawård, hwarföre Gr. Fersen hos Consistorium föreslog en af capellanerna i Jakobs församling, som derom anmodades,

hwilket bifölls, och hwarför han årligen i arfwode åtnjuter 6 rd.

År 1788 författade Gr. Fersen en ordning för fattighuset, hwilken med Consistorii bifall blef i patent tryckt, på wäggarne i rummen anslagen, och deßutom ett exemplar deraf tilldeladt så wäl de då warande fattighushjonen, som ock dem, hwilka sedermera inflyttat.

Fattighusfonden utgjorde, wid 1797 års slut, 6929 rd. 43 sk. 1 rst. b:co specie, i hwilket mynt utdelningen äfwen bestrides, som årligen utgör tillsammans 220 rd. 32 sk.; hwaremot intereßet för samma år utgjorde 287 rd. 42 sk. 4 rst., hwaraf synes, att denna inrättning, för en framtid, ej allenast kan ega bestånd, utan ock utwidgas, till de fattigas förmån.

R. Rådet Gr. A. Fersen har i sin disposition, af d. 14 Maj 1787, §. 9, ålaggt sin äldsta son, såsom Fidei-Commissarius till Ljung och Löfsta egendom, och hans efterkommande innehafware samma rätt, att öfwer denna inrättning, jemte flera af Grefwinnan Soops gjorda barmhertighetswerk, hafwa inseende, så att de anslagna medlen blifwa anwända till fattigas och nödlidandes förmån och nytta *).

4. §.

Berättelsen om Sabbatsbergs Fattighus följer nu i ordningen. Stockholms stads, inom broarne belägna, församlingars gemensamma fattighus fordrade många öfwerläggningar, sammanskotter och insamlade stamboksmedel, innan det, af Politie-Commissionen, på samma församlingar fördelade antal af 300 almosehjon kunde till wård och underhåll antagas.

Sedan en fond blifwit samlad, blef ändtligen, genom de tillika utsedda 12 directeurers föranstaltande, på Stockholms Stads Auctionskammare, den 8 Aug. 1751, Sabbatsbergs egendom, fordom Rinkeshof kallad, inköpt till fattighus för 28,400 dal. kmt. Denna egendom hade, i början af 18:de århundradet, tillhört Källarmästaren Valentin Sabbat och behåller af honom ännu sitt namn, belägen på Norrmalm, i wester wid gamla Wolstomta egor, i gränskapet med Rörstrand, och innehåller, efter 1783 års afmätning, 474,178 quadrat alnar **).

*) Denna berättelse är sammandragen af de wid Fersiska contoret befintliga handlingar.

**) Lydecke, de Eccles. Teut. p. 88.

Till underhållande af förenämnde antal fattiga, förenäde sig Stadens församlingar, näml. Storkyrko, Tyska, Finska, Fransyska Reformerta och Riddarholms församlingar, att låta uppbära af de inom broarne belägna fastigheter, under titel: Sabbatsbergs fattighusafgift, ett årligt tillskott, swarande dubbelt emot Brandwaktsafgiften. Denna förening fastställdes af Kongl. Maj:t den 14 Maj 1753, och skulle besagde afgift utgå, antingen af hwarje husegare, eller ock af hwem det wara månde, som huset bebodde, hwilken, i händelse betalningen i rättan tid uteblefwe, wore underkastad utmätning med förhöjning, 3 sk. å hwarje rd.; egandes, efter Kongl. Resolutionen den 15 Jan. 1771, directionens edswurne uppbördsman, som är caßeur, njuta lika hägn och beskydd som kronans uppbördsmän (Kungör. den 22 Jan. 1785).

Denna fattighusafgift, som ännu uppbäres, utgör årligen omkring 2000 rd. Deßutom bestå de tillgångar och inkomster, som fullt utgå, af följande: rentorna af fattighusets insamlingar och besparda testamente-capitaler; årliga collect- och håfgångsmedel af församlingarne; afkastning af Sabbatsbergs helsobrunn; arrenden för de derstädes belägna åkergården; hyror för wärdshuset derstädes; utestående fattigbößor; de wid bröllopp och barndop fallande medel; de, inom församlingarne i sielfwa staden, af sterbhusen samlade, friwilliga afgifter, samt slutligen afkomsten af den badhusinrättning, som för några år sedan uppbyggdes wid Sabbatsberg. Af deßa inkomster ske, till 300 almosehjons underhåll, månadsutdelningar, som årligen stiga till omkring 3100 à 3200 rd., hwarförutan utbetalas än ytterligare följande poster årligen:

1) Arfwoden till fattighusafgiftens uppbärande, 6 procent af uppbördssumman.

2) Predicantens och Syßlomannens lön 100 rd. b:co specie.

3) Medici-lön för almosehjonens siukskötsel, 50 rd.

4) Almosehjonens fria medicamenter, omkring 170 rd.

5) Notariens lön för directionens protocoller och expeditioner med skrifmaterialier, 36 rd. 5 sk. 4 rst.

6) Waktmästaren utan lön till 1799.

7) Brunnsmästaren, som har uppsigt öfwer brunnen, utan lön, men erhåller collecter under brunnsterminerna.

8) Marketenterskan, som bestås wed- och grynpenningar, kokar maten för almosehjonen till ett wißt, wid inrättningens början, stadgadt pris. Grynpenningarne förhålla sig efter spannmålspriserna.

9) Juhl- och Nyårskost består i penningar samtliga almosehjonen å stället, till omkring 48 rd., och i Midsommarspenningar 30 rd.

10) Omkring 30 à 33 famnar wed åtgå på stället. När härtill lägges fattighuskyrkans underhållande; egendomens aßecurance-premier och de årligen förefallande förbättringar inom och utom hus; så kan slutas, att betydliga medel åtgå.

De 300 almosehjonen äro boende på stället; dock äro några få utom hus. De sjuka skötas i sjukhussalen, och bestås dem af fattigmedlen särskild tjenlig sjukmat *).

Den predikan, som första gången hölls i den för Gudstjensten 1761 inrättade nya kyrkosalen, blef, på Directionens åstundan, tryckt, till förmon för fattighushjonen. Wid kyrkoinwigningen skänkte Enke-Drottn. Lovisa Ulrika 1200 dal. kmt. till denna fattighusinrättning. I Directionen war då Excellencen, R. Rådet Gr. C. G. Teßin ordförande **).

Wid wägen till Sabbatsberg, är till höger en instängd fattig-kyrkogård belägen.

Af en tryckt testamentarisk disposition 1772, till förmån för Sabbatsbergs fattighus, inhemtas, att Fabriqueuren Jonas Norin aflemnat en förskrifning, af den 22 Maj 1765, till fattighuset, att, efter hans och hans hustrus lifstid, betala 300,000 dal. kmt.; hwilket testamentariska förordnande blifwit uppwist i JustitiaeCollegio och Förmyndarekammaren den 26 April 1772; men fattighuset skall af detta testamente, i anseende till de många särskilda förordnanden, detsamma innehåller, och de derwid erforderliga kostnader, haft en obetydlig förmån.

Großhandlaren Joachim Wretman, som war född i Stockholm och afled ogift i Amsterdam, den 20 October 1782, i deß 78:de lefnadsår, gaf till Sabbatsbergs fattighus 3042 rd. 26 sk. ***).

En, den 28 Mars 1825, afliden Stockholms borgare, victualiehandlanden Eric Boman Ericßon, har ock till detta fattighus skänkt 3000 rd. b:co.

Om de flera gåfwor och testamenten till detta fattighus saknas tillförlitliga underrättelser.

Sabbatsbergs jordegor och wärdshusrummen blefwo, för flera år sedan, af Directionen utlemnade, på wißa år, till

*) Deßa, m. fl. underrättelser, äro meddelade af Mart. Hagbom, fattighusets caßa-directeur.

**) N. Sw. Mercurius, Octob. 1761, p. 269.

***) Inr. Tidn. 1783, Uppfostr. Sällsk. Tidn. s. å. p. 427.

bryggare-åldermannen, Lieutenanten Abraham Westman, som, på en höjd derstädes, låtit bygga ett wackert lusthus af sten, hwilket eger en ypperlig utsigt åt staden och gifwer stället en märkelig prydnad. Han har ock haft kostnader osparda, att genom odling göra berg och kullar fruktbärande.

Fattighusinrättningen styres af en Direction af 12 personer, en eller flera från hwarje församling, hwilka inom sig utse en ledamot till ordförande och en, som handhafwer och wårdar caßans fonder och desamma ordentligen redowisar, hwarefter församlingarnes deputerade ega tillfälle, att hos Directionen göra sig underrättade om werkets beskaffenhet, när de anmäla sig till ytterligare revision.

Om detta fattighus, har Aßeßor Odhelius, i sitt tal 1785 om dödligheten i Stockholm, anmärkt, att, af de derstädes årligen underhållna 285 personer, hade, på 10 år (1775—1784), 475 genom döden afgått, som är hwar sjette person.

2. §.

Rörande det så kallade Gubbhuset, är att märka, det, på underdånig ansökning 1772, af Charles Tottie och Nicl. Haßelgren, å egna och fleras af Borgerskapet wägnar, om privilegium på en Fattigcaßa-inrättning för gamla nödlidande och af sig komna borgare, K. Maj:t resolverade, den 13 Octob. 1772, sig i nåder wara benägen att dertill samtycka, så snart en sådan plan dertill blefwe uppgifwen, som Kongl. Maj:t kunde finna antaglig.

År 1788 anmälde Öfwer-Ståthållaren Baron Sparre deputerades af Borgerskapet ytterligare underdåniga ansökning i detta ämne, med bifogade reglor för denna föreslagna inrättning, innehållande alla de omständigheter, som funnits nödiga till iakttagande wid pensionairernas inträde, förwaltningen af fonden till deras underhåll, som af borgerskapet kommer att insamlas, och de årliga räkenskapernas reviderande; hwilka reglor Kongl. Maj:t, genom öppet Bref, gifwet Götheborg den 5 Dec. 1788, behagade i nåder fastställa, med tilläggning, att ifrån af sig komna borgare undantagas de, till deltagande i inrättningen, som ej på anhållan fått njuta beneficium cessionis.

Gåfwor af borgerskapet utgöra fonden till denna inrättning. Deribland kan här nämnas, att Brukspatron och Großhandlaren Seton skänkt 30,000 dal. kmt., Herr Haßelgren 40,000 dal., Herr Nyström 45,000 dal., Herr Dire-

cteuren och Großhandlaren Georg Fr. Diedrichßon 10,000 rd. b:co specie, Großhandlaren Jakob v. Balthasar och hans fru Anna Maria Thorßon, efter bägges död, 2000 rd., enligt testamente af den 26 Sept. 1795, samt Großhandlare-Societeten i Stockholm, 1799, wid f. d. Kronprinsens födelse, 3000 rd.

Nu mera har ock fonden till denna Gubbhusinrättning blifwit ökad, genom den gåfwa af 2000 rd. b:co, som victualiehandlanden i Stockholm, Eric Boman Eriksson, hwilken afled den 28 Mars 1825, dertill förärat.

Antalet af underhållna gamla män har warit 7 till 8, som kostat öfwer 1200 dal. om året. De få ock endast underhåll, men ej andra förnödenheter eller penningar. Hwad som af dem efterlemnas, tillfaller huset *).

6. §.

Hwad den så kallade Nödhjelps-Caßan angår, så blef, i anledning af den nöd och förödelse, som träffade många af Maria Magdalena församlings inwånare, wid tillfälle af 1759 års swåra eldswåda, då warande adjunctus pastoris, sedermera Prosten i Ösmo, Peter Norman, betänkt på en sådan inrättning, hwarigenom nödlidande menniskor kunde blifwa understödda. Han förenade sig derom med Comministern i församlingen, sedermera Kyrkoherden Åhman, samt några wälsinnade handlande och fabriqueurer, att, i sådan afsigt, formera en caßa, hwartill fond af egna medel samlades.

År 1768, den 7 Juni, behagade Kongl. Maj:t, på directionens derom gjorda underdåniga ansökning, att, jemte sitt förklarade wälbehag, i näder gilla och fastställa denna inrättning, till alla deß delar och förbehåll.

Ifrån den tiden har fonden, genom hederliga och wälgörande medborgares frikostighet, wunnit den tillwext, att, år 1799, ett antal af 66 personer njöt underhåll, till 24, minst 12 rd. för hwarje person årligen. Då detta ej annat kan än wara otillräckligt och allenast anses för en nödhjelp, så har inrättningen, af sådan anledning, fått namn af Nödhjelps-caßan.

Directionen består alltid af 12 ledamöter och har 4 gånger om året sammanträde, då pensions-quartalerna utdelas **).

*) Profeß. D. v. Schultzenheim, l. c. p. 211.

**) Om detta så litet kända Barmhertighetswerk har Adv. Fiscalen Ekman meddelat underrättelser.

För att kunna anwända hela fonden till deß christliga ändamål, är den icke betungad med några utgifter till hyra, löner eller arfwoden, utan besörjas caßans angelägenheter, redogörelse m. m. friwilligt af directionens egna ledamöter, som till nödlidande årligen utdela 1225 rd. En waktmästare är den enda, som på stat njuter 12 rd. årligen.

Ibland dem, som, af wälgörande, frikostighet och ömhet för nödlidande, ådagalaggt stora wedermälen, bör här ej förtigas; att aflidne Großhandlaren Knipers enka, i lifstiden, i testamentariska dispositioner af d. 20 Mars 1780 och d. 3 Dec. 1787, anordnat 2000 rd. specie till något understöd för fattiga, som af denna caßa njuta pensioner. Likaledes har Directeuren Georg Fr. Diedrichßon, d. 31 Dec. 1798, med warm hand till flera barmhertighetswerk utdelat 50,000 rd. och deraf till Nödhjelpskaßan, i säkra reverser, 10,000 rd. b:co specie, med löpande renta, 6 procent i samma mynt. Det är en hugnad att, till tidhwarfwets heder, i häfderna få förwara så wackra efterdömen.

7. §.

Husfattig-caßan har sin upprinnelse och fond af testamenterade capitaler och andra små tillslagna inkomster; hwaröfwer uppsigten af ålder tillhört Politie-Collegium, och hwaraf alla i staden befintliga fattiga och ålderstigna personer, samt späda, fattiga barn, blifwit underhållna, innan fattighus i alla församlingar, 1745—1752, inrättades och då kommo i disposition af en del medel, som förut hört under Politie-Collegium, såsom collecter, stamboksmedel, klockare-leverancer, eller gåfwor wid bröllopp, barndop, kyrkogång, begrafningar m. m.: egandes Collegium deröfwer nu allenast en allmän uppsigt, rörande politien och fattig-mönstringarne m. m., men icke hwad medlens disposition angår.

Under Collegii disposition står, för denna caßas räkning:

1) Testamenterade capitaler, dels med och dels utan willkor, såsom: Commerce-rådet Dawid Hildebrands 5000 dal. smt. courant, gifwet d. 16 Juli 1722, med willkor, att räntan deraf skulle utdelas till betjenter, fattiga enkor och faderlösa barn i Stockholm, utan att capitalet måtte blandas ibland andra, till fattigas understöd, anslagna medel. Det andra af 3000 dal. kpmt., som framlidne Borgmästaren Boströms Enka, Hedwig Bremenschöld, d. 30 Aug. 1734, testamenterat, med willkor, att twänne hederliga och årbara

enkor deraf skulle njuta den fallande rentan, till årligt understöd. Det tredje af 60,000 dal. kpmt., som Aßeßor Ahlöf gifwit, d. 8 Nov. 1747, att 12 ålderstigna, torftiga och sängliggande personer inom Stockholms stad, af det fallande lånebanco-intereßet, à 4 procent, skola, till hjelp och understöd, årligen undfå 200 dal. kpmt. hwardera.

2) De andra, utan sådana willkor, testamenterade capitaler, med dem, som Politie-Collegium, tid efter annan, af influtna ofruktsamma medel, förskaffat, bestå i lånebancosedlar till 1372 dal. 25⅓ öre courant smt. och 260,151 dal. kpmt., utom 78,450 dal. kpmt., som stadens husfattiga, i det förra kronolotteriet, enligt Kongl. StatsContorets obligationer, 1761 hade att fordra.

3) Arrendet af Såtra gård och Kungshatt, hwilket är ett testamente, gjordt, d. 12 Febr. 1622, af Ståthållaren Skytte, och stiger för Såtra gård till 100 dal. smt. om året, hwaraf Skyttiska arfwingarne, till fattiga i slägten, disponera 50 dal., och de öfriga äro husfattigcaßans inkomst, jemte 33⅓ dal. lika mynt årligen af Kungshatt. Peringsköld nämner härom i Monumenta Uplandica, p. 100, sålunda: Till de husfattigas uppehålle i Stockholm skänkte Laße Skytte, på Stockholms och Upsala slott, 1622 d. 12 Febr., sitt stenhus på Westerlånggatan, beläget i Diedrich Fisks Gränd, med renta af några landtgods.

4) Fattigpenningar, eller ⅛dels procent af alla sterbhus-inventarier, bestigande ungefärligen till 3000 dal. smt. årligen, hwarunder begripes den halfwa procent, som de fattiga, likmätigt 1689 års tiggareordning, njuta af testamenten.

5) Burskapspenningar af dem, som blifwa borgare i Stockholm, owißa, men stego 1760 till 3064 dal. kpmt.

6) Andel af confiscationer (beslag), obetydlig.

7) Fattigpenningar, af ofria oförsålda tomter, mera och mindre, bestego sig, för år 1760, till 800 dal. smt.

8) Bötesmedel af dem, som under Gudstjensten blefwo fasttagna, förswunno alldeles med författningens upphäfwande.

9) Föräringar och testamenten, som på några år ej hade influtit *), utom en gåfwa af Rikets Ständers Bank, 1758 och 1759, i 2:ne poster, tillhopa 72,000 dal. kpmt. till fattiga, men i synnerhet till Pommern commenderade gardes- och artillerie-soldaters hemmawarande spåda barn, af hwilka

*) Enligt Politie-Collegii berättelse af år 1761, som här blifwit följd.

medel 42,000 dal. blifwit utdelade, och det öfriga i banken insatt, emot 4 procent årligt intereße.

10) Sakören eller bötesmedel, som falla wid högre och lägre domstolar, stiga ungefärligen till 450 à 500 dal. smt.

11) Afgiften af komedianter och Savojarder, föga eller intet influtet, utom af Eqvilibristen Stuart 100 dal. kpmt., och en Pauli, som wisade konsthästar, 72 dal. kpmt.

12) Tjufgods, som ingen welat widkännas, hwaraf intet war influtet på många år.

13) Fjerdedelen af spinnhus-fonden, enligt Kongl. Br. d. 31 Aug. 1727, stiger ungefärligen om året till 1800 à 2000 dal. smt.

14) Fattigböße-penningar wid tullarne woro ringa och betalade knappt fattigbößornas underhållande.

15) Hemmans-rentor af 2:ne hela hemman i Upsala län, Åsunda härad och Näs socken, Tragsta kallade, och stego årligen till 18 tunnor 27 kap spannmål och 94 dal. 10 öre 17 pgr. smt.

Deßa hemman hade Collegium, för de fattiga, genom utmätning, wunnit af framlidne Landshöfd. Jakob Mack Duwall, för inneståënde rentor af Sätra Gård, som han uppburit och disponerat; och uppbär nu Danwiks Hospital rentan af berörde hemman, samt levererar derför årligen, till de fattiga, mjöl efter 24 tunnor råg, och dricka efter lika många tunnor malt.

Deßa förenämnda inkomster, sedan 7 fattighus blifwit i Stockholm inrättade, disponerades af Politie-Collegium 1761 sålunda: 1) Hildebrandska testamentet efter föreskrift. 2) Till de fattiga, inan de i fattighusen blefwo indelade, i den så kallade Penningestugan wid Danwiken, hwilken inrättning indrogs 1758, sedan de fattiga i fattighusen blefwo intagna.

3) At gratialister af åtskilliga hederliga enkor och omyndiga döttrar, en del 100 och en del 72 dal. kpmt. årligen, hwilka 1761 woro 11 personer.

4) Utdelas på 2:ne terminer, till andra fattiga, Juhl och Midsommar, något i penningar, till 200 dal. smt. årligen. 5) Till fattiga späda barns uppfostran och månadtligt underhåll, dels hos deras mödrar, dels hos fostermödrar, som anskaffats; men, som swårigheter derwid mött, blef, år 1755, ett barnhus wid Danwiks Hospital anlagdt, med sin stat och frisordning, hwarest 70 barn njöto underhåll, utom flera, af samma fond. Kongl. Maj:t förklarade deröfwer

nådigt wälbehag och anslog dertill af förmyndarekammarens öfwerskottsmedel 1000 dal. smt. årligen, som ökades, 1756, med alla förmyndarekammarens öfwerskottsmedel, hwaraf, från 1756 till 1761, i särskilda poster, influtit 61,108⅓ dal. smt., af hwilka 45,333⅓ dal. smt. äro emot 4 procent insatte i lånebanken, för husfattig-caßans räkning.

Manufactur-contoret förband sig, 1757, att, till fattiga fabriksarbetares barns underhåll, årligen betala 3000 dal. smt., hwarigenom ett större antal barn kunnat antagas, till månadtligt underhålls åtnjutande; hwilket antal blifwit ökadt till 6 à 700. Till controll derwid utfärdas underhållsbref, som numereras, och förses barnen med små blystämplar, som på ett band häftas om halsen, så att det ej kan borttagas. Dispositionen af Politie-barnhusets fattigcaßa med deß stat ställdes, d. 4 Maj 1785, under en och samma förwaltning, som Stora Barnhuset.

8. §.

Härwid må tilläggas Inrättningen till Enkors och Faderlösas hjelp. Ibland wackra gerningar, i lika ömsint ändamål, att understödja enkor och faderlösa barn, som hjelp behöfwa, bör här icke förglömmas följande testamentariska författningar:

1) Segelsömmare-enkan Catharina Godu, född Ekegren, förordnade, d. 12 Febr. 1791, att, hwad af hennes qwarlåtenskap wore öfrigt, sedan de af henne förut gjorda dispositioner blifwit gäldna, skulle, medelst rentan af det, genom öfwerskottet, uppkommande capital, årligen anwändas till understöd för enkor efter ämbetsmän inom Stockholms Magistrat, samt sådana civila tjenstemän, som af Öfwerståthållaren och Magistraten gemensamt tillsättas.

Hwad, till werkställighetens befrämjande deraf, stadens fyra tjenstgörande Borgmästare, med de, af bemälda enka 4 tillförordnade Executorer, som äfwen borde, efter Borgmästarnes anwisning, det härtill disponerade capital aflemna, kunde i berörde afseende fastställa — skulle såsom hennes yttersta willja anses och, af framdeles blifwande Borgmästare, till sitt ändamål framgent befrämjas och bibehållas, med det förbehåll, att framlidne Borgmästaren Raths 2:ne döttrar, efter hennes död, af denna inkomst årligen skulle erhålla hwardera 16 rd. 32 sk., samt, efter enderas död, den sist lefwande 33 rd. 16 sk.

De tillförordnade Executorer af alla hennes testamentariska författningar woro Banco-Commißarien A. G. Huldt

och Kongl. Notarius Publicus Carl Ad. Björling *), som hade att om hennes begrafning besörja och qwarlåtenskapen under sin wård taga, i penningar wända och sterbhuset utreda.

I följe af hwad hennes testamente, i förenämnde måtto, innehåller, är följande pensionsstat faststäld, som ock, längst för detta, gått i werkställighet, näml. för en borgmästare enka om året 100 rd., 2:ne rådmansenkor, hwardera 66 rd. 32 sk., 2:ne enkor efter den högre betjeningen, eller sådana, som äro berättigade att söka rådmanssysslor, 50 rd. hwardera, och 2:ne enkor efter den lägre betjeningen 33 rd. 16 sk. hwardera årligen, tillsammans 400 rd.

Genom testamentariskt förordnande, af den 17 Nov. 1789, har Jungfru Ulrica Wadström anslagit ett capital af 5555 rd. 26 sk. 8 rst., hwaraf årliga rentan skulle anwändas till pensioner för 10 ogifta fruntimmer, hälften civila ämbetsmäns och hälften borgaredöttrar öfwer 60 år, så att hwardera årligen undfinge 33 rd. 16 sk. b:co. Åt Justitiae-Collegium blef uppdragen wården och dispositionen öfwer fonden samt äfwen att tillsätta de lediga pensionsställen. Sedan swårighet sig yppat, att, för bancomynt, med säkerhet erhålla 6 procents renta, så är den förändring giord, hwarigenom capitalerna blifwit utlånade emot 5 procent, samt pensionerna i samma mån minskade till 27 rd. 37 sk. 4 rst. banco **).

9. §.

Om Allmänna Institutet för Döfstumma och Blinda meddelas följande underrättelser:

Sedan Rikets Högloft. Ständer uti underdånig skrifwelse till Kongl. Maj:t, af den 16 Mars 1810, bewilljat detta institut, stiftadt i Stockholm af ProtocollsSecreteraren Pehr Aron Borg, ett årligt understöd af 3333 rd. 16 sk. b:co, och detta institut sålunda kunde föras till en mer utwidgad werksamhet och nytta, än hwad dittills, genom enskilda gåfwor och sammanskott, kunnat ske; så behagade Hennes Maj:t Drottning Hedwig Elisabeth Charlotta i nåder åtaga sig att wara institutets beskyddarinna och för styrelsen derwid hos Kongl. Maj:t föreslå en instruction, hwarå Konun-

*) Af honom äro de här intagna underrättelser meddelade.
**) Meddelad underrättelse af Kongl. Expedit. Secreteraren Hochschild.

gen, den 7 Juni berörde år, meddelade sin nådiga faststållelse.

Enligt denna instruction, åligger styresmannen, att årligen i institutet till underwisning, jemte uppehålle, kläder, rum och wård, för ofwannämnda summa, hålla 13 fattiga, blinda och döfstumma barn; aflöna underläkare och betjening; besörja om ljus, wed och hyror; bekosta artisters, handtwerkares och slöjde-idkares underwisningar åt barnen, som hwart och ett bör lära något handtwerk; anskaffa nödiga böcker och skrifmaterialier, samt underhålla de redan inköpta werkstäder och inventarier. Deßutom åligger styresmannen, att, emot särskild öfwerenskommelse, uti institutet gifwa underwisningar åt sådana olyckliga barn, som, understödda af andra, dertill anmälas, eller, såsom wistande i hufwudstaden, gå till och ifrån; kunnandes hela antalet, i mån af förenämnda årliga inkomstsumma, likwäl icke skäligen sträckas öfwer 50 elever. Då 13 elever, för ofwan berörda anslagna medel, skola ega tillträde till institutet kostnadsfritt, bör ett barn utur hwarje stift, samt ett barn ifrån Stockholm, dertill utses och antagas. Hwad i öfrigt wid denna milda stiftelse bör iakttagas, kan af sjelfwa instructionen inhemtas *).

5. Capitlet.

Om Arbetshus- och Krono Correctionsinrättningen i Stockholm.

1. §.

Här förekommer först Södra Arbetshuset, och är derwid att märka, det arbetshus-inrättningen i Stockholm blef, på då warande Politie-Commißionens förslag, af Kongl. Maj:t gillad och stadfästad den 5 Mars 1773.

Ändamålet war att gifwa de fattiga och behöfwande tillfälle, att, genom arbetsflit, kunna förtjena sitt bröd, samt att uppmuntra slöjder och hämma tiggeriet, som, mer af brist på arbete, än en skamlig lättja, utöfwades.

Det första friwilliga arbetshus i Stockholm, beläget i hörnet af Högbergsgatan och Götgatan, ofwanföre Catharina fattighus, öppnades den 20 April 1773, och, ifrån samma dag till den 14 derpå följande Maj, woro derwid antagna

*) Jurik. Tidn., N:o 74, år 1810.

847 arbetande personer, hwaraf 169 arbetade inom, och de öfriga utom hus. Att åt den mängd, som sig i början till arbete anmälde, utfinna tillfällen och utwägar till förtjenst, syntes swårt; men Konungen befallde, att ÖfwerIntendenten skulle höras, om icke en del karlar kunde sysselsättas wid Fredrikshofs-byggnaden.

Detta nyttiga werk fordrade både allmänt och enskildt understöd. K. Gustaf III bewilljade ock genast dertill ett lån af 40,000 dal. kmt., att, efter hand, af StatsContoret, på Politie-Commißionens anfordran, af extra utgiftsmedlen utbetalas och sedan ersättas, allt efter som Arbetshusets tillwerkningar hunno att blifwa försålda (Kongl. Br. till Stats-Cont. den 18 Maj 1773). Förut hade Konungen, den 21 April samma år, befallt, att, af Manufaktur-fonden, skulle, till inrättningens befrämjande, en lika summa af 40,000 dal. kmt., emot 6 procents renta aflemnas.

Efter säker uppgift, äro till denna inrättning förärade:

		dal.	kmt.
1773,	den 15 Apr., af Brandförsäkrings-Contoret	50,000.	
— —	den 24 Aug., Hans Maj:t Konungen	12,000.	
— —	— — — — Hennes Maj:t Enkedrottningen	10,000.	
— —	den 17 Sept. Genom en concert på Riddarhuset	1,318.	24.
— —	den 29 Sept. af Manufactur-fonden, genom Kongl. KommerceCollegium	40,000.	
— —	— — — Großhandlaren Diedrichßon	300.	
— —	den 16 Octob., af Magistraten, wid en tillämnad, men inställd solennitet	3000.	
— —	— — — — af borgerskapets 50 äldsta	6000.	
— —	den 4 Dec., af Großhandlaren Christoph. Conr. Daßau, en summa, hwarom twist warit, hwilken ingendera af parterna kunnat lyfta	2724.	
1774,	den 4 Mars, hopsamlade medel af ÖfwerStåthållaren Baron Sparre	2210.	
1775,	den 15 Febr., Källarmäst. Hyner, af ett testamente, som han haft om händer	3000.	
	Tillsammans	130,552 dal.	24

öre eller 7252 rd. 44 sk. 8 rst., med hwilken fond den tillförordnade Arbetshus-directionen bestridde nödiga rudimateri-

ers inköp, arbetslöners utbetalande och flera oundgängliga behof, samt lemnade allmänheten, de första åren, genom en tryckt summarisk räkning öfwer inkomst och utgift, skuld och behållning, en tillförlitlig underrättelse om werkets drift och styrelse, som stadgade ett önskadt hopp om deß tillwext och framgena bestånd. Enligt den, 1787, utgifna berättelse, hade, sammanlagdt, ifrån Januari månads början 1786 till Juni månads slut 1787, inom huset 76, och utom huset 1441 personer med arbete månadtligen warit sysselsatta, samt i arbetslöner tillsammans erhållit 10,531 rd. 45 sk., eller tillsammans ungefärligen 585 rd. 5 sk. 2 rst. månadtligen blifwit utbetalade.

De slöjder, hwarmed de arbetande i synnerhet sysselsättas, äro allt slags spånad och strumpstickning, hwaraf, i arbetshusets magasin, tillwerkningarne dagligen till affalu hållas. Det är ock på en hastig waruafsättning, som werkets upprätthållande och tillwext hufwudsakligen beror.

Arbetslöshet, dyrhet och fattigdom hos den arbetande folkhopen hade, 1787, så förökat deras antal, som wid denna inrättning sökte sin utkomst och sitt bröd, att directionen, för att kunna sysselsätta ett sådant tillopp af arbetare, som då redan stigit till 1806 personer, nödgades på credit uppköpa rudimaterier, under förhoppning att, genom afsättning af de deraf tillwerkade waror, kunna fullgöra sina förbindelser; men i brist deraf hade, till arbetshusets tunga, ett förut stillaliggande lager ökats, och directionen blifwit nödtwungen att upplåna medel.

Denna, såsom orsak till werkets förlägenhet, andragna omständighet anmälde, hos Kongl. Maj:t, ÖfwerStåthållaren Baron Sparre *), på directionens framställning, samt att arbetshuset, med en skuld af 2064 rd. 34 sk., äfwen hade, utom annan wäfnad och spånad, sig till last liggande 6000 par charivader eller ullstrumpor, dem directionen gjort sig hopp om att, efter Kongl. Maj:ts nådiga löfte, i skrifwelse af den 6 April 1775, få till kronan aflemna.

Directionen, okunnig derom, att detta slag af arméens mindre monderings persedlar icke mer fordrades, utom för några få corpser af arméen, hade, med detta lager, råkat i en bekymmersam förlägenhet, till afhjelpande hwaraf ÖfwerStåthållaren hemställde, om icke Kongl. LifGardet och hela Artilleriet, wid 1787 års beklädning, måtte undfå charivader in natura. Men — att här icke uppsöka ämnen, som höra till en mera omständlig berättelse om detta werks hushållning, bör

*) Handlingar i Riks-Archivet.

slutligen med några ord nämnas, att, ehuru arbetstaxan 1796 blifwit förhöjd nästan till dubbelt, emot hwad den war wid arbetshusets första inrättning 1773, hade dock arbetarne till ett wida mindre antal sig infunnit; hwilket gaf anledning till ÖfwerStåthållare-Ämbetets Kungörelse derom, den 30 Nov. 1796, åfwen i den affigt, att de tiggande skäligen måtte kunna afwisas, då brist på arbete dem dertill ej föranledde.

Denna inrättning, såsom ett wackert efterdöme, har i sin mån bidragit, att Stockholm, 24 år derefter, fick ännu ett arbetshus, som å Norrmalm blef anlagdt.

Till ett tacksamt minne af Fru Carin Knipers gjorda berömwärda förordnanden om sin efterlemnade ansenliga egendom, bör här omnämnas, att hon, under den 16 Dec. 1797, såsom ett ständigt och i alla tider orubbadt blifwande capital, tillaggt stadens friwilliga arbetshusinrättning 4000 rd. specie, hwaraf rentan årligen skulle anwändas endast till skälig påökning å arbetslönen för finare spånad och annat finare arbete, som fattiga fruntimmer af de bättre klaßerna till lifsbergning funne sig twungna att för betalning förrätta.

Till upprätthållande af detta södra friwilliga arbetshus, har en icke länge sedan, den 28 Mars 1825, afliden Stockholms borgare, victualiehandlanden Eric Boman Erikßon, i lifstiden gifwit en summa af 10,000 rd. b:co.

Arbetshus-Directionen består af en Magistratsperson, en Ståndsperson och 4 Borgare. Öfwerstyrelsen tillhörer ÖfwerStåthållaren, enligt den för honom, den 25 Aug. 1791, utfärdade Kongl. Instruction.

Till ett skyldigt minne af en Konung, som grundat och befrämjat ett så nyttigt werk, hwarigenom den fattige har sin lön i en trefwen och flitig hand, är en skådepenning slagen, som på tillwända sidan föreställer K. Gustaf III:s bild med namn och titel, och på den frånwända hwarjehanda fabriksredskap, med öfwerskrift: Inopibus manuum mercede sublevandis. I exerguen: d. V Mart. 1773.

2. §.

Sammanskotter och utdelningar till de fattiga uppmuntra icke idogheten och fliten. Om Swerige ej kan hoppas att återse de tider, då ingen finnes, som behöfwer eurotta-

ga en almosa *), bör man dock kunna wänta af upplysningen, att fattighusinrättningarne göras nyttigare, och, om de icke alldeles kunna förwandlas till arbetshus, att åtminstone något sätt måtte utfinnas, att förenä deßa inrättningar så, att de antingen underhålla sig sjelfwa, eller åtminstone i märkelig mätto dertill bidraga.

I ett så godt och berömligt ändamål är första grunden laggd till det å **Norrmalm inrättade arbetshus.**

Jakobs och Johannis församling hade länge warit betänkt, att bereda de fattiga inom församlingen något tillfälle till arbete och förtjenst, då den, uppmuntrad af Kongl. Br. till Öfwerståthållaren, d. 17 Mars 1796, om slika anstalters widtagande genast stadgade sitt beslut, att, på sin bekostnad, göra en arbetsinrättning, som å Norrmalm länge warit önskad, men saknad, och hwilken, så belägen, att alla utan swårighet deraf kunde sig begagna, ej allenast lemnade den idoga tillfälle att sjelf förwärfwa sitt lifsuppehälle, utan äfwen betoge den lättjefulla all ursäkt för ett otidigt bettlande. Naturen har gjort arbete nödwändigt för menniskan.

Arbetshusbyggnaden, börjad i Sept. 1796, blef anlaggd å den tomt, som Jakobs och Johannis församlings fattighus tillhörde, belägen wid Johannis kyrka och deß östra kyrkogata, hwarest ett nytt stenhus, af fattighusets besparda fond, uppfördes, och hwarwid så werksamma anstalter, drift och arbete anwändes, att arbetshuset, d. 1 Nov., på Konungens födelsedag, kunde öppnas.

Denna inrättning blef sedermera, genom Öfwerståthållareämbetets bemedling, med stadens å Södermalm belägna friwilliga arbetshus förenad, och de fattiga således af alla i hufwudstaden warande församlingar öppet lemnadt, att, å bägge deßa arbetshus, allt efter som dem lägligast kunde falla, sig till arbete och förtjenst anmäla. Enahanda arbetslön och betalning blef wid det nya, som wid arbetshuset på Söder, enligt den derstädes förhöjda taxan, fastställd.

*) En rik och gudfruktig enka, benämnd Frideburg, i Ansgarii tid, hade genom testamente ålaggt sin dotter, att gifwa sin egendom efter sin död till de fattiga; men, när det af dottern skulle efterkommas, funnos inga fattiga i riket, utan måste hon resa till Dorstadt i Utrechtska landet med sin egendom och der fullgöra sin moders yttersta willja (Botin, Sw. F. Histor., p. 139, 1:sta edit.)

Arbetshusinrättningen, jemte den, af församlingarne, tillika öfwerenskomna fattigwården, blef af Kongl. Maj:t gillad och faststäld d. 28 Nov. 1797.

Genom föreningen af bägge arbetshusen, blef det möjligt att skyndsamt till arbete kunna upplåta den nya inrättningen å Norrmalm. Bägge arbetshusinrättningarne egde, till följe af samma förening, under den förres direction, i början en gemensam och på mångårig mogen erfarenhet grundad styrelse, som lofwade bägge ett gemensamt bestånd för framtiden; men sedermera har norra arbetshuset fått sin särskilda direction, under hwars inseende det för närwarande står. Huru förhållas borde med de fattiga, som antingen i sina boningar saknade nödigt utrymme för arbetets bedrifwande och derföre egde arbeta inom arbetshuset, der de fingo begagna rum, wärme och ljus, eller åstundade att från arbetshuset afhemta både rudimaterier och werktyg, och huru de, som wid finare arbete woro wande, egde sig anmäla, m. m.; derom utgaf Öfwerståthållareämbetet sin kungörelse, d. 19 Jan. 1798.

Norra arbetshusinrättningen skötes af en syssloman, en bokhållare, en waktmästare och en lärmästarinna, som bo inom huset.

Antalet af dem, som wid arbetshuset med arbete blifwit sysselsatta, hade, 1798, stigit till 455 personer från flera församlingar och af garnisonen.

Redan d. 7 Mars 1798 kunde arbetshusets försäljningsmagasin öppnas.

I detta hus är ock ett särskildt rum undantaget för de 6 fattiga krymplingar, som underhållas på Cancellirådet Grefwe Bunges bekostnad, af de medel, som han, wid insamlingen 1796 af almosor och understöd för de fattiga, dertill destinerat, näml. 120 rd. årligen i hans lifstid, med mindre han icke på en gång erlägger 2000 rd.

Hwad nytta detta arbetshus åstadkommit, förmäler Jakobs och Johannis församlings inrättade fattigwård, i dess utgifna berättelse derom d. 30 April 1799, och kan slutas af den lättare tillgång till arbete, som alla, från södra arbetshuset aflägsnade, församlingars fattiga derigenom wunnit, hwilka blifwit sysslosatta och werksamma, till egen lifsnäring och andras gagn.

Sedan Maj månads början 1798 till slutet af April 1799, hade de fattigas arbetande antal derstädes warit öfwer 3 à 400 personer månadtligen, och d. 22 April sistnämnde år 463 personer af flera församlingar.

Fattighus-directionen och fattigwården stadgade, d. 26 Apr., det enhälliga beslut, att från d. 1. Nov. 1799, då arbetshusinrättningen började sitt tredje år, på församlingens egen kostnad och eget äfwentyr, densamma sig åtaga och framgent bestrida, utan widare förbindelse med den södra arbetsinrättningen. Detta beslut blef derigenom lättadt, att en wälgörande ledamot af församlingen behagade undanröja all widare omsorg, hwarifrån de erforderliga årliga förlagsomkostnader skulle erhållas, och ädelmodigt lofwa att, emot lindrig renta, försktuta den förlagssumma, som, tid efter annan, kunde behöfwas; hwarigenom han ökat de mångfalldiga wälgerningar, hwarmed han förut, till nödlidandes räddning, sig utmärkt. Ingen annan wäsendtlig ändring kom att ske med arbetsinrättningen, än att flere slags arbeten skulle blifwa att tillgå, och hufwudstyrelsen stadna hos den, af församlingens deputerade, utwalda directionen.

Slutligen bör, till ett wälförtjent tacksamt minne af en Stockholms borgare, victualiehandlanden Eric Boman Eriksson, som afled d. 28 Mars 1825, angifwas, att han, till underhållande af detta norra friwilliga arbetshus, i lifstiden anordnat och skänkt en betydlig summa af 10,000 rd. b:co, lika med hwad södra arbetshuset af honom erhållit.

3. §.

Krono-Correctionshuset, förut kalladt rasp- och spinnhuset, har haft gemensam upprinnelse med stora barnhuset i Stockholm, enligt hwad förut är förmäldt.

Då, efter första planen i Kongl. Br. af d. 24 April 1624, icke allenast så kallade skalkar och bofwar, eller lösa och wanartiga personer, utan ock gröfre missgerningsmän äfwen skulle, å Barn- och Tukthuset, hållas till arbete, och dessa nödwändigt fordrade ett särskildt inseende, så blef, 1668, efter Öfwerståthållarens öfwerläggning med Magistraten, ett eget Tukthus inrättadt, och en inspector förordnad för tillsynen öfwer fångarnes arbeten; hwarefter denna inrättning förwaltades af Magistraten intill 1670 års slut, då Byggnings- och Ämbetscollegium sig samma förwaltning åtog. Sedermera, år 1674, blefwo tjenliga rum, så wäl för de fattiga barnen, som fångarne i Tukthuset, utsedda i Barnhusets byggningar, hwarest åtskilliga manufacturarbeten förfärdigades; och utfärdades jemwäl, i Mars månad 1675, en Kongl. Resolution, att i Tukthusbyggningen skulle uppsättas några handqwarnar, högst till 8 par stenar, som af fångarne skulle

drifwas. Den förändring med tukthusinrättningen, sådan den war wid Barnhuset och år 1692 upphörde, gaf anledning till inrättande af ett Rasp- och Spinnhus.

Kongl. Förordningen derom utkom d. 21 Oct. 1698, att denna inrättning skulle anläggas, antingen å Barnhusets grund eller å annat ställe, som dertill kunde utses, hwartill alla hus i Stockholm borde taxeras, och Magistraten betala för de publika; hwarjemte, wid egendomshandel, en wiß afgift skulle Rasp- och Spinnhuset tillfalla, m. m., som angående inkomster för denna inrättning stadgades; och skulle Magistraten, jemte några af Borgerskapet, hafwa omsorgen och tillsynen derwid.

Öfwerståthållaren Grefwe Gyllenstjerna inkom derpå med förslag till Spinnhusinrättningen på Lilla Rörstrand, som Konungen, d. 30 Maj 1698, hade skänkt staden; hwilket förslag wäl gillades, men inställdes derefter, d. 3 Juli samma år, till bättre tider.

Widare åtgärd härwid afstadnade, för infallna krigsoroligheter, till 1722, då Konungen, genom bref till CommerceCollegium, af d. 23 Juni, förordnade, att, genom friwilliga gäfwor och sammanskott, skulle, af inwånarne i Stockholm, insamlas 30,000 dal. kpmt., som erfordrades för inrättningen, hwilken skulle stå under CommerceCollegii och några handlandes direction, samt på Långholmen wid Södermalm få sitt ställe. Om sammanskottet utfärdades Öfwerståthållarens kungörelse d. 25 Sept. 1724, sedan förut, d. 28 Juni samma år, KammarCollegium, å kronans wägnar, af Handelsmännen Spalding och Dahlström, inköpt deras egendom, till Rasp- och Spinnhus å Långholmen, för 37,000 dal. kpmt., hwaraf kronan bestod 25,000, och återstoden, 12,000, war ett testamente till sådant behof, af framlidne CommerceRådet Hildebrand.

År 1724, d. 27 Juli och 3 Oct., lät ock Kongl. Maj:t utfärda sitt nådiga Bref till Commerce-Collegium om directionen wid Spinnhuset, och d. 14 Nov. till Kammarrevisionen, om räkenskapernas reviderande. År 1735 utkom taxa till spinnhusfondens uppbärande öfwer hela riket, som, genom 9 § i Kongl. Resol. på städernas beswär d. 12 Apr. 1739, och ytterligare, d. 16 Maj samma år, widare förklarades *).

Under 1769 års riksdag, beswärade sig Spinnhus-arrendatorerna, hwilkas arrende upphörde i Sept. 1766, omedelbart hos Rikets Ständers Handels- och Manufactur-Deputa-

*) Utdr. af Publ. Handl., af Modée, 2 Tom, p. 1214, 1451, 1491.

tions-Utskott, i åtskilliga omständigheter, hårrörande af Spinnhus-förwaltningen; hwarösiver CommerceCollegii utlåtande införtrades, som finnes tryckt 1770.

Rasp- och Spinnhuset är nu å Långholmen beläget och inrättadt, enligt förut åberopade 1724 års Kungörelse, på det att lättingar och tjenstlösa personer, jemwäl lösa qwinnfolk, hwilka löpa kring gator och i husen, måga upptagas och derstädes sysselsättas med det der förordnade arbete, hwarest de hafwa att njuta underhåll emot arbetets fortsättande. Der har ock sedermera tillkommit ett curhus, för de med venerisk sjukdom beswärade, å hwilket curhus jemwäl, efter Kongl. Br. d. 2 Nov. 1773, de med smittosamma eller veneriska sjukdomar beswärade arrestanter skola antagas och skötas; hwaremot curhuset för dem erhåller de wanliga fångförtäringsmedlen. Äfwen underhålles der ett särskildt sjukhus, bestående af nödiga rum och tillhörigheter, samt med egen betjening wäl försedt.

En wacker kyrka är jemwäl wid Spinnhuset inrättad, hwarwid en egen predicant af Kongl. Commerce-Collegium tillförordnas.

Rasp- och Spinnhusfonden, hwarom särskildt för Stockholms stad är förordnadt, består icke allenast i en wiß afgift, som årligen uppbäres af winskänkare, kaffeskänkare, tracteurer och krögare, utom det, som för hwarje komedi bör erläggas, utan ock i en wiß procent af tolagen, på åtskilliga utifrån inkommande waror, jemte den fond, som, enligt K. Br. af d. 31 Aug. 1727, och Magistratens, i anledning deraf, d. 9 Oct. samma år, utfärdade Kungörelse, denna inrättning eljest är anslagen, hwaraf dock Husfattigcaßan tillfaller en fjerdedel, men de öfriga tre fjerdedelar Rasp- och Spinnhuset: tillkommande stadens Politie-Collegium inseendet öfwer uppbördens inhemtande och bokföringen, så wäl som derörde ¾:delars anordnande till Commerce-Collegium; och bestås derwid en bokhållare med 200 dal. smts. lön *).

Af en berättelse om KronoSpinnhuset i Stockholm, meddelad af Inspectorn derstädes H. Björkman, 1793, kan här tilläggas, att, för de utsedda personer af stadens Borgerskap, till biträde och en närmare tillsyn wid directionen, utfärdades en instruction, d. 25 Nov. 1724.

Samma år antogs nödig betjening wid denna inrättning, såsom inspector, prest, fältskär, spinnmästare och spinnare-gesäll, waktmästare, m. fl.

*) Politie-Collegii Berättelse till ÖfwerStåthåll., d. 3 Aug. 1761.

Ehuru magistratspersoner, för sina trägna ämbetssysslor skull, warit frikallade för tillsynen wid Spinnhuset, enligt K. Br. af d. 23 Juni 1722, finnes dock af handlingarne, att, imellan åren 1724 och 1740, någon ändring deri skett, emedan allt sedan, ständigt och intilldeß Spinnhuset, år 1754, till arrende upplåts, en magistratsperson, en handlande och en fabriqueur derwid warit förestandare.

Efter åtskilliga förändringar med spinnhushjonens sysselsättande, blef omsider ullspånaden ansedd för det förnämsta arbetet, både såsom beständigare att påräkna samt äfwen länande till fabrikernas upphjelpande.

Enligt Kongl. Br., d. 14 Aug. 1739, till Commerce-Collegium, om nödwändigheten att fastställa ett wißt arbete, såsom swarande emot åddmd tids dom, förordnades af bemälde Collegium, att hwarje person, emot ett års dom, skulle spinna 720 strängar klädmakaregarn, eller karda till 1440, eller ock skrubbla till 3456 strängs spånad; men, sedan en ny haspel blef inrättad och fastställd år 1740, hwilken utgjörde 3000 alnars längd på strängen, och således 250 alnar längre, än den förr wanliga; så blef 600 spinnsträng, eller 900 kardsträng, eller ock 1800 skrubbelsträng, ansedt swarande emot ett års dom, jemnförelsewis efter hwad en arrestant bör dagligen spinna.

Spisordningen wid Spinnhuset fastställdes af Kongl. Maj:t d. 23 Sept. 1741. Om de wid detta werk förändrade författningar, i anseende till den inre hushållningen, förbjuder widlöftigheten, att här något omständligare anföra.

Efter stat, njuter inspectorn wid Krono Spinnhuset (Correctionshuset) 266 rd. 32 sk. årlig lön; predicanten 200 rd.; fältskären 100 rd.; spinnmästaren 1 runstycke för hwar sträng, som spinnes, utgörande omkring 120 rd.; 2:ne waktmästare tillsammans 83 rd. 16 sk.; klockaren, som tillika är scholmästare, 50 rd., utom hwad betjeningen, till särskilda behof, bestås, såsom skrifwarehjelp, wed- och ljuspenningar, m. m.

Under Inspectorn Björkmans 20-åriga tjenstetid, ifrån 1773, blef Spinnhus-brobyggnaden af honom på entreprenade werkställd för 1644 rd., åtskilliga reparationer och widtagna anstalter, till Spinnhusets förmån, bestridda, samt en ladugårdsbyggnad af sten uppförd och en frukttrådgård anlaggd.

Tukthuset är nu mer egentligen tjenligt för sådana qwinnspersoner, som, för gröfre brott, dömas till arbete, antingen på lifstid eller på wißa år; dock warder skilnaden härutinnan icke alltid så noga iakttagen.

Fångarne å Spinnhuset samt Tukthuset, som, till större delen, äro qwinnfolk, sysselsättas med spånad; dock finnas der äfwen rum för wanartiga pojkar, som hållas till arbete med ullkardning. De få alla daglig kost, morgon, middag och qwäll, efter föreskrifwen spisordning. En särskild direction, jemte en inspector, är den närmare och dagliga tillsynen anförtrodd; men öfwerinseendet å Krono Spinn- och Tukthuset tillhör Kongl. Commerce-Collegium, som ock årligen, genom deputerade, håller mönstring med fångarne, wid hwilket tillfälle efterfrågas så wäl fångarnes förhållande, som om de erhålla, hwad dem i underhåll m. m. tillagdt är.

Nionde Afdelningen.

Angående Styrelsewerket i Stockholm.

1. Capitlet.

Om Öfwerståthållaren i Stockholm.

1. §.

Stockholms stads gouvernement eller styrelse blef ifrån Upplands Landshöfdingedöme, hwarunder det fordom lydde, alldeles skildt, genom 1634 års regeringsform. Kongl. Förmyndare-regeringen fann då för godt, att, till slottets, stadens och malmarnes bättre uppsigt, antaga en Öfwer-Burggrefwe i Stockholm, hwilken titel, d. 11 Juni 1634, förändrades till ÖfwerStåthållare, då Herr Clas Fleming dertill förordnades, d. 16 Oct. samma år *).

ÖfwerStåthållaren borde alltid ega säte uti Kongl. Maj:ts och Swea Rikes Råd. Detta stadfästades i Konung Carl XI:s testamente 1693 och äfwen i regeringsformen 1719. Efter 1720 års regeringsform, skulle detta ämbete anförtros en skicklig man utom rådet. Efter regementsförändringen 1772, kallades ÖfwerStåthållaren Baron Carl Spar-

*) Peringskölds Monumenta Uplandica, p. 191.

re till Rikets Råd 1775, med bibehållande af ÖfwerStåthållareämbetet, och innehade detsamma, då Rådkammaren upplöstes 1789.

Detta ämbete åligga flere grannlaga, wigtiga wärf och göromål, enligt de instructioner, som, tid efter annan, för Öfwerståthållaren blifwit utfärdade, såsom instructionen för ÖfwerStåthåll. och Gen. Lieut. Claes Tott, d. 28 Mars 1664; ett reglemente af Konung Carl XI, d. 20 Dec. 1693, hwarefter ÖfwerStåthållaren samt Borgmästare och Råd i Stockholm hade sig att rätta, angående stadens rättigheter, medel och inkomster. Då en ordentlig instruction för ÖfwerStåthållareämbetet saknades, tillät Konung Gustaf III, att Friherre Sparre, hwilken så fullkomligen kände sitt ämbetes pligter, måtte föreslå en sådan, som Kongl. Maj:t i nåder täcktes pröfwa, gilla och låta utfärda, d. 16 Febr. 1776.

Efter Riksrådet och ÖfwerStåthållaren Baron Sparres död 1791, då Riksmarskalksämbetet äfwen, genom Riks-Rådet Grefwe Bondes frånfälle, war ledigt, i hwilka höga ämbetens utöfning förra instructionerna syntes föranleda till någon gemensam och ej noga åtskild befattning, i anseende till wården och tillsynen öfwer Konungens slott, fann Kon. Gustaf III nödigt, att, för ÖfwerStåthållaren öfwer Kongl. Residence-staden, låta utfärda en förnyad instruction, d. 25 Augusti 1791, hwars innehåll här wore nog widlöftigt att intaga.

Om Fogaten, förut Slottsfogde kallad, kan här anmärkas, att samma titel, i äldsta tiderna, fördes af ortens högsta befälhafware, och fordom äfwen af den myndiga och mägtiga Bo Jonsson Grip *), som war Fogat på Stockholms slott 1368 och kort derefter Riksdrots. Denna beställning består nu deri, att Fogaten, då Öfwer- och UnderStåthållaren af andra ämbetssysslor äro förhindrade, förrättar allt hwad till executionswerket hörer; i synnerhet tillkommer honom uppsigten wid Riddarholmskyrkan, andra kronans hus, trädgårdar, wedgårdar, fångar och fängelserum samt brottslingars afstraffande, hwarwid han rättar sig efter lag och särskilda författningar.

Som ÖfwerStåthållaren innehar ett förtroende-ämbete, hwilket Kongl. Maj:t sjelf, enligt regeringsformen, till- och afsätter, så är han ock Konungen allena answarig för stadens styrelse.

*) Swea Rikes Rådslängd, 1791, 4:o. Peringskiölds Monumenta Uplandica, p. 79.

2. §.

Om ÖfwerStåthållarne i Stockholm, allt ifrån 1634, då Clas Fleming beklädde detta höga ämbete, kan läsas Stjernmans Höfdingaminne och Rådslängden, 1791. Man will således här begynna med Friherre Carl Sparre. Han war Landshöfding i Gefle, då han, med tidningen om revolutionen i Stockholm d. 20 Aug. 1772, tillika fick Konungens förordnande, att wara commenderande general öfwer de norra regementerna med Dalregementet, hwarefter han utnämndes till ÖfwerStåthållare, d. 22 April 1773 *).

I detta sitt ämbete befrämjade han Boursebyggnaden; hade inseende öfwer Konung Gustaf Adolphs årestods förfärdigande; framförde Stockholms Borgerskaps anhållan, ej mindre att, genom uppbyggandet af bron öfwer Riddarholmscanalen, förewiga minnet af deras glädje, wid Konungens återkomst 1784 från Italien, med återwunnen helsa, än att, wid Konungens mottagande efter Verele-freden, få uppresa en årestod åt Gustaf III:s minne, alltid kärt och wördadt af ett honom tillgifwet Borgerskap; widtog anstalter och hade inseende wid 1780 års wattuflod, åfwen som wid nya stenbrobyggnaden öfwer Norrström, strandbyggnaden med gatan till Blasiiholmen. Packhusbyggnaden; Slagtarehusen; Jernwågens utwidgande; fortsättningen af Brunkebergs jemnande och platsens beredande till nya boståder; byggnaden af Princeßans Palats; wägen öfwer Stadshagen till Drottningholm; en förbättrad hushållning wid Stora Barnhuset; det nya Hospitalet wid Danwiken; förbättringarne wid brandwaktsinrättningen; Navigations-scholans upphjelpande — äro ämnen, med ett ord nämnda, för de wackraste loftal. Härtill kan ännu läggas kronobalancemålens afgörande; brandreglementernas förbättrande; uppbördswerkets redighet och drift; tiggeriers hämmande, genom arbetshusets befrämjande; politie-inrättningen; en förbättrad löningsstat, sedan stadens inkomster i märkelig måtto blifwit ökade, m. m., som skall truga sjelfwa afunden att wittna om en så utmärkt driftig ämbetsmans ära.

Magistraten och Borgerskapet, att ådagalägga sin oförgätliga tacksamhet och tillgifwenhet för en så högt förtjent och älskad ämbetsman, troligen en ibland de bästa af Stockholms stads ÖfwerStåthållare, hwars förwaltning gjort hans minne wördadt och ärorikt, lät i Rådhuset uppsätta hans

*) Åminnelsetalet öfwer honom, af Schönberg, Stockholm, 1796, p. 41. I Rådslängden står d. 22 Juni 1773, på hwilken dag han i ämbetet inställdes af Hertig Carl.

portrait af en mästares hand, uppresa hans bröstbild i hwit marmor på Boursen, af Sergel förfärdigad, och inlösa Teßinska palatset till boningshus för honom och efterkommande ÖfwerStåthållare, samt låt åfwen, efter hans död, slå en skådepenning, för att bibehålla honom i wördsam och kär åminnelse. Den wisar på ena sidan hans bröstbild med namn och titlar, och på frånwända sidan, inom en lagerkrans, läses: Factis animoque mereris, och i exerguen: Post mortem 1791. Urbis amor.

Denna herre blef Swea Rikes Råd 1775 och innehade samma ämbete 1789, då Rådsämbetet afskaffades. Under hans sjuklighet, förwaltades ämbetet någon tid af Hans Kongl. Höghet Hertig Carl af Södermanland, sedan Konung Carl XIII, och derefter af Presidenten Grefwe Munk, ifrån d. 11 Febr. 1789 till d. 11 derpå följande Maj, i synnerhet hwad Politie- och Militärdetailen tillhörde.

När RiksRådet Baron Sparre återwunnit helsan, tillskref Konungen honom, d. 11 Maj 1789, ibland annat, med följande ord: "Wi anse för öfwerflödigt att förklara er både wår oro, under fruktan att förlora er, och wårt nöje, att se eder tillbaka, i utöfningen af de ämbeten, wårt nådiga förtroende er uppdragit, och hwarmed I beredt er, jemte fortfarande af de tänkesätt, hwarmed wi er omfamnat, jemwäl fäderneslandets och hufwudstadens oförgätliga erkänsla."

Han såg Magistraten och Borgerskapet sista gången på Rådhuset, d. 2 Oct. 1790, samt slöt ett ärorikt och werksamt lif, d. 28 Juni 1791. Hwad han, till stadens heder och Borgerskapets förmån, uträttat, är på sina ställen i detta arbete omständligare intaget, såsom innefattande det märkligaste af Stockholms stads historia, under hans 18-åriga ÖfwerStåthållareämbetstid.

Gustaf Maurits Armfelt, Friherre, Öfwerste-Kammarjunkare, GeneralLieutenant m. m., utnämnd till ÖfwerStåthålhållare, på Konung Gustaf III:s dödssäng, d. 29 Mars 1792, endtledigad d. 7 Sept. s. å., då UnderStåthållaren Lilljensparre, d. 14 i berörde månad, förordnades att ämbetet förestå. Baron Armfelt, utsedd till Minister Plenipotentiaire wid Italienska hofwen, nyttjade först baden i Aachen och anträdde derefter sin Italienska resa.

Carl Wilhelm Modée, Contre-Amiral, utnämndes till ÖfwerStåthållare, d. 29 Sept. 1792. I sjöslaget wid Hogland, d. 17 Juli 1788, började han striden med örlogsskeppet Hedwig Elisabeth Charlotta och hade, efter flottans er-

hållna seger, inom sitt bord 13 döda och 23 sårade. I slaget wid Öland, d. 27 Juli 1789, twang han fiendens arriere-garde att retirera; och, wid utbrytningen utur Wiborgswiken, d. 3 Juli 1790, förde han Swenska flottans avant-garde, twärt igenom elden af Ryska linieskepp och landtbatterier. Under hans ÖfwerStåthållarskap fortsattes, med all drift, byggnaden af nya Norrbro. Brunnen wid Brunkeberg blef ock då upptagen och, inom kort tid, alldeles färdig, samt södra slottsplanen utwidgad och belaggd med huggen gråsten, och det gamla komedi-huset nedrifwet, m. m. År 1795, d. 23 Dec., åntledigades han ifrån detta åmbete, och uppdrogs ÖfwerCommendantskapet i Carlscrona. Han afled på Dömelstorps säteri i Halland, d. 12 Oct. 1798, i sitt 65 lefnadsår.

Hans Henrik von Eßen, Grefwe, war GeneralMajor och förrättade Riksstallmästare-åmbetet, då han, i Dec. månad 1795, förordnades till ÖfwerStåthållare i Stockholm.

Blef i samma åmbete en af Rikets Herrar och åtföljde Konungen på resan till Petersburg.

Baron von Eßen erhöll, på begäran, nådigt afsked, d. 8 Maj 1797. Under ledigheten förrättades åmbetet en tid af UnderStåthållaren, men derefter, under Konungens korta utrikes resa och wid bilägershögtidligheterna i Stockholm 1797, af Landshöfdingen Baron af Ugglas.

Samuel af Ugglas, sedermera Grefwe. Efter särskilda förordnanden, af d. 15 Juli och 22 Sept. 1797, förestod han, såsom berördt är, ÖfwerStåthållareåmbetet till d. 4 Dec. samma år; till minne hwaraf Borgerskapet låt slå en skådepenning, som, på tillwända sidan, wisar bröstbilden, med omskrift: af Ugglas, Friherre, tillförordnad ÖfwerStåthållare. Och på frånwända sidan, i en ekelöfskrans: För nitfull wård om Stockholm 1797. Af Stadens Borgerskap.

Genom öppen fullmagt, af d. 20 Febr. 1800, förordnades Grefwe af Ugglas att wara werklig ÖfwerStåthållare i Stockholm, med bibehållande af Landshöfdingeåmbetet i Stockholms län och den detta åmbete åtföljande lön, men afstod från alla löneförmåner i och för ÖfwerStåthållareåmbetet *); wid det tillfälle, då den på södra slottsplanen, under hans öfwerinseende, färdigblifna obelisken, d. 3 Oct. sistlidne år, aftäcktes och, i Konungens höga närwaro, öfwerlemnades till Borgerskapet, nedlade han ock ÖfwerStåthålla-

*) Post-Tidn., d. 27 Febr. 1800.

reämbetet och blef, på Rådhuset, dit ÖfwerStåthållaren uppträdt att taga afsked af Magistraten och Borgerskapet, ifrån Kongl. Maj:t honom tillsändt Seraphimer-korset, såsom i nåder utnämnd riddare af samma Orden, i det samma dag hållna riddare-capitel. I Kongl. Maj:ts nådiga afsked, dat. Drottningholms slott, d. 3 October 1800, blef Grefwe af Ugglas bibehållen wid den del af ÖfwerStåthållareämbetet, hwartill hörde öfwerinseendet och styrelsen af Stockholms bourse, brobyggnaden samt Konung Gustaf III:s årestod och deß emplacement, med hwad dermed gemenskap egde, intilldeß samma arbeten hunne blifwa fullbordade *).

Maurits Wilhelm Klingsporr, Grefwe, General, förordnad till ÖfwerStåthållare wid revolutionen d. 13 Mars 1809, samt Ledamot i Riksföreståndarens conseil, erhöll, år 1810, på begäran afsked. Hans öfriga wigtiga ämbetsbefattningar tillåter rummet icke att här beskrifwa.

Anders Fredrik Skjöldebrand, Grefwe, Statsråd och General-Inspecteur för 2:dra infanteri-inspectionen, m. m., tillförordnad ÖfwerStåthållare d. 20 Juni 1810, hwilket ämbete han förwaltade till medlet af Juli månad 1812.

Carl Mörner, Grefwe, Fältmarskalk och RiksStåthållare i Norrige m. m., blef 1812 ÖfwerStåthållare och erhöll, på begäran, afsked från detta ämbete, d. 17 Nov. 1818.

Olof Rudolph Cederström, Grefwe, GeneralAmiral, m. m., blef tillförordnad ÖfwerStåthållare år 1816 och förestod ämbetet till d. 31 Dec. 1818.

Daniel Edelcreutz, Friherre, Landshöfding i Stockholms län, emottog ämbetet sistnämnde dag, i egenskap af tillförordnad ÖfwerStåthållare.

3. §.

Angående ÖfwerStåthållarens lön och förmåner, kan här anmärkas, att Kongl. Maj:t, på Magistratens gjorda underdåniga hemställande, att få gifwa ÖfwerStåthållaren en hedersgåfwa årligen, dertill lemnade deß nådiga bifall, utan att någon summa utsattes (Kongl. Br. d. 5 Jan. 1684). Sedan Kongl. Maj:t resolverat, att ÖfwerStåthållareämbetet skulle förwaltas af en person utom rådet, med lön af stadens öfwerskottsmedel, 4000 dal. smt. och 600 dal. hushyra, samt dertill utnämnt Generalen Gustaf Adam

*) Protocollet, hållet på Stockholms Rådhus, d. 3 Oct. 1800, som trycki åtföljde Stockholms Posttidningar, N:o 114, för d. 9 October s. å.

Taube, så gaf KammarCollegium Magistraten sådant tillkänna d. 11 Juni 1716. På Magistratens anhållan, att RiksRådet, Fältmarskalken och ÖfwerStåthållaren Grefwe Taube måtte, utom sin RiksRåds lön, få uppbära den af K. Carl XII honom beslådda ÖfwerStåthållare lönen, 4000 dal. smt., resolverades, att han, för samma ämbete, skulle få njuta så mycket, som de andra RiksRåden i Collegierna åtnjöto i taffelpenningar, eller 3000 dal. smt. af stadens enskilda medel, utan att något eftersättes i stadens byggnader (Kongl. Br. till Magistraten, d. 19 Dec. 1721). Detta stadfästades d. 1 Sept. 1724, och, i Kongl. Br., d. 19 Aug. 1736, faststålldes än ytterligare deßa 3000 dal. smt. taffelpenningar för ÖfwerStåthållaren Törnflycht och hans efterträdare, d. 12 Dec. 1740 och d. 2 Jan. 1756.

ÖfwerStåthållaren hade, efter Kongl. Br. d. 12 Maj 1792, på ordinarie staten, lön 1666 rd. och taffelpenningar 500 rd., tillhopa 2166 rd., men ÖfwerStåthållaren Modée särskildt, efter Kongl. Br. d. 1 Oct. 1792, 600 rd. och alltså sammanlagdt 2766 rd. Deremot hade ÖfwerStåthållaren Baron von Eßen, efter Kongl. Br. d. 12 Maj 1792, lön 1666 rd., taffelpenningar 500 rd. och särskildt, efter Kongl. Br. d. 23 Dec. 1795, 1100 rd., som tillsammans gjorde 3266 rd.

År 1797 reglerades lönen till 1666 rd. och taffelpenningar 1334 rd., eller sammanlagdt 3000 rd.

Hwarförutan ÖfwerStåthållaren njuter af kronan 100 famnar björkwed samt 4 wedbärarelöner, som, à 20 rd., utgör 80 rd.; äfwenså taffelpenningar af staden, 1000 rd.

Öfwer- och UnderStåthållaren hade, i äldre tider, rum på Kongl. slottet; men, då rummen skulle aflåtas till Krigs- och KammarCollegierna, som åter afträdde sina förut innehafda rum till utrikes ministrarnes emottagande wid öfwerläggningar, så fick ÖfwerStåthållaren 600, och UnderStåthållaren 300 dal. smt. till hushyra årligen (Kongl. Br. d. 3 Febr. 1666).

2. Capitlet.

Om UnderStåthållaren i Stockholm.

1. §.

UnderStåthållaren är ÖfwerStåthållaren till biträde i de mångfalldiga wärf och särskilda göromål, som honom

åligga; hwarföre ock instructionen för ÖfwerStåthållaren innehåller, att, hwad deri för honom är stadgadt och förordnadt, tjenar åfwen till rättelse för UnderStåthållaren, som, i den förres frånwaro, eller då han är hindrad, åmbetet förwaltar och hans ställe företräder, på alla rum, der det utöfwas bör, så wäl hos Magistraten och Borgerskapet, som i åmbetets Cancelli och Policekammaren (Instruct. 1791, § 25).

UnderStåthållare=Åmbetet inrättades 1634, enligt K. Gustaf Adolphs regeringsform, som af Rikets Stånder blef antagen och utfärdad den 29 Juli samma år, hwars 24 §. om detta åmbete stadgar sålunda: "ÖfwerStåthållaren skall hafwa sig till bistånd en UnderStåthållare af adel, som praesiderar i Stadsrätten hos Borgmästare och Råd i hans frånwaro, och den hans ställe, i all annan måtto, företräder, när han hindrad är." UnderStåthållaren hade i början lika rang med HofrättsRåd; men K. Gustaf III tillade detta åmbete, genom Kongl. Br. den 26 Jan. 1776, lika rang med vice Praesidenterna i Rikets Hofrätter; och, ehuru det, sedan 1790, förklarades såsom en personlig rättighet för den då warande UnderStåthållaren, Friherre Axel von Axelson, blef det dock, i Resol. den 14 Sept. 1792, fastståldt, att förenämnde rang, heder och wärdighet alltid skulle tillhöra åmbetet och personen, som detsamma bekläder.

2. §.

Den första, som burit titel af UnderStåthållare, skall hafwa warit en Nils Bengtsson Liljesparre, som, den 26 Juli 1619, förordnades till UnderStåthållare på Stockholms slott samt öfwer Stockholms stad och län; men, som detta hans åmbete war wida skildt ifrån det sedermera, 1634, först inrättade UnderStåthållare=Åmbetet i Stockholms Stad, så hörer han icke egentligen till förteckningen på dem, som samma åmbete beklädt, näml.

1) Schering Rosenhane, Friherre, UnderStåthållare den 20 Nov. 1632, war då Assessor i Swea Hofrätt, men blef derefter, 1652, R. Råd och ÖfwerStåthållare. Om honom läser man, i hans egen lefwernes beskrifning: att han, 1635 i början af året, flyttade på slottet i Ståthållarewåningen, som han lät reparera, och begynte förrätta åmbetet. Han författade en ordning, huru arbetet skickligen mellan Borgmästarne skulle fördelas, och en särskild ordning om Borgerskapets ordentliga handtering och näring, så wäl huru köphandeln, till åtskilliga orter, delas skulle, som ock hwad i

handtwerken och mindre näringsmedel wore att iakttaga, hwilket allt blef werkställdt. Han skickade en Anders Schederus utrikes, för att inhemta upplysningar om politien i andra större städer. Då han, 1637, befordrades till Landshöfding, tog han afsked af Magistraten och erhöll en äreskänk af 100 rd. *).

2) Lars Grubbe, den 30 Nov. 1637. War förut Secreterare af Staten, Sedan Gen. Krigs-Commißarius i Tyskland och slutligen tillika Öfwerste för ett regemente Swenska soldater. Stupade i slaget wid Leipzig, d. 23 Octob. 1642, och med honom utgick ätten.

3) Gabriel Gyllenankar kallades, 1644, såsom då warande Aßeßor i Revisionskammaren, till UnderStåthållare på Stockholms Slott, blef, 1645, Ståthållare på Wiborg, och samma år, den 28 Nov., Landshöfding öfwer Calmar Län och Öland samt Kronobergs Län.

4) Johan Rosenhane, Friherre, blef, den 30 Sept. 1645, UnderStåthållare i Stockholm och, den 28 Nov. samma år, Landshöfding. Hade förut warit Hofmästare hos Prins Carl Gustaf, sedan K. Carl X Gustaf. Blef R. Råd och HofrättsRåd 1658. Död 1661.

5) Melker Falkenberg war förut Landshöfding öfwer Finnland och Åland och blef, den 28 Nov. 1645, UnderStåthållare och, den 7 Jan. 1648, KrigsRåd. Sistnämnde år, i Dec., afskedad ifrån UnderStåthållare-Ambetet. Död 1651.

6) Bengt Ekenhielm förordnades, den 6 Dec. 1648, till UnderStåthållare, adlades 1647 och kallade sig förut Baaz. Han hade warit K. Carl Gustafs Informator. Död den 5 Sept. 1650.

7) Regner Lehusen tillträdde UnderStåthållare-Ambetet den 6 Sept. 1650. Död den 6 Jan. 1655.

8) Jesper Krusbjörn efterträdde honom den 20 Jan. 1655, blef tillika KammarRåd 1657. Död 1666.

9) Uddo Ödla förordnades till UnderStåthållare den 31 Jan. 1657, blef sedan, den 13 Febr. 1666, Landshöfding öfwer Nylands och Tawastehus Län, afled den 7 Juli 1668.

10) Jakob Klo antogs till UnderStåthållare den 1 Febr. 1666, war förut Secreterare i Slottscancelliet. Afled den 26 Febr. 1700. Han war son af ArcheBiskop Lenaeus.

11) Jöran Stjernhoff förordnades, den 27 Febr. 1700, war förut Secreterare i Slotts-Cancelliet och blef Slottsfogde

*) Gjörwells Nya Sw. Bibliothek, 2 Band, p. 515, Stockh.

1675. Hans namn war förut Hircinius. Adlades 1682. Dog den 8 Octob. 1710.

12) Johan Gripenberg, den 24 Octob. 1710, war förut Slottsfogde, adlades den 6 Juni 1711. Kallades förut Berger.

13) Anders von Drake, den 6 Juli 1728, skref sig förut Drake, blef, den 18 Aug. 1741, Praesident i Commerce-Collegium, afled den 18 Aug. 1744.

14) Hans Fredrik Stauderhjelm, den 10 Dec. 1741, war förut Secreterare i Slotts-Cancelliet, adlad den 19 Mars 1720, dog den 10 Mars 1759.

15) Lars Holmcreutz, den 20 Juli 1759, war förut Slottsfogde, erhöll på begäran afsked den 14 Sept. 1762.

16) Axel von Axelson, Friherre, förordnad den 14 Octob. 1762, war då Fogde på Stockholms Slott, blef upphöjd i adligt och friherrligt stånd den 12 September 1772. Han dog den 19 Aug. 1790, och med honom utslocknade den friherrliga åtten.

17) Peter Zachar. Ahlman, UnderStåthållare 1790, war Secreterate i Bondeståndet 1789 och 1792, blef vice Praesident i Wasa-Hofrätt den 16 Juli 1792. Död i Jan. månad 1802.

18) Henr. Lilljensparre, den 16 Juli 1792. Han war den första Politiemästare i Stockholm. Erhöll, den 9 Jan. 1793, afsked från UnderStåthållare-Ambetet och anbefalldes samma dag, att, i anförtrodda ärender, resa till Pommern. Död den 5 Jan. 1814.

19 Johan Erik Palmswärd, den 9 Jan. 1793, war då Revisions-Secreterare; förestod ÖfwerStåthållare-Ambetet under vacancen efter hans Excellence Baron von Eßen, till den 29 Juni 1798, då han transporterades till vice Praesident i CommerceCollegium, den 3 Juli 1809 den första ofrälse Commendeur af Nordstjerne Orden. Adlad den 12 Maj 1812. Död 1821.

20) Pehr Evert Georgii, den 29 Juni 1798, war då HofrättsRåd och constituerad RevisionsSecreterare. K. N. O. 1800. Död den 2 Dec. 1808.

21) Daniel Edelcreutz, Friherre, tillförordnad Under-Ståthållare 1802. Adlad den 24 Juni 1808, kallad förut Ahlberg, Landshöfding i Stockholms-Län 1810, upphöjd till Friherre den 27 Febr. 1816, tillförordnad ÖfwerStåthållare den 15 Dec. 1818.

22) Justus Christopher von Lindecreutz, den 5 Maj 1811, war förut Ledamot i KrigsHofrätten, blef 1814 Rid-

dare af Nordstjerne Orden. Adlad d. 11 Maj 1818, kallad förut Lindh.

3. Capitlet.

Om Politien i Stockholm.

1. §.

I en stor och folkrik stad måste politien omfatta många göromål, som fordra beständig waksamhet, tillsyn, kunskaper, rådighet och drift, för att stadga och bibehålla ordning och skick, som utgör det hufwudsakligaste för alla borgerliga samhällens bestånd och wälfärd.

Det tillhörer politien, att wårda allmänna säkerheten och hwarje medborgares fred inom och utom hus; att waka öfwer sederna; förebygga oordningar och utswäfningar; näpsa de ostyriga; tygla sjelfswåldet; förse inwånarne med allmänna behof af föda och uppehälle; förekomma dyrhet; hafwa tillsyn öfwer allt det, som länder till sundhetens bewarande; skydda handel och näringar; hämma tiggerier; wårda de fattiga m. m., samt framför allt handhafwa och werkställa, med allwar och uppmärksamhet, de författningar, som till en god politie blifwit stadgade, och derwid tillhålla dem, som deröfwer uppsyn hafwa, att med förstånd och redlighet åliggande skyldigheter iakttaga och fullgöra *).

Alla de mångfalldiga politieförfattningar, som angå Stockholm, kunna icke här uppräknas.

Blott några få ibland dem, äldre och nyare, dels af framfarna Konungar påbjudna, dels af ÖfwerStåthållare-ämbetet och Magistraten, ådagalägga tillräckligt de många och särskilda ämnen, som fordra allmän tillsyn, omsorg och wårdnad.

År 1570, d. 10 Mars, befalldes först, att alla ankommande resande till hufwudstaden skulle sig anmäla.

Utom flera förutgående författningar, angående renhållningen i Stockholm, innehåller Konung Gustaf Adolphs

*) Kongl. Rådet och ÖfwerStåthåll. Baron Sparres Tal i Wetensk. Akadem. 1777, om Politien i allmänhet, förtjenar att läsas.

Swar och Resolution på stadens ansökning af d. 22 Decemb. 1614, i 4 §.

"Medan fast oskickeliga tillgår, att icke allenast hamnar, utan ock gator, gränder och broar, uppfyllas med skarn och orenlighet, twärt emot stadslagen, så ock all skicklighet, och är skam, att deröfwer icke bättre uppsyn hållas skall; derföre will Kongl. Maj:t hafwa tillsagt och befallt Borgmästare och Råd, att hafwa der inseende med, och sådant icke allenast afskaffa, utan ock eljest om stadens byggnader sig beflita, så framt de icke sielfwa willja tilltalte blifwa." Stockholms renhållning, genom entrepenade, blef anbefalld 1751, och ett contract derom slutadt med Oelreich och Örn, 1757.

Om gatuläggares antagande, jemna gators läggande, förbud att bygga hwalf öfwer gator och gränder, samt lyktinrättning i Stockholm, är förut, på sina ställen, förmäldt.

Facklors bruk förbjöds allmänneligen i Stockholm d. 22 Nov. 1725 och d. 23 Decemb. 1747 samt ytterligare d. 12 Febr. 1801, så att ingen, utom Kongl. Maj:t och de till Kongl. Familjen hörande personer, samt dem, som i Konungens eller deras suite äro följaktiga, må nyttja brinnande facklor.

Likbärare, med deras ålderman, war en inrättning, som tog sin början 1731. Året derpå, d. 21 Nov., fingo kyrkorna en uteslutande rättighet att hålla likwagnar.

I Swerige hade förut warit wissa likbärare, och läses i 1629 års protocoll för d. 22 Sept.: "Huru Ståthållaren Lars Skytte war inkommen och berättade, huru 2:ne af likdragarne woro döde, en sjuk, och att de öfriga inte längre willja draga liken. Den bästa sämskmakaren wore då död blifwen, och ämbetet begärde, att sielfwa draga'n till kyrkogården; frågade Senaten, om han skulle tillåtat; swarades nej, utan de skulle lega personer af ämbetet, som det gjorde, eller hotas dem straff." fol. 96 (Anecdota Benzeliana. Link. Bibl. Handl., p. 374).

Tornwäktare förordnades i Stockholm, som hela året om, natt och dag, skulle uppwakta i Nicolai, St. Clara, Johannis, Ladugårdslands, Kungsholms, Maria och Catharina kyrkotorn och klockstaplar, till följe af Kongl. Förordnandet d. 8 Maj 1732.

Politiens tillsyn wid författningarnes efterlefnad, om Sabbathens firande, föranledde till wakters patrouillerande under Gudstjensten. Denna anstalt förorsakade flera oordentligheter och slagsmål med wakterna, hwarföre den blef in-

ställd. Den widtogs likwäl åter, enl. Förordn. den 28 Nov. 1744, men blef omsider alldeles afskaffad.

Om hundars innehållande och afstängande ifrån gatorna, äro mångfalldiga kungörelser utgifna. Till handhafwande af detta påbud, hade, ifrån d. 1 Mars 1753 till d. 9 Maj 1755, 346 hundar på gatorna blifwit dödade.

En omständligare underrättelse, om de flera politie-författningar, som, tid efter annan, utkommit, kan erhållas af Stiernmans Politie- och Commercehandlingar, samt Modées utdrag af förordningar, m. m.

2. §.

Konung Carl XII war wäl sinnad, att inrätta och förbättra politiewäsendet i sitt rike, hwarwid han wille bruka Gr. Nicod. Teßin, som, på Konungens befallning, uppsatte ett förslag dertill; men allt stadnade dock slutligen i en instruction af 13 punkter. Grefwe Teßin fick deri namn af högsta ordningsman, hwarjemte hans göromål utstakades; men, inan staten hann regleras, föll Konungen, då allt afstadnade under namn af nyheter. Wid 1723 års riksdag, framställde K. Fredrik I till öfwerwägande, om icke en författning till politiens bättre skötande wore nödwändig; men detta ärende lemnades omsider, wid riksdagens annalkande slut, till Konungens stadgande i rådet, då en ansenlig commißion sattes, som ansåg ordningswerket för ett ganska angeläget ärende *).

3. §.

De mångfalldiga politie-ärender, som åligga fiscaler och uppsyningsmän **) att anmärka och angifwa, hörde förut till stadens Politie-Collegii afgörande. Till policens bättre handhafwande i hufwudstaden och politiemålens skyndsammare afslutande, genom proceßers förkortande, afgaf Rådmannen i PolitieCollegio, Paul Printzell, d. 1 Mars 1770,

*) Berch, om Sw. Herrars och Fruars Skådepenningar, Art. Teßin.

**) Tecken för stadsfiscalerna, till beskydd i deras förrättningar, samt handräcknings erhållande af wakterna, består i en liten baton eller staf af ebenholts, med en krona på den ena och stadens wapen, St. Eriks hufwud, på den andra ändan, af silfwer, samt, för politie-gewaldigerna och uppsyningsmännen, en bricka af silfwer med stadens wapen (Kungör. d. 14 Dec. 1762 och d. 12 Apr. 1769.

till ÖfwerStåthåll. och Magistr., i memorial, ett utarbetadt förslag derom, som blef tryckt 1772.

Kongl. Rådet och ÖfwerStåthållaren Baron Sparre sträckte sin wakande omsorg till denna angelägna del af stadens styrelse, som tarfwade förbättring. Genom PolitieCollegii öfwerhopande göromål, saknade politieärendena den dagliga tillsyn och det snara afgörande, som de oundwikligen fordrade. Till rättelse deri, uppdrog Kongl. Maj:t en särskild, tillförordnad commißion, att detta grannlaga ämne, med hwad dertill hörde, granska och utarbeta, samt sedan derom med förslag inkomma; hwarefter, och sedan commißionen sitt betänkande afgifwit, Kongl. Maj:t, d. 13 Febr. 1776, förordnade, att ÖfwerStåthållaren, som eger, enligt sin instruction, att å Kongl. Maj:ts wägnar, i staden och på malmarne, bjuda och befalla, samt hafwa inseende öfwer stadens styrelse och politie, borde icke allenast warda underrättad om alla brott, som, i residencet kunna förelöpa, emot lagar och förordningar, utan ock, efter omständigheterna, widtaga de mått, som, till den brottsligas straff, näpst och rättelse, nödiga pröfwades m. m. Till följe häraf skulle ÖfwerStåthållaren upptaga och afdöma politiemålen, och ingen wara tillåtet, att, om ändring i hans utslag, söka Konungen; utan så war, att han tilltrodde sig wisa, det författningarne blifwit orätt tillämpade, eller att han öfwer lagen dömd blifwit.

Till politieärendenas afgörande, blefwo särskilda rum i ÖfwerStåthållarehuset inredda, och, utom nödig betjening, en särskild tjensteman, under namn af politiemästare, tillförordnad, att hafwa en noga och närmare tillsyn öfwer policen; att, wid alla tillfällen, då han påkallades, ÖfwerStåthållareämbetet till handa gå, i hwad förrättas bör, hörande till politiewäsendets jemna och orubbade drift, samt att hafwa närmaste inseendet öfwer stadens fiscaler och politiebetjening; hwarom, med det mera som politiemästaren, wid deß ämbetes utöfning, åligger att iakttaga, föreskrift, i ÖfwerStåthållarens instruction af d. 25 Aug. 1791, är gjord. Denna politiemästaresyßla förklarades för en förtroende-tjenst, den Kongl. Maj:t wille bortgifwa till den, han aktade dertill skickligast och pålitligast wara; hwarjemte en tillräcklig politie-betjening, gewaldiger och uppsyningsmän, af ÖfwerStåthållaren tillförordnades.

ÖfwerStåthållaren anmälde derefter till politiemästare Secreteraren i SlottsCancelliet Henr. von Sievers, som, d. 20 Mars 1776, af Kongl. Maj:t till den första politiemästare i

Stockholm utnämndes. I detta ämbete tilllades honom lagmans namn d. 7 Dec. 1784, och blef han sedan, för ådagalagdt nit och skicklighet, adlad med namn af Lilljensparre, d. 25 Juni 1786, samt utnämnd och dubbad till riddare af Nordstjerne Orden, d. 23 Juni 1788, wid Konungens afresa till Finnland.

Police-Kammaren flyttades sedan till det af kronan inköpta Indebetouska huset; derifrån till Amiralitetshuset på Riddarholmen, och sedan, år 1798, till de först innehafda rummen i ÖfwerStåthållarehuset, samt ändtligen till ett hus på Helgeandsholmen.

Den nya politieinrättningen i Stockholm tog sin början d. 22 Apr. 1776, enligt ÖfwerStåthållareämbetets kungörelse derom, af d. 17 i samma månad.

Under en så skarpsynt styresmans öfwerinseende, och med den drift, nit och werksamhet, hwarmed Politiemästaren förwaltade anförtrodda göromål, wann denna nya inrättning allmänt bifall, anseende och förtroende. Lydnad för lag och befallningar upplifwades; brotts och öfwerträdelsers snara uppspanande och bestraffning blef den wanartiga en fruktan och den lastfulla en skräck och farhoga.

För politie-inrättningen hade en summa af 1344 rd. 21 sk. 4 rst. blifwit i staten anslagen, att, till Kongl. Maj:ts höga disposition, årligen till handa hållas. Af denna summa skall aldrig öfwer 1200 rd. åtgått, och ofta blott hälften deraf, eller 600 rd., blifwit, till policens uppmuntran och belöning, anwända.

Sedan Kongl. Maj:t, till policens understöd, en tillökad betjenings antagande och förbättring i deras löner, d. 16 Jan. 1800, i nåder bewilljat och anslagit en summa af 5600 rd. årligen, inkom till Kongl. Maj:t ÖfwerStåthållaren Grefwe af Ugglas, med underdånigt förslag dertill, grundadt på tjenstgöringens beskaffenhet, de hos tjenstemännen erforderliga kunskaper, flit och trägenhet, samt de större eller mindre inkomster och så kallade sportlar, som, wid innehafwande sysslor, kunde wara att påräkna. Hwad han, på besagda grunder, således i underdånighet föreslog och hemställde, behagade Kongl. Maj:t i nåder gilla och förordnade, att lönerna, i enlighet dermed, skulle utgå på följande sätt: Till policemästaren 1200 rd., till secreteraren 200 rd., registratorn 350, trenne notarier 250 rd. hwardera, waktmästarn 100 rd., 3:ne gewaldiger på stadens stat och 9 gewaldiger på kronans stat 66 rd. 32 sk. hwardera; dock att stadsgewaldigern Edström bibehålles wid de fulla 67 rd., han dit-

tills åtnjutit; 3:ne extra gewaldiger, som ej hafwa trakter och således blott uppsyningsmäns löner, 50 rd. hwardera; 5 uppsyningmän med löner på kronans stat och 27 uppsyningsmän med löner på stadens stat, 50 rd. hwardera; 7 extraordinarie uppsyningsmän, som hittills ej haft löner, likaledes 50 rd. hwardera; 5 öfwergewaldiger, 150 rd. hwardera, och 5 tillökta uppsyningsmän, 25 rd. hwardera, samt till skrifmaterialier 100 rd. *).

Om den nåd, hwarmed Kongl. Maj:t således omfattat police-betjeningen, förständigades samma betjening, d. 16 Sept. 1800, då ÖfwerStåthållaren tillika werkställde, hwad Kongl. Maj:t, om den tillökta betjeningen m. m., i förenämnda måtto nådigst förordnat **).

Af ÖfwerStåthållareämbetets kungörelse om policebetjeningens hemwist, hwar i sin trakt, af d. 15 April 1800, inhemtas, att deras antal då utgjorde 50 personer, hwaraf inom staden 12, på Norrmalm 24, och på Södermalm 14.

4. Capitlet.

Om Magistraten i Stockholm.

1. §.

Magistraten i Stockholm har, ifrån äldre tider, ej allenast närmast förestått stadens styrelse, till rättwisans skipande; politie och ordnings hållande; handels och rörelses befrämjande, samt beförjande af stadens ordentliga och prydligare bebyggande, enligt flera Kongl. Bref, Reglementer och Förordnanden, utan ock, i betydlig måtto, deltagit i rikets allmänna ärender, hwarom här äfwen något må nämnas.

Borgmästaren i Stockholm war en ibland de 40 Swerriges röstegande, som, enligt Calmare-Unionens förklaring, från Swerige skulle, wid förefallande händelse, förrätta Konungawalet i Calmar, för de trenne nordiska rikena ***).

Under den osälla, ja olyckliga, Unionstiden, då, oaktadt

*) Kongl. Br. till ÖfwerStåthåll. Gr. af Ugglas, Drottningholms Slott, d. 9 Sept. 1800.

**) Protocollet hos ÖfwerStåthållareämb. samma dag.

***) Calmare Dagtingan 1436 samt den förnyade Unionen. Rim-chrön., 2 del., p. 109, 117.

Sweriges walrättighet, Danska Konungarne sökte, att, med både wåld och list, inkräkta Sweriges thron och rike, berodde sådant ofta på det rådande tänkesättet i hufwudstaden och den tillgifwenhet, de egde hos Magistrat och Borgerskap, till winnande hwaraf många tillökta friheter lofwades och meddelades.

Hufwudstaden war i det betydliga anseende, att Borgmästare och Råd samt menigheten, 1501, tillspordes, genom bref af de i Wadstena församlade Rikets Råd, huru de wille förhålla sig, i anseende till K. Hans, hwilken Rikets Råd uppsagt all tro och lydnad, sedan han ej hållit sin försäkran och Calmare receß; hwarom Rikets Råd, i ett ytterligare bref, begärde, att om 2 dagar få weta Stockholms stads tankar, och om de årnade hålla staden öppen eller tillsluten för dem: påminnandes, huru de tillförene myndeliga tillsagt, att lefwa och dö med Rikets Råd samt obrottsligen blifwa wid Calmare receß *).

Denna Magistratens myndighet och anseende bestyrkes äfwen af sjelfwa Christierns hämnd och grymhet, som, för att stadga sitt tyranniska wälde, genom utrotandet af sina mägtiga motståndare och owänner, låt, i det bekanta blodbadet, mörda 2 Borgmästare och 13 Rådmän.

Hela staden råkade i en usel belägenhet under tyrannens regering. Med Rådet, som Magistraten då kallades, woro Borgrarne icke wäl till freds, hwarföre Konung Gustaf I. 1524, in diebus rogationum, i St. Gertruds gillesstuga och i Rikets Råds närwaro, utnämnde följande: Till Borgmästare, Jöns Johansson, Claes Boje, Larens Larensson, och till Rådmän, Hans Kock, Hans Skräddder, Niels i Porten, Ottens Niels, gamla Peder Moensson, Frans Jönsson, Laße Orjansson, Anders Simonsson, Laße Skomakare, Niels Guldsmed, Laße Guldsmed, Iwar Iwarsson, Niels Skrifware, Matts Larensson, Laße Moensson. Secreteraren Mäster Olaus Petri begärde Hans Nåd (Konungen) fri från Strängnäs af Electo Strengnensi, och skulle secreteraren hafwa sin röst med de andra af Rådet (Stadens Tänkebok, p. 4).

Den ynnest och aktning, stadens Magistrat fordom egt af Swea Konungar, den nåd och wälwilja, hwarmed de, i sednare tider, omfattat Magistrat och Borgerskap, har, på särskilda ställen i denna beskrifning, warit tillfälle att omtala. Det kan här tilläggas, att Konung Sigismund, wid sin afresa till Pohlen, låt på slottet, d. 14 Juli 1594, till

*) Rimchrön., 2 del., p. 375, 379.

sig uppkalla stadens 4 Borgmästare, då Konungen, inom lykta dörrar, berättade dem om sin afresa till Pohlen: förmanandes dem, att icke tro de lögner, som honom påfördes; att wara honom trogna och tillgifna, efter den ed, de honom swurit; att förbättra staden med murar och bommar; att wara den Ståthållare lydiga, som han tillförordnade, m. m., som af det tryckta samtalet imellan Konungen och dem kan intagas (Collect. Gjörvelliana, p. 37). Hertig Carl låt, den 27 Dec. 1594, bjuda Borgmästare och Råd till fadder åt sin unga son, som skulle christnas på följande Nyårsdag. Dertill utnämndes då Borgmästaren Olof Gregersson, och blefwo gifna, till fadder- eller funt-gåswor, 3:ne förgyllda credentser och 100 Ungerska gyllen *). Barnet blef kalladt Gustaf Adolph **).

Wid alla högtidliga tillfällen, såsom hyllningar, kröningar, kongl. begrafningar, och wid allmänna riksmöten, har, å hufwudstadens wägnar, deß Magistrat och Borgerskap, förnämligast ibland rikets städer, egt och bibehållit sitt företräde. Såsom något owanligt kan nämnas, att, till riksförsamlingen i Söderköping, kallades ifrån Stockholm 30 riksdagsmän, näml. 2 Borgmästare, 4 Rådmän, 8 af de 48 äldsta och 16 af menige Borgerskapet (Tänkeb., 1595, fol. 262); hwaremot på Arboga möte, 1597, blott 10 på hertigens befallning affändes (Ibid., 1597, fol. 356).

I 1634 års regeringsform, blef en riksrätt förordnad, som skulle bestå af hela Rådet, alla fyra Hofrätterna samt gen. gouverneurer och landshöfdingar, den äldsta Borgmästaren i Stockholm, Upsala, Norrköping, Göteborg, Åbo och Wiborg. Densamma blef ock bibehållen i regements-ordningen 1660; men Stockholms stads och Magistrats inflytelse

*) Staden hedrade sig den tiden ofta med gåswor till kongl. personer; och nämnes i deß Tänkeböcker: att Stockholm hade, genom Borgmästaren Joseph Arwidsson tillställt Princeßan Catharina, Konung Gustaf I:s dotter, wid deß förmälning, 1559, med Gr. af Ostfriesland, Edzard II, ett förgyldt credents, med stadens wapen inantill på locket, wärdt 96 dal., jemte 50 ducater; att Borgm. och Råd köpte, af Frans Beijer, ett skönt förgyldt credents af 184 lods 3 quintins wigt, hwari woro laggda 100 Ungerska gyllen, som, på stadens wägnar, förärades Hertig Carls Furstinna, då hon första gången kom till Stockholm (Tänkeb., 1591, fol. 55); äfwensom till Konung Sigismunds gemål, wid kröningen, ett kosteligt credents, om 29 lödiga mark, inan och utantill förgyldt, jemte 200 Ungerska gyllen (T. B., 1593, fol. 52).

**) Stadens Tänkebok, 1594, fol. 202.

och deltagande i rikets allmänna ärender, enligt politiska lagar och författningar, och i anledning af de märkliga händelser, som, i äldre och sednare tider, sig i hufwudstaden tilldragit, äro icke de ämnen, som höra till denna afhandling.

2. §.

Magistraten har af ålder wanligen bestått af 4 Borgmästare och 12 ordinarie Rådmän, hwilka sednares antal likwäl stundom blifwit inskränkt och stundom förökadt, än till 14, än till 16, och omsider, wid göromålens tilltagande, ända till 20 personer *).

Enligt gamla stadslagen, bestod, före 1470, Magistraten till hälften af utländska män eller Tyskar, enligt Konung Albrechts förordnande; hwilket dock, i anseende till de skadliga följder, wåld och ofkick, som sådant medförde under fremmande Konungars regering, då en myckenhet utländningar wunnit borgarerätt, nyßnämnda år, dagen efter St. Brigittae dag, på Borgerskapets anhållan, blef af Rikets Råd och Föreståndare ändradt och upphäfwet; hwarwid tillika förordnades, att alla märkliga och answariga ämbeten i allmänhet skulle med skickliga Swenska män besättas; hwilket sedan blef intaget i Stadslagen, Kon. B., 2 Cap.

Stadens Tänkeböcker förmäla, huru som årligen 2:ne Borgmästare utnämndes, hwilka för året hade ordet eller woro ordförande; en rättighet, som nu ensamt tillkommer Justitieborgmästaren, då allmän rådstuga hålles, och eljest hwarje Borgmästare eger i sitt collegio. Deraf inhemtas äfwen, att icke allenast Ståthållaren på Stockholms slott, utan äfwen stundom flere af Rikets Råd, deltogo i Magistratens öfwerläggningar, och att Konungarne omedelbarligen skickade rikets högt ansedda män, med bud och befallningar, till Rådhuset, att der, i angelägnare mål, med Magistraten gemensamt rådpläga.

Med Magistratspersoners tillsättande, har olika tillgått, dels efter hwad derom olika blifwit förordnadt, dels efter ett, af wana och bruk, stadgadt walsätt. I äldre tider war det ansedt för en Konungens oinskränkta rätt, då han behagat nyttja densamma, att utnämna både Borgmästare och Rådmän. Konung Gustaf I förordnade, 1523, en Borgmästare

*) Magistraten tillökades, 1757, med 4 ordinarie Rådmän, 2:ne i literata och 2:ne i illiterata klaßen, 1 notarie och 1 cancellist. Kongl. Br., d. 11 Oct. 1757.

och 12 rådmän, samt, 1524, Olaus Petri till stadssecreterare och pastor primarius i Stockholm, utan wal. Sedermera blefwo rådmän tillsatte, dels genom Konungens utnämnande, och dels genom wal Magistratens ledamöter imellan. Rådet waldes då årligen wid Walborgsmeßotiden, efter Konungabalken, Stadslagen.

1636, d. 9 Maj, finnes borgerskapet hafwa warit hördt, då Jakob Grundel med 3:ne andra blefwo till rådmän antagna.

Sedermera tillades Magistraten, genom Kongl. Br. d. 26 Oct. 1648, rättighet att tillsätta rådmän; dock skulle sådant med Öfwerståthållaren communiceras.

1669, d. 9 Maj, förordnade ÖfwerStåthållaren med Magistraten, utan borgerskapets hörande, 5 rådmän.

1672, d. 12 Dec., utfärdades en ordning om Stockholms stads styrelse, hwari ej något nytt förordnades om ämbetsmäns tillsättande.

1673, d. 16 Jan., berättade Riks-Rådet Gripenhjelm, att Kongl. Maj:t recommenderat Joël Hörner till rådman, som genast werkställdes.

1677, d. 6 Febr., antog ÖfwerStåthållaren och Magistraten 7 rådmän.

1683, d. 13 Febr., förordnade Kongl. Maj:t, utan Magistratens hörande, Olaus Austrell till politieborgmästare, Mich. Törne till handelsborgmästare, samt Roslin och Emporagrius till rådmän.

1684, d. 15 Febr., förordnade Konungen, på lika sätt, en Wallén till rådman.

Wid förekommande vacancer bör iakttagas, att Rådstugurätten, till sin halfwa del, skall bestå af borgare och handelsmän, som dertill skickliga äro; dock Kongl. Maj:t alltid förbehållet att tillsätta, när Kongl. Maj:t någon förtjent person, framför andra, will hafwa befordrad (Kongl. Resol. på Stockholms stads Besw., d. 22 Dec. 1698, § 2).

1715, d. 23 Juni, då Magistraten uppfört 3:ne personer på förslag till Borgmästare i Politie-Collegio, utnämnde Konungen deraf Brehmer.

Wid 1720 års riksdag, lades grunden till den i sednare tider antagna wal-method; men dermed kom då ej till någon werkställighet, utan Magistraten uppförde, 1721, på förslag till Justitie-borgmästare efter Hyltén, Stadssecreteraren Boström, med Rådmännen Bunge och Leyel, samt föreslog efterträdare i stället för den af de uppförda, som kunde till rådman förordnas.

Åren 1726 och 1727 deltog borgerskapet i 4 rådmans-wal.

Sistnämnde år, d. 17 Oct., utfärdades walförordningen, som gaf Borgerskapet rättighet att wälja på 5, efter en literat rådman, och på 4 af illiterata klaßen, af hwilka Magistraten på förslag uppförde 3:ne.

1728, d. 1 April, wid ett borgmästarewal, anmäldes, att Konungen önskade, det Neresius måtte få rum på förslaget; men Borgerskapet wägrade det. Konungen utnämnde ändå Neresius (Nerès), som sedan blef Cancelliråd.

1766, d. 31 Oct., utfärdades, öfwer 1727 års walmethod, en förklaring, som stadgade, att Borgerskapets electorer, af de utaf Magistraten erkända competenta sökande, allenast borde wälja på 3:ne, och alltså betog Magistraten både walrättighet och uteslutande rätt, hwilket ytterligare blef faststäldt d. 4 Juli 1792.

Den rättighet, ÖfwerStåthållaren egt, att årligen undersöka och examinera, huru hwar och en sitt ämbete i Magistraten wårdat, då, med de dem ålaggda göromål, de förändringar gjordes, som nödiga pröfwades *) — har, så wäl i anseende till rådmännens förflyttande till ledamöter i stadens collegier, som wid wißa sysslors besättande och andra tillfällen, af Öfwerståthållaren, såsom en oskiljaktig rätt ifrån en Stadens, Magistratens och Borgerskapets styresman och förman, alltid blifwit förswarad och bibehållen.

Förutan Rådhusrätten, har ock af ålder warit 3:ne underrätter, hwaraf en i staden och en i hwardera förstaden, som bestått af en rådman, en ordinarie kämnär och en af Borgerskapet, med en notarie.

Deßa rätter äro, efter sednare författningar, ökade till 4, då 2:ne på Norrmalm blifwit inrättade, under namn af Norrmalms Östra och Norrmalms Westra Kämnärsrätt **). I Hallrätten är ock en rådman ordförande.

Borgmästare och Råd tillades magt och myndighet, att, med Ståthållarens råd, lägga böter å hwad som, emot lagen och stadens wälfångna privilegier eller goda seder, ske kunde; äfwensom att döma efter samwete, der ingen klar lag fanns. Ifrån Rådstugurätten i Stockholm hade ingen då

*) Bar. Rosenhanes Berättelse, 1663.

**) Om de districter, som höra till Norra Förstadens Östra och Westra Kämnärsrätt, samt om gränsskilnaden imellan Stadens och Södra Kämnersrättens lagsaga, kan ses Flintebergs Lagf. Biblioth., 4 d., 4:o, p. 96, 99—101.

rättighet att wädja till Hofrätten, med mindre sakens capital sig öfwer 300 dal. utsträckte, och från Kämnärsrätten under samtliga rådet, om saken ej steg till 30 dal. wärde (Dr. Christinas Privileg. d. 10 Mars 1636).

Magistraternas rättighet att tillsätta städernas enskilda betjente, utan intrång af Konungens Befallningshafwande, är, i mångfalldiga resolutioner på städernas beswär, ifrån 1660 till 1720, stadgad och förwarad, samt för Stockholms stad särskildt, uti flera, af framfarna Konungar, utfärdade Privilegier; men Öfwer. Ståthåll. Instruct., af den 16 Febr. 1776, tillägger ÖfwerStåthållaren, wid stadens tjensters besättande, den myndighet, som en så hög ämbetsman och förman, inom det werk, honom åligger att styra, icke skäligen synes böra sakna.

3. §.

Flere inkomster hafwa, af framfarna Konungar, blifwit Stockholms stad förlänade, så wäl till Magistratens aflönande, som till stadens byggnader och öfriga behof, hwilka inkomster bestå af donationer, tomtören, skottpenningar, accis, kokhuspenningar, pålpenningar, sakören, strömpenningar, hyror, köpeskilling för försålda tomter, inkomst af gåfwor och testamenten, årlig källare-accis-frihet, tionde penningen af arf, som föres utur staden m. m.; men något bestämdt belopp å sådana inkomster finnes, ända ifrån år 1436, ej uppgifwet, förrän år 1559, då stadens inkomst, med förra årets besparing, war 16,968 mark, 1 öre 19 penningar, och, år 1562, war inkomsten, med förra årets besparing, 18,073 mark 17 öre; men år 1628 besteg sig Stockholms capital eller hufwudsumma till 14,276 dal. 12 öre 20 penningar, och år 1648 till 104,886 dal. 27 öre 1 penning smt. (Rosenh. Relat.); men, år 1663, war stadens årliga inkomst omkring en tunna guld smt. Till förbättring i stadens inkomster, förökades mätarepenningarne till 1 öre kmt. på tunnan; wågpenningarne för victualie-waror ½ öre kmt. på lispundet för både köpare och säljare. Jemwäl torgpenningar 1 öre på tunnan (Kongl. Resol. den 13 Nov. 1691).

Hwad nu Magistratens löner angår, så hafwa de, i ombytliga tider och efter många förändringar, som rikets mynt- och penningewerk undergått, warit olika.

Af stadens gamla räkenskaper, som i Kongl. Kammar-Archivet finnas förwarade, inhemtas, att, af de för hus och

tomter insluta medel, fick Magistraten, år 1550, i lön, näml. 4 Borgmästare, hwardera 35 mark, och 23 Rådmän, hwardera 25 mark, tillsammans 715 mark smt.

Twänne af borgmästarne, som hade uppsigt wid stadens byggnader och wid tullboden med tullskrifwaren, hade derföre hwardera 200 mark särskildt.

Twänne borgmästare hade, 1558, i lön hwardera 35 mark, och hwar Rådman 25 mark. Hela löningsstaten belöpte sig då till 1980 mark smt. Med billigt förbigående af påföljande års olika aflöningssätt, till år 1649, bör man nämna, att, enligt det årets och 1656 års stater, hade hwarje borgmästare 1500 dal. smt., och hwarje rådman 950 dal. Konung Carl XI hade, den 9 Aug. 1677, icke allenast försäkrat Magistraten, att njuta samma lön, utan ock, att den måtte beräknas och uppbäras till 2 caroliner på hwarje daler smt. Detta beräkningssätt fastställdes än ytterligare den 24 Mars 1680. Detta blef, genom 1692 års reglemente och 1700 års stat, ändradt, och en wiß lön för hwar och en i daler smt. utsatt; men efter regements-förändringen, genom Resolution den 20 Maj 1735, den förbättring deri bewilljad, att de i staten uppförda löner måtte med 40 öre smt. få beräknas på hwarje dal. smt., och det i gångbart kmt., med flera sednare förändringar, som här kunna förbigås.

Sedan en ytterligare och mera betydlig tillökning i stadens inkomster, 1781, blifwit bewilljad, blef ock en förnyad stat af K. Rådet och ÖfwerStåthållaren Baron Sparre föreslagen samt af Kongl. Maj:t gillad och fastställd den 22 October samma år, med en tillökning af 13,200 rd. 37 sk. 4 rst., och alltså tillsammans 40,554 rd. 13 sk. 4 rst. Derå uppföras borgmästarelönerna till 600 rd., 19 rådmanslöner till 400 rd. hwardera, stadssecreteraren 316 rd. 32 sk. och alla öfriga sysslor med löneförbättringar i sin mån, samt till publica byggnader 6000 rd., till extra utgifter 4918 rd., m. m. som staten innehåller.

4. §.

Ordningen fordrar, att åfwen omtala de widsträckta göromål, som stadens Magistrat åligga. De kunna bäst inhemtas af ämbetsdelningen imellan Borgmästarne i Stockholm, som af K. Rådet och ÖfwerStåthållaren Claes Fleming, med Borgmästare och Råd, blifwit författad 1636, och är, jemte åtskilliga Stockholms Stads Ordinantier, tryckt år 1646.

ÖfwerStåthållaren Baron. Rosenhane förmäler derom, 1663: att en borgmästare och en rådman hade inspection öfwer Danwiken.

En rådman och twänne borgare hade inspection öfwer de husfattiga. Det säkraste man hade att lita till, war Lars Skyttes donation, som drager ett wißt årligen, hwarmed de fattiga spisas. En borgmästare och 3:ne rådmän borde hafwa inspection öfwer köphandeln. Deras forum war på fraktkammaren, der de dagligen, utom råttegångsdagarne, borde afhjelpa de till seglation och köpenskap hörande ärender, till Magistratens widare betänkande. En borgmästare och 3:ne rådmän hade att göra med de ärender, som rörde handtwerkerierna och näringarne. Tillsynen öfwer stadens medel och inkomster, byggnader, m. m., tillkom en borgmästare och 3:ne rådmän, med biträde af Stads-architekten Nicod. Teßin m. fl.

År 1663 hades för händer att uppråtta ett stort ansenligt hus wid Jerntorget, der en Bourse-, Banco-, Tolags- och Fraktkammare, med flera beqwämligheter, skulle finnas tillhopa; äfwensom Ryßgården på Södermalm med det stora werket, som dertill hörer, förutan broar, hamnar, gator, m. m. *)

En nogare underrättelse härom inhemtas af en berättelse, hundrade år sednare, som stadens collegier, hwar för sig, afgifwit till ÖfwerStåthållaren Baron Lantingshausen år 1761, hwaraf här meddelas ett utdrag:

Justitie-Collegium. Deß göromål war, enligt 1636 års ämbetsfördelning samt Stockholms stads styrelse, den 12 Dec. 1672, att emottaga och bereda inkommande justitie-saker. Efter 33 §. i Drottn. Christinas Privil., skulle Magistraten hafwa omsorg för enkor och omyndiga barn, som sedan ålades Justitie-Collegium.

Arf- och FörmyndareKammaren i Stockholm blef, den 27 April 1667, inråttad och med Justitiae-Collegium förenad. Stadens styrelse 3672 satte detta werk under Politie-Collegium, som dock åter ändrades genom Kongl. Br. den 4 Aug. 1674. Dit höra alla ofrälse sterbhus, i anseende till inventeringar, arfskiften och förmynderskap, med de rättigheter, Magistraten derwid tillkommer, enl. Privil. och Förmyndare-ordning af den 3 Octob. 1675, den 20 Jan. 1693, samt den 20 Mars 1699, ytterligare stadfästad i 1 §. af Kongl. Resol. på städernas beswär den 8 Juli 1720.

Om förändringar med detta werk, om deß skiljande

*) Rosenh. Relat.. 1663.

från Justitiae-Collegium och deß ställande under egen styrelse, hafwa frågor flera gånger blifwit wäckta, hwari äfwen Caßeuren Lohman, 1758, sökte göra någon rubbning, för att sielf detsamma få styra *).

I anledning af R. Ständers Skrifwelse den 15 Octob. 1756, skulle Förmyndare-Kammarens säkra behållning, wid 1754 års slut, till ett belopp af 171,787 dal. 10 öre 7 penningar smt., blifwa ett orubbadt capital och aldrig tillgripas, utan alltid, för säker pant och renta, utlånas, och Förmyndare-Kammaren derför wara answarig. När dertill lades, hwad af owißa fordringar, 72,705 dal. smt., widare borde inflyta, och sedan betjeningen blifwit aflönad, skulle öfwerskottet lemnas till fattiga barns underhåll, under Stadens Politie-Collegii förwaltning, utom de 3000 dal. kmt., som årligen borde aflemnas till Ladugårdslands- eller Frimurare-Barnhuset.

Politie-Collegium. Derunder hörer:

1) Danwiks Hospital med deß inkomster och caßa, hwaraf underhållas ålderstigna, bräckliga, sjuka och swagsinta, bestigande sig, 1761, till 195 personer.

2) Den så kallade Husfattig-caßan, hwaraf, utom fattiga och ålderstigna personer, ett stort antal fattiga, omyndiga och spåda barn njuta föda och hjelp.

3) Brandwakts-caßa afgiften, som blef inrättad 1731, hwaraf Brandwakts-compagniet lönes och underhålles.

4) Rasp- och Spinnhusfonden.

5) Stadens Militaire-Compagnie hörer så wida under detta Collegium, att det hwar månad mönstras i Collegii rum, men aflönas genom Borgerskapets Bemedlings-Commißion.

6) Borgerskapets inrättade Corps af kavalleri och infanterie, som mönstras af ÖfwerStåthållaren i närwaro af Collegii Ledamöter.

7) Stadens spruthus och sprutor, med öfriga brandredskap, tillkommer Collegium att närmast wårda; äfwen beförjandet af de årliga brandsynerna.

8) Inquarteringswerket, hwars fond består af Tillökningsstolagsmedlen.

9) Stadens BåtsmansCompagnie, som består af 100 man samt lönes och underhålles af BemedlingsCommißionen.

10) Renhållningen i Staden med flera politiemål,

*) I R. Rådet och ÖfwerStåthåll. Baron Sparres tid, gjordes ett nytt försök, att ställa Förmyndarekammaren under en annan förwaltning; men detta förslag blef, utan någon åtgärd, hwilande. Canc. Handl.

som fiscaler och uppsyningsmän åligga att anmärka och angifwa, såsom angående lykthållning, taxors öfwerträdelse, förköp wid tullar och hamnar, gatutiggerier, sotbrand, olofligt körande och ridande, m. m. *).

Handels-Collegium, hwarunder inbegripes Fraktkammaren, består af en borgmästare och 3:ne rådmän, hwaraf en är af literata klaßen. Derunder sorterar:

1) Stadskamereraren, caßeuren och bokhållaren, stämpelmästaren wid packhuset, hamnmästaren eller broinspectorn, en inspector wid HamnpenningeContoret å Blockhusuddstullen, inspector wid parmmäteriet, öfwerwågare och wågare wid alla wågar, mätareskrifware wid spannmåls- och saltmäteriet, inspector wid Barlastplatsen, brädwräkare, lin och hampwräkare, slußmästare, justerare öfwer mått, mål och wigt, auctionskamrarne och uppbördswerket, med all den betjening, derunder lyder, och de mål, som derwid fordra collegii åtgärd.

2) I detta collegium förekomma, såsom i första instantien, alla twister mellan redare och befraktare, redare och skeppare, skeppare och skeppsfolk, m. m., enligt 1667 års sjölag; undantagandes hafweri, fartygs öfwersegling, bördesfrågor om försålda skeppsparter, såsom hörande till Magistratens omedelbara upptagande. Klagomål öfwer all emot handelsordinantien och flera författningar stridande handel, och förbrytelser emot förordningen om mått, mål och wigt; om eldgöring på fartyg i skeppslag och wid Skeppsbron; om reparationer wid hamnar utan tillstånd; om upplag af byggnadsmaterialier; om ballasts ut- och intagande; om bräd-, tjär- och tegelwräkare, och hwad wågeriet i wågarne angår, m. m.

3) Burskaps winnande på handel.

4) Under Collegii inseende hörer winskänks-, jernkrämare-, kaffeskänkssocieteterna, samt repslagare-, trädgårdsmästare-, skutskeppare-, krögare-, salt- och spannmålsmätaresamt packareämbetena.

5) Månglare med nålstolskram, frukt, fogel, höns, gäß, ägg, strömming, lutfisk, m. m., samt de, som hålla klädstånd, spisgäster och matstolar, jemwäl roddare- och lastbåtar.

6) I Collegium, såsom fraktkammare, skola skeppare och skeppsfolk afhöras och examineras, inan paß med-

*) Renhållningen hörde, efter stadens styrelse, under Byggnings-Borgmästarens inspection, men lades åter under Politie-Borgmästarens, hwilken densamma förut ålegat. Kongliga Brefwet den 4 Aug. 1674.

delas, enligt författningen, af den 30 Mars 1748, för coopvaerdie-skeppare.

7) Inseendet öfwer alla stadens rättigheter, medel och inkomster, enligt reglementet af år 1693, härflytande af tolagen, last- och bropenningar, accis, tomtören, wågarepenningar, arrenden, bodhyror, m. m., upphandlingar af byggnadsmaterialier, gemensamt med ByggningsCollegium.

K. Gustaf I, som, den 7 Maj 1557, förordnat om Stockholms stads förbättring, äfwen i anseende till deß inkomster, hade ock, 1529, befallt, att Borgmästare och Råd skulle, för stadens rentor, årligen göra redo och räkenskap, i deras närwaro, som Konungen dertill skickade. Detta förordnande förnyades 1570 och 1594. År 1653 anhöll Magistraten, att sådant måtte ske af ÖfwerStåthållaren och andra dertill förordnade, utan att utleverera stadens böcker.

Deßutom tillhörer HandelsCollegium, att med krono uppbördswerket i Stockholm taga den egentliga befattningen, odelad med Magistratens öfriga ledamöter, samt hafwa den närmaste uppsigten å krono uppbörden samt uppbördsmän och betjente, tillika med answaret för uppbördsmedlen samt deras behöriga leverering och redowisning (Se Kongl. Reglem. för Stockholms Stad, d. 16 Nov. 1814).

Byggnings- och AmbetsCollegium har ock sin Borgmästare med 3:ne Rådmän, aßistenter och notarier, och sortera derunder stadens architekt, ingenieurer, conducteur, byggningsbokhållare, byggmästare, dagswerksskrifware och pådrifware, för hwilka alla behöriga instructioner blifwit utfärdade 1736, d. 13 Juli och 20 October.

1) Der företagas, såsom i första instantien, och afgöras, summario processu, alla twister stadens inwånare imellan, om hus och byggnader, tomtskilnader, takdropp, fenster, gluggar och wattudrägt, m. m., som angår fastigheters besittande.

2) Tillkommer Collegium inspection öfwer brunnar, stadens byggnader och deras widmagthållande, stadens torg, hamnar och allmänna platser, tomters afmätande, fastebrefs utfärdande, m. m.

3) Alla deßeiners gillande till hus och byggnader, som tillhöra stadens inwånare, samt utlåtande öfwer reparationer.

4) Alla ämbeten och handtwerkssocieteter, som under

skråordningarne äro begripna och deras twister, arbets- och warors skäliga pris, taxornas reglerande, m. m.

5) Barnhuset och deß hushållning står åfwen under deß tillsyn och förwaltning.

6) Byggningswäsendet är imellan rådmännen fördeladt, i anseende till staden och malmarne, med hwad till stadens prydnad hörer, samt biwistandet af ämbets-societeternas sammankomster.

7) Stads-architekten eger att föreslå och öfwerse förslag och ritningar till byggnader, samt efter resolutioner werkställa stadens så wäl nybyggnader som reparationer, och deröfwer årligen inkomma med relationer.

8) Ingenieuren har i sitt förwar tomtböckerna, med dertill hörande chartor och planer, förrättar mätningar och uppsätter deßignationer öfwer alla fastigheter, som gå i köp; har ock inseende öfwer gatuläggning, m. m.

9) Conducteuren är wid stadens byggnadswerk behjelplig.

10) Byggningsbokhållaren har stadens byggnadsmaterialier om händer, håller deröfwer anteckningar och insamlar alla räkningar.

11) De öfriga betjente, byggmästare, dagswerksskrifware, pådrifware stå under architektens uppsigt och rätta sig efter utfärdade instructioner.

5. §.

Här är icke stället, att ingå i någon berättelse om alla dem, som warit Borgmästare och Rådmän i Stockholm. De förtjena sin särskilda historia. Att endast å dem meddela en lång namnlista, som dock, i anseende till de äldsta, icke torde blifwa fullständig, skulle ej tjena till annat, än att onödigt betunga detta arbete. Om blotta namnen å deßa ämbetsmän i sednare tider lemna de årliga calendrarne fullkomlig underrättelse; men, hwad angår de fordna ämbetsmännen, så är föga hopp, att någon pålitlig förteckning å dem alla skulle kunna uppgifwas, ehuru både Peringskiöld och Elers gått långt i sitt försök dertill.

5. Capitlet.

Om Stadens Wapen.

1. §.

Hwarje stad i riket har, lika som hwart och ett landskap, af ålder haft sitt eget märke eller wapen och sigill. Stockholms stad har fyra särskilda wapen, som tillkommit under särskilda tider och här korteligen skola beskrifwas.

Det första och mest brukliga föreställer Konung Erik den Heliges bröstbild eller hufwud, prydt med en öppen kongl. krona. Han war icke allenast ansedd och dyrkad såsom hela rikets, utan i synnerhet såsom stadens högsta skyddshelgon eller patron. Det war således ej underligt, att St. Eriks bild blef antagen till Stockholms sköldemärke. Såsom Stockholms wapen, förekommer alltså St. Eriks hufwud i Grefwe Dahlbergs Svecia Ant. et Hod., och i 2:ne stadens sigiller föreställes det något olika. I det ena är den krönta bröstbilden infattad i en ring med sex spetsar, hwari ses 2:ne qwistar, med 3 rosor på hwardera, omgifwande bilden. Omskriften är: Secretum Civitatis Stockholmiensis.

I ett annat är samma bild innesluten i en rundel, infattad i en öppen ros, prydd med ett band öfwer axlarne, hwari ett kors hänger på bröstet. Öfwerst ses ett Seraphims-hufwud, och omskriften är: Stockholms Stads Sigill. Ett mindre af stadens sigiller föreställer St. Eriks krönta hufwud i en tolfbladig dubbel törnros, med omskrift: Stockholms Stads Sigill, 1795.

Peringsköld säger härom: "När konungasätet war flyttadt ifrån de gamla hufwudstäder till Stockholm, då upptog den staden, i sitt andra sköldemärke, icke Baldurs hedniska hufwud, utan då warande Riksens Patrons, Konung Eriks heliga hufwud *)."

2. §.

Stadens andra wapen föreställer en stadsport med ett

*) Peringskölds Monumenta Uplandica, p. 125. Setenii Diss. de Uplandia. Messenii Scondia, T. 2, p. 56. Messenii Specula, p. 64, 65. Såsom rikets wapen, säges det hafwa blifwit nyttjadt wid stadfästelsen af K. Christophers lag, 1432. Wallin, de Originibus Stockholmiensis, p. 70.

torn på hwardera sidan, som mycket liknar den fordna yttre norra port. Lika beskaffadt förekommer det ibland de penningar, som i Konung Waldemars tid äro slagna och likna Stockholms gamla sigill. Brenner förmäler, att, både bland Birger Jarls och Waldemars mynt, finnas 2:ne små penningar, som, efter bifogadt aftryck, föreställa, å frånwända sidan, ett castell med 3:ne torn, lika med Stockholms stads gamla sigill, sådant det i stadens archiv ännu förwaras, till Birgers åminnelse, som war både slottets och stadens första anläggare, och hwilken, till en hogkomst deraf, låtit sätta berörde torn på sitt mynt, hwarifrån anledningen förmodligen blifwit tagen till detta stadens andra wapen *). Ett aftryck af en Birgers penning, i Stockholm slagen och derstädes i jorden hittad, föreställande ett torn med sin créneau, omgifwet af 3:ne i trekant satta kronor, finnes ock i Bångs Dissert. om Brunkeberg **).

Att detta Stockholms wapen, som mycket liknar Stockholms gamla yttre norra port, efter de äldsta ritningar och kopparstick, är äldre än det förenämnda, synes hafwa warit Peringskölds tanka, då han, i deß här ofwanföre intagna yttrande, kallar St. Eriks hufwud för Stockholms andra wapen.

Detta wapen har blifwit brukadt, 1398, på ett mynt, som Stockholms stad troligen samma år låtit slå, till minne af Drottning Margarethas högtidliga intåg. Härom förmäles, i en Swensk afhandling om denna Drottnings mynt, hwari äfwen säges: "att det utan twifwel är en qwarlefwa ifrån stadens äldre tider." Politie-Collegium förer än i dag i sitt sigill liknelsen af stadens berörde äldsta wapen ***). Bemälde Collegii nu brukliga större sigill, förfärdigadt 1761, lika med det Collegium finnes hafwa nyttjat 1672, då styrelsen fastställdes, synes föreställa Kongl. Slottet med tornet 3 Kronor, hwilket omgifwes af 4 mindre torn. Wapenskölden hålles af en stork; öfwerst ser man eld och rök, och på sidorna wimplar och flaggor, en båtshake och brandwaktsyxa: utmärkandes Collegii wård och inseende öfwer brandanstalterna. Omskriften är: Stockholms Stads Politie-Collegii sigill; underst: 1761.

3. §.

Det tredje Stockholms wapen, som äfwen finnes i kop-

*) Berch, l. c. Brenners Thes. Num. Sveo-Goth., p. 13, Tab. IV.
**) 2 del., s. 54.
***) Skandinawiskt Museum. Köpenhamn, 1798, 8:o, p. 290.

par stucket i Grefwe Dahlbergs werk, är en utsprucken, eller utslagen ros utan stjelk, som förmenas wara ett minne af Birger Jarl. I samma werk förekommer, wid Birgers afmålning, ett wapen med 3:ne rosor, twå och en ställda; som torde warit hans sköldemärke, hwaraf rosen blifwit tagen och såsom wapen införd i stadens sigill, dels särskildt nyttjad, dels tillsammans med St. Eriks hufwud, såsom förr berördt är.

Då BrandförsäkringsContoret i Stockholm, 1766, lät slå en medaille till belöning för dem, som wisa sig beredda, williga och behjertade wid eldswådors dämpande, föreställes derå stadens öppna ros och deruti en Phoenix, med ordet: reparabilis *).

4 §.

Stadens fjerde wapen är en öppen krona och utan twifwel det yngsta, som troligen blifwit antaget i anseende till stadens tillwext, präktigare byggnader samt en mer utwidgad handel och rörelse, då staden wunnit det företräde, framför andra rikets städer, att skäligen ibland dem kunna såsom en krona anses, hwarföre staden antagit och brukat detta sigill, troligen för att åfwen utmärka, att Stockholm war rikets hufwudstad och konungasäte.

Ett öppet bref af Borgmästare och Råd, till Magistraten i Lübeck, gifwet Stockholm, Thorsdagen efter Palmsöndag, A. Di. 1526, är styrkt med Stockholms stads sigill, som föreställer en kongl. krona i wapnet **). Det finnes ock, men ej större, än en fordom så kallad hwit styfwer, i war aftryckt, med öfwerskrift: Sig. Civitatis, på ett originalutslag, af d. 22 Nov. 1662, imellan St. Clara kyrkas föreståndare, kärande, och fordna Borgmästaren Bengt Pehrsson, swarande, angående några twistiga räkningar och deraf flytande skuldposter, för emottagen koppar till St. Clara kyrka, underteckn adt af Olaus Thegner, Stadens Secreterare ***).

Politie-Collegii mindre sigill föreställer en öppen krona, med omskrift: Stockholms Stads PolitieCollegii sigill. En mindre krona nyttjas ock såsom ett stadsmärke.

*) Berch, l. c., p. 306.
**) Prof. Fants Handl. till upplysning i Swenska Histor. Upsala, 1789, 1 st., p. 28.
***) Finnes i Nescherska Samlingen.

5. §.

Stadens förenämnde 4 wapen finnas afstuckna på åtskilliga perspective- och plan-chartor öfwer Stockholm. På Wiikmans långa charta, beskrifwen under N:o 24, i första afdelningen, 2 cap. 5 § af detta werk, föreställes kronan af stadens wapen både sluten och öppen. Upsala stad förer ock en krona till wapen, till utmärkande, att den af ålder warit Swea Konungars kröningsstad.

Norrmalm eger ännu sitt enskilda wapen, föreställande: **Brunkeberg; deröfwer en Vase med gyllene Krona, och, nedanför Berget, Norrström med Norrbro.** De bägge Norra Kämnärs-Rätterna hafwa i längre tider nyttjat och bruka ännu detta wapen i sina sigiller. Efter ett wäl förwaradt aftryck, synes Kronan ofwanpå Sandberget, och öfwer Kronan Vasen, samt Bron öfwer strömmen. Omskriften; Stockholms Norra Förstads Secret. Detta wapen finnes hafwa warit brukadt redan 1550. Ett större finnes ock, med omskrift: Stockholms Norra Förstads Sigill. Äfwen ett annat, med en till wenster wid gamla Brunkeberg uppgående sol, hwaromkring läses: Stockholms Norra Först. Westr. Kämn. Rätts Sig. 1760. Norrbro, som derå nedanför berget är intagen, skulle förmodligen utmärka gränsen af Norrmalm, som länge sökte undandraga sig att med staden införlifwas och höra under deß gemensamma styrelse. Gißningswis skulle den krönta Vasen i detta wapen betyda, att Norrmalm, återkalladt under Kronan, med tomtören war underlagdt Kongl. Slottet, efter Privilegiernas innehåll 1529, hwilket med Konungens slägtwapen skulle utmärkas. Palmsköld förmäler, att Norra Förstaden haft 2:ne sigiller, samt att de, efter en anteckning i denna förstads Uppbördsbok 1635, skola wara förärade till St. Clara kyrka *).

Wallin, l. c., säger, att ock förstäderna i Stockholm hafwa sina egna sigiller, hwarmed dock domstolarnes eller Kämnärs-Rätternas på Malmarne torde böra förstås. Södra Kämnärs-Rätten har 2:ne sigiller. Det större, St. Eriks Krönta Hufwud i en Sköld, med omskrift: Stockholms Södra Kämnärs-Rätts Sigill, och det mindre samma wapen, med omskrift: Stockh. Södra Förstads Kämnärs-Rätts Sigill.

Här må ock intagas, hwad Vogels förut åberopade charta derom innehåller, nämligen: Stadens Wapen och äldsta Sigill (heter det) är St. Eriks hufwud, med en kostlig krona beprydd, som af stadens gamla mynt pröfwas kan.

*) Wittingh, Jakobs Minne, p. 43.

Med detta sigill verificeras paß, vidimationer, m. m., och mest det, som utrikes går. Det mindre är en krona, hwilket brukas i judicial-acter och domsaker. Det tredje och ursprungliga är Stadens Klämma, deruti trenne torn äro. Det brukas, när staden med fremmande republiker och städer något i contracter eller annat har att beställa, jemwäl i wigtiga saker inrikes; men, på hwad tid, och af hwilken orsak, staden begynt att bruka deßa 2:ne andra sigiller, är af stadens handlingar icke kunnigt, emedan Rådhuset, så wäl som staden, warit wådeldar underkastadt, i synnerhet 1419, då privilegier, protocoller, handlingar och antiquiteter blifwit uppbrända och förkomna.

Det sigill, som här kallas Stadens Klämma, torde, efter Peringskölds tanka, rätteligen böra anses för stadens första sigill.

Tionde Afdelningen.

Angående Consistorierna och Lärowerken i Stockholm m. m.

1. Capitlet.

Om Stockholms Stads Consistorium.

1. §.

De i tolfte och 13:de århundradet påbjudna och började capitlen wid domkyrkorna i riket blefwo, i det påföljande tidhwarfwet, fullbordade och med flera ledamöter efter hand ökade. Deras syßla war, att med biskoparne wårda kyrkans rättigheter och sjelfwa wälja sig förmän och ledamöter. Deßa domcapitel blefwo ett stort stöd för Romerska kyrkowäldet.

Förut skedde biskopswalen af Konungen och af allmogen, men upphörde genom domcapitlen *).

Under Ärchebiskopen och domcapitlet i Upsala hörde

*) Botin, Sw. F. Histor., p. 303, 304.

från äldsta tider Stockholms Prester och Klerker, samt kyrkoärendena, såsom inom Upsala stift. När ett eget capitel eller consistorium i Stockholm först inrättades, är owißt. I en Notarii Publici skrift af år 1442, angående Stockholms stads Privilegiers genomseende, nämnes: att Pro Consules i Stockh. Ol. Swarthe och Hen von Husen inställt sig in Consistorio oppidi Stockholmiensis *).

Domcapitlen, bestående af Domherrar och Caniker, hade sina egna stadgar och kyrkobalkar, sin egen rättegång, egna straff, egna inkomster, rentor och tionde, hwaraf de fattigas medel eller fattigtionden omsider indrogs under domkyrkorna, och klefwo deßa inkomster till underhåll och lön åt domherrarne och canikerna anslagna **).

Stiftens styrelse berodde wäl till det mesta af biskoparne, inan förordnadt blef, huru consistorierna skulle formeras, enligt Kyrko-ordningen 1571 och Förordningen om Rättegången i Domcapitlen 1687.

År 1593 utgjordes Consistorium Holmiense af Pastor Primarius wid Storkyrkan, jemte Församlingarnes Kyrkoherdar, som af Upsala DomCapitels handlingar inhemtas, och till biträde kallades äfwen Rector Scholae. Således war M. Ol. Petri Medelpadius, såsom Rector Scholae, Under-Pastor wid Storkyrkan och Aßeßor i Consistorio med nästa rummet efter Praeses. Drottning Christina förordnade ock, att en af hofpredicanterna skulle derstädes hafwa säte (K. Br. d. 28 Maj 1650).

I samma bref tillägges Consistorium Holmiense samma rätt och myndighet härefter (som orden lyda), som före detta af ålder, och likasom andra consistorier i riket, och att inga andra undergifwet wara än Ärchebiskopen allena.

I Kongl. Förordningen om Rättegången i DomCapitlen, af d. 11 Febr. 1687, förordnades, att Ärchebiskopen skulle wara Praeses Primarius, men Pastor wid Storkyrkan Consistorii wanliga Ordförande, jemte följande ledamöter: Pastor wid St. Clara Församling, som är Consistorii vice Praeses; Kyrkoherdarne i Jakob, i Riddarholmen, bägge Pastorerna wid Tyska kyrkan, i Maria och Catharina, i Kungsholmen, Finskan, wid Fransyska Lutherska Församlingen, wid Ladugårdslands- och Adolph Fredriks Församlingar. Under Consistorii jurisdiction höra Stadens och Malmarnes presterskap med alla de ecclesiastika mål, som dem och deras församlingar angå ***).

*) Dükmans Kyrkohandl. 264.
**) Botin, l. c. p. 361.
***) I en wigtig fråga, om Konungens giftermål med en Prinz

Se hårom widare Wilskmans Eccl. Werk, under titeln Consist. Urbicum.

K. Gustaf I skall warit sinnad, att göra Stockholm till ett eget stift. Åtskilliga omkring Stockholm belägna socknekyrkor hafwa hört under Stadens Consistorium; hwilket synes detta bestyrka. Öfwer Ståthållaren Gr. Gyllenstierna hemställde till Kongl. Maj:t, i skrifwelse d. 18 Aug. 1700, om icke Consist. Holmiense måtte dädanefter alldeles blifwa ifrån Consistorium Upsaliensi skildt, och Stockholm såsom ett särskildt Biskopsdöme förklaradt, såsom det äfwen wid alla kungliga samt furstliga hof och residencer finnes wara brukligt; så att det kan hafwa fria händer, att, efter lag och förordningar, disponera om alla de mål, som under ett domcapitel och consistorium lyda böra; men hwilket icke kommit till någon werkställighet.

2. §.

Om den twist, som warit mellan Ärchebiskopen i Upsala och Biskopen i Strängnäs, angående till hwilket stift Stockholm borde höra, är wäl förut något nämdt; men detta ämne upplyses widare af Biskopens i Strängnäs Anundi Bref och Protestation, angående Stockholms stads hörande till Upsala stift, Anno D. 1288, XV Calendas Julii; Priorns i Sigtuna kloster Bref och Påstående, att Stockholm hörde till Upsala stift, dat. Sabbato proximo Ante Margarethæ, 1305, samt af Capituli Provincialis i Skenninge dom, att Stockholm hörde till Upsala stift, eller, såsom orden lyda; Quod Sialaboder et tota parochia Stockholmiensis attineat fratribus Sictuniensibus pleno jure. dat. Skenningiæ, 1305 *).

Consistorium Holmiense har af ålder haft sina sammankomster i Stockholms stads Storkyrka. Det yttrande torde här kunna intagas, som Magistraten i Stockholm, på befallning, afgifwit d. 11 Aug. 1645, om de oordningar, som i Församlingarne inritade woro, särdeles rörande barndop, brudwigning, kyrkogångar, likpredikningar, likstol, påska-

cessa af Grekiska bekännelsen, har Consistorii yttrande 1796 blifwit infördradt; hwarom Consistorii protocoller och öfwerläggningar, förseglade, i R. Ständers Bank till förwarande blifwit inlemnade.

*) Ärchebisk. U. v. Troils Handl. till upplysning i Sw. Kyrko- och Reformations Historien. Ups., 1790, 2. del., p. 336—337.

mål och annat mera, samt om församlingarnes indelning, till rättelse härutinnan.

Till Slottskyrkan borde de egentligen höra, som lyda under Kongl. Maj:ts hofstat, med slottets tjenare. De, som woro af de höga collegierna, kunde gå i kyrka, der dem beqwämligast fölle, men i förenämnda kyrko-acter höra till den församling, der de bodde.

Riddarholms-Församlingen syntes bäst kunna föreståås, och alla irringar förekommas, om den lades under kyrkoherdens i Storkyrkan omwårdnad, så att han tjensten, stundom sielf och stundom genom sina medtjenare, förestode, och att i weckan de Finska derstädes, som i stor myckenhet woro i Stockholm, blefwo tillbörligen i sina Christendomsstycken underwisade. Borgerskapet i staden kunde lämpligen i flera församlingar ej skingras, än skedt wore, näml. i Storkyrkan och Tyska kyrkan, förutan det, att de Swenska, som redan wid stora Kungsgatan bodde, näppeligen utgjorde 20 familier och kunna icke blifwa så många, när der, efter K. Maj:ts dessein, warder bygdt; har ock alltid, före detta, klostret, sedan Christendomen i riket kom, lydt och legat under Kyrkoherdens i Storkyrkan disposition.

Till Tyska församlingen måste wäl alla de höra, som ej annat språk förstå; men likwäl borde sönerna, när de blifwa sina egna, och döttrarne, när de bortgiftas i Swensk mans wäld, lända och lyda till Storkyrkan, såsom andra infödda Swenska.

Hos Amiralitets- och Barnhus-Predicanter borde inga andra sig inställa, än de, som särdeles och enskildt Amiralitets- och Barnhusets dagliga tjenare wore och deri wistades. De öfriga församlingarne på Norrmalm syntes sielfwa naturen genom berget åtskilja; och kunde sedan inga irringar förefalla, när den ena församlingens själasörjare hos den andra intet intrång gör, utan sig med sina åhörare åtnöjer, hwardera den andra i tillbörlig ordning eftergifwer och wördar, om icke efter annat, efter församlingens ålder, men alla högakta och wörda Kyrkoherden i Storkyrkan såsom en Consistorii Praeses.

Om Storkyrko- och Riddarholms-församlingens delning, är, angående Storkyrkan, förmäldt.

Här bör nu anmärkas, att K. Carl XI:s Bref till Archebiskopen, Doct. Olof Swebelius, af år 1687, att församlingarne i Stockholm få wälja capellaner af andra än Upsala stift, emedan Presterna hafwa sitt uppehälle af Församlingarne, och de icke böra förlåta sig mera på sin

födelseort, än sina gåfwor, lärdom och skicklighet, samt Kongl. Br. till bemälde Ärchebiskop, af d. 19 Nov., berörde år, om capellanswalet wid St. Clara församling, hwarigenom befalldes, att Matern Feiff ej skulle påtrångas församlingen, utan collationsbref utfärdas för Lars Brodin, enligt församlingens wak sträckande sig biskoparnes och consistoriernas åberopade rättighet, in approbando och improbando, icke längre, än hwad angår presternas lärdom och lefwerne *).

Consistorii sigill finnes på Brodins plancharta aftaget, föreställande en bild, med en sol till ansigte, och hållande i ena handen ett korß. I sigillet läses: Sermo tuus veritas, och utomkring: Sigillum Capituli Stockholmiensis.

2. Capitlet.

Om Hof-Consistorium.

1. §.

Hof-Consistorium skall först wara instiftadt 1663. I den ordning, hwarefter Öfwer Hofpredicanten och Hofpredicanterna skulle sig rätta, utfärdad under Förmyndare-Regeringen d. 20 Dec. 1662, förmäles i första punkten: att K. Mt. godtfunnit låta på sin hofstat uppföra trenne Hofpredicanter, och deribland en Öfwer Hofpredicant; att K. Mt., hwad deras collegial-sammankomst widkom, wille, att Öfwer Hofpredicanten skulle hafwa en allwarlig inspection på hela Hofförsamlingen; upptaga alla de saker, som samtliga presternas rådslag kunde behöfwa, och dem af Hofförsamlingen, som wederbör, till deras Collegium stämma och till rätta kalla; jemwäl skulle han hafwa tillstånd, att de andra Hofpredicanterna sammankalla och dem föreslå de ärender, som till Gudstjenstens ordentliga förrättande och kyrkodisciplinens widmagthållande kunna förekomma; tagandes deröfwer deras betänkande, m. m., som angår predikofördelningen i synnerhet. Kongl. Maj:ts nådiga instruction för sitt Consistorium Aulicum, wid de der förefallande ärender, gifwen Stockholm d. 28 Juni 1681, finnes ännu in originali i

*) Deßa bägge Bref finnas tryckta i Loenboms Handl. till K. Carl XI:s Histor. 5 Saml., p. 1 8, 171.

Kongl. HofConsistorii handlingar, och tryckt intagen i Biskop Dr. Wallqwists Eccl. Samlingar p. 318. Deri tillägges consistorium samma rätt och myndighet, som andra consistorier i Riket, på Kongl. Maj:ts och ämbetes wägnar, ega att bruka. Kongl. Maj:ts Öfwer Hofpredicant skulle der wara Praeses, och ordinarie Ledamöter K. M:ts Hofpredicanter, och, när saker från K. M:ts Lif-Garde förefölle, skulle de derunder beställda prester sitta med i Consistorio. I förordningen om rättegången i DomCapitlen, af d. 11 Febr. 1687, förändrades detta i så måtto, att, jemte Hofpredicanterna, skulle Lif-Gardes- och Artillerie-predicanterna wara Consistorii beständiga Ledamöter. När Professor Molin förordnades till EnkeDrottningens Öfwer Hofpredicant, fick han sitt rum i Hof-Consistorio näst intill Praeses; hwilket i en dylik casus i samma tider blifwit följdt, i grund af K. Br. d. 18 Nov. 1701.

Så länge särskilda prester woro wid Drabanterna, omwexlade de i tjenstgöringen med Hofpresterna och äfwen i Consistorio. Kongl. Resol. d. 21 Maj 1702.

Öfwer Hofpredicanten skulle, af förenämnda ledamöter och notarien, wördas såsom deras förman. Han skulle ibland Hofpredicanterna utdela predikningarne samt förordna, på hwad rum och tid hwar och en skulle predika *); hafwa magt att lagföra dem, som för något brott böra stå till answar; affända någon af presterna, när så behöfwes, i något ärende, hwilket ingen borde wägra att efterkomma.

Alla kyrkosaker, som wid Kongl. Maj:ts hof samt gardet till häst och fot förefölle, skulle lyda under detta Consistorium.

Alla Hof- och Slottsbetjenter skulle höra till Slottskyrkan, med sina hustrur och barn. Praeses Consistorii skulle tillika wara Slottskyrko-Inspector och hafwa uppsigt på kyrkans widmagthållande, inkomster och utgifter; så lagande, att deröfwer hålles rigtig räkning. I öfrigt skulle han rätta sig efter Guds ord, all loflig sedwana, och att allt måtte christeligen och ordentligen tillgå.

I sednare tider har ock Pastorn wid Arméens Flottas Swenska Escadre och Kyrkoherden wid Skeppsholmen blifwit ledamot i Hof-Consistorium.

2. §.

Till förekommande af onödiga och öfwerflödiga presters

*) En motsägelse härutinan har blifwit straffad med ämbetets förlust.

antagande, expedierades, d. 22 October 1784, Kongl. Maj:ts Circulaire till samtliga Regements-Chefer, att, wid Regementerna, ej flera prester än twänne, en till Regements Pastor i fredlig tid, finge antagas, och följaktligen ingen widare kallas, förrän det warande antalet dertill blifwit förminskadt. Till deras Kongl. Högheter Hertigarne afgick åfwen Konungens nådiga handbref, om inskränkning i deras Hofpresters antal till en, utom den, till hwilken bikten war anförtrodd.

Kongl. Hofpredicanten samt Prosten och Kyrkoherden Magister Aron Bestén har utgifwit ett arbete, under namn af Kongl. HofClereciets Historia, in 8:o. Det är, för Swenska lärdoms- och kyrko-historien, ett werk, som hedrar sin författares mödda.

3. §.

Här må ock något nämnas om ett, år 1623, tillämnadt särskildt Consistorium Generale, hwars göromål skulle blifwa, att först och förnämligast derpå arbeta, att Guds ord måtte rent predikas, sacramenten rätt administreras, willomeningar förebyggas, enhet i religion och ceremonier iakttagas, m. m. Förslaget till ett dylikt consistorium torde dock stadnat, wid hwad Riksdags Beslutet 1649 derom innehåller, hwarigenom förordnades, att committerade skulle utses, att föreslå en förbättrad kyrko-ordning, till widare öfwerseende. Att preste ståndet blifwit ansedt såsom ett Consistorium Regni, kan af 1682 års Riksdagshandlingar inhemtas, då kyrko-ordningen war under öfwerläggning.

Anledningen till denna korta berättelse har warit den, att förenämnde Consistorium Generale warit ämnadt att i Stockholm residera och i stadens Storkyrka hafwa sina sammankomster.

3. Capitlet.

Om Stockholms Gymnasium.

1. §.

Under Drottn. Christinas minderårighet, inrättades i Stockholm ett gymnasium, år 1640, af Collegio Stockhol-

miensi, som, ifrån K. Johan III:s tid, der hållits, säger Biskop Rhyzelius *). Detta kan dock ej gerna förenas med hwad af honom blifwit sagdt om Collegium Stockholmiense, att det föga annat war, än katholskt, dit ock så finnade lärare förordnades. En inrättning af sådan art kunde troligen icke skyddas af K. Carl IX, eller bibehållas i K. Gustaf Adolphs tid.

Utan att wara en öfwerlefwa af K. Johans akademi, som wid hans död upphörde, underhölls detta gymnasium länge i Stockholm och war i början inrättadt lika med de öfriga gymnasierna i riket, hwarwid warit först 7, och sedan 5, docentes eller lectores, om hwilkas lön och inkomster finnas flere bref och förordnanden af den 16 Jan. 1647, den 7 Aug. 1649, den 24 Dec. 1652 och 1657; men dermed war dock slätt beställdt 1663, ty, fastän der då woro och borde wara 5 lectores, som hade till underhåll af kronan några kyrkohärbergen, enligt räkning, så hade de näppeligen så många auditores **).

ÖfwerStåthållaren Rosenhane, som aflade denna berättelse för Kongl. Maj:t, förmälde sig således finna berörde gymnasium, för den orsaken skull, wara onödigt eller ock behöfwa någon reformation. Omsider flyttades detta lärowerk, 1668, till Gefle, då trivialscholan blef qwar i Stockholm, och hwilken, under den tid gymnasium tillwar, blef ansenligen förbättrad och skall, 1661, haft 228 discentes, såsom en då hållen undersökning utwisar. Hwarken gymnasii- eller trivial-scholans stat hade af staden mera än blotta huset, hwilket staden egde och underhöll.

2. §.

Icke långe sedan, och på underdånigt förslag af directionen öfwer Stockholms stads underwisningswerk, biföll Kongl. Maj:t, genom nådig skrifwelse den 14 Juni 1820, directionens hemställan om en gymnasii-inrättning i stället för den fordna storscholan derstädes, och att denna schola måtte indragas, samt deß fonder anwändas till gymnasiistatens aflöning, med tillskott af stadens tolagsmedel, så att hela anslaget för denna stat måtte komma att utgöra 940 tunnor spannmål och 10,000 rd. banco årligen i penningar.

Sedan Gymnasii rummen derefter hunnit inredas, i stäl-

*) Bisk. Chrönik., 1 del., p. 91.
**) Rosenh. Relat. om Stockh. 1663.

let för de gamla scholrummen, och wei
tillsättas, öppnades och inwigdes detta
Kongl. Höghet Kronprinsens närwaro, af
m., Doctor C. von Rosenstein, den 4 D
För det närwarande består gymnasii
en gymnasii adjunct och en cantor. *)

4. Capitlet.

Om Scholorna i Stockholm.

1. §.

Ehuru redan indragen och upphäfd, för tilldanandet af ett högre lärowerk, Stockholms Gymnasium, bör dock den åldriga Stockholms storschola här omtalas och ännu få sitt rum.

Denna storschola har bewisligen blifwit inrättad, då staden anlades, och just derigenom skild till första inrättningen från alla andra de åldsta scholor i riket, så att denna icke, såsom de, warit någon kloster- eller dom-schola, utan blifwit ifrån början inrättad och underhållen af staden, som då ännu ej egde hwarken kloster eller domkyrka, och sedan alltid stått under Kyrkoherrens och Magistratens styrelse.

När derföre Ärchebiskopen Johannes Jerechini wille tillwälla sig rättighet, att tillsätta rector i denna schola, wände sig Kyrkoherren, Magistraten och Borgerskapet i Stockholm med klagomål deröfwer till Påfwen Martin V, hwilken, medelst en Bulla den 16 Juni 1419 **), stadfästade de klagandes urgamla rättigheter och förbjöd, wid Apostlarne Petri och Pauli samt sin onåd, ärchebiskopen och alla andra, att deri göra staden minsta intrång. Scholstugan låg då på norra sidan om kyrkan och nära derintill. I detta stånd blef scholan oqwald, allt intill Reformationen; och, som scholan hwarken berodde af något kloster eller af kyrkan, undergick den ingen rubbning wid då förefallna indragningar, utan twärtom hade deraf en ganska betydlig förmån och förbättring; ty, då den store Gustaf Erikßon, år 1529,

*) Benäget meddeladt af Consistorii Notarien, Kongl. Hofpredicanten, Mag. Ol. Rogberg.
**) M. Celse, Bullarium Holm., 1772, 4:to, p. 171.

lade, att scholmästaren skulle, jemte underwisningen i scholan, äfwen biträda kyrkoherren, såsom predikare, eller under=pastor i ämbetssyßlorna wid församlingen, lade han tillika under scholan och predikaren nio särskilda stenhus och några trädgårdar i staden, hwilka honom tillfallit ifrån de ödelaggda klostren och praebenderna wid kyrkan, och som alla i det Kongl. Gåfwobrefwet särskildt uppräknas. Deßa hus lemnades staden till ewerldelig egendom, med det uttryckliga willkor, att all afkastning deraf skulle anwändas till scholmästarens lönande, tilldeß Konungen än widare kunde wara förtänkt om hans uppehälle; som ock sedan werkställdes, då han, ifrån år 1555, årligen fick uppbära 96 tunnor spannmål af kronans behållna kyrkotionde i Olaads härad *).

Staden, som allt ifrån början sielf underhållit sin schola och lönat deß lärare, fick nu, genom denna kongl. skänk, dertill ett ansenligt understöd; och är donationen af förrberörda hus m. m. grunden till de löner, scholstaten af stadens caßa uppburit, ända till medlet af sjuttonde århundradet **), och af hwilka löner nu ej mera är qwar, än de så kallade chorgångspenningar, som, ehuru af Kon. Gustaf Adolph och hans efterträdare scholstaten förbehållna, sedan utgjort en obetydlig och ringa inkomst.

Ännu war sielfwa scholhuset inne i staden; men, sedan hospitalet, 1551, förlades till Danwiken, flyttades stadens schola till de tomma klosterhusen på Riddarholmen; åtminstone fanns den der under de följande regeringarne och allt till 1621, då K. Gustaf Adolph, genom öppet gåfwobref, af den 24 Juni, skänkte staden samma klosterhus till ewerldelig egendom, med willkor, att staden skulle i deßa hus, som borde till caserner inrättas, hålla soldaterna med ljus och wed samt förse scholan med ett annat hus; men denna casern=inrättning gick aldrig i werkställighet, utan staden fick behålla den kongl. gåfwan och erhöll derpå Konungens ytterligare stadfästelse på underdånig anhållan, genom Konungens Hofpredicant och tillförordnade Biskopen i Linköping, Doct. Johan Bothvidi, gifwen Frankfurt am Main den 22 Febr. 1632.

Då Drottning Christina sedermera anlade i Stockholm ett gymnasium, i förbindelse med stadens gamla schola, in=

*) Murberg, i WitterhetsAkademiens Nya Handling. 1 del, p. 254. Historien om denna schola, införd i Stockholms Post., den 11 Jan. 1798.

**) I stadens räkenskapet för 1552 i Kongl. KammarArchivet finnas scholmästarens halfwa års kostpenningar upptagna till 39 mark, och årslönen till 128 mark.

reddes för bägge deßa lärowerk de öfriga klosterhusen, som dittills stått onyttjade; och, när samma gymnasium, några och 20 år derefter, flyttades till Gefle, fingo hörarne i scholan der fria boningsrum *); men strax derefter, den 23 Maj 1666, begärde R. R. och Gen. Gouverneuren i Esthland, Bengt Horn, att, emot sitt hus i staden, få tillbyta sig af Magistraten stadens scholhus på Riddarholmen, och skaffade sig dertill FörmyndareRegeringens bifall och tillstyrkande den 9 Aug. berörda år; hwarefter bytet för sig gick den 5 derpå följande Octob.; och har Hans Excellence, som, enligt regeringens utlåtande, wille, till stadens prydnad, bygga sig ett palats, sedan uppfört det hus, som nu tillhörer R. St. RiksgäldsContor. Magistraten fick deremot af Herr R. Rådet, jemte en mellangift af 4000 rd. specie, det hus, som han i börd köpt efter någon af Bjelkiska familjen **), och hwilket är den i katholska tiden bekanta Själagården (hwaraf Själagårds- eller Sjärgårdsgatan, i Staden, ännu förwarar åminnelsen), som wid reformationen tillföll kronan, och hwari K. Gustaf I anlade det första ordentliga pränt- eller boktryckeri i Stockholm, och hwilket hus ändtligen sedan, man wet ej på hwad sätt, kommit i enskild ego.

Att Nordströmska huset fordom utgjorde andra hälften af Själagården, synas flere omständigheter fulleligen intyga; men, om det blifwit ifrån scholhuset skildt och afyttradt, före eller efter ofwannämnda byte, kan, för bristande upplysnings skull af handlingarne, icke sägas ***).

Till föreslående berättelse kan läggas: att K. Gustaf I, år 1531, anförtrodde Mäster Olaus Petri sitt och rikets sigill och, 1532, Stockholms stads scholas sigill, sedan Anders Torkilsson war död; hwarwid han, på scholbetjenternas underwisande, skulle hafwa ett noga inseende; släppandes ingen ifrån scholan, som icke i den Evangeliska läran war wäl grundad †).

Abrahamus Andreae Angermannus war rector wid Stockholms storschola och i flera afseenden en märkelig man, ståndaktig i Evangeliska läran. Dock blef han slutligen, se-

*) Under den tid, gymnasium war med scholan tillsamman, skall, 1661, antalet af lärjungar stigit till 228. I sednare åren, eller 1797 och 1798, steg det till 100 à 120.

**) Herr Nils Bjelke till Salstad sålde gamla själagården till K. Mnsikant. Petter Verdieu för 5600 dal. smt., den 3 April 1666.

***) Här slutar berättelsen i Stockholms Posten, N:o 8.

†) Hallman, Olai Petri Lefwerne, 4:to, p. 60, 61.

dan han kastat sig till Konung Sigismunds parti, för sin otacksamhet emot Hertig Carl, som hedrat honom med sitt förtroende, år 1599, inför Rikets Ständer, jemwäl af sitt eget stånd, dömd ifrån ämbetet och insatt på Gripsholms slott, der han i mycken uselhet afled 1607 *).

Med gymnasium och scholorna, berättade ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhane, 1663, wara så beskaffadt, att i staden woro en Swensk och en Tysk barnaschola; och på Malmarne en wid hwarje kyrka, hwarwid inalles 11 docentes och omkring 357 barn blefwo underhållna.

Efter scholstaten, 1652, uppfördes wid Stockholms trivialschola en rector med 120, en conrector med 70, och en apologist med 30 tunnor spannmål; men consistorium förmälte, i underdånig skrifwelse, den 24 Sept. 1690, det nödwändigheten fordrade, att, wid trivialscholan, antaga 3:ne colleger: anhållandes om underhåll för dem och flera scholbetjente, som saknade nödig utkomst.

2. §.

Hwad Tyska Scholan angår, så gaf K. Gustaf Adolph, år 1612, Tyska församlingen tillstånd och privilegier till en scholas inrättande, med förbehåll, att inga flera Tyska scholor skulle i Stockholm få inrättas. Ifrån 1574 har wäl församlingen hållit läsemästare för ungdomen; men, sedan denna inrättning blef privilegierad, hafwa 3:ne ordentliga lärare, 1616, blifwit antagna. Detta lärohus räknar sin widare tillwext och utwidgande ifrån framlidne Pastorn och Scholinspect. M. Gerdes, som gaf det sin första rector, Joh. Herbinius, 1667. I hans ställe kom en Joh. Colerus, 1668, som efterträddes, 1671, af en Uppendorff. År 1678, blef Magister Joh. Jac. Jaches rector till 1683, som de sednare åren af sin tjenstetid tillika war kongl. bibliotecarius och blef sedermera rector wid det i Stockholm warande Gymnasium Illustre **).

I hwad wärde och anseende scholan warit wid början af 18:de århundradet, inhemtas af Tyska församlingens föreståndares hos K. Carl XII gjorda anhållan, 1717, om privilegiernas stadfästelse, hwarest säges: att Tyska scholan är den endaste i hela staden, som med ett gymnasium någorlunda kan förliknas, hwarifrån många studerande, med nytta och heder, omedelbart kunnat sändas till akademierna.

Hwarest scholan warit af ålder, är icke bekant. Troligt

*) Spegel och Rhyzelius, l. c.

**) Stockh. Lärda Tidn., 1776, p. 271.

förekommer dock, att Arnold Grothusen till Langebro, K. Sigismunds praeceptor, som mycket gynnat Tyska församlingen, dertill upplåtit sitt hus wid Swartbrödra Gillestugan, som dertill sedan blifwit skänkt 1577. Sedan Grothusens egendom, omkring 1603, återkallades under kronan och blef Hof-Cancelleren Nils Chesnecophorus förlänt, hyrdes detta hus af församlingen, men köptes omsider 1611. Det blef dock, den 27 Mars 1614, återwunnet af Joh. Messenius, som war gift med Lucia Grothusen, och, efter hans fall, kom det först, den 27 Sept. 1616, till winhandlaren Hans Meijer och sedan åter till församlingens disposition, som, 1626, lät mera ordentligt bebygga detta hus till lärarnes större beqwämlighet. Denna scholinrättning blef sedermera utwidgad, genom inköp af Borgaren Isak Fagetts hus och tomt, för 2500 rd., hwarå fasta erhölls 1663. Scholhuset reparerades 1670, såsom versen öfwer porten intygar.

Widare har scholhuset, tid efter annan, blifwit förbättradt, och utrymmet, dels genom nya tomters inköp, 1744, tillökadt, dels ytterligare, genom Fuhrmanska testamentet, 44,000 dal. kmt., år 1776, å nyo bygdt och i det goda stånd satt, att ej något scholhus i Stockholm kan med detta jemnföras.

Wid inwigningen af det nya scholhuset eller tillbyggnaden derwid, höll Doct. Joh. Ad. Schinmeier, Tyska församlingens då warande pastor, den 8 Aug. nyssnämnda år, ett ypperligt tal: **huru Försynen wakar öfwer uppfostrings-werket** *).

Hofkällarmästaren Fuhrman förordnade, wid slutet af sin lefnad, att räntan af hans midt i staden belägna hus skulle anwändas till 12 ynglingars underhåll i scholan, utom flera stipendier, som denna scholungdom åtnjuter.

En scholordning blef af Pastor Rotlöben, 1627, författad, 1635 antagen, 1704 lämpad efter allmänna scholförfattningarne och 1773 ytterligare förbättrad. I denna schola, bestående af 5 klasser, hållas årligen 2:ne examina, och ungdomen uppmuntras genom belöningar, som för flit och framsteg utdelas. En närmare underrättelse kan härom tillförlitligast inhemtas, tillika med en förteckning på scholbetjeningen, af Lüdekes akademiska afhandling om Tyska Kyrkan. Lärjungarnes antal war, 1775, öfwer 100, och läro-methoden wid denna inrättning har äfwen, i de sednare åren, un-

*) Tryckt i Leipzig 1777, 4:to. Recenserad i Gjörwells Allm. Bibl., 1777, 4 del., p. 115.

der en Lüdekes och Schinmejers styrelse och inseende, blifwit mycket förbättrad *).

Rector njuter årligen 200 rd. b:co, conrector 100 och subrector 75 rd. af kyrkans medel; en bokhållare 38 rd riksgälds samt den så kallade moderator blott fria husrum.

3. §.

Dernäst följer i ordningen St. Clara och St. Olofs, eller nu mera Adolph Fredriks schola. Denna schola har förut för bägge församlingarne warit gemensam, men sedermera blifwit så fördelad, att Clara är upptagen till en högre lärdomsschola, och Adolph Fredriks till en lägre apologist schola.

Wid Clara församlings tilltagande och ungdomens tillwext, war Kyrkoherden Hammarinus omtänkt, att få en barnaschola inrättad, till ungdomens tukt och underwisning i christendomen. Han föredrog detta angelägna ärende i kyrkorådet, i Ärchebiskopens Doctor Lennaei närwaro den 1 Mars 1649, och föreställde, hurusom församlingen ändå måste wara underkastad utgift till lärarnes underhåll i storscholan.

Efter ett härom träffadt enhälligt beslut, inköptes, för kyrkans medel, till scholhus, aldra först en liten gård wid kyrkan, och kungjordes församlingen derom samt om barnens antecknande till scholgång. En Ericus Storm antogs först till scholmästare wid denna inrättning; men, som tilloppet af ungdom war större, än att alla fingo rum i berörde lilla hus, så upplät kyrkoherden dertill pastors hus, det han icke sielf bebodde. På underdånig ansökning derom, lät Drottn. Christina, den 28 Juni 1649, utfärda sitt särdeles nådiga privilegium för denna barnaschola: att njuta all den rättighet, i ett och annat beståend, som trivialscholan inne i Staden, före detta, af Clara församling njutit och uppburit, så att församlingen på intet sätt widare hade med trivial-scholan att beställa; att wara inbegripen under scholordningen, med allt hwad den innehåller och medgifwer; att wara under kyrkoherdens och kyrkorådets inspection; att, med ärchebiskopens minne, antaga lärare, samt derom så förordna, som med ändamålet öfwerensstämmer; att inga gossar utom dem, som höra till scholan, tillåtas gå hus ifrån hus, eller siungande och läsande besöka församlingen, hwarwid

*) Se härom Pastor Lüdekes Nachricht von der gegenwärtig erneuerten Verfaßung des Stockholmischen Lycei etc. Stockholm, 1773, 8:o.

icke en hop wisor till förargelse måtte brukas, utan wackra, andeliga psalmer, m. m.

Efter detta privilegii erhållande, gjordes wackra sammanskotter till en scholhusbyggnad af sten, sådan, att den tillika blefwe tillräcklig för scholmästaren till boningsrum. Platsen dertill waldes på kyrkogården, der scholan ännu är, och blef färdig 1655.

En Paedagogus war wäl på westra malmen, eller i St. Clara församling, med 20 tunnor spannmål i årlig lön, uppförd på 1652 års Stockholms scholstat; men i skrifwelse till Kongl. Maj:t, af den 24 Sept. 1690, anmälde Stockholms stads consistorium, att ungdomens tilltagande myckenhet, som betarfwade underwisning, hade fordrat, att wid St. Clara schola, utom stat, tillförordna 3 colleger och en cantor: anhållandes, för Guds och rikets wälfärd skull, om underhåll för den, så wäl wid Clara, som flera scholors i Stockholm, tillökade scholbetjening.

Efter Kyrkoherden Hammarins frånfälle, 1663, hade eftertrådande Pastores, Brask, Terserus, Bergius, m. fl., all nitisk wård om scholwerket, som ock, 1696, blef af Kongl. Maj:t understöddt med någon spannmålstillökning.

På nya staten har nu första collega 25, den andra 20, och den tredje 15 tunnor spannmål, samt cantor 15 tunnor. Rector njuter, enl. Drottn. Christinas donation 1652, på gamla staten 20 tunnor.

Enskilda scholor och lärare minskade omsider ungdomens antal, då blott fattiga föräldrar sände sina barn till scholan, att underwisas *).

Efter branden 1751, blef åter scholhuset iståndsatt, som de i muren insatta taflor utwisa.

I öfra waningen af scholan inrättades en öfwerschola, eller collegium claremontanum, 1669; men inrättningen wille icke bära sig, såsom icke försedd med något privilegium, eller kongl. autorisation. Afunden och det förfång, andra scholor härigenom troddes lida, torde hafwa förorsakat detta werks ändtliga förfall, ehuru collegii sista rector, Isak Kraft, med all flit sökte att det åter upptaga och för någon tid upprätthålla **).

Scholan har haft berömliga män till lärare. Så länge scholan hölls i den lilla gården wid kyrkan, före 1649, war scholmästaren ensam; men, den 9 Maj samma år,

*) S. Dagelli Tal på vers, till firande af kyrkoscholans första jubelfest, d. 22 Juni 1749. Stockh. 1749, 8:o.
**) D. Nordbergs St. Clara Minne.

miensi, som, ifrån K. Johan III:s tid, der hållits, säger Biskop Rhyzelius *). Detta kan dock ej gerna förenas med hwad af honom blifwit sagdt om Collegium Stockholmiense, att det föga annat war, än katholskt, dit ock så finnade lärare förordnades. En inrättning af sådan art kunde troligen icke skyddas af K. Carl IX, eller bibehållas i K. Gustaf Adolphs tid.

Utan att wara en öfwerlefwa af K. Johans akademi, som wid hans död upphörde, underhölls detta gymnasium länge i Stockholm och war i början inrättadt lika med de öfriga gymnasierna i riket, hwarwid warit först 7, och sedan 5, docentes eller lectores, om hwilkas lön och inkomster finnas flere bref och förordnanden af den 16 Jan. 1647, den 7 Aug. 1649, den 24 Dec. 1652 och 1657; men dermed war dock slätt beställdt 1663, ty, fastän der då woro och borde wara 5 lectores, som hade till underhåll af kronan några kyrkohärbergen, enligt räkning, så hade de näppeligen så många auditores **).

ÖfwerStåthållaren Rosenhane, som aflade denna berättelse för Kongl. Maj:t, förmälde sig således finna berörde gymnasium, för den orsaken skull, wara onödigt eller ock behöfwa någon reformation. Omsider flyttades detta lärowerk, 1668, till Gefle, då trivialscholan blef qwar i Stockholm, och hwilken, under den tid gymnasium tillwar, blef ansenligen förbättrad och skall, 1661, haft 228 discentes, såsom en då hållen undersökning utwisar. Hwarken gymnasii- eller trivial-scholans stat hade af staden mera än blotta huset, hwilket staden egde och underhöll.

2. §.

Icke länge sedan, och på underdånigt förslag af directionen öfwer Stockholms stads underwisningswerk, bifföll Kongl. Maj:t, genom nådig skrifwelse den 14 Juni 1820, directionens hemställan om en gymnasii-inrättning i stället för den fordna storscholan derstädes, och att denna schola måtte indragas, samt deß fonder anwändas till gymnasiistatens aflöning, med tillskott af stadens tolagsmedel, så att hela anslaget för denna stat måtte komma att utgöra 940 tunnor spannmål och 10,000 rd. banco årligen i penningar.

Sedan Gymnasii rummen derefter hunnit inredas, i stäl-

*) Bisk. Chrönik., 1 del., p. 91.
**) Rosenh. Relat. om Stockh. 1663.

let för de gamla scholrummen, och wederbörande lärare tillsättas, öppnades och inwigdes detta lärosäte, i Hans Kongl. Höghet Kronprinsens närwaro, af Ärchebiskopen, m. m., Doctor C. von Rosenstein, den 4 Octob. 1821.

För det närwarande består gymnasiistaten af 4 lectorer, en gymnasii adjunct och en cantor. *)

4. Capitlet.

Om Scholorna i Stockholm.

1. §.

Ehuru redan indragen och upphäfd, för tillbanandet af ett högre lärowerk, Stockholms Gymnasium, bör dock den åldriga Stockholms storschola här omtalas och ännu få sitt rum.

Denna storschola har bewisligen blifwit inrättad, då staden anlades, och just derigenom skild till första inrättningen från alla andra de äldsta scholor i riket, så att denna icke, såsom de, warit någon kloster- eller dom-schola, utan blifwit ifrån början inrättad och underhållen af staden, som då ännu ej egde hwarken kloster eller domkyrka, och sedan alltid stått under Kyrkoherrens och Magistratens styrelse.

När derföre Ärchebiskopen Johannes Jerechini wille tillwälla sig rättighet, att tillsätta rector i denna schola, wände sig Kyrkoherren, Magistraten och Borgerskapet i Stockholm med klagomål deröfwer till Påfwen Martin V, hwilken, medelst en Bulla den 16 Juni 1419 **), stadfästade de klagandes urgamla rättigheter och förbjöd, wid Apostlarne Petri och Pauli samt sin onåd, ärchebiskopen och alla andra, att deri göra staden minsta intrång. Scholstugan låg då på norra sidan om kyrkan och nära derintill. I detta stånd blef scholan oqwald, allt intill Reformationen; och, som scholan hwarken berodde af något kloster eller af kyrkan, undergick den ingen rubbning wid då förefallna indragningar, utan twärtom hade deraf en ganska betydlig förmån och förbättring; ty, då den store Gustaf Erikßon, år 1529,

*) Benäget meddeladt af Consistorii Notarien, Kongl. Hofpredikanten, Mag. Ol. Rogberg.

**) M. Celse, Bullarium Holm., 1772, 4:to, p. 171.

förordnade, att scholmästaren skulle, jemte underwisningen i scholan, äfwen biträda kyrkoherren, såsom predikare, eller under-pastor i åmbetssysslorna wid församlingen, lade han tillika under scholan och predikaren nio särskilda stenhus och några trädgårdar i staden, hwilka honom tillfallit ifrån de ödelaggda klostren och praebenderna wid kyrkan, och som alla i det Kongl. Gåfwobrefwet särskildt uppräknas. Deßa hus lemnades staden till ewerldelig egendom, med det uttryckliga willkor, att all afkastning deraf skulle anwändas till scholmästarens lönande, tilldeß Konungen än widare kunde wara förtänkt om hans uppehålle; som ock sedan werkställdes, då han, ifrån år 1555, årligen fick uppbära 96 tunnor spannmål af kronans behållna kyrkotionde i Olaads härad *).

Staden, som allt ifrån början sielf underhållit sin schola och lönat deß lärare, fick nu, genom denna kongl. skänk, dertill ett ansenligt understöd; och är donationen af förrberörda hus m. m. grunden till de löner, scholstaten af stadens caßa uppburit, ända till medlet af sjuttonde århundradet **), och af hwilka löner nu ej mera är qwar, än de så kallade chorgångspenningar, som, ehuru af Kon. Gustaf Adolph och hans efterträdare scholstaten förbehållna, sedan utgjort en obetydlig och ringa inkomst.

Ännu war sielfwa scholhuset inne i staden; men, sedan hospitalet, 1551, förlades till Danwiken, flyttades stadens schola till de tomma klosterhusen på Riddarholmen; åtminstone fanns den der under de följande regeringarne och allt till 1621, då K. Gustaf Adolph, genom öppet gåfwobref, af den 24 Juni, skänkte staden samma klosterhus till ewerldelig egendom, med willkor, att staden skulle i deßa hus, som borde till caserner inrättas, hålla soldaterna med ljus och wed samt förse scholan med ett annat hus; men denna casern-inrättning gick aldrig i werkställighet, utan staden fick behålla den kongl. gåfwan och erhöll derpå Konungens ytterligare stadfästelse på underdånig anhållan, genom Konungens Hofpredicant och tillförordnade Biskopen i Linköping, Doct. Johan Bothvidi, gifwen Frankfurt am Main den 22 Febr. 1632.

Då Drottning Christina sedermera anlade i Stockholm ett gymnasium, i förbindelse med stadens gamla schola, in-

*) Murberg, i Witterhets Akademiens Nya Handling. 1 del, p. 254. Historien om denna schola, införd i Stockholms Post., den 11 Jan. 1798.

**) I stadens räkenskapet för 1552 i Kongl. Kammar Archivet finnas scholmästarens halfwa års kostpenningar upptagna till 39 mark, och årslönen till 128 mark.

reddes för bägge dessa lärowerk de öfriga klosterhusen, som dittills stått onyttjade; och, när samma gymnasium, några och 20 år derefter, flyttades till Gefle, fingo hörarne i scholan der fria boningsrum *); men strax derefter, den 23 Maj 1666, begärde R. R. och Gen. Gouverneuren i Esthland, Bengt Horn, att, emot sitt hus i staden, få tillbyta sig af Magistraten stadens scholhus på Riddarholmen, och skaffade sig dertill FörmyndareRegeringens bifall och tillstyrkande den 9 Aug. berörda år; hwarefter bytet för sig gick den 5 derpå följande Octob.; och har Hans Excellence, som, enligt regeringens utlåtande, wille, till stadens prydnad, bygga sig ett palats, sedan uppfört det hus, som nu tillhörer R. St. RiksgäldsContor. Magistraten fick deremot af Herr R. Rådet, jemte en mellangift af 4000 rd. specie, det hus, som han i börd köpt efter någon af Bjelkiska familjen **), och hwilket är den i katholska tiden bekanta Själagården (hwaraf Själagårds- eller Själgårdsgatan, i Staden, ännu förwarar åminnelsen), som wid reformationen tillföll kronan, och hwari K. Gustaf I anlade det första ordentliga pränt- eller boktryckeri i Stockholm, och hwilket hus ändtligen sedan, man wet ej på hwad sätt, kommit i enskild ego.

Att Nordströmska huset fordom utgjorde andra hälften af Själagården, synas flere omständigheter fulleligen intyga; men, om det blifwit ifrån scholhuset skildt och afyttradt, före eller efter ofwannämnda byte, kan, för bristande upplysnings skull af handlingarne, icke sägas ***).

Till förestående berättelse kan läggas: att K. Gustaf I, år 1531, anförtrodde Mäster Olaus Petri sitt och rikets sigill och, 1532, Stockholms stads scholas sigill, sedan Anders Torkilsson war död; hwarwid han, på scholbetjenternas underwisande, skulle hafwa ett noga inseende; släppandes ingen ifrån scholan, som icke i den Evangeliska läran war wäl grundad †).

Abrahamus Andreae Angermannus war rector wid Stockholms storschola och i flera affeenden en märkelig man, ståndaktig i Evangeliska läran. Dock blef han slutligen, se-

*) Under den tid, gymnasium war med scholan tillsamman, skall, 1661, antalet af lärjungar stigit till 228. I sednare åren, eller 1797 och 1798, steg det till 100 à 120.

**) Herr Nils Bjelke till Salstad sålde gamla Själagården till K. Musikant. Petter Verdieu för 5600 dal. smt., den 3 April 1666.

***) Här slutar berättelsen i Stockholms Posten, N:o 8.

†) Hallman, Olai Petri Lefwerne, 4:to, p. 60, 61.

dan han kastat sig till Konung Sigismunds parti, för sin otacksamhet emot Hertig Carl, som hedrat honom med sitt förtroende, år 1599, inför Rikets Ständer, jemwäl af sitt eget stånd, dömd ifrån ämbetet och insatt på Gripsholms slott, der han i mycken uselhet afled 1607 *).

Med gymnasium och scholorna, berättade ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhane, 1663, wara så beskaffadt, att i staden woro en Swensk och en Tysk barnaschola; och på Malmarne en wid hwarje kyrka, hwarwid inalles 11 docentes och omkring 357 barn blefwo underhållna.

Efter scholstaten, 1652, uppfördes wid Stockholms triwialschola en rector med 120, en conrector med 70, och en apologist med 30 tunnor spannmål; men consistorium förmälte, i underdånig skrifwelse, den 24 Sept. 1690, det nödwändigheten fordrade, att, wid triwialscholan, antaga 3:ne colleger: anhållandes om underhåll för dem och flera scholbetjente, som saknade nödig utkomst.

2. §.

Hwad Tyska Scholan angår, så gaf K. Gustaf Adolph, år 1612, Tyska församlingen tillstånd och privilegier till en scholas inrättande, med förbehåll, att inga flera Tyska scholor skulle i Stockholm få inrättas. Ifrån 1574 har wäl församlingen hållit läsemästare för ungdomen; men, sedan denna inrättning blef privilegierad, hafwa 3:ne ordentliga lärare, 1616, blifwit antagna. Detta lärohus räknar sin widare tillwext och utwidgande ifrån framlidne Pastorn och Scholinspect. M. Gerdes, som gaf det sin första rector, Joh. Herbinius, 1667. I hans ställe kom en Joh. Colerus, 1668, som efterträddes, 1671, af en Uxpendorff. År 1678, blef Magister Joh. Jac. Zaches rector till 1683, som de sednare åren af sin tjenstetid tillika war kongl. bibliotecarius och blef sedermera rector wid det i Stockholm warande Gymnasium Illustre **).

I hwad wärde och anseende scholan warit wid början af 18:de århundradet, inhemtas af Tyska församlingens föreståndares hos K. Carl XII gjorda anhållan, 1717, om privilegiernas stadfästelse, hwarest säges: att Tyska scholan är den endaste i hela staden, som med ett gymnasium någorlunda kan förliknas, hwarifrån många studerande, med nytta och heder, omedelbart kunnat sändas till akademierna.

Hwarest scholan warit af ålder, är icke bekant. Troligt

*) Spegel och Rhyzelius, l. c.

**) Stockh. Lärda Tidn., 1776, p. 271.

förekommer dock, att Arnold Grothusen till Langebro, K. Sigismunds praeceptor, som mycket gynnat Tyska församlingen, dertill upplåtit sitt hus wid Swartbrödra Gillestugan, som dertill sedan blifwit skänkt 1577. Sedan Grothusens egendom, omkring 1603, återkallades under kronan och blef Hof-Cancelleren Nils Chesnecophorus förlänt, hyrdes detta hus af församlingen, men köptes omsider 1611. Det blef dock, den 27 Mars 1614, återwunnet af Joh. Messenius, som war gift med Lucia Grothusen, och, efter hans fall, kom det först, den 27 Sept. 1616, till winhandlaren Hans Meijer och sedan åter till församlingens disposition, som, 1626, lät mera ordentligt bebygga detta hus till lärarnes större beqwämlighet. Denna scholinrättning blef sedermera utwidgad, genom inköp af Borgaren Isak Fagetts hus och tomt, för 2500 rd., hwarå fasta erhölls 1663. Scholhuset reparerades 1670, såsom versen öfwer porten intygar.

Widare har scholhuset, tid efter annan, blifwit förbättradt, och utrymmet, dels genom nya tomters inköp, 1744, tillökadt, dels ytterligare, genom Fuhrmanska testamentet, 44,000 dal. kmt., år 1776, å nyo bygdt och i det goda stånd satt, att ej något scholhus i Stockholm kan med detta jemnföras.

Wid inwigningen af det nya scholhuset eller tillbyggnaden derwid, höll Doct. Joh. Ad. Schinmeier, Tyska församlingens då warande pastor, den 8 Aug. nyssnämnda år, ett ypperligt tal: **huru Försynen wakar öfwer uppfostrings-werket** *).

Hofkällarmästaren Fuhrman förordnade, wid slutet af sin lefnad, att räntan af hans midt i staden belägna hus skulle anwändas till 12 ynglingars underhåll i scholan, utom flera stipendier, som denna scholungdom åtnjuter.

En scholordning blef af Pastor Rotlöben, 1627, författad, 1635 antagen, 1704 lämpad efter allmänna scholförfattningarne och 1773 ytterligare förbättrad. I denna schola, bestående af 5 klasser, hållas årligen 2:ne examina, och ungdomen uppmuntras genom belöningar, som för flit och framsteg utdelas. En närmare underrättelse kan härom tillförlitligast inhemtas, tillika med en förteckning på scholbetjeningen, af Lüdekes akademiska afhandling om Tyska Kyrkan. Lärjungarnes antal war, 1775, öfwer 100, och läro-methoden wid denna inrättning har äfwen, i de sednare åren, un-

*) Tryckt i Leipzig 1777, 4:to. Recenserad i Gjörwells Allm. Bibl., 1777, 4 del., p. 115.

der en Lüdekes och Schinmejers styrelse och inseende, blifwit mycket förbättrad *).

Rector njuter årligen 200 rd. b:co, conrector 100 och subrector 75 rd. af kyrkans medel; en bokhållare 38 rd riksgälds samt den så kallade moderator blott fria husrum.

3. §.

Dernäst följer i ordningen St. Clara och St. Olofs, eller nu mera Adolph Fredriks schola. Denna schola har förut för bägge församlingarne warit gemensam, men sedermera blifwit så fördelad, att Clara är upptagen till en högre lärdomsschola, och Adolph Fredriks till en lägre apologist schola.

Wid Clara församlings tilltagande och ungdomens tillwext, war Kyrkoherden Hammarinus omtänkt, att få en barnaschola inrättad, till ungdomens tukt och underwisning i christendomen. Han föredrog detta angelägna ärende i kyrkorådet, i Ärchebiskopens Doctor Lennaei närwaro den 1 Mars 1649, och föreställde, hurusom församlingen ändå måste wara underkastad utgift till lärarnes underhåll i storscholan.

Efter ett härom träffadt enhälligt beslut, inköptes, för kyrkans medel, till scholhus, aldra först en liten gård wid kyrkan, och kungjordes församlingen derom samt om barnens anteckande till scholgång. En Ericus Storm antogs först till scholmästare wid denna inrättning; men, som tilloppet af ungdom war större, än att alla fingo rum i berörde lilla hus, så upplät kyrkoherden dertill pastors hus, det han icke sjelf bebodde. På underdånig ansökning derom, lät Drottn. Christina, den 28 Juni 1649, utfärda sitt särdeles nådiga privilegium för denna barnaschola: att njuta all den rättighet, i ett och annat bestående, som trivialscholan inne i Staden, före detta, af Clara församling njutit och uppburit, så att församlingen på intet sätt widare hade med trivial-scholan att beställa; att wara inbegripen under scholordningen, med allt hwad den innehåller och medgifwer; att wara under kyrkoherdens och kyrkorådets inspection; att, med ärchebiskopens minne, antaga lärare, samt derom så förordna, som med ändamålet öfwerensstämmer; att inga gossar utom dem, som höra till scholan, tillåtas gå hus ifrån hus, eller sjungande och läsande besöka församlingen, hwarwid

*) Se härom Pastor Lüdekes Nachricht von der gegenwärtig erneuerten Verfaßung des Stockholmischen Lycei etc. Stockholm, 1773, 8:o.

icke en hop wisor till förargelse måtte brukas, utan wackra, andeliga psalmer, m. m.

Efter detta privilegii erhållande, giordes wackra sammanskotter till en scholhusbyggnad af sten, sådan, att den tillika blefwe tillräcklig för scholmästaren till boningsrum. Platsen dertill waldes på kyrkogården, der scholan ännu är, och blef färdig 1655.

En Paedagogus war wäl på westra malmen, eller i St. Clara församling, med 20 tunnor spannmål i årlig lön, uppförd på 1652 års Stockholms scholstat; men i skrifwelse till Kongl. Maj:t, af den 24 Sept. 1690, anmälde Stockholms stads consistorium, att ungdomens tilltagande myckenhet, som betarfwade underwisning, hade fordrat, att wid St. Clara schola, utom stat, tillförordna 3 colleger och en cantor: anhållandes, för Guds och rikets wälfärd skull, om underhåll för den, så wäl wid Clara, som flera scholors i Stockholm, tillökade scholbetjening.

Efter Kyrkoherden Hammarins frånfälle, 1663, hade eftertrådande Pastores, Brask, Terserus, Bergius, m. fl., all nitisk wård om scholwerket, som ock, 1696, blef af Kongl. Maj:t understödt med någon spannmålstillökning.

På nya staten har nu första collega 25, den andra 20, och den tredje 15 tunnor spannmål, samt cantor 15 tunnor. Rector njuter, enl. Drottn. Christinas donation 1652, på gamla staten 20 tunnor.

Enskilda scholor och lärare minskade omsider ungdomens antal, då blott fattiga föräldrar sände sina barn till scholan, att underwisas *).

Efter branden 1751, blef åter scholhuset iståndsatt, som de i muren insatta taflor utwisa.

I öfra waningen af scholan inrättades en öfwerschola, eller collegium claremontanum, 1669; men inrättningen wille icke bära sig, såsom icke försedd med något privilegium, eller kongl. autorisation. Afunden och det förfång, andra scholor härigenom trodde lida, torde hafwa förorsakat detta werks ändtliga förfall, ehuru collegii sista rector, Isak Kraft, med all flit sökte att det åter upptaga och för någon tid upprätthålla **).

Scholan har haft berömliga män till lärare. Så länge scholan hölls i den lilla gården wid kyrkan, före 1649, war scholmästaren ensam; men, den 9 Maj samma år,

*) S. Dagelii Tal på vers, till firande af kyrkoscholans första jubelfest, d. 22 Juni 1749. Stockh. 1749, 8:o.

**) D. Nordbergs St. Clara Minne.

förordnades Cantor Elias Georgii till collega, och sedermera har lärarnes antal blifwit så förökadt, att scholan indelades i 4 klaßer. Scholxiltarnes antal har sällan warit större än 120, eller under 60. Genom kyrkorådets försorg, äro samtliga scholbetiente med nödiga husrum försedda.

År 1695 föreställde Pastor Isogaeus nödwändigheten af en barnaschola wid St. Olofs Capell-Församling (nu Adolph Fredriks moderförsamling), som då hörde till St. Clara, i anseende till den långa wägen wintertiden för scholungdomen till Clara kyrkoschola. Förslaget gillades, och inrättningen tog sin början samma år, hwartill en läglig gård hyrdes.

Omsider, för att slippa flytta ifrån det ena stället till det andra, blef ett scholhus af sten uppbygdt wid norra kyrkoporten, som blef färdigt 1707. Till åminnelse af Pastor Isogaei härwid ådagalaggda nitiska bemödande, uppsattes en sten på husets södra sida med denna vers:

Surgere me vovit Pastor Simon Isogæus,
Qvem laudabit gens viva et ventura Nepotum.

A:o D:ni MDCCVII.

Det är:

Pastor Simon Isogaeus, som lofwade upprätta mig,
skola samtida och efterkommande slägter prisa.

En del af Clara kyrkas chorgång lades då till St. Olofs schola, som äfwen erhöll ifrån Ladugårdslands schola 25 tunnor säd till en lärares underhåll.

Wid denna St. Olofs eller Adolph Fredriks apologistschola, äro nu anställda en rector, en collega och en cantor.

4. §.

Om St Jakobs Schola, nu mera upptagen såsom en högre apologistschola, har man den underrättelse, att Kyrkoherden M. Ol. Skough war den, som, år 1659, först började med en scholinrättning i St. Jakob *); men, som

*) I 1652 års scholstat för Stockholm uppföres en paedagogus på östra malmen, med 20 tunnor spannemål årlig lön.

kyrkans inkomster woro otillräckliga, kom, på flera år, denna inrättning icke till någon stadga.

Efterträdaren, M. Pontinus, hade allt nit ofpardt om barnauppfostrans förbättring. Då Jakobs kyrkogård redan war så medtagen och tràng, att ett scholhus der icke kunde uppföras, inköpte församlingen, 1680, en gård på Lilla Trädgårdsgatan, som till schola inreddes.

År 1691 hade denna inrättning råkat i lågerwall, genom scholbetjeningens oskick och försummelse. Wid och strax efter pesttiden 1710, war den utan både lärare och lärjungar.

Till scholgårdens reparation, skänkte Fru Gutermuth 2000 dal. smt. i mynttecken och mynttekens sedlar, som förwandlades till 875 dal. smt.

År 1729 försåldes den gamla gården till Landshöfdingen De Geer för 3600 dal., och köptes, i deß ställe, för 9000 dal. kmt., en gård i Smålandsgränden, der scholan samma år inrättades.

Den olägenheten måste derwid, i anseende till inskränkt utrymme, widkännas, att alla tre klaßerna woro i ett rum. Att nu afhjelpa detta, inropades, 1748, Hökaren M. Stolpes egendom på Regeringsgatan för 40,000 dal. kmt., hwilken, med någon liten förändring, inreddes till schola. Samma hus blef, 1756, från grunden förnyadt, då 2:ne wåningar tillbyggdes för 34,000 dal. kmt. Det blef färdigt 1757 och indelades så, att, utom tillräckliga rum för scholan och betjeningen derwid, hade kyrkan årligen wid paß 3000 dal. kmts. hyra af egendomen på 1770-talet.

En förteckning på rectorer och colleger torde här, utan synnerlig saknad, kunna umbäras. De uppräknas i Wittinghs wackra St. Jakobs Minne, p. 144, 148.

På gamla scholstaten åtnjuter rector 20 tunnor, och på den nya 1 collega 25, en annan 20, och cantor 15 tunnor af bibeltrycksspannmålen.

Gördelmakaren Berentz skall testamenterat 700 rd., hwaraf årliga rentan anwändes till att förbättra schol-lärarnes löner wid Jakobs och Johannis scholor.

5. §.

Beträffande St. Johannis Schola, så har Jakobs och Johannis församling af ålder haft en gemensam schola; men, sedan kyrkorådet 1760 fattat det beslut, att den yngsta capellanen alltid skulle blifwa boende wid Johannis kyrka, och

öfra wåningen af det hus, midt emot Johannis westra kyrkogårdsport, som af kyrkans medel inköptes för 18,000 dal. kmt., blef till boning för bemälde capellan anordnad; så bifölls och Johannisboernas begäran, om en särskild scholas inrättande i nedra wåningen af samma hus, till mera beqwämlighet för barnen, som hade lång och beswärlig wäg till Jakobs schola.

Det mesta bekymret wid denna scholinrättning war sielfwa löningssättet, så att tredje man ej skulle komma att lida; men, sedan det i godo blifwit bemedladt, söktes och erhölls K. Maj:t stadfästelse på denna inrättning den 12 Dec. 1764.

Förut hade, på församlingens anmodan, Adjunctus comministrorum Swenßon, år 1763, börjat en paedagogi i de lediga scholrummen, emot den wedergällning, barnens föräldrar kunde åstadkomma. Han skildes från församlingen följande året, kallad till en bättre lägenhet; hwarigenom det nya scholwerket, till någon tid, afstadnade, men sattes åter i gång, medelst consistorii åtgärd, då en scholmästare wid Johannis, den 9 Octob. 1764, förordnades, hwartill utsågs Magister Fredr. Wittingh, som författat St. Jakobs Minne, tryckt i Stockholm, 4:to, 1771, hwaraf de här meddelade underrättelser om församlingens scholor blifwit utdragna.

6. §.

Någon upplysning bör här lemnas om Maria Magdalena församlings schola, hwilken nu för tiden är upptagen till en högre lärdomsschola. En scholstat blef wäl för Stockholms stad, i Drottn. Christinas tid, 1652 upprättad och fastställd, hwarinti förordnades, att, utom trivialscholan och 2:ne barnscholor på Norrmalm, skulle ock på Södermalm wara en schola, med en paedagogus, den der för 20 tunnor spannmål uppfördes; men denna inrättning synes då icke hafwa warit emot behofwet swarande och det stora ändamålet af ungdomens tukt och uppfostran.

År 1668 inwigdes Maria schola, wid hwilket tillfälle en Rundelius hållit ett tal, som wäl blifwit tryckt och eftersökt, men ej kunnat i flera boksamlingar igenfinnas.

Twänne colleger eller lärare blefwo wäl sedan, wid Maria schola, utom stat antagna, dock utan annat underslöd, än hwad församlingens ledamöter, dels genom collecter behagade sammanskjuta, dels ock af hwad wid likprocesser kunde blifwa utdeladt imellan lärarne och de fattiga barnen;

men, sedan deßa inkomster äfwen minskades, och både lärarnes och scholbarnens willkor woro omkanswärda, anhöll consistorium hos Kongl. Maj:t, den 24 Sept. 1690, om underhåll för scholbetjenterna, och det för Guds och rikets wälfärd skull.

Denna schola har sedan blifwit indelad i trenne klaßer, hwarwid en rector och 3:ne lärare bestrida underwisningen. Rector njuter i lön 40 tunnor spannmål, hälften råg och hälften korn, apologisten 25 tunnor, collega i lägsta klaßen 20 tunnor, och cantor, som underwisar i choralsången, 15 tunnor, utom fria husrum och hwad församlingen eljest bidrager till lönernas förbättring. Discentes, som till antalet skola årligen utgöra imellan 80 och 100, dock wißa tider om året derunder, underwisas i christendomskunskapen och flera nödwändiga lärdomsstycken. Årliga examina anställas den 11 och 12 Dec. samt den 18 och 19 Juni *).

Scholhuset är beläget söder från kyrkan, wid trappan, som går upp till Qwarngränden och St. Paulsgatan.

7. §.

Widkommande Catharina Schola, nu mer ansedd för en högre apologistschola, så skall wäl en schola i Catharina församling warit inrättad redan 1672, med en scholmästare och 2:ne colleger, för hwilken tid en Engelbert Bure nämnes såsom rector, Hindrik Hindrikßon som apologist, och en Paulus Pauli, före 1672, samt Matth. Dufwa sistnämnde år, såsom colleger **); men troligt förekommer dock, att scholan, på församlingens kostnad, då warit underhållen, och det af den grund, att Stockholms stads consistorium, i det förut åberopade brefwet, af den 24 Sept. 1690, såsom högsta nödwändighet, och för rikets derunder beroende wälfärd, i ömmaste ordalag yrkade, att äfwen wid Catharina församling en schola med en paedagogus och 2:ne colleger måtte inrättas, och deßa lärare med underhåll förses.

Huru förhållandet dermed må hafwa warit, och när scholan först inrättades, som af deß handlingar ej kan utrönas, så är dock wißt, att scholinrättningen, under pestetiden 1710, alldeles upphörde, och, när scholan åter öppnades 1711, infann sig endast en lärjunge. Sedermera har den warit i

*) Meddelad underrättelse af Rector Scholae, Kongl. Hofpredicanten Lars Ekarn Peterßon.

**) Af Kongl. Hofpr., Prost. och Kyrkoh. Doct. Bergßen meddelad underrättelse.

tilltagande, och ifrån 1780 till 1800 har ungdomens antal årligen warit imellan 80 till 100.

Det nu warande scholhuset uppbyggdes 1753. Klaßerna äro trenne. I de 2:ne första sysselsättas barnen med innanläsning, kunskap om christendomen, skrifning och räknande, men i rectorsklaßen med historiens och geographiens läsande samt underwisning i Latinska och Tyska språken, m. m. Rector bor i scholhuset, men apologisten, collega och cantor i comministershuset.

Till lärarnes underhåll äro anslagna 100 tunnor spannmål, hwaraf rector har 40, apologisten 25, collega 20 och cantor 15, hwilka bägge sistnämnda sysslor merändels warit bestridda af en och samma person. Den öfriga lönen består af församlingens friwilliga sammanskott, jemte det, som kan falla wid liksånger.

Framlidne Aßeßor Aegidius Ehrenpåle har, den 13 Juni 1721, testamenterat till scholan 1000 dal. smt., hwaraf rentan 2:ne gånger om året tilldelas 3:ne qwicka ynglingar, som winnlägga sig om Latinska språket.

Ibland rectores wid denna schola anmärkes: en Pehr Bollerman, som, ifrån 1711, förestod sysslan med mycken drift, intill sin död 1752; Magister Joh. Lexelius 1753, RegementsPastor wid Kongliga LifGardet, 1760, och slutligen Pastor i Ofwansiö i Gestrikland, och en Olof Rönigk 1760, som war Notarius i Psalmboks Comitéen 1764 och afled, 73 år gammal, den 23 Juni 1783, känd för många öfwersättningar af lärda skrifter.

8. §.

Om **Kungsholms eller Ulrica Eleonora Schola**, nu ansedd för en lägre apologist schola, berättas, att, när Kungsholms kyrka, 1672, inreddes i Slorffs inköpta träbyggning, utsågos ock der några rum till schola, der 20 barn af Capellanen Eurenius, såsom äfwen till scholmästare antagen, underwistes.

Sedan denna byggning, 1679, war genom wådeld i aska laggd, finnes ingen underrättelse om någon scholinrättning, förrän 1692, då Pastor Gallerius derom giorde föreställning, sedan Kongl. Maj:t, till en Paedagogs aflönande wid församlingen, låtit i staten anslå 40 tunnor och till en cantor 15 tunnor spannmål årligen. Lärarne wid scholan äro nu för tiden en rector, en collega och en cantor. Consistorium hade, redan d. 24 Sept. 1690, genom skrifwelse till

Kongl. Maj:t, föreställt nödwändigheten om en paedagogs antagande på Kungsholmen, samt om underhåll för honom.

Kyrkowärden Johan Nymans gård har förmodligen dertill sedermera blifwit nyttjad, eftersom i kyrkans handlingar, 1697, omtalas, att han, för samma gård på Bergsgatan, skulle i afbetalning erhålla 2:ne grafwar, hwarom en ordentlig afhandling sedermera blef afslutad 1717. Denna scholgård och hus på nämnde gata har sedan, efter tidens lägenhet, blifwit förbättrad, och husrum för scholmästaren derstädes inredda.

Författaren till Kungsholms Minne, Göding, som här war scholmästare 1754, uppräknar ifrån och med förstnämnde Eurenius, elfwa, som förestått denna beswärliga syssla, och deribland en Anders Luderhoff, som förut warit collega wid storscholan på Riddarholmen och på 1670-talet kommit till Kungsholms scholan och tillika biträdt capellanen.

Af de uppräknade scholmästare, hafwa 4 derifrån blifwit befordrade till pastorer, och några till capellaner.

Lärjungarnes antal har i sednare tider warit 30 à 40, till 50.

9. §.

Angående **Ladugårdslands eller Hedwig Eleonora** Schola, nu upptagen såsom en lägre apologist-schola, så är förut nämndt, huru som Consistorium i Stockholm, 1690, hos Kongl. Maj:t anmälde högsta nödwändigheten af flera scholors inrättande i hufwudstaden, och att äfwen på Ladugårdslandet en paedagogus med 2:ne colleger, till ungdomens underwisning, betarfwades, med oundgängligt underhåll på kronans stat. Wid första inrättningen, skall der blott warit en klaß; men 1731 finnes af inskrifningsboken (enligt meddelad underrättelse), att då och äfwen förut warit 3:ne klaßer wid scholan, som, för det närwarande, äro inskränkta till 2:ne, sedan Adolph Fredriks schola derifrån fått 25 tunnor spannmål, till en lärares underhåll.

Rector wid scholan njuter årligen 35 tunnor, och apologisten 25 tunnor spannmål i lön, samt cantor 15 dito af bibeltryckstunnorna.

Scholbarnens antal är omkring 70 à 80, som underwisas förnämligast i christendomen, bibliska och fäderneslandets historia, geographien, räknande och skrifwande. De

äldre få äfwen i Tyska och Franska språken någon underwisning.

10. §.

Murbeckska Scholan, detta christliga barmhertighetswerk, har för affigt, så wäl att understödja gudfruktiga och utan eget förwållande nödställda äldre personer, som ock förnämligast, att, om deras christliga och medborgerliga skyldigheter, underwisa utfattiga fader- och moderlösa flickebarn, ifrån 6 à 7 till 15 års ålder, af hwilka de torftigaste derjemte njuta husrum, kläder och föda, och de öfriga endast mat om middagarne.

Stiftaren war Comministern wid Hedwig Eleonora församling, Pet. Murbeck, hwilken, d. 11 Sept. 1747, ingick med 6 sina wänner öfwerenskommelse om denna inrättning och föreskref de reglor, efter hwilka flere deltagare skulle utses, och förwaltning ske.

Deßa 7 personer gjorde första sammanskottet, hwilket, tid efter annan, genom friwilliga gåfwor, blifwit ökadt, så wäl af dem sjelfwa, i synnerhet stiftaren och deß Fru Christina Marg. Cederbeck, som af deras efterträdare i styrelsen. De, som, jemte inrättningens ledamöter, härwid utmärkt största frikostighet, äro: Aflidne Großhandlaren Carl Morin, som, år 1775, gaf 868 rd. 26 sk. 8 rst.; Victualiehandlaren Olof Falks enka, Maria Falk, som, 1787, skänkt ett hus, wärdt 1663 rd. sp., samt afl. Großhandlaren Stephan Knipers enka, äfwen afl. Fru Carin Wittfoth, genom testamente, 2000 rd. sp., hwaröfwer directeurerna eller inspectorerna wid samma schola, i samråd med exsecutorer af hennes testamente, efter bästa öfwertygelse, till scholans förbättring hade att fritt disponera, utan att hon något särskildt derom förordnade i sin testamentariska författning, af d. 3 Dec. 1787.

Sedermera har en, under sin lefnad obemärkt, d. 28 Mars 1825 afliden, man, Victualiehandlaren i Stockholm Erik Boman Eriksson skänkt till denna scholinrättning den betydligaste summan med 6000 rd. b:co.

Minnet af deßa och alla öfriga ädelmödiga wälgörare förwaras så wäl i inrättningens handlingar, som ock på en, i husets större rum, uppsatt tafla, på hwilken, jemte namnet, är utsatt den summa, som hwar och en, antingen på en gång, eller efter hand, gifwit.

Denna stiftelse, som är nära 78 år gammal, synes wäl nu hafwa wunnit den förkofran, som warit påräknad, i an-

seende till den mängd flickebarn, som, för fattigdom skull, warit utan wård och ej haft tillgång till någon fri uppfostringsanstalt, hwilken nu kan wäntas af denna enskilda inrättning.

Barnens antal har hittills, efter tillgången på medel, warit olika, men aldrig öfwerstigit 15 inom hus. År 1798 kunde endast 7 njuta allting fritt, och 4 få föda om middagarne, tillika med fri underwisning. Inrättningen hade först sin schola i Hedwig Eleonora församling, flyttade den sedan till Fridlefstad och Rödeby i Bleking, der stiftaren, år 1761, blef kyrkoherde; men, efter hans död, d. 8 Dec. 1766, återställdes inrättningen till Stockholm och har nu sitt eget hus, N:o 165 i Catharina församling och Swartens gränd. År 1769, d. 28 April, blef inrättningen med kongl. privilegium stadfästad *).

Till Murbeckska scholan gaf Großhandlaren Georg Fred. Diedricsson, d. 31 Dec. 1798, en summa af 5000 rd. specie i säker mans revers, med löpande 6 proc. renta i bancomynt, då han ock, wid samma tid, med warm hand, utdelade 3 tunnor guld till flera i Stockholm warande christliga inrättningar och barmhertighetswerk.

Han har derwid förordnat, att få wara okänd; men hwem kan twinga ryktet till tystnad? Om så wackra gerningar möjligen skulle kunna, för en tid, döljas, så skulle ändock de fattigas wälsignelser dem en gång upptäcka.

11. §.

Om Scholorna i Stockholm bör nu tilläggas, att en fri- och fattigschola blef, wid Storkyrkoförsamlingen, inrättad, i slutet af år 1794, på gjorda sammanskotter af wältänkande, men okända medborgare; hwartill sedermera framlidna Fru Carin Kniper, född Wittfoth, i sitt testamentariska förordnande af d. 16 Dec. 1797, såsom en ständig fond, gifwit 4000 rd. sp.

Ändamålet med denna inrättning är den arbetande och närande hopens fattiga barns underwisning i christendomskunskapen samt i räknande och skrifwande, inan de till någon slöjds eller handtwerks lärande söka att blifwa antagna. I sådan affigt, lönes en scholmästare, och hwardera barnet får, jemte böcker, papper och räkentaflor, 1 rd. i penningar månadtligen.

*) Enligt kyrkoherdens m. m. i Catharina församl., Doctor Bergstens, meddelade underrättelse.

När ett således underwisit barn lemnar scholan, antages i stället ett annat af inspector, utan annat afseende, än på den fattigaste och mest behöfwande.

Pastor wid Storkyrkan är alltid inspector öfwer denna fattigschola, och fonden är under kyrko-rådets wård *).

12. §.

Ännu bör något widare, om underwisningswerket i Stockholm, omtalas. Samfundet pro fide et Christianismo har stiftat en catechet-schola först på Södermalm, der lärarne, jemte årlig lön af samfundet med 400 dal. kpmt., till följe af utwerkadt nådigt bifall, får räkna 1½ år för hwarje års tjenst, som han, med flit och skicklighet, samma syssla bestrider.

Denna inrättning är, under samfundets wård och inseende, sedermera utwidgad till åtta katecheter, hwaraf 3:ne på Norrmalm, en i staden, 2:ne på Södermalm, en på Kungsholmen och en på Ladugårdslandet; och utgör scholungdomens antal, ifrån 50 till 70 wid hwardera scholan. Hit hörer för öfrigt icke, att beskrifwa inrättningen af bemälde lofwärda samfund, som sträcker sin omfattning, ej allenast till Stockholms stad, utan ock till hela riket i allmänhet.

Utom alla ofwannämnda, finnas åtskilliga handtwerks- och fattig-scholor, fördelade både på staden och malmarne, till der warande ungdoms underwisning.

Denna sednare kortwilliga uppgift winner dock anseende, enär här tillika, till ett waraktigt, tacksamt minne, antecknas, att en, under sin lefnad, obemärkt man, Victualiehandlaren Erik Boman Erikßon, som afled den 28 Mars 1825, föräxrat: till Catharina församlings arbetsschola 6000 rd., till samma församlings fattig- och frischola 4000 rd., och till Ladugårdslands fattigschola 5000 rd., allt b:compnt.

5. Capitlet.

Om Gamla Gillen i Stockholm.

1. §.

De gamla gillen woro ursprungligen sällskap eller bröderskap, stiftade till åminnelse af något helgon eller någon

*) Prof. D. von Schultzenheims Tal i Wetensk. Akadem., 1799.

helgedomssak, hwari personer af bägge könen, under särskilda lagar och med wissa förbindelser, intogos, och till befordran af gudsfruktan, inbördes wänskap, religionsöfningar och så kallade kärleksverk eller dygdiga gerningar. De woro antingen helt och hållet eller endast till hälften andeliga. Sådana gillen woro i Stockholms stad flera, som i 14:de, 15:de och i början af 16:de århundradet befunnos i wälstånd. Dessa sällskaper kallades Calende, Calenter, Prest-Calenter eller halfandeliga, hwari både klerker och lekmän deltogo *). Man kunde, emot en wiss afgift, blifwa inskrifwen, äfwen då man låg på dödssängen, samt jemwäl efter döden, för sin själarykt.

Om dessa slags gillen i Swerige finnas flere strödda underrättelser **).

Af de gillen, som warit i Stockholm, kan, så widt stället här tillåter, i synnerhet nämnas följande:

Wårfru-gille, det Swenska manna kalladt, eller Convivium Beatae Virginis, som förekommer i särskilda bref, ifrån 1353 till 1485, och Convivium b. virginis in fundo presbyteriali ecclesiæ Stockh., hwars förnyade särskilda stadgar uppsattes af klerkbröderna i Helga Lekamens Gille 1405. Härom säger Peringsköld ***): Mariae eller Wårfrugille stadgade, d. 12 Juni 1405, om deras 4 årliga sammankomster och gudstjenst samt annan pligt emot hwarandra, dat. St. Mariae gilleshus. År 1436, St. Bartholdi dag, uppkommo på rådstugan åldermannen af Wårfrugille i Stockholm på Skomakaregatan, och åldermanneu i St. Michaëlis gille, som kallades Lilla Karla-Gille †), fullmägtiga af bägge gillena, och begärde, att få desamma sammanlägga, så att de blifwa ett enda gille, eller lika gillesbröder och gilles-systrar å bägge sidor beständandes, att lyda under Wårfrugillet, med alla egodelar i löst och fast, och sådana förord, att en ålderman, bisittare och stallbroder af Karlamän alltid skulle sitta tillsammans med dem af Wårfrugillet m. m., såsom de tillförene, på St. Knuts Gillestu-

*) Murberg, om Hel. Lekama Gille. Witterh. Akadem. Nya Handl., 2 del., p. 213.

**) Fant, de Conviviis Sacris in Svecia. Diss. A. Ups., 1782. Spegels Kyrko-Histor. Flensburg, om Knuts-Gillet i Malmö. Murberg, l. c. Rhyzelii Monasteriologia Sv. Biskop Wallins Gottländska Saml., m. fl.

***) Peringsköld, om Nicolai kyrka. Mscr.

†) Kallades Convivium Michaelis, förmodligen till en skilnad från Karla-Gillet eller Nicolai i Strängnäs.

ga, öfwerenskommit; hwilket af Borgmästare och Råd gillades.

År 1454, d. 20 Aug., blef Wårfru-gillet sammanlagdt med Helga Lekamens Gille, eftersom det förstnämnda war af sig kommet; hwilket Ärchebiskop Jöns, i Helgeandscapell, stadfästade *).

I Wårfru-gillet betalades inträdet med 6 mark, som war dyrare, än i de andra gillena. Under namn af Wårfru-gillen, woro i Stockholm 2:ne, som med andra gillen förenades.

Helga Lekamens Gille, Convivium Corporis Christi, hwarom finnas många bref 1409—1511, war ett Convivium Presbyteriale, hwari bröder och systrar af alla stånd blefwo antagna. Att detta gille florerade redan i slutet af fjortonde århundradet, bestyrkes i synnerhet af en förteckning på gillets ledamöter, hwaribland förekommer kyrkoherden i Stockholm, Johannes Ludolphi, död 1379.

Äfwen kan tiden för detta gilles grundläggning inhemtas af en uppteckning på detta gilles egendom, af år 1393. Det har warit ett af de talrikaste i Stockholm och räknade ibland sina ledamöter Drottning Margaretha, Hertig Erik, K. Albrechts son, Riksdrotset Bo Jonsson (Grip), K. Carl Knutßon, som 2:ne gånger lät sig inskrifwa, och Riksföreståndaren Sten Sture den Äldre, som, efter sin död, 1520, blef en medbroder, m. fl.

Ifrågawarande gille war ett ibland de halfandeliga, och intogos deri både klerker (prester) och lekmän (werldsliga personer), ehuru det ursprungligen war ett prestgille, hwaröfwer Stockholms klerkeri (presterskap) hade styrelsen. Detta samfund hade sitt capell, altare och praebende i Storkyrkan, wid sydwestra dörren under läktaren, och sin gillestuga wid Skomakaregatan på högra handen ifrån torget, hwilken stuga kallades **Lekamagård**, och egde deßutom många hus i Stockholm, hwarom ofwanföre i denna beskrifning förmäldt blifwit.

Till åminnelse af Nattwardens instiftelse, firades **Christi Kropps Fest**, eller Helga Lekamens Dag. I deras dryckeslag tömdes skålen till Frälsarens och Jungfru Maria minne, och, på det ingen måtte glömmas, war alla helgonens skål den sista.

En fullständig historia om detta gille, författad af Lector Murberg, kan läsas i Kongl. WitterhetsAkademiens Handlingar.

*) Rimchrön., p. 226, 314, 438, 453.

St. Eriks Gille omtalas 1436. Den, som der blef intagen, skulle swärja supra candelam, att iakttaga gillets lagar.

Om St. Eriks och St. Peders Gilles öfwerenskommelse med Mindre Brödra-Orden (Minoriter eller Fransiscaner), utfärdades Staffan Laurentii, Doctor i den Heliga Skrift och Minister i Mindre Brödra-Orden, öfwer Swerige, Norrige och Danmark, med fleras, å conventbrödernas wägnar, öppna bref, gifwet Stockholm Palm-måndagen 1485, hwari St. Eriks och St. Peders Gillesbröder och systrar af dem anammades i allom godom gerningom, godom bönom och dygdom, som the Gudi, Jomfru Maria, theras helgon, theras helga fader Sancto Fransisco skyldoga och bepligtige worom.

Minoriterna förpligtade sig, efter ömsesides öfwerenskommelse, att uppehålla förenämnda gilles och brödraskaps gudstjenst, i det capell, som war i öster på deras kyrkogård, nordan Själa-capellet, uppsides nordan, wid jerngallren, med deras egen kalk, messerede och allt annat tillbehör; hwilket capell stadfästades och bebrefwades St. Eriks och St. Peders brödersskap med alla deras efterkommande, fritt och qwitt, till egande, hafwande och brukande, till ewig tid; med de rum näst nordan capellet, att der hafwa och uppehålla deras messor och annor gudstjenst. Widare skulle deras ålderman och bisittare anamma och uppbära allt, som wore testament och gåfwor till capellet, på det deras messor, vigilier och annan gudstjenst kunde förökas och förbättras, Gudi till lof, Jungfru Maria, St. Erik, St. Peder och capellet till nytta, byggnad, beprydelse och förbättring, med beläte, taflor, messkläder och målning.

Likaledes hade förenämnda gillen lofwat, att hwar St. Eriks dag, för messa och predikan, gifwa Conventsbröderna en gunst och gåfwa på St. Eriks wägnar; att twänne gånger om året tillsäga, då rätta samqwäm wara skulle; att om någon broder eller syster täckes eller behof gjordes om årsmesso eller lofmesso i capellet, då skulle den af Conventsbröderna, och af inga andra prester och klerker, uppehållas, m. m. *).

*) Stricker, de Templo Riddarholmensi, p. 38.

2. §.

St. Gertruds Gillesstuga omtalas redan i början af 15:de århundradet. Den war belägen, der nu St. Gertruds eller Tyska kyrkan står.

En stor del af detta tempels grundmurar, eller de norra och östra, bestå af den fordna gillestugan. Efter P. Dükmans Antiquitates Ecclesiasticæ och Rüdlings i Flor Stående Stockholm, är anledning sluta, att detta gille war egnadt åt ett bland Romerska helgonen, med namnet Gertrud, som war född år 626 och död d. 17 Mars 659, hwaraf kyrkan ännu denna dag bär namnet Gertrud. I denna gillestuga waldes Konung Carl VIII Knutsson, efter Konung Christopher, d. 20 Juni 1448 (Rimchr., p. 378). År 1524, war Konung Gustaf I med den utwalda ärchebiskopen i Strängnäs samt flera riksråd och allt stadens borgerskap derstädes, och ombytte borgmästare och råd, efter som borgarne ej woro tillfreds med dem, som då i Rådstugan sutto.

År 1551 innehade Konungens kock och trumetare, Blasius, St. Gertruds gillestuga husfritt *). 1561, d. 24 Juli, gaf Konung Erik XIV sin broder, Hertig Johan, St. Gertruds gillestuga och ett hus derinwid, som Kort Drugenagel fordom tillhört, med några gårdar och tomter dertill, som derunder lågo. Konung Johan befallde, d. 12 Jan. 1570, att St. Gertruds gillestuga skulle förstärkas med pelare eller så kallade consorter. Gillestugan hade i längd, twärt ifrån Kinhåstugatan, nu Kinstugatan, i hörnet och intill gillestuguporten på Swartmunkegatan, nu Swartmangatan, 35 alnar i längden, ifrån Swartmangatan emot Wattubrinken, 37½, och imellan gillestugan och kyrkoherdehuset, 8 alnar **).

St. Catharina Gille, 1497, Societas St. Sepulchri, St. Trinitatis, Convivium St. Georgii, St. Annas och Barbros Gillen, St. Laurentii, Nicolai, m. fl. nämnas i häfderna, till ett antal af 19 i Stockholm, och woro wäl, till namn och helgon, åtskilda, men hade, till sin stiftelse, enahanda ändamål: gudaktighetsöfningar efter tidens sätt och, inom slutna samfund, en roligare sammanlefnad. Med reformationen delade deßa samhällen lika öden med deras helgons dyrkan, och gillestugorna blefwo icke heligare ansedda, än munkars samt nunnors kloster och egendomar.

I stället för deßa äldre gillen, som wille anses för an-

*) Stockh. Stads Jordebok, p. 1067.
**) Palmsköld, p. 1069. Stadens Prot. 1570, fol. 149.

deliga stiftelser, hafwa, i wåra tider, flera werldsliga samfund, under namn af Ordens-sällskaper, tillkommit, som, utan andra helgon, än oskulden och wänskapen, regelbundit de nöjen, lekar och tidsfördrif, hwilka göra sammanlefnaden och umgänget muntert, gladt och behagligt.

Med afsky för fritänkeri, som werkar till sedernas förderf, förbigår man här att omtala fordna secter och swärmare i Stockholm. En lära, som icke i lefwernet, genom dygdiga och wackra efterdömen, stadfästes, förswagar samfundsbandet och rubbar grundwalen, hwarpå ett roligt och lagligt regemente hwilar, och derom wittnar 18:de seclets allmänna historia.

Elfte Afdelningen.

Angående de, till allmänna säkerhetens bewarande, samt de, till hämmande af eldswådor, widtagna anstalter.

1. Capitlet.

Om Garnisonen och Inquarteringen i Stockholm.

1. §.

Att Konungens residence- och hufwudstad, ifrån de äldsta tider tillbaka, haft sin garnison, är en lika allmänt känd sak, som att Konungars och furstars anseende, fästningars förswar och allmänna säkerhetens bewarande i stora och folkrika städer, alltid fordrat en så nödig och oundgänglig anstalt.

Innan man hade på beständig fot wärfwade regementen, omwexlade landtfänikorna med wakthållningen i Stockholm. Borgerskapet hade förut deri deltagit; men, år 1607, befallde Konung Carl IX, att borgarewakten skulle alldeles afskaffas, och deremot borde 360 man af Smålandsknektarne uttagas till wakthållning samt underhållas, till hälften af Kronan och till hälften af Stockholms borgerskap *).

*) Hallenberg, Konung Gustaf Adolphs Historia, 1 del., p. 162.

Af äldre Konungabref till ÖfwerStåthållaren inhemtas: 1) Att en del af ryttarewakten, som patrouillerat, skulle indragas, och allenast 18 man med 2 corporaler bibehållas, hwilka ÖfwerStåthållaren skulle öfwertala Borgmästare och Råd, att, såsom förut, än widare underhålla (Kongl. Br. d. 24 Octob. 1664). 2) Att wakt skulle hållas af 48 man till häst, hwaraf hälften borde underhållas af staden (Kongl. Br. d. 18 Octob. 1665). 3) Att 40 Archerer skulle wärfwas att hålla nattwakt och biwista execution, hwilken troupe, med en general-gewaldiger och en general-gewaldiger-lieutenant, kronan skulle aflöna med 3150 daler, och staden med 2310, tillsammans 5460 dal. smt. (Kongl. Br. d. 15 Mars 1667).

Staden blef sedermera ålaggd att underhålla denna wakt; hwarom mera är att se, angående stadswakten.

Stockholms garnison har, efter tid och omständigheter, warit än större och talrikare, än åter blott af Kongl. Lif-Gardet och en del af Artilleriet, samt, i senare tider, af f. d. Hamiltonska, Lilljeswärdska eller sedan Enke Drottningens, nu mera Kongl. Andra Lif-Gardes Regementet.

Wakterna woro fordom fördelade till 5 eller 6 ställen; men, sedan garnisonen blef förstärkt, hafwa ock wakter och Corps de Gardes fått en märklig tillökning. Wid 1796 års slut war garnisonen i Stockholm nära 5000 man.

Konungens Lif-Garde, som, efter förra kriget, fick namn af Swea Lif-Garde, har, jemte Kongl. Andra Lif-Gardet, bewakningen öfwer Konungens slott och hus. Deras högwakt är på Kongl. Slottet, i westra, runda flygeln på yttre borggården.

Att wakthållningen i hufwudstaden, under 1788, 89 och 1790-årens krig med Ryßland, enligt Kongl. Maj:ts Bref och Befallning, af Haga, d. 10 Sept. 1788, blifwit af Borgerskapet i Stockholm ensamt bestridd, bör här så mycket heldre nämnas, som Konungen ansett denna Borgerskapets tjenstgöring med synnerligen nådigt wälbehag. Den 18 Sept. 1788 började denna wakthållning, då Lieutenanten och Groß-handlaren Classon med 100 mousqueterare, utom underofficerare och corporaler, wid Kongl. Högwakten aflöste Lieutenanten, Baron Leyonhufwud och detacherade en subalternofficerare med 26 man till Norrmalmstorg, att derstädes wakten emottaga. Sedan infanterie-corpsen förrättat 2:ne wakttourer, emottog fjerde escadronen af kavalleriet wakten till fots, första gången d. 9 Octob. berörde år, jemte en kavalleri-patrouille af 8 man och 2:ne underofficerare, hwil-

ka hade sitt Corps de Garde, der Lätta Dragonerna förut haft sin högwakt.

Utom wakten wid Kongl. Slottet, gafs ock honneurswakt till Hennes Kongl. Höghets Princeßans palats, samt theaterwakt, då skådespel uppfördes på Operan eller Bollhuset, samt wid flera solenna tillfällen.

Wid 1789 års riksdag beslöts i Stånden, att hos Kongl. Maj:t skulle i underdånighet anhållas, det Borgerskapets kavalleri- och infanterie-corpser i residencet, som, under då sednast förflutna månader, haft trägen och beswärlig tjenstgöring, med wakthållning om kongl. huset och hufwudstaden, måtte betackas, och Ståndernas uppriktiga och wänliga tacksamhet dem tillkännagifwas, på det sätt Kongl. Maj:t i nåder täcktes tillåta och förordna *).

Efter Werele-freden, d. 23 October 1790, då Borgerskapet, 2 år, 1 månad och 4 dygn, bestridt nämnde wakthållning, aflöstes deras wakt af Kongl. Lif-Gardet och emottogs då af samma officer, Baron Leijonhufwud, som af Borgarewakten aflöstes d. 18 Sept. 1788 **).

Sedan revolutionen 1772, då Kongl. Maj:t, d. 19 Aug., i Lifgardes raportsalen, för officers-corpsen först upptäckte sitt uppsåt om regementsförändringen och blef derwid af Lif-Gardet biträdd, hafwa, till åminnelse deraf, 2:ne canoner warit placerade utanför Högwakten, framföre de der planterade handgewären. Från nämnde tid kom ock bruket af det i arméen införda, men nu mer aflaggda fälttecken, ett hwitt kläde, att bäras om wenstra armen, som af Kongl. Lifgardet först anlades ***). Twänne af Lif-Gardet och Majör Liljehorn tagna större metallcanoner i förra Ryska kriget blefwo sedermera till ett wedermäle af Lif-Gardets ådagalaggda mod och tapperhet, åfwen framför deß högwakt wid Slottet uppställda. Efter kriget 1791, förstärktes Konungens Garde med 2:ne nya corpser, hwardera bataillonen med 300 man, skilda till uniformen således, att den ena bar

*) Bonde-Ståndets Protoc. 1789, 8:o, p. 55, 6.

**) Relat. öfwer Stockholms stads Borgerskaps wakthållning, af G. P. Köppen, Stockh. 1791, 8:o.

***) I wåra gamla häfder omtalas krigshärens fälttecken, under namn af märke, såsom i berättelsen om Brunkebergs fältslag 1471: att, sedan slagorden, under Sten Stures anförande, war emot de Danska uppställd, höll han ett uppmuntringstal till sitt folk, som beswarades med ett härskri, hwarefter lösen gafs och märke lades: det är: Swenska fälttecknet uppsattes af halm på hjelmar och hattar.

hwitt och blått, och den andra swart och gult; hwilket sedan förändrades, då Gardet inrättades till 2:ne regementen.

Lätta Dragon-Corpsen, uppsatt af General-Lieutenanten Baron J. M. Sprengporten, införlifwades 1772 med Konungens Lif- och Hus-trouper och hade sitt Corps de Garde wid Kongl. Slottet i Oxenstjernska huset, hwarest ett stall för hästarne uppbyggdes af trä, 1773. År 1793 blef denna, till 300 man förökade, troupe förwandlad till Lifhusarer och förlaggd på Kungsholmen, hwartill det så kallade Engelska Garfweriet inreddes.

Den detacherade wakten på Norrmalm hade förut ett af staden uppbygdt Corps de Garde på torget, ungefär midt för Castenhof neder wid strömmen. Det blef 1775 nedrifwet, och nya rum i stället dertill inredda i Stora Opera-huset.

En del af EnkeDrottningens Regemente, som, efter flera förändringar, nu heter Kongl. Andra Lif-Gardet, har sin wakt i H. K. H. Princeßans palats.

På Skeppsholmen, der Swenska Escadren af Arméens, nu mer kallad Kongl. Maj:ts, Flotta finnes stationerad, är, för wakten derstädes, i sednare tider, ett stenhus uppbygdt, wid broändan inwid samma holme.

Kongl. Swea Artilleri, hörande till Stockholms garnison, har sin högwakt på Artilleriegården å Ladugårdslandet. Ifrån denna högwakt lät K. Gustaf III expediera flera ordres d. 19 Aug. 1772, som, i anseende till den då nyß började revolutionen, fordrade skyndsam åtgärd. Kongl. artilleriet i riket har blifwit fördeladt i flera regementen, näml. Swea Artilleri i Stockholm, Göta Artilleri i Göteborg och Wendes Artilleri i Christianstad.

Från äldre tider har Kongl. Lif-Gardet haft en wakt på Södermalmstorg, som länge hade sitt Corps de Garde i flygeln af Södra Stadshuset; men hwartill ett särskildt stenhus sedermera af staden blifwit inreddt, i linea med stora Badstugugatan och öfra jernbron wid berörde torg.

2. §.

Garnisons regementenas inquartering, med Hof- och Stallstaterna, samt de i Stockholm tjenstgörande officerare af LifDrabants-Corpsen och Fortifications-Staten, har warit staden till en få betungande kostnad, att den gifwit anledning till många deröfwer anförda beswär.

K. Gustaf I:s mandat, d. 6 Maj 1557, och K. Erik XIV:s confirmation derå d. 12 Apr. 1563, ålade endast dem,

som brukade borgarehandel och näring, stadens tunga, med wård, skatt, dagswerken och gästning.

På andragna skäl, att antalet af Borgare, för den stora tunga skull de hade af knektarne, som till dem blefwo anlaggda, och de med kost och fång måste underhålla, årligen förminskades, förskonade K. Sigismund Stockholms Borgare för samma knektehåll och gästning, dock att staden derigenom ej måtte med tillbörlig samt nödwändig wakt och wård blifwa förswarslös (K. Sigism. Stadga d. 13 Juli 1594). Stadslagen, 1618, stadgar: alla skulle the wård och waka i Stadenom göra, som byamän äro och burskap utgifwit hafwa. Enligt Drottn. Christinas Privilegier d. 10 Mars 1636, skulle alla, som idkade borgerlig näring, utan afseende på stånd, draga stadens tunga och börda. Drottningen lofwade ock, i Resol. d. 1 Juli 1642, att, med det forderligaste som möjligt war, afskaffa och upphäfwa den fria inquarteringen och borgerskapet derifrån förskona.

Att Borgerskapet icke måtte med inquarteringar öfwer skäl och behof beswäras, skulle af KrigsCollegium, på det folk, som inquarterades, och på betiente under hofstaten, wißa rullar inskickas och till Magistraten levereras, och dermed så förfaras, att allt öfwerflöd i sådan inquartering måtte betagas (Resol. d. 18 Dec. 1661). Till öfwerseende af deßa inquarteringsrullar, skulle wißa commißarier förordnas [Resol. d. 17 Dec. 1664] *).

I Resolution, d. 24 Mars 1683, förklarades, hwad under borgerlig näring borde förstås, till deltagande i inquarteringen: förmodandes Kongl. Maj:t ingen ringa lindring deri skulle winnas, om de, som sjelfwa egde hus, icke finge quarterspenningar. Till underhjelpande i denna Borgerskapets börda, bewilljades dertill en tillökningstolag, till $\frac{1}{4}$ af inkommande och $\frac{1}{4}$ procent af utgående waror, utöfwer den wanliga tolagen (Kongl. Br. till Kamm. och Comm. Colleg. d. 16 Juli 1688).

År 1721, d. 21 Nov., förordnades, att walet af inquarteringen in natura, eller penningar derför, efter inquarterings-ordningen, skulle ankomma på borgrarne. Om oftanämnde inquarterings utgörande förordnades ytterligare, att den, till de i Stockholm warande ständiga garnisons regementer, Lif-Gardet och Artilleriet, skulle betalas efter curs,

*) Inquarterings-Commissionen, 1664, bestod af följande ledamöter: Riksmarskalken, ÖfwerStåthållaren, Gr. Carl Leyonhufwud, Sten Bjelke. Listan, underskrifwen af Drottn. Hedwig Eleonora och contrasignerad:

som för hwarje år borde utsättas; att afgiften skulle utgå efter werkliga styrkan och rigtiga förteckningar öfwer vacancerna; att de i Stockholm tjenstgörande af LifDrabant-Corpsen och Fortificationen skulle njuta inquarteringen med förhöjning efter curs, men icke Hof- och Stall-Staten samt Arsenals betjeningen; att Marine-Corpsen på Skeppsholmen ingen inquartering komme att beräs, och att inquarterings-beswäret, såsom förut skett, ej skulle ensamt dragas af Borgerskapet, utan att allt hwad till inquarteringsfonden tarfwades öfwer tolagsinkomsten, borde dragas af Borgerskapet enskildt, till hälften, men till den andra hälften insamlas af husen och gårdarne i hela staden, på det sätt, att Borgerskapet med öfriga oprivilegierade husen i sednare hälften deltaga efter enahanda proportion i beräknandet, som de till brandwaktsafgiften äro taxerade, alla publica hus dock undantagandes (Förordn. d. 13 Nov. 1766).

Detta förordnande om ett allmännare deltagande i inquarteringstyngden synes så mycket mer grundadt, som garnisonen icke blott är för Borgerskapets skull, utan till hela stadens förswar och till ett gemensamt lika åtnjutande af allmän fred och säkerhet.

2. Capitlet.

Om Borgerskapets Militär-Corpser.

1. §.

Wid Konung Sigismunds ankomst ifrån Pohlen till Stockholm, finnes i Stadens Tänkebok 1593, d. 15 Aug., antecknadt: att cuarter för Konungens medfölje utsägs, likaledes för höfwidsmän och fändrikar af Borgerskapet. Twänne fännikor (fanor) af siden skulle beställas för Borgerskapet, den tredje skulle köpswennerna beställa, och den fjerde skulle de på Norrmalm beställa, till deras folk, och sjelfwa förordna sig höfwidsman, fändrik och cuartermästare (fol. 94). Den 23 Aug. skedde Borgerskapets mönstring på Gråmunkeholm. Der såg man mycket folk och wäl utrustadt, så att ingen hade ment, att så många wähyhaftiga män skulle finnas i Stockholms stad. Mönsterherrar woro Hans Åkesson Hofmarsk, och Jöran Clausson samt stadens fyra Borgmästare (fol. 96).

Man dömer häraf, att denna milice då icke warit på den fot indelad i wißa compagnier, under tillförordnadt befäl, som den sedermera blifwit inrättad. År 1650, d. 19 Sept., blef en ordning utfärdad, angående Borgerskapets exercerande och årliga mönstringar.

Af ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes relation, 1663, som lemnar, om Stockholms stad och hwad till deß historia hörer, flera säkra underrättelser och upplysningar, inhemtas: att med borgerskapets militärcorps hölls den tiden årligen mönstring, och bestod den då af 15 compagnier, hwaraf 4 woro i Staden, 7 på Norrmalm, och 4 på Södermalm, med deras captener och andra officerare; åfwensom af ett compagnie till häst, af 119 unga borgare, för hwilka alla Wilhelm Barclaij war Öfwerste och Rudolph Roland Major, och besteg sig hela antalet, som bar wärja, med borgare och deras drängar, till 2328 personer.

General-Major Barclaij fick, i anseende till sin höga ålder och tjenst i staden såsom öfwerste, en årlig gratification af 1500 dal. smt., hwilken utgift af stadens medel ansågs så mycket drägligare, som hans lifstid ej kunde blifwa lång, och samma beneficium wore för honom personelt, utan att utsträckas till någon annan (Konung Carl XI:s Br. till ÖfwerStåthållaren och Magistraten, d. 13 Mars 1674).

Af ÖfwerStåthållaren Baron Claes Rålambs berättelse om den mönstring, som blef förrättad d. 3, 4, 6 och 30 Maj 1678, på Barnhuset, finnas åter Borgerskapets militär-corpser, med gesäller och drängar, då hafwa bestått af 2:ne compagnier kavalleri, 4 infanteriecompagnier i Staden, 10 på Norr och Ladugårdslandet, samt 7 på Södermalm, och att hela styrkan med befäl stigit till något öfwer 2600 man *).

Skilnaden, så wäl i anseende till hela summan af compagnierna, som att de på Norr ifrån 7 blifwit förökade till 10, och på Söder ifrån 4 till 7, emot förhållandet 15 år förut, torde härleda sig antingen af folkökningen eller af någon förändring i compagniernas styrka och indelning, eller af bägge gemensamt.

Bland förenämnda corpser, bestod, 1761, kavalleriet af carabinier-corpsen och 4 compagnier, hwart compagnie fördeladt i 3 corporalskap, och infanteriet af 4 bataillоner, hwar bataillon af 4 compagnier: warandes närmaste chefen för hela denna corps StadsMajoren, som njuter lön af Bemedlings-

*) Handl. i Riksarchivet.

Commissionen, och har äfwen under sitt befäl Stadens militär-compagnie. Borgerskapets wapenmönstringar, så ofta de hållas, förrättas af ÖfwerStåthållaren och Politie-Collegii ledamöter *). Borgerskapet hade, sedan d. 9 Juni 1730, i Konung Fredriks närwaro, på Barnhusgården icke undergått någon mönstring, förrän 1764, då Konung Adolph Fredrik, på samma ställe, tog Borgerskapets militärcorpser i ögnasigte. Då gjordes den ändring, att, i stället för det hwart compagnie förut hade olika fanor, blefwo de nu lika för hwar bataillon, som har hwar sin färg. Kavalleriet fick då lika sadelmunderingar, och compagnierna reducerades till lika antal **).

2. §.

Här bör nu nämnas, hwad i stadens minnesböcker förwaras, att K. Gustaf III, den 12 Sept. 1772, på Rådhuset muntligen betygade sitt wälbehag öfwer Magistratens och Borgerskapets ådagalaggda, utmärkta nit och trohet, till rikets räddning den 19 Aug. 1772; till wedermäle hwaraf, samt till åminnelse af samma tidskifte, Konungen förunnade Borgerskapets officerare till häst och fot, att ständigt bära galonerade hattar med fältecknet, antingen de bruka uniform eller andra kläder, jemte ett hwitt kläde om wenstra armen, då de äro i uniform, samt 2:ne slags medailler, att bäras på bröstet; hwilket allt sedermera skriftligen förklarades på Konungens födelsedag, den 24 Jan. 1773, då de 14, som till häst, i full uniform, woro K. Maj:t till mötes på Artillerigården, erhöllo guldmedaillen, jemte 2:ne af infanteriet, och 39 af Borgerskapets militaire till fot, silfwermedaillen med tillstånd, att bära den på bröstet, de, som fingo guldmedaillen, i Kongl. SwärdsOrdens bandet, och de, som erhöllo silfwermedaillen, i hwitt band. Åtsidan på denna medaille, eller ovala penning, föreställer Konungens bild med namn och titel, och frånsidan en bikupa, utur hwilken en biswärm flyger fram och följer sin wise, med öfwerskrift: Concordes Regniq. fideles. I exerguen: Cives Holmiens. A. 1772 d. 19 Aug.

Om borgerskapets wakthållning i hufwudstaden öfwer 2:ne år, under 1788, 89 och 1790 årens krig med Ryßland,

*) Politie-Colleg. berättelse till ÖfwerStåthåll. Baron Lantingshausen, 1761.

**) ÖfwerStåthållaren Baron Lantinghausens RiksdagsRelation, 1765.

och om den generalmönstring, som Konungen sjelf, den 30 Sept. sistnämnda år, täcktes förrätta med borgerskapets militär-corpser till häst och fot, är redan nämdt, hwarwid här må tilläggas, att, wid denna mönstring, styrkan, enligt då inlemnade rullar, utgjorde 4 compagnier kavalleri, af 329 man, och 19 compagnier infanteri, af 1270 man, utom 281 öfwer- och under-officerare med mönsterskrifware, och således till antalet tillsammans 1880.

Samtliga officerarne wid Borgerskapets militärcorpser, som blifwa benådade med kongl. fullmagter, äro, för sina innehafwande officersbeställningar, befriade från bewillnings-afgift, enligt Kongl. Br. d. 7 Dec. 1792.

3 Capitlet.

Om Stadswakten i Stockholm.

1. §.

Stadswakten i Stockholm har förmodligen först blifwit inrättad i slutet af 16:de århundradet. Stadens Tänkebok, 1594, lemnar derom följande underrättelse: den 1 October blef tillsagdt, att hwar och en skulle willigt utgöra knektpenningar till dem, som bewakade staden, tilldeß ett bättre sätt kunde påfinnas till stadens wakt och wård *). Den 16 Dec. samma år blef samtyckt, att staden skulle hålla de 32 knektar, som Höfwidsmannen Erik Larßon hade, på stadens wägnar, antagit, och blefwo dem handfångna stadens wärjor, 24 hillebarder **). År 1597, den 23 Nov., befalldes, att staden skulle hålla 100 knektar till de förra, som staden höll, hwarföre begärdes förskoning; men intet uträttades dermed ***).

Denna wakt kom alltså på en stadgad fot, med lika styrka, eller till ett nästan lika antal, hwaraf den ännu består.

Enligt en instruction af den. 19 Nov. 1669, skulle i staden en ordinarie nattwakt hållas af 36 beridna män med

*) Man berättar wäl, att denna milice af ålder blifwit kallad gårdwarar, af gård och war, wäria, wärda, bewara, men att namnet, sedan wrängdt, blifwit förändradt till stadswakt.

**) Stadens Tänkebok, 1594, fol. 195, 198, 202.

***) Ibid., 1597, fol. 446.

deß officerare, under namn af Archerer, som hade att förekomma oljud och ofkick på gatorna nattetid; men denna wakt blef snart indragen, och den ordinarie stadsmousqueterarewakten, i följe af Kongl. Br. till ÖfwerStåthåll. den 1 Dec. berörda år, i stället tillökad, som ålåg att bewaka allmänna säkerheten i staden samt hindra oljud och öfwerwåld nattetid. *).

Här anmärkes, att brandwakten är en sednare inrättning, som nedanföre särskildt omtalas.

Stadswakten blef, på Konungens befallning 1670, förstärkt, till hwars underhållande staden förmälde sig inga medel hafwa att tillgå. Kongl. Maj:t, för att wisa sin benägenhet mot staden, resolverade att förskona staden från det arrende, som för Norrström förut till kronan blifwit erlagdt, samt att lindra borgerskapets inquartering (Kongl. Br. den 5 Apr. 1671.

2. §.

Stadswakten är, såsom alla andra wakter, under Kongl. Maj:ts särskilda beskydd och det hägn, som är militären förwaradt i krigslagarne.

År 1741 bestod stadswakten, under stadsmajorens befäl, af ett compagnie med deß öfwer- och underofficerare, 2 trumslagare, 1 pipare, 2 profoßer och 133 gemena.

Deras Corps de Garde, som förut war i gamla rådhuset wid Stortorget, blef sedan flyttadt till en flygel af nya rådhuset wid Riddarhustorget.

Stadens militär-compagnie består, enligt Politie-Collegii berättelse till ÖfwerStåthållaren af den 3 Aug. 1761, af 1 capten, 1 lieutenant, 1 fändrik, 5 underofficerare, 1 mönsterskrifware samt corporaler, trumslagare, pipare, profoßer och 139 man gemena, förutan 20 man, så kallad extra wakt, och lyder så wida under bemälde collegii inseende, att de hwarannan månad mönstas i collegii rum, men lönas och beklädas af Borgerskapets BemedlingsCommißion: utgörandes årliga lönen och underhållet för ordinarie wakten, med en skanswaktarelön derunder beräknad, 9964 dal. smt., samt för de extra, med en corporal, 1212 dal. samma mynt. Öfwerofficerare härwid antagas och befullmägtigas, efter collegii förslag, af ÖfwerStåthållaren och Magistraten, men

*) Det är om denna nattwakt, som Robinson säger: att i Stockholm är patrouille, qui ne marche que pour le feu etc. L'état présent de la Suède, London, 1718, 8:o, p. 19.

underofficerarne af Politie-Collegio; åfwensom Collegium utfärdar affked för det manskap, som till widare tienstgöring pröfwas odugligt.

Stadswaktens uniform består för det närwarande af en blå jacka och lika reverer, med hwita snören och uppslag, hwita underkläder, blått och hwitt skärp, swarta stöfletter, rund hatt med hwitt band kring kullen, bandouillere och patrontaska, mousquet med bajonett, samt till sidogewär en sabel.

4. Capitlet.

Om Brandwakten i Stockholm.

1. §.

RiksRådet Gr. Nicodemus Teßin hade för Stockholms stad, med flera goda måns biträde, utarbetat ett förslag till en politie- och brandordning, som Rikets Ständer, 1723, anmälde till Kongl. Maj:ts nådiga godtfinnande, hwaröfwer deputerade, under namn af Brand- och Politie-commißionen, fingo befallning att sig utlåta.

Denna commißion sammanträdde i Maj månad 1724, och ibland deß första öfwerläggningsämnen blef det, att söka påfinna utwäg till en brandwaktsinrättning; men, ehuru till winnande af detta ändamål, och då en sådan wakts underhållande borde åligga samtliga husegarne, en fullständig och noga förteckning på alla, inom Stockholms staket, befintliga hus och gårdar infordrades, finnes dock ingen underrättelse om hwad derwid widare blifwit tillgjordt.

I stället blef af K. Maj:t, den 14 Nov, 1728, faststäldt, att en beständig, ordentlig brandwakt skulle inrättas efter antalet af familjerna och hushållen, men icke efter husen, hwarwid Magistraten hade att iakttaga en tillbörlig proportion, i anseende till de, i små hus, inrymda flera fattiga hushåll och familjer.

Härom utkom ett reglemente den 2 April 1729, enligt hwilket Politie-Collegium åläg att besörja indelningen af denna wakthållning efter ordningen af husen, som borde numereras, och skulle wißa tillförordnade rotmästare hafwa reservkarlar tillreds för dem, som försummade att utskicka brandwakt, af hwilka följande dagen 16 öre smt., för hwarje uteblifwen wakt, skulle utmätas.

Af berörde reglemente kan inhemtas, huru denna wakt war fastställd till 86 man hwarje natt, nämligen 24 i staden, 32 på Norrmalm och Blasiiholmen, 8 på Ladugårdslandet, 2 på Kungsholmen och 20 på Södermalm, med hwad mera till iakttagande war utstakadt, såsom: att 2 och 2 skulle följas åt, den ena med en skramla i bältet och en handbåtshake, och den andra med en yxa och ett läderämbare, samt under mörka nätter en liten lykta *); att inga pojkar eller qwinnfolk skulle till wakt få brukas; att denna wakt skulle hålla sig tyst på gatorna, utan ras, skratt och sqwaller, samt, med det ännu brukliga rop, hwarje timma gifwa tiden tillkänna.

Denna sålunda inrättade brandwakt började, den 2 Juli 1729, sin patrouillering, och husnumrorna, den 10 i samma månad, att anstrykas. Samma tid incasserades en friwillig afgift, en gång för alla, af samtliga husegarne, till brandredskapens iståndsättande, bestigande sig till 74,245 dal. 15 öre kmt.

I anledning af stadens inwånares ofta förnyade klagan om deras beswär med en ojemn wakthållning, föreslogs, att inrätta brandwaktshållningen efter numern på husen och gårdarne, som aldrafürst blifwit påtänkt, såsom en grund till denna inrättning; och, sedan stadens inwånare deröfwer blifwit hörda, indelades husen efter sina wärden, till afgifts erläggande, i 31 klaßer, med enahanda afgift i hwarje klaß. Denna fördelning fastställdes af K. Maj:t den 3 Febr. 1731 på 3 år, då afgiften, för Konungens slott och kronans öfriga hus, tillika utsattes till 600 dal. smt. årligen.

Imellertid hade denna ständiga brandwakt af 160 patrouillekarlar, eller 80 på hwarje wakt, tagit sin början den 24 Oct. 1730, och utkom första Kungörelsen den 10 Febr. 1731, om brandwaktsafgiftens erläggande samt denna wakts beskydd och answar efter krigsarticlarne.

Brandwaktsafgiften, som stadens inwånare och husegare sig åtogo 1731, betalades af deras egendomar årligen med 1 dal. för hwarje 1000 dal. kmt. af egendomens wärde, som de då sielfwa uppgåfwo, hwarpå en taxeringsbok, efter hwarje husnummer i hwarje quarter, inrättades.

År 1731 utgjorde denna afgift 15,725 dal. smt., men, genom Kongl. Brefwen den 30 Juli 1733 och den 29 Ju-

*) Den i senare tider antagna brandwaktsfaxen, i stället för yxan och ämbaret, finnes på kopparsticken i en Fransk resebeskrifning, såsom ett besynnerligt och för den resande okändt wapen.

ki 1734, skulle uppbörden blifwa på gamla foten, med den tilläggning, att de nyå hus, som blifwit tillbyggda sedan 1730, skulle, till afgifts erläggande, taxeras, hwarigenom någon tillökning wanns i brandwaktsafgiften.

Brandwaktscompagniet bestod i början af 1 capten, 2 lieutenanter, 6 brandwaktsmästare, 12 rotmästare, 160 gemena samt 1 profoß, och staten besteg sig till 12,836 dal. smt., de gemenas beklädnad oberäknad. Efter Kongl. Br. den 16 Aug. 1757, förstärktes compagniet med 12 man och 1 adjutant af brandwaktsmästarne. Captenen fick då en tillökning af 100 dal. smt. fouragepenningar. Betjeningen wid uppbörden kostade 810 dal. smt. Mönstring skedde wid aflöningsterminerna 4 gånger om året *).

Brandwaktscaßan **), med en åsamkad skuld af 1062 rd., fordrade till compagniets beklädning, i början af Januari 1787, en summa af 2182 rd., som föranlät en ny allmän wärdering af husen, till afgiftens uppbärande af 2 per mille, hwilken, genom deputerade commißarier i hwarje quarter, werkställdes ***). Hwarefter, 1788, inflöto från Brandförsäkrings-Contoret 4579 rd. 1 sk., och från husegarne 2329 rd. 42 sk., tillsammans 6908 rd. 43 sk. 1797 års uppbörd besteg sig till 7230 rd. 5 sk., och, wid samma års slut, hade brandwaktsförwaltningen en besparing af 8708 rd. 11 sk. 3 rst., sedan skulden blifwit betald.

Brandwaktscompagniet, af 12 rotar, bestod då af 212 soldater med rotmästare, utom 3 officerare, 6 underofficerare och 1 profoß.

2. §.

Enligt Kongl. Br. den 2 Mars 1756, borde branwaktsinrättningen, såsom tillförene, stå under ÖfwerStåthållarens och Magistratens gemensamma inseende, således, att de till brandwaktens underhåll och aflöning insamlade medel förblifwa under ÖfwerStåthållarens, Magistratens och Borgerskapets disposition, efter stat och resolutioner, och de wid berörda inrättning tjenstgörande komma med Kongl. Fullmagter att förses, hwaremot de ringare betjente wid compagniet borde tillsättas af Magistraten, med ÖfwerStåthållarens minne och wetskap; men detta ändrades, genom Kongl.

*) Politie-Collegii Berättelse, den 3 Aug. 1761.
**) Utdrag af Brandwakts-caßans räkensk., ifrån inrättningens början till och med 1785, finnes tryckt i ett större format.
***) Handl. om Brandwaktscaßans förbättr., 1787, 4:o.

Br. den 22 Febr. 1790, som förklarar, att captens och lieutenantsbeställningarne wid brandwakten äro af de mindre, som, efter den 1789 ständerna gifna försäkran, böra af staden tillsättas; hwarföre ÖfwerStåthållaren egde att utfärda fullmagter på samma sysslor, efter de wäljandes största förtroende, sedan walet efter wanligheten blifwit förrättadt.

3. §.

Under den 19 Dec. 1796, utfärdades ett nytt brandreglemente för Stockholms stad.

Staden har 12 sprutor och ett lika antal indelade compagnier, som, wid påkommande eldswåda, derwid göra tjenst. Ladugårdslandssprutan commenderas dock af Artillerie-Regementet, och Amiralitets-sprutorna af Amiralitetsstaten. De öfriga anföras af en eller twå rådmän, med deras vicarier af stadens betjening.

Under eldswådor äro brandwakterna försedda med särskilda kläder och utmärkta, till hwad tjenstgöring de höra; äfwensom de af borgerskapet, hwilka wid sprutorna äro indelade, hafwa sina wißa tecken, ett band om armen och en lång staf i handen, såsom, med det mera, af Brand-Reglementet kan inhemtas. På det bancobetjeningen, efter deras åliggande skyldighet, måtte så mycket mer obehindradt, wid yppande eldswådor, kunna sig i banco-huset infinna, biföll Kongl. Maj:t, det betjeningen må, wid sådana tillfällen, bära ett grönt band med hwita kanter, knutet om armen; hwarom bref afgick till ÖfwerStåthåll. den 13 Juni 1773.

Samlingsställen och Corps de Gardes för brandwakten bestås, efter 1730 års stat, samt till wed, ljus och skrifmaterialier, 330 dal. smt. Under den tid Gr. af Ugglas war ÖfwerStåthållare, ställdes, genom expedierade ordres, af den 17 Mars 1800, brandwaktscompagniet under stadsmajorens närmaste befäl, på lika sätt, som stadens militär-compagnie, hwarom Brandwaktsförwaltningen samma dag förständigades.

5. Capitlet.

Om Brandsignaler.

1. §.

Angående brandsignalerna i Stockholm, är, sedan 1728, följande till iakttagande förordnadt:

1) När mörkt är, skall på Skeppsholmen skjutas af swåra stycken, om det brinner i staden, 4 skott; för Norrmalm, Ladugårdslandet och Kungsholmen 3 skott; för Södermalm 2 skott, och det 2:ne gånger efter hwarannan, dock så, att en liten stund lemnas derimellan. Jemwäl skall om natten, när mörkt är, på Skeppsholmen upphißas, på en hög flaggstång, åfwen så många lanternor; men, uppkommer wådelden om dagen, så hißas, i stället för lyktorna, flaggor: för Staden en röd, för Norrmalm en blå, och för Södermalm en hwit (Kongl. Maj:ts Interims Reglem. den 18 Dec. 1728).

2) När elden är lös på sielfwa Norrmalm nattetid, blifwa på Skeppsholmen 3 lyktor jemnt öfwer hwarandra upphißade; men 3:ne lyktor, satta i bredden, betyda eldswåda å Ladugårdslandet, och 3:ne i trekant, eller twå öfwer och den tredje under, för Kungsholmen; hwaremot om dagen kommer att upphißas för Norrmalm en blå flagga, för Ladugårdslandet 2 blå wimplar, samt för Kungsholmen 1 wimpel af samma färg, men med klämtning och styckeskott efter wanligheten. (Kungör. den 12 Dec. 1729).

3) Klämtningarne för eld ske uti alla torn i staden (Riddarholmen undantagandes), för staden 4 slag, Norrmalm, Ladugårdslandet och Kungsholmen 3, och för Södermalm 2 slag. När det brinner i skorsten, ett slag allenast i den församling, sotet brinner (Förordningen för tornwäktare den 8 Maj 1732).

4) Wid twänne eldar på en gång och på särskilda ställen, gifwes tecken med största klockan för den elden, som är tornwäktaren närmast och med nästa klocka i ordningen för den andra elden, hwardera med sina förordnade slag (Ibidem).

För den delen af Djurgården, hwarest galère materialgården är och de der uppbyggda galère-skjulen, hißas, när elden der är lös, på Skeppsholmen, om dagen en gul

flagga och om natten 5 lysande lanternor, jemnt öfwer hwarandra hängande. På Skeppsholmen lossas 5 swåra skott 2 gånger, och i alla kyrkor klämtas 5 slag. Wid galère-skjulen gifwes signal med flagg och lyktor, såsom nämndt är, och ett skott af ett 3-pundigt stycke, till rättelse för wakten på Skeppsholmen (Kungör. d. 18 Febr. 1756).

2. §.

En förnyad författning gjordes d. 8 Jan. 1793, om brandsignalerna, hwaruti, såsom något nytt, stadgades: att 7 skott wore en signal till hela garnisonens församlande. Detta skedde, i anseende till några förmärkta upproriska anläggningar, som i hufwudstaden då någon tid wunnit insteg, såsom orden i kungörelsen lyda.

Stockholms brandsignaler, enligt förordningen d. 18 Dec. 1728, finnas aftagna på den i koppar stuckna charta öfwer Stockholm med dess malmar eller förstäder, som utwisar ströndernas anläggning, sådan som den af Kongl. Maj:t blifwit fastställd d. 1 Juli 1751.

Brunkebergs brandsignaler förflyttades, 1769, till Clara kyrkotorn (Kungör. d. 29 Apr. 1769).

Brunkeberg war då redan så medtaget, till hamnars, gators samt torgs fyllning och upphöjning, att wakttornet derstädes måste borttagas.

6. Capitlet.

Om BrandförsäkringsContoret.

1. §.

I de, 1734, af Secreteraren i Kongl. Cancelliet, sedan StatsSecreteraren wid Krigsexpeditionen, Carl Carleson, då utgifna så kallade Hushållningsråd, uppgaf han först de förslag om ett brandassecurance-contor samt om enke- och pupill-cassors inrättande, som sedan blefwo widtagna *).

För inrättningen af ett särskildt BrandförsäkringsContor för Stockholms stad, faststälde och utfärdade Kongl. Maj:t ett reglemente, d. 18 Mars 1746. Deri föreskrifwes, hwilka hus, och huru de till försäkring måga antagas. De bo-

*) Gezelii Biogr. Lexicon, Art. Carleson.

fälliga husen skulle förut iståndsättas, och, för inmurade och wäggfasta målningar, porcellainer och speglar, skulle en särskild, efter omständigheterna lämpad, afgift betalas. Afgifterna skulle erläggas för stenhus, första året $\frac{1}{2}$ procent, för korswerks- $\frac{3}{4}$ dels och för trähus 1 procent. De trenne följande åren för stenhus $\frac{3}{8}$ dels, korswerks- $\frac{5}{8}$ dels, trähus $\frac{3}{4}$ dels procent. De derpå följande 4 åren, för stenhus $\frac{1}{4}$ dels, korswerks- $\frac{3}{8}$ dels, trähus $\frac{1}{2}$, och så widare. Efter 12 år, skulle ej något widare erläggas, än $\frac{1}{2}$ daler af hwarje tusende för stenhus, $\frac{5}{8}$ dels för korswerks- och $\frac{3}{4}$ dels för trähus. Widare föreskrifwes betalningssättet för alla 12 åren på en gång, samt angående wärdering och skadeersättning, efter öfwergången wådeld. Hela försäkringssumman stiger till 7 procent af egendomens wärde.

Om contorets förwaltning förordnades, till werkets befästande, att 100 män skulle utwäljas, för att hafwa styrelsen, nämligen af ridderskapet och adeln 25, af ståndspersoner 25, och af borgerskapet 50. Deßa hundrade skulle utwälja en direction af 8 personer, nämligen af adeln 2, af ståndspersoner 2, och af borgerskapet 4. Hundrade män skulle sammankomma en gång om året; om någon afginge, skulle de wälja en i stället. Directeurer omwexlas efter 2:ne års förlopp, m. m. Directeurerna träda tillsammans, när nödigt pröfwas, såsom till försäkrings antagande, eldskadors betalande, penningars utlånande, tiensters besättande m. m., hwarwid 6 directeurer böra wara närwarande.

Alla försäkrade hus skola, genom contorets försorg och kostnad, få ett wißt kännemärke eller tecken, för att, wid eldswådor, njuta handräckning.

De, som ej försäkra sina hus, betala framgent brandwaktsafgiften.

Från contributioner befriades Stockholms Brandförsäkrings-Contors capitaler. Reglem. 20 §.

År 1746, d. 7 Maj, öppnades böckerna wid contoret, till försäkringars emottagande och försäkringsbrefs utfärdande. Denna gagneliga inrättning hade i början det mißöde, att, i anseende till den stora wådelden, som timade i Stockholm d. 8, 10 och 11 Juni 1751, på Norr- och Södermalm samt Ladugårdslandet, behöfwa, i skadeersättningar för försäkrade och afbrända egendomar, på en gång, utbetala 861,933 daler 24 öre kpmt. *).

*) Enligt en, år 1760, utgifwen förteckning på de eldskador, hwilka af BrandförsäkringsContoret, ifrån deß första inrättning, d. 1 Maj 1746, till och med d. 1 Maj 1760, äro utbetalade: är

Contoret hade, i denna olyckliga och bekymmersamma ställning, ett stöd i Großhandlaren och Riddaren af Wasa Orden Herr Carl Tottie.

Han hade, ifrån werkets inrättning, deltagit i deß styrelse, genom sina mogna råd befrämjat deß tillwext, och till deß bestånd och upprätthållande fick nu contoret tillita hans borgen och förmögenhet. En så wacker gerning borde, till en så ädelmodig medborgares förtjenta lof, till bewis af hans samtids tacksamhet och till ett efterdöme för framtiden, förwaras ibland de handlingar, som historien med trygghet åberopar.

Brandförsäkrings Directionen lät då slå den skådepenning, som på tillwända sidan wisar denna förtjenta mans bröstbild med öfwerskrift: Carolus Tottie Holmiensis, och, på frånwända sidan, Trojanska citadellet Ilium, der Palladium håller wakt i porten, med öfwerskrift: Vigili custode perennat; i exerguen: Damni incendiorum sponsori bene merito *).

2. §.

År 1759, d. 19 Juli, öfwergick åter Södermalm en häftig eldswåda, som fordrade af BrandförsäkringsContoret en betydlig summa, till lidna brandskadors ersättande.

Försäkrings-societetens 100 män beslöto då, att ett nytt sammanskott skulle göras af de försäkrade husen, till 2 procent af försäkringssumman, under namn af 1759 års Bewillning, hwilken fördelades på 3:ne terminer, till en procent för första året, räknadt till April månads slut 1760, och en half procent de 2:ne följande åren. Äfwen tilläts afgifwa förskrifning på hela summan, emot 4 procents årlig renta, och att contoret derför hade att åtnjuta samma förmånsrätt, som för andra premie-lån, enligt förordningen d. 1 Juni 1748. De, som ej betalade denna bewillning, förlorade sin wunna försäkringsrätt. Afgiften för hus, efter 12 års förlopp, blef ock förökad till en per mille af stenhus, 1¼ för stenkorswirke och 1½ för träbyggnader, ef-

1750, då det brann på Kungsholmen, 70,564 dal. kmt.; år 1751, då St. Claratrakten, wißa delar af Ladugårdslandet och Södermalm afbrunno, 785,080 dal.; år 1758, då en trakt wid Hötorget lades i aska, 103,828 dal., och 1759, då halfwa Södermalm på Mariasidan afbrann, 1,597,073 dal. kmt., tillsammans öfwer 2½ million. dal. kmt. (Sw. Mercurius, Sept., 1760, p. 207).

*) Förfärdigad af Wikman, Se. C. R. Berch, om Swenska Pgr., p. 363.

ter som den ringa procent, tillförene erlades, knappast swarade emot brandwaktsafgiften; hwilket 100 mans beslut Kongl. Maj:t icke allenast gillade och fastställde, utan förklarade tillika deß nådiga wälbehag emot dem, som, efter denna författning, sin skyldighet skyndsamt fullgjorde (Kongl. Förordn. d. 16 Octob. 1759).

Prämsprutor, till släckning wid timande eldswådor, war en anstalt, som widtogs 1760 *).

Göromålen wid werket bestridas af en Secreterare, Kamererare, Ombudsman, Bokhållare och Notarie, utom Wärderingsmän.

Här må ock omtalas en skådepenning, som blifwit slagen, att, såsom belöning eller erkänsla, utdelas till hederligare personer, som wid eldswådor något märkwärdt bidraga till lågans dämpande och de olyckligas räddande. Stämplarne äro gjorda af Ljungberger i Rom och hitkomna med honom 1767 **): föreställande å ena sidan stadens öppna ros och deruti en phoenix, med ordet: Reparabilis, och i öfwerskriften: Indemnitas incendiorum Holmiæ. Å andra sidan Aeneas, som bär sin fader Anchises utur Troja, med deßa ord, lånade af Statius: Mœsti Cupiens Solatia Casus.

Kongl. Maj:ts Circulaire Bref, att höra samtliga städerna i Riket, angående inrättningen af ett allmänt Brand-AßecuranceContor, utfärdades d. 14 Octob. 1777.

Detta allmänna BrandförsäkringsContor, behörigen inrättadt och stadgadt, har en särskild tillförordnad Direction i Stockholm, som styrer och handhafwer detta angelägna werk, efter de af Kongl. Maj:t gillade och fastställda författningar, hwaraf i synnerhet må nämnas Kongl. Reglem. d. 15 April 1782.

7. Capitlet.

Om KronoHäktet och Stadens Fängelser.

1. §.

Stockholms Kärna eller Stockholms Torn, sedermera Tre Kronor kalladt, är det första kända fängelse i Stockholm, fastän bygdt i helt annat ändamål.

*) Modées Utdr. af Publ. Handl., p. 5747.
**) Berch, l. c., p. 306.

Der hafwa twänne Konungar af Birger Jarls affomlingar suttit fångna, så wäl som twänne deras söner. K. Waldemar, Birger Jarls äldsta son, war den första, som ditsattes, sedan han blifwit fängslad af brodern, Magnus Ladulås, 1276. K. Waldemars naturliga son Erik *) fängslades der åfwen 1291.

Torkel Knutsson, K. Birgers samt bägge Hertigarnes Förmyndare och rikets berömlige Föreståndare, fördes ifrån detta fängelse till afrättsplatsen, åfwensom Junker Magnus, K. Birgers son, 1320. K. Magnus Eriksson Smek war i detta torn K. Albrechts fånge i 7 år (Rimchr., p. 14, 163).

Utom flera af Folkungarne, hafwa der suttit fängslade Johan Brunke, K. Birgers Drots, och många andra, som här kunna wara onämnda **).

Om fängelsernas förflyttande ifrån Kongl. Slottet, låt K. Gustaf I redan i sin tid förmärka sitt uppsåt. K. Johan, uti skrifwelse härom från Stegeborg, d. 23 Jan. 1570, till ÖfwerStåthållaren i Stockholm, säger sig slätt intet willja hafwa några fångar på Slottet; hwarföre ÖfwerStåthållaren befalldes så beställa, att de, som der woro, måtte, inan Konungens ankomst, derifrån warda afförda till något fängelse i staden, hwartill Konungen wille hafwa det gamla Draketornet i St. Laurentii gränd ***) uppbygdt. Der hade fordom warit kamrar för missgerningsmän och andra brottsliga, som i fängelse blifwit inmanade. Smedjegården på Stockholms slott, inanföre förborgen, war, enligt Stockholms Tänkebok 1624, ett fängelse för tjufwar.

Dit fördes alla fångar från Barnhuset, som derifrån skulle, under Öfwerhetens ögon, gå till afrättsplatsen; hwilket dock, genom Resolution d. 11 Maj 1666, ändrades; och stadgades sedermera 1667, att fängelserna på Slottet och Smedjegården skulle flyttas till Barnhuset.

Namnet Smedjegården åtföljde då fångarne dit; men Smedjegården på Slottet kallades sedan Lilla Borggården.

I förenämnda författning gjordes likwäl sedan det undantag, 1677, att brottsliga, som till lifwet skulle straffas och hörde under Konungens BorgRätt, horde på Slottet

*) Icke hans äkta son Erik, den man föregifwer hafwa aflidit i fängelse, år 1297, ty han war redan död i sin barndom år 1268. Se Ericus Olai, p. 167, 168. Dalin, Sw. R. Histor., 2 del., p. 318.

**) Peringskölds Stockh. Illustr. Mscr.

***) Troligen nu warande Drakens gränd mellan Österlånggatan och Skeppsbrogatan.

både förwaras och derifrån till execution utföras. Då fångelserna flyttades från Kongl. Slottet, skulle der allenast något wißt rum utses till arrest för folk af bättre willkor, såsom Kongl. Br. till ÖfwerStåthållaren Tott, af d. 16 Maj 1664, innehåller.

Smedjegården, wid Stora Barnhuset, är alltså nu det fängelse, hwilket nyttjas såsom ett **Krono- och Läns-häkte.**

Arresterna i Stockholm hafwa blifwit tid efter annan förbättrade. Enligt Kongl. Br. d. 6 Maj 1796, bewilljades, till anskaffande af 60 halmmadraßer och kuddar m. m., för Smedjegårdshäktet, som underhålles på kronans kostnad, 260 rd., samt att 60 rd. årligen i staten uppföras, till deras underhållande.

2. §.

Hwad Stadens egna fångelser angår, så war, under Stadens gamla Rådhus wid Stortorget, der nu Boursen är, utom flera andra, ett hårdare fängelse till sanningens framspinande, under namn af **Hwita Hästen**, som ännu, under 1741 års riksdag, i Gyllenstjernska saken, nyttjades; att twinga bekännelse af arresterade medbrottsliga; hwarom tryckta handlingar förwara minnet.

Ibland sådana hårdare fångelser eller pinorum war fordom, utom ett på Skeppsholmen, äfwen den så kallade **Rosenkammaren** på Smedjegården, der 1756 års commißion försökte detta undersökningssätt, att framtruga en bekännelse om flera medbrottsliga.

I Castenhofs och Södra Stadshusets fängelser hafwa, både i äldre och sednare tider, förnäma arrestanter blifwit förwarade. Om någon tillfälligtwis blifwit nämnd, befaller dock tiden, i hwilken wi lefwa, och aktningen för stora män, i deras olycka, att här förgläumma deras namn.

Under Nya Rådhuset wid Riddarhustorget och wid alla högwakter äro arrester, utan att nämna dem, som i bullersamma och oroliga tider, på Riddarholmen och Fredrikshof, blifwit inredda.

Stockholms stad är, så wäl som andra städer, hwilka njuta kronans andel i sakören, skyldig att underhålla fångelser och försörja fångarne, tilldeß brottmålet underställes Hofrätten, då delinquenten flyttas till Kronans häkte, på sätt Kongl. Circ. Br. d. 25 Nov. 1802 föreskrifwer.

3. §.

Wid Konung Gustaf III:s första anträde till regeringen, blefwo alla hårdare fängelser, till bekännelsers utpreßande, förbjudna. I de punkter om rikets inwärtes tillstånd, hwarom R. Ständer underrättades, wid början af 1778 års riksdag, förmäles, att Konungen funnit sin första skyldighet wara, att, med torturens (pinförhörens) och pinorummens afskaffande, teckna första dagarne af sin nya regering, och lät derföre, under d. 27 Aug. 1772, utom Bref till samtliga wederbörande, att låta förstöra och undanrödja alla de werktyg, som ej ega någon grund i lag, utan strida emot frihet, menskligthet och billighet samt kunde mißbrukas till wåld och tyranni emot fria medborgare, äfwen förständiga ÖfwerStåthållaren, att genast låta förstöra den på Smedjegården så kallade **Rosenkammaren**, den **Hwita Hästen** och alla dylika marterrum.

Wid anträdandet till regeringen, förordnade K. Gustaf IV Adolph, i Skrifwelse till ÖfwerStåthållaren d. 13 Dec. 1796, om de olyckliga brottslingars bättre wård i fängelserummen, om hwilkas tillstånd underdånig berättelse aflemnades d. 9 Jan. 1797; i anledning hwaraf Kongl. Maj:t, under d. 27 Nov. 1798, i flera delar, förmildrat deßa deß olyckliga undersåters omständigheter, medelst fångarnes tillökta underhåll, fängelserummens uppeldning wintertiden, sängkläders bestående för deras hwiloställen, fastställd beklädnad för arbetsfångar och äfwen, i wißa fall, läkaretillsyn samt fria läkemedel, jemte förordnande, att fängelserna skola wara rymliga, hållas snygga och sunda m. m. (Se widare härom Profeß. Doct. D. v. Schultzenheims Tal wid praesidii nedläggande i Kongl. Wetensk. Akadem., 1799, Bilagan N:o 23.

Öfwer rikets fängelser och arbetsinrättningar, har Kongl. Maj:t förordnat en särskild styrelse, d. 3 Febr. 1825 *).

*) Post- och Inr. Tidn. 1825, N:o 42.

Tolfte Afdelningen.

Angående Stockholms Stads Handel, Handtwerkerier, Slöjder och Näringar.

1. Capitlet.

Om Stockholms Stads Handel.

1. §.

Swenska handelns tillstånd i forntiden fordrar sin egen afhandling. Till en historia derom är af Ingenieuren Modéer ett försök utgifwet, som, jemte hwad, i Rikets allmänna häfder, flera skrifter och strödda underrättelser, är antecknadt, tjenar i detta ämne till upplysning; hwaribland om Sweriges fordna österländska handel, i anledning af Arabiska penningar, funna i Swensk jord, Cancelli Rådet G. Adlerbeths Inträdestal i Kongl. Witterh. Akadem., 1786, innehåller en särskild afhandling.

Utan att för mycket ingå i ämnen, som höra till allmänna Rikshistorien, bör man ej förbigå de omständigheter, i anseende till rikets handel, hwari Stockholms stad tager en stor och märklig del, och hwilka utwisa, hwarmed handeln förnämligast drifwes och utöfwas.

Bergshändteringen i Swerige leder sin ålder från hedentima. Under 14:hundradetalet och början af det derpå följande, finnes silfwertillwerkningen här i riket warit i sin största höjd, då, af de rika malmer wid Sala silfwerwerk, utbringades 20,000 marker årligen, som åfwen, under K. Gustaf I:stes tid, bibehöllos till 15 à 20,000 marker. Inan denna Konungs tidhwarf woro koppar- och jern-tillwerkningarne ej så betydliga, som de sedan blifwit, genom den omsorg, hwarmed de af öfwerheten nådigst blifwit omfattade.

K. Carl IX war en grundläggare till bergsbrukens uppkomst och förkofran. Han uppehöll sig tidtals i bergslagen och skall åfwen sielf laggt hand wid grufarbetet. Stora Kopparbergs grufwa kallade han sin skattkammare, och skall Konungens tingsstuga ännu qwarstå i Fahlun.

I K. Gustaf Adolph hade Swenska bergshandteringen en beskyddare, som på allt sätt sökte utwidga och förbättra densamma; hwilket i deß efterträdares, Dr. Christinas, tid widare stadgades, genom då widtagna anstalter och kloka författningar.

Koppartillwerkningen utgjorde då, wid Stora Kopparberget, några och 20,000 skeppund, och **jerntillwerkningen** ökades åfwen i betydlig måtto. Bägge deßa delar anses ock utgöra Sweriges hufwudnäring och första handtering. Längre fram skall wisas rikets hela jerntillwerkning, i synnerhet exporten deraf från Stockholm.

Denna stads in- och utrikes handel, sedan sjöröfweri och wikingafärder icke mer, efter en från hedendomen framsluten tid, ansågos såsom ett hederligt näringsfång, utan upplysning och fogligare seder gifwit Swenska folket ett annat lynne och hog för fredliga yrken, fordrar här något slags beskrifning, ehuru otillräckliga underrättelser derom, för de äldsta tider tillbaka, äro att tillgå.

Att Stockholm warit en känd handelsort, redan på 900:de talet, såsom Björner förmenat, förekommer så mycket mindre troligt, som Stockholm först i Knut Erikssons tid kan anses såsom en ringa och obetydlig köping, dit Sigtuna borgare, omkring 1187, flyttade ifrån deras då uppbrända och förstörda stad.

Genom Lübecks och Hamburgs ingångna förening, 1241, att gemensamt freda Öster- och Nord-sjön för sjöröfware, till en gemensam och säkrare sjöfarts och handels idkande, eller det så kallade Hanseatiska Förbundet, som, tid efter annan, biträddes af flera kring nämnde haf belägna städer, öppnades först tillfället till en mer utwidgad handel i Norden, hwilken handel, innan Stockholm anlades och åfwen sedermera, bestriddes af förenämnda städer, i synnerhet af Wisby på Gottland; men om handeln den tiden på Swerige kan man dock ej göra sig någon stor tanka, då behofwen woro ganska inskränkta, städerna af föga betydenhet, grufworna få, utom Kopparberget och Sala silfwergrufwa, och all slöjd nästan okänd.

Hwad historien i sednare tider förmäler om Sweriges handel i allmänhet, angår Stockholm tillika, såsom: om Hansestädernas inkräktade förmåner; deras inflytelse på Sweriges öden och politiska händelser; om deras tullfria och med mycken benägenhet ansedda införsel af salt, win, öl, kryddor, matwaror, kläder och tyger samt träd- och jordfrukter,

emot betalning med Swenskt jern, silfwer, koppar och bly, tjära, timmer och allehanda foderwerk, m. m.

I Riksföreståndaren Birger Jarls Bref, af d. 20 Juli 1261, gafs Hamburgarne lika frihet med Lübeckarne här i riket *).

Om en tillämnad handelstractat imellan Birger Jarl och K. Henrik III i England, nämner Botin i Birger Jarls Lefwerne (p. 222). En ny bekräftelse på sina handelsfriheter bekom Lybeck äfwen af honom, förmodligen under Erik Erikssons regering. En uppkommen oenighet bilades, och förtroendet återställdes, hwarpå Lübeckarne, som hitförde waror, blefwo från all tull och afgift frikända. De af dem, som här wille bygga och bo, skulle styras efter Sweriges lag och såsom Swenskar anses, emot det att Swenskar hos dem på samma sätt bemöttes **). Deßa älskade Lübeckare skola ock, 1303, fått Riksföreståndaren Torkel Knutssons frihetsbref, att handla på Novogrod, sedan han bemägtigat sig inloppet till samma ställe; hwilken handelsfrihet K. Birgers bröder, Hertigarne Erik och Waldemar, äfwen sedermera, 1312, dem förunnade ***).

Det förtjenar uppmärksamhet, att, i Stockholms stads Privilegier, gifna d. 7 Maj 1436, af rikets församlade råd och män, och först af Sten Sture den Äldre, till hela sitt innehåll, d. 9 Maj 1494, stadfästade, nästan ingenting nämnes, som angår handelns beskydd och uppmuntran, hwartill orsaken förmodas wara, att Hänsestäderna woro af handeln helt och hållet i besittning och redan derå egde tillräckliga privilegier. Det enda, som, i nämnde Stockholms stads Privilegier, synes i någon måtto angå handeln, är 1 §. "**Att Stockholms stad hafwer och eger, till ewerldelig tid, Wågen och Klådeshuset, med deras renta**"; hwilket, i påföljande tiders Privilegier, ofta blifwit upprepadt, och hwaraf den uttydning göres, att Klädeshuset war den enda krambod, som då fanns i staden, och Wågen åter ett dylikt upplagsställe eller magasin af victualiewaror, bägge i den monopoliska affigt af utländningarne, att kunna stegra priset på sina waror efter behag, då ingen täflan hade rum †).

*) Nämnes i Rhyzelii Biskops-Chrön., af den anledning, att Rikets Biskopar underskrifwit samma Bref, p. 298.

**) Flintenberg, om Hansestädernas Handel. Witterh. Akadem. Nya Handl., 2 del., p. 331.

***) Lagerbring, Sw. R. Histor. 2 del., p. 680.

†) Stockholms Historia af okänd författare, införd i Stadens Historiska Calender styckètals. Murberg, Witterh. Akadem. Handl., 3 del., p. 79.

Näst före och i början af K. Gustaf I:stes regering, blef den föreskrifna författningen, att ifrån Klädeshuset ingen försäljning måtte ske, utan i hela styckena, under Hansestädernas handelsstyrelse, så åsidosatt, att Klädeshuset ej widare nyttjades; hwarföre Konungen, i de nya, för Stockholm, år 1529, utfärdade Privilegier, öfwerlemnade till Borgerskapets behag, att åter upprätta detsamma och till stadens nytta anwända den deraf wanligen flytande inkomsten.

I K. Gustaf Adolphs tryckta patent d. 26 April 1614, förordnades, till förekommande af alla tullförsnillningar, att alla waror, som infördes, det ware sig sammet, siden, ylle eller linne, eller hwad namn det helst hafwa kunde, skulle strax på Klädeshuset föras, för att med kronans stämpel tecknas, på det ej något ostämpladt gods måtte egas och försäljas. Staden förlånades sedan med inkomsten af Klädeshuset, dock att förenämnda patent noga efterlefdes, och att inkomsten af stämpelpenningarne ej afhändes till enskilda personers gagn och nytta, utan anwändes till stadens förmån, såsom en ewerldelig egendom (Öppna Br. d. 4 Juni 1621).

Om Stockholm, i anseende till handel och rörelse, hade någon förmån af utländningars och i synnerhet Tyskars antagande till borgare, så torde den öfwerdrifna wälwilljan emot dem, och den ynnest för fremmande, som af ålder blifwit räknad Swenska folket till last, ibland andra orsaker till landets olyckor, äfwen hafwa bidragit att öka deras tilltagsna fordringar, djerfwa anspråk och otillbörliga förhållanden; hwaraf det, af Hättebröderna, 1389, på Käpplingen (Blasiiholmen), föröfwade grufliga mord på Stockholms infödda borgare är ett ryßligt bewis.

Sent omsider blef dock den författning, 1470, widtagen, hwarigenom stadslagens stadgande, om halfwa delen af utländska Borgmästare och Rådmän i städerna, såsom förut är förmäldt, upphäfdes, med förordnande tillika, att Magistraterna skulle helt och hållet bestå af Swenska män.

Såsom ett bewis derpå, att Stockholm i äldre tider idkat en betydlig handel, anföres wäl, att K. Erik af Pommern, som nedsteg från thronen, för att blifwa en owärdig kapare i Östersjön, skall, 1446, borttagit sju staden tillhöriga skepp, lastade med koppar, jern och annat gods *); men att handeln ej kunde winna någon stadga och skick, till rikets sanna fördel, war nästan icke möjligt att hoppas, så länge munkarne utarmade landet, samt rikets mynt och redbarheter bortslösades för aflat, i skatter och afgifter till påf=

*) Dalin, Sw. R. Histor., 2. del., p. 706.

wen, till klosterbyggnader och på pilgrimsresor, m. m. En af wår tids häfdatecknare säger härom: att den andeliga handeln satte riket i så stor underbalance, att de försigtigaste mått wid den werldsliga hade deremot warit otillräckliga *).

Efter ett uppkommet mißförstånd med Lübeckarne i Sten Stures tid, i anseende till lemnadt understöd åt Danmark, förnyades dock freden med dem 1486. Huru ogerna Lübeck wille skiljas wid den förmånliga Swenska handeln, inhemtas lätt af deß williga understöd i kriget med Konung Hans. Sedan freden imellan honom och Lübeck war aftalad, inställdes wäl handeln directe på Swerige; men det enskilda intereßet förmådde dock Lübeck, 1509, att sända till Stockholm 18 skepp med gewär, salt, korn, kläde och flera waror, hwaruti de af Hansestäderna dock icke ingingo, som funno bättre sin räkning wid Danska handeln **).

De ständiga krig och oroligheter, som riket måste widkännas, inan Danska oket blef sönderbrutet, hade för Swenska handeln och sjöfarten de swåraste följder, i synnerhet för hufwudstaden, som tidt och ofta, än af Danska Konungar, än af inhemska fiender, belägrades samt med eld och swärd hemsöktes. Imellertid, och så länge Lübeckarne styrde Swenska handeln, woro de uppmärksamma, att hindra all medtäflan i den delen, samt mißbrukade ofta, både såsom förlagsmän för bergsbruken, och genom sina köpswenner och utliggare i städerna, de dem förunnade friheter och privilegier.

Konung Christiern hade, genom eröfringen af Stockholm, knappt hunnit göra sig försäkrad om besittningen af riket, förrän han der lät fasttaga alla Hanseatiska köpmän och förbjuda all handel med fremmande städer, i synnerhet Lübeck. Detta torde, jemte omtankan för egen fördel, hafwa bidragit till det bistånd, som Lübeckarne gjorde Konung Gustaf; på hwilket biträde rikets frihet, i det ögonblicket, kanske hwilade. Stadfästelsen på deras handelsfriheter, förmåner och rättigheter blef således ett wedermäle af rikets tacksamhet, och deras utwidgande, med uteslutande rätt för andra, en nödwändighet; då riket ej kunde godtgöra deras fordringar ***).

Hwad om Stockholms handel och Borgerskap i synnerhet kan anmärkas, sedan Konung Gustaf I började att wäl betänkt widtaga mer werksamma och bidragande författningar till upphjelpande af rikshushållningen, bör här först

*) Botin, Swenska Folkets Hist., 1 uppl., p. 365.
**) Flintenberg, l. c., p. 352.
***) Flintenberg, l. c., p. 355.

nämnas, att, som Borgerskapet i Stockholm, genom Christierns bödelslika framfarande, war så medtaget, och staden, på trogna män och borgare, så utblottad, att, såsom orden lyda, hwart annat hus låg öde; så nödgades Konungen åska några borgare af hwar köpstad, att sig i Stockholm nedsätta, der bo och bygga *).

Innan Konungen dog, woro i Stockholm 209 handlande samt 113 handtwerks- och näringsämbeten **).

De för Lybeck tillökta handelsrättigheter, hårda och olideliga, men af nödtwång tillskapade ***), warade allenast twänne år, då ett ingånget handelsfördrag med Holland äfwen öppnade Stockholms hamn, till en mera förmånlig och widsträckt utrikes rörelse, i början förnämligast med skogarnes affastning, såsom master, spiror, läkter, sågstockar och wed, som utfördes äfwen från Stockholm †).

2. §.

Några särskilda och spridda anteckningar om Stockholms handel tillåta icke att här afhandla hwarje ämne med den widlöftighet, som fordras till en fullständig historia.

Det företräde, Stockholm hade i handel och rörelse under Konung Gustafs tid, framför alla andra Swenska städer, bestyrkes af en, på inkommande waror, uppsatt lista, innehållande: att till Stockholm, endast ifrån den 12 Juni 1540 till den 24 Jan. 1541, inkommit utländska waror, till ett wärde af 49,231 mark, salt derunder icke inbegripet, ej heller humla, 416 säckar; men ingen spannmål hade den tiden utifrån blifwit dit införd ††). Konungen nödgades likwäl ofta wisa, huru litet begrepp man gjort sig om en rätt handel; huru man, till exempel, köpte en last jern för 40 mark, men sålde den till utländningen för 33 och tog sin skada igen på medborgaren, då de inkomna warorna utsåldes; huru myntet utfördes, och hwad skilnad det wore, att wara utländningens commißionaire eller wara sin egen man †††) (Kongl. Patentet den 15 Jan. 1539. Articlar den 8 Dec. 1539. Bref, den 18 Apr. 1550).

*) Öppna Brefwet till köpstäderna, die Patronum Regni Sveciae, 1523. Stiernmans Polit. och Comm. Handlingar, 1 del., p. 1.
**) Dalin, 1 c. 3 del. p. 409.
***) Gustaf I:s Hist. af Celsius. Stockh. 1775, 8:o, p. 199.
†) Flintenberg, l. c. p. 373.
††) Skrifter af Sällsk. för allmän medborgerlig kunskap. Stockh. 1794, 1 Band. 8:o, p. 18.
†††) Sistnämnda Skrifter, p. 92, 93.

Det synes i äldre tider warit en antagen princip, att gynna Stockholms stad på andra städers bekostnad. Åtskilliga politiska affigter torde hafwa föranledt till wißa författningar och inskränkningar, hwilka sedermera blifwit åberopade såsom privilegier och oryggliga lagar, fastän de icke wäl kunnat förenas med allmänt bästa.

Af sådan beskaffenhet är förmodligen Östhammars och Herndsands förklarande för olaga hamnar, hwarest all handel förbjöds, såsom ländande Stockholm till förfång. Man har trott ändamålet dermed warit, att hindra tullförsnillning; men sannolikare förekommer, att Konung Christiern I, under återfärden till Danmark, på Stockholms stads ofta förut förda klagan öfwer andra städers handel, dermed sökt att stärka sitt anhang och skaffa sig ett större medhåll i hufwudstaden, då han tillika förlänade deß borgerskap en förut förment frihet, att, lika med uppstäderna, idka handel i Dalarne (Öppet bref, dateradt Djurhamn den 24 Augusti 1461).

Då Sten Sture, i strängaste måtto, förbjöd Östhammar, Ulfsby, Gefle och Raumo borgare all utrikes seglation, Stockholm till förfång (Ö. Br. S. Laurentii dag, 1502), deltog icke allenast Borgmästare och Råd i Stockholm i öfwerläggningen derom, utan Danskarnes hot och krigsrustningar fordrade ock, å Sturens sida, att försäkra sig om hufwudstadens tillgifwenhet, som redan rönt och, i wådliga tider, hade så mycken anledning att wänta uppmuntringar af inkräktaren. Det undföll ej heller Konung Gustaf I:s uppmärksamhet, att finna den skada och förderf, riket måste widkännas, genom de söndringar och delade intereßen, som ofta, imellan de styrande och hufwudstaden, gifwit anledning till olika handelsförfattningar (Stockholms stads Privilegium 1529). Då Konungen, 1543, stadfästade den förening, som Stockholms stad ingått med städerna Arboga, Köping, Westerås och Örebro, angående deras handel och köpenskap, skedde det till behaglig tid och på försök: förbehållande sig, att, om i framtiden något bättre sätt och skäl kunde påfinnas, köpstäderna i riket till allmän nytta ländande, det då skulle stå i hans kongliga magt, att sådant förbättra och förändra (Öppna Brefwet, Söderköping den 23 Juli 1543).

Då Stockholms stads Borgerskap beswärade sig deröfwer, att en hemlig utskeppning af victualier och andra waror, som utfördes af städer och allmoge, förorsakade dyr tid, stiftades dermed en inskränkning i städernas fria handel i Norrbotten, hwilken ock blef förbjuden att brukas i Östersjön,

till andra städer än dem, som under Sweriges krona lydde, allenast att de i Hudikswall måtte, till behaglig tid, låta löpa ett eller twå deras skepp till Westersjön. Och, eftersom framdeles en ständig fred med Ryßen war att förmoda, åfwensom att Ryska handeln i Narwa kunde komma till sitt fordna bruk igen, så wille Konungen så laga och låta beställa, att deß trogna undersåter, helst i Stockholm, ett märkligt gagn af samma Narviska seglation och Ryßhandel skulle erhålla, så att Stockholm, i framtiden, med de förnämsta Tyska städer wid Östersjön skulle kunna liknas *). Handeln war dock ännu, i slutet af Konung Johans lefnad, i det skick, att flera gånger på Rådhuset i Stockholm tillsades, att de, som förde inländskt gods från riket, skulle ock föra godt gods in uti riket, och de, som införde sten, sand och ballast, skulle ock föra sådant ut igen **).

Oaktadt hwad Konung Sigismunds Privilegier för Stockholms stad, 1594, innehöllo om Norrländska städernas inskränkta handelsrättigheter, till förmån för Stockholm, förunnades dock, i Handelsordinantien samma år, ej allenast uppstäderna i Mälaren, att fritt segla med deras egna skepp genom Söderström och icke i Stockholm blifwa hindrade eller platsade, utan Gefle fick åfwen tillstånd, att segla utrikes med sina skepp och oförbjudna waror; men fremmande förbjöds att segla dit. Samma rättighet förunnades ock Hudikswall och Herndsand. Till de gamla laga hamnar i Norrbotten måtte alla sjöstäder i riket segla; men Stockholm, Gefle och Öregrund till Wester-Norrländska hamnarne och Mustasari, nu Wasa.

Den 8 April 1594, protesterade Borgmästare och Råd samt hela menigheten emot de nybyggda Norrlands städer, som, Stockholms stad till skada, emot lag och deras gamla Privilegier, tillkomna woro. Detsamma hade ock stadens utskickade gjort wid kröningen, inan de, å stadens wägnar, satte under sina sigill ***).

Det skulle medföra en nog tröttsam widlöftighet, att här upprepa alla sednare författningar, resolutioner, privilegier och handelsordinantier, som, i något mål, kunde angå detta ämne. Sedan rikets nytta, undersåters jemnlika rättigheter, handelns förändrade skick, i ett mer upplyst tidhwarf, for-

*) K. Johans Swar på Stockh. stads Beswär om köphandeln i Westerås, den 24 Febr. 1573. Konung Johans Bref, dat: Calmar, d. 19 Octob. 1587.

**) Stockh. stads Tänkebok, den 10 Apr. 1592, fol. 2.

***) Stockh. stads Tänkebok, 1594, fol. 141.

drade sådana förändringar, som härutinan i författningarne redan woro både förutsedda och nödwändiga; så som detta angelägna och riksgagneliga hushållsmål under Rikets Ständers ompröfwande, wid 1762 och 1765 årens riksdagar. Sjöstädernas friare sjöfart, till alla inrikes och äfwen i Östersjön belägna utrikes hamnar (af hwilka en del långt före Stockholms grundläggning warit privilegierade på en oinskränkt handel), blef då bifallen och tillåten, i så måtto, att ej allenast samtliga rikets uppstäder, så wäl de wid Öster- och Westersjön, som Mälaren och Hjelmaren belägna, erhöllo en fri inrikes sjöfart och upplag, att till hwad ort, som under Sweriges krona lydde, få afföra sina saluwaror och åter derifrån obehindradt föra sina behof; utan ock, att Finska städerna Björneborg, Nystad, Raumo, Nådendal, Ekenäs och Borgå måtte, jemte friheten att segla med träkäril och hwarjehanda träwirke samt hwarje orts producter, utom huggen wed, till alla inom Östersjön och Finska wiken belägna utrikes hamnar, äfwen ega rättighet, att, till landets eget behof, åter derifrån obehindradt hemta spannmål, lin, hampa samt hamp- och linfrö, såsom ortens oundgängligaste waror; och kan härom widare underrättelse hemtas af Köngl. Br. d. 3 Dec. 1765, samt de under samma års riksdag tryckta handlingar, rörande detta mål.

3. §.

Om de särskilda handelsrättigheter och marknader, som, ifrån äldre tider, blifwit Stockholm förlänade, intages här kortligen innehållet af de derom utfärdade resolutioner och privilegier. De woro nödwändiga under en inskränkt handel, men blifwa mindre förmånliga, då näringsfriheten, under lagars twång, betungas, och handeln ledes ifrån den naturliga wäg, som, när den är sig sjelf lemnad, den säkrast följer.

Lapphandeln, som Nyßar och Birkekarlar förut nyttjade, efterläts Stockholms Stads inwånare (d. 20 Maj 1570, Öp. Br., d. 19 Octob. 1587, Privileg. d. 13 Juli 1694).

På Borgerskapets ansökning, att uppstädernas marknader måtte detsamma fritt efterlåtas, emot den året förut utfärdade köpordning, swarade K. Gustaf Adolph, att, om någon förändring deri skulle ske, måste hela ordinantien falla. Då skulle uppstäderna begära sin fria sjöfart igen, och således sjöstäderna, som äro byggda till sjöfart, och upp-

städerna till landthandeln, sinsimellan sammanblandas, och den ena hindra den andra i sin näring, såsom förut skett; i anseende hwartill, med flera anförda skäl, Konungen befallde ordinantien efterlefwas; dock måtte de, som wille nyttja marknaderna och landthandeln, fritt få flytta till uppstäderna (Resol. d. 22 Dec. 1614).

För att utwidga stadens handelsrättigheter, blef Stockholm ytterligare privilegieradt, att fritt besöka alla städer och lofgifna hamnar i Norrlanden, och att der handla med borgare, men icke med bönder (Privil. d. 10 Mars 1636).

Sedan uppstäderna samma år fått tillstånd att nyttja Stockholms frimarknad, Michaëlis tid, skulle ock Stockholms borgare hafwa rättighet till köpande och säljande i uppstädernas marknader (Öp. Br. d. 28 Jan. 1637). Juhlmarknaden i Stockholm är staden ensamt förbehållen.

Öfwer Finnarnes liggedagar i Stockholm, ifrån d. 1 Aug. till den sista October, och att under samma tid få handla med allmogen, beswärade sig Stockholms borgerskap; men, som denna rättighet blifwit dem förlänt, i stället för den sjöfart, dem förut, i Mälaren, warit tillåten, och Michaëlsmesso marknad war inrättad, Finnland, Norrland och uppstäderna till förmån; så kunde deri ingen ändring bewilljas (Resol. d. 11 Juli 1660).

Det war förut stadgadt, om handelns ordentliga fördelning i Stockholm, då om ändring deri ansökning gjordes, och att hwar och en måtte idka en fri handel, med allehanslags waror tillika, utan åtskilnad; men derpå föll det swar, att med handelsfördelningen skulle förblifwa, efter hwad derom redan förordnadt war; och borde den föreburna orsaken, till någons förstörelse och undergång, icke sökas i handelsfördelningen, utan snarare i en kräselig lefnad, otjenlig prakt och yppighet i kläder (Resol. d.. Jan. 1650). För att i ordning ställa handeln i Stockholm, inrättades köpmansgillet 1662, som egde att samlas under ÖfwerStåthållarens och Magistratens styrelse, utan att förfördela stadens ordentliga CommerceCollegium, som förut war inrättadt och någon tid utöfwat sin befattning (Förordningen d. 28 Juni 1662).

4. §.

Det är nu icke mer den tid, då K. Gustaf I måste lossa handeln, såsom han sielf sade, ifrån utländningarnes betsel, slita riket utur Lübeckarnes wåld, dagtinga med Hollän-

darne om tillförsel af kläder, win och andra waror (Westerås Receß, 1527), samt föreställa Rikets Ständer, huru landet både borde och kunde framalstra flera af de behof, som man så dyrt måste köpa af fremmande; erinrandes derwid, att humlan, som infördes, ensamt kostade riket 100 läster jern, att en tunna salt betalades med ett skeppund koppar, och en tunna morötter med ett skeppund tackjern, och så widare.

Då ingen utförsel från riket af waror kunde förslå, att bibehålla jemnwigt i handeln, förde K. Gustaf fäderneslandet, inom nog korrt tid, till mera frihet, anseende och wälmåga. Swenska handelsskepp besökte redan i hans tid flera utrikes hamnar, och bergsmännen upparbetade så fina malmer, att riket i hans tid utskeppade 12,000 skeppund i tackjern, stål och stångjern *). De tider äro ock lyckligen förbi, då man, till bedrägeriets hämmande, wid Oßmundsjernets utskeppning, nödgades förordna, att det skulle utslås till stångjern, och Borgerskapet i städerna dertill låta uppbygga hamrar (Norrköp. Beslut 1604), och då skattejernet i Nerike, Westergötland och Wermland utgjorde i wärde wid paß 7700 dal. (Carl IX:s Testam. 1605).

Nu mera åligger det icke Rikets Ständers wårdnad, att utsätta saltpriset (1533); att skicka deputerade till Tyskland efter spannmål (Riksd. Besl. 1744), eller förbjuda införsel af swaflade och blandade winer, hwaraf ofruktsamhet och obotliga sjukdomar förorsakades (Riksd. Besl. 1568); men att här följa alla de förändringar, handelsförfattningarne från äldre tider undergått, är icke ändamålet för detta utkast, som egentligen angår Stockholms handel. Af hwad Gr. Jakob de la Gardie, i åtskilliga punkter, till deß broders, RiksCancellerens, betänkande uppgifwit, strax efter Konung Gustaf Adolphs död, eller 1633, rörande tillståndet i Stockholm, må här intagas anförandet i 15:de momentet: "Efter wåra städer i Swerige äro alla i aftagande, och i synnerhet Stockholm utarmadt, huru de skola bringas till flor igen och komma till handel. Och hwar compagnien komma i swang (koppar- och skeppscompagnierna), om då icke således skulle kunna ordineras, att Borgerskapet af dem kunde hafwa någon näring, och om icke skråerna skulle afskaffas, undantagandes guldsmederna och barberarne **)."

Handelns tillstånd i Stockholm på 1660-talet kan nå-

*) Se Sandels Tal, om förhållandet af warors ut- och införsel till och ifrån Swerige i särskilda tidhwarf, 1782.
**) Histor. Upplysn. af Loenbom, 3 del., p. 79.

gorlunda deraf bedömas, att köpmän, utländningar inberäknade, woro då 443 till antalet; i sina wißa klaßer efter handelsfördelningen skilda, med sina twänne åldermän för hwardera klaßen. Af fremmande köpmän woro 10 Tyskar, 5 Holländare, 8 Engelsmän, 4 Skottar, 1 Fransos och 4 Ryßar, utom dem, som sig wid marknadstiderna infunno. Hwad åter sjöfarten beträffar, så befanns, att ut- och ingående skepp, somliga år, warit 100:de, och åter, under krigstiden 1660, öfwer 400. Skeppare, boende i Stockholm, som årligen foro till sjöß, woro 27 personer.

Ett Köpmans-Gille, General-Factori, Bourse, Bank, m. m. blefwo då, för handeln skull, påtänkta; men, hwad som beswärade handelsrörelsen, war den i riket förfallna crediten och de författningar, som lågo i wägen för en promt execution.

Jemte denna beskrifning om handeln i ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes Ämbets-relation 1663, om Stockholms stads tillstånd, bifogas ett korrt förslag öfwer rörelse-capitalet, som warit i handeln nyttjadt, i anseende till import och export, sålunda: utgående och, från utrikes orter, inkommande waror, år 1658 för 20 tunnor guld, 1659 för 12¾, 1660 för 33¾; 1661 för 28¾, och 1662 för 27¾, som således, för nämnde år, blott skulle utgöra ett rörelse-capital af 123 tunnor guld.

Stockholms widsträckta och förmånliga handel befrämjas icke allenast af en ymnig tillförsel af exportabla waror, utan ock af de oundgängliga och mångfalldiga behof, som kringliggande städer och landskap derifrån afhemta; hwartill belägenheten inwid Mälaren i märklig måtto bidrager.

Af hela rikets jerntillwerkning, som, ifrån 1720 till 1737, tillsammans utgjorde, för 18 år, en utskeppning från Stockholm och Göteborg af 4,138,376 skepp. 2 lisp. 16 marker *), som, 1743, ansågs i wärde swarande mot ⅐ af rikets producter, och hwaraf exporten, för flera rikets stapelstäder, besteg sig, 1785, till 372,077 skepp., har wäl Stockholms stad, utan twifwel, bestridt och bestrider största delen af utskeppningen, eller lika, om icke något öfwer, hwad ifrån rikets öfriga staplar exporteras. Af hela rikets stångjerns-utskeppning 1795, som war 349,469 skepp. 11 lisp. 15 mark., utfördes från Stockholm 218,550 skepp. 14 lisp. **).

*) Under samma 18 år skedde den minsta utskeppningen 1724, eller 170,946 skepp. 9 lisp. 16 mark., och den mesta 1735, eller 281,432 skepp. 19 lisp. 10 marker.

**) En okänd författare säger, att Swerige, efter K. Carl XII:s

Utan tillgång på en tillförlitlig uppgift af hela rikets jernexport för flera år, kan denna calcul med noggrannhet icke uppgöras; men, då Göteborg, som, näst Stockholm, afsänder det mesta, utskeppade ifrån och med 1775, på 5 års tid, 527,772 skepp. 3 lisp., och Stockholm deremot på lika tid 1,103,691 skepp. 8 lisp., så torde man åtminstone finna sannolikheten af hwad härom, i förrberörde måtto, sagdt är.

År 1796 utfördes från Stockholm, utom stångjern, följande metaller:

	Skepp.	Lisp.	m.
Knip-, Band- och Bultjern — —	16,379	12	10.
Walsadt Bandjern — — — —	806	7	—
Skärjern — — — — — —	591	9	—
Saltpanneplåtar — — — —	926	10	10.
Jernplåtar — — — — —	2742	7	—
Förtent Jernbleck — — — —	4	14	—
Canoner och Kulor — — —	817	8	17.
Skepps Ankar — — — —	722	17	16.
Grytor och andra Gjuterier — —	44	15	10.
Spik och diverse Smide — —	2199	17	4.
Stål — — — — — —	5342	17	15.
Meßingstråd — — — — —	735	3	5.
Smidd Koppar — — — —	238	4	—
Gar-Koppar — — — — —	822	2	4.
Myntade Kopparplåtar — — —	328	6	3.
Tillsammans	32,702	12	14.

5. §.

För att ytterligare kunna döma om Stockholms handel och sjöfart kring alla haf, till fremmande hamnar, att ditföra rikets producter och återhemta, ej allenast landets nödwändiga behof, utan äfwen öfwerflödet, samt, genom en förmånlig frakthandel, i en enskild winst bereda allmän båtnad — bör man jemwäl fästa någon uppmärksamhet på Rederiernas och Handelsflottans tillwext. Af Commerce-Collegii berättelse om handelssakernas beskaffenhet, af d. 22 Maj 1697, inhemtas, att Stockholm då egde 79 skepp af

död, öfwertygades af egen erfarenhet: que les Armes, sans le sécours du Commerce, ne sont plus un moyen de s'agrandir; que l'on ne fait plus la guerre avec du fer seulement, quil faut de l'or (Les Progrès du Commerce. Amst., 1761, 8:o, p. 37).

de större, som kallades Wåhrbare, och 150 af de hälffria, som ock till utländsk sjöfart kunde brukas; hwaraf frakterna beräknades till 4 à 500,000 rd. årligen, utom förmånen af sjöbefaret manskap, bestigande sig till utöfwer 4000 båtsmän, och deribland icke en siettedel fremmande *). Den bewilljade nederlagsfriheten på salt och win, som, utur första handen, med Swenska skepp infördes, upphjelpte handeln i allmänhet och befrämjade sjöfarten i synnerhet. Efter ett långwarigt krig, bestod hela rikets handelsflotta, 1723, af endast 100 fartyg, af 4984 läster, då större delen af rikets export och import bestriddes af utländningar. Deremot egde ensamt rederierna i Stockholm, år 1749, 82 skepp af ek, näml. 62 af åtskillig storlek, under och af 100 lästers drägt, 16 mellan 100 och 200 läster, 4 mellan 200 och 300 läster, och af furu 116, näml. 69 af åtskilliga slag och af 100 lästers storlek, 31 mellan 100 och 200, 13 mellan 200 och 300, och 3 öfwer 300 lästers storlek, efter John Clasons uppgift **). År 1785 räknades åter handelsskeppen till 230 st. (Fischerström om Mälaren). Att Stockholms sjöfart, i skydd af neutraliteten, i betydlig mätto åter upplifwades i början af 1790, intages deraf, att nästan alla stora handelsskepp, som, sedan Americanska krigets slut, legat sysellösa, då woro utredda och utgångna, att begagna ett för Swenska flaggan fördelaktigt förbund.

Stockholms Großhandels-Sällskap bewilljade en friwillig afgift af ⅛ rd. specie för hwarje swår läst, att för åren 1782 och 1783 erläggas, af hwart och ett de handlande och skeppsrederierna i Stockholm tillhörigt fartyg af 30 swåra läster eller derutöfwer, i anseende till det beskydd, som, under då warande krigsoroligheter, lemnades Swenska sjöfarten, medelst escadrars och convoyers hållande i sjön. Den 23 Jan. 1783, hade Borgerskapet i Stockholm, som utgjorde skeppsredarne, företräde hos Kongl. Maj:t, för att i underdånighet öfwerlemna en guldmedaille, föreställande å ena sidan Konungens bild med wanlig titel, och å den andra utsigten af Stockholms skeppsbrygga, med derwid liggande skepp och köpmanswaror, m. m. Öfwerskriften: Te tuta et aucta Parente, och i exerg. Commercia Civ. Stockh. 1782. Lika friwilligt åtogo sig skeppsrederierna, i Apr. månad 1792, äfwen 1798, att erlägga 1 rd. för hwarje swår läst, af hwart och ett dem tillhörigt fartyg af 30 läster och derutöfwer, som afgick till utrikes hamn, så inom, som utom Östersjön,

*) Loenboms Handl. till K. Carl XI:s Histor. 4 Saml. Stockh. 1765, 8:o, p. 6.

**) Tal om handelns omskiften i Wetensk. Akadem.

till betygande af skyldig erkänsla för Swenska handelsflaggans beskydd och bibehållandet af fullkomlig neutralitet, i anseende till alla krigförande magter; hwarom Stockholms Bourse försäkrades, då inga contrabande (förbjudna waror) eller krigsförnödenheter fördes till de krigande magternas hamnar. Summan af lästetalet å de i Stockholm hemma hörande skepp och fartyg, som nyttjades till utrikes handel, beräknades, 1782, till inemot 25,000 läster, men 1792 blott till 18,000, som skall utgöra något mindre än hälften af hela lästetalet utaf rikets handelsflotta *). Häraf kan slutas till den betydliga skilnaden, emellan K. Gustaf I:s tid, då Stockholm endast egde 20 à 30 större och mindre fartyg, och den närwarande, då Stockholm eger inemot 250. Efter Bergii uppgift, skall Stockholm, 1557, endast haft 12 skepp, som kunde segla på Holland, och några skutor till lika antal; men 1559 war detta antal redan ökadt både till nummer- och lästetal, och förhöll sig då den öfriga handelsflottan såsom 18 till 44, och skutornas antal såsom 10 till 16 **). Dalin säger, att Stockholm, år 1557, egde 19 större och mindre fartyg, som kunde gå till Holland, och 13 till Hansestäderna inom Östersjön ***).

Ehuru olika och således mindre säkra deßa uppgifter synas wara, utmärka de dock handelns ansenliga tilltagande på något mera än 260 år, så wäl i anseende till hufwudstaden, som riket i allmänhet, samt att Stockholms handel och sjöfart, från äldre tider tillbaka, utgjort en tredjedel och något deröfwer, i jemnförelse med rikets öfriga sjö- och stapelstäder; hwilket ytterligare deraf bestyrkes, att sjötullsinkomsterna i Stockholm wanligen utgöra omkring hälften af hela rikets tullinkomst.

Om Stockholms större och mindre fartyg samfäldt wore i rörelse, räknades, på 1760-talet, dertill hafwa erfordrats 3500 mans besättning †).

De handlandes antal, med alla slags waror, besteg sig i Stockholm, 1560, till 209, och, 1758, till omkring 550 personer; och, enligt en tillförlitlig förteckning, på i Stockholm 1797 warande handlande, fabriqueurer, manufacturister och handtwerkare af de societeter och ämbeten, som lyda under HandelsCollegium, beräknades de till 1581 personer, hwar-

*) Extra Posten, 1793, N:o 92. Voyage dans le Nord, s. c., p. 433.
**) Int. fd. Tal i Wetensk. Akadem. 1758.
***) Sw. R. Histor. 3 del., p. 464.
†) Seftröms Sw. Saml., 2 st., p. 45. Se widare beskrifn. om Sjömanshuset.

bland 18 Contingent Borgare, 128 Großhandlare, 53 Siden= och Klädeshandlare, 37 Diversehandlare, 119 Spannmåls=, Minut= och Victualiehandlare, 124 Kryddkrämare, 21 Linkrämare, 31 Lärftskrämare, 9 Läderhandlare, 9 Bokhandlare, 5 Meublehandlare, 391 Fabriqueurer, och 280 Skeppare, m. fl.

6. §.

Om skeppsleden ifrån Stockholm anmärkes: att Konung Gustaf Adolph gaf Jöns Olofsson, i Sälne Kroka på Wermdön, wißa förmåner på behaglig tid, för det han upptäckt en ny skeppsled, så att han förmente sig kunna skadeslöst styra Konungens skepp med ett wäder skärgården igenom, och icke draga den krokiga leden genom Djurö hamn (Öppn. Br. d. 7 Juni 1616). Förmodligen har detta warit den farled, som sedan blef förbjuden; då i stället förordnades, att allt det gods, som från Stockholm skeppas ut, eller inkommer från fremmande land, icke måtte föras genom Baggens Stäk, och att ingen annan led skulle nyttjas, än genom Warholmen (Stockh., d. 16 Apr. 1638).

Wid inloppen till Stockholms skärgård, är Landsorts fyrbåk, som blef först år 1669 af trä uppbyggd genom Borgaren i Stockholm Johan von der Hagen, emot wißa förmåner, och sedan 1687 af sten, samt försedd med 5 stålspeglar; Korßö fyrbåk wid Sandhamn, samt Känningsbåken Söderarmen wid inloppet till Furusund (Sw. Saml., 2 st., p. 49).

Om Stockholms Jurisdiction, i anseende till sjöfarten i skärgården, bör här anmärkas Rådst. Balkens XII Cap. i Stadslagen, som stadgar, att för förbrytelser, hwilka skedde mellan Stockholm och Aspasund, skulle bötas efter Stadens rätt; åfwensom mellan Staden och Kungshamn och mellan Staden och Korßhamn, eller i Asöna, som stadens mark är. Förenämnde Aspasund förmenes wara wid Aspön i Wermdö socken beläget, eller, efter Loccenii tanka, wid Sandhamn.

7. §.

Af hwad redan anfördt blifwit, torde, till bestyrkande af Stockholms stads betydliga utrikes handel, här ej behöfwa intagas förut tryckta listor och förteckningar på utifrån inkommande waror. Behofwet för Stockholms stad, med nästgränsande och åfwen aflägsnare landsorter, hwilka deri=

från afhemta flera nödiga handelswaror, lemnar derom en otwungen öfwertygelse. Spannmål, salt, win, victualier af alla slag, specerier, rudimaterier (råämnen) för fabrikerna, med mångfalldiga flera, mer och mindre oumbärliga, waror, hafwa, en längre tid, wida öfwerstigit beloppet af rikets egna producter och alltså nedtyngt handelswågen med rikets förlust; men, sedan allmänna bruket af sidentyger, redan år 1794, blifwit, i betydlig måtto, så inskränkt, att åtminstone bättre manspersoner ej bära andra kläder, än af inhemskt kläde och finare hemwäfda westtyg, samt den sämre klaßen af wadmal och gröfre kläde; åkerbruket i riket nu mer äfwen blifwit så betydligt utwidgadt och förbättradt, att föga behof göres af utländsk spannmåls och victualiewarors införskrifning; och den lyckliga händelse äfwen inträffat, att sillen, i flera år, åter infunnit sig wid Sweriges kuster; så har allt detta werkat till handelswågens lättande, och är allt hopp, att öfwerwigten snart skall wisa sig till Sweriges fördel, oafbrutet åsyftad och befordrad genom de kloka författningar, en wis regering widtager.

Den regala bränneritiden är länge sedan förbi, så att man nu ej behöfwer bråka sin hjerna med calculer öfwer behofwet af utländsk spannmåls införskrifning dertill, och ändtligen hafwa, wid 1823 års riksdag, de då qwarwarande krono brännerier i Stockholm blifwit utdömda och nedlaggda. Om landtmannen, föranledd af en trög afsättning på sin spannmål inom riket, i anseende till ett nog hastigt, till landtbrukets skada och wanmagt, allt mer och mer nedfallet pris derå, nödgats widtaga det steg, att genom en påskyndad brännwinsbränning förädla sin säd, för att derigenom lättare kunna erhålla penningar och tillika bättre kunna underhålla sin ladugård; så är det förlåtligt, i synnerhet som behofwet af brännwin i Stockholm, i stället för tillgången wid de der nedlaggda brännerier, mestadels tillkommen af utländsk säd, lättar afsättningen af en inrikes tillwerkad wara, hwilken fordom måste från utrikes ort införskrifwas. Det är ock ej mer den tid, då brännwin tillwerkades ensamt af säd. En i Swerige till sin höjd kommen potatoesplantering gifwer en rik afkastning, som, utom hwad till födan anwändes, till en stor del wid brännwinsbränningen nu mer intager rummet i stället för många tusende tunnor säd, så att potatoesproductionen, i slikt fall, äfwen i betydlig mån förringar behofwet af utländsk spannmål. Nu kommer man till en annan nödwändighetswara.

Salt infördes till Stockholm, efter ett taget medium af

10 år, ifrån 1739 till 1749, årligen 85,069 tunnor, då hela rikets import besteg sig till 145,625 tunnor. Enär widtagna författningar, i anseende till salthandeln, ökade detta quantum till 203,587 tunnor för åren 1749 och 1750, inkommo till Stockholm per medium, för fisinåmnda år, 123,356 tunnor; som wida öfwersteg det wanliga, årliga behofwet. År 1781 inkommo till Stockholm 124,783 t. Sedan de författningar wunnit stadga, som blefwo tagna till denna handels uppbringande, genom afsättning deraf på utrikes orter, har saltinförseln ansenligen ökats, äfwen i anseende till ett anbefaldt större quantum nederlagssalt *), hwilket dock ej kommit att ligga de handlande till last, i anseende till en uppmuntrad återutförsel deraf, till allmän och enskild winst, sedan rikets behof först tillräckligen blifwit bestridt. Under det så kallade Salt-contorets bestånd, ifrån 1750 till 1765, då Saltcontors afgiften upphörde, hade till Stockholm inkommit 1,099,565 tunnor salt efter sjötulls-contorets uppgift till Kongl. CommerceCollegium 1766.

Blyhwitt är en artikel, som nu mer i ganska obetydlig mån behöfwer införskrifwas, ty den tillwerkas till myckenhet inom riket. Bruket af indigo är här äfwen inskränkt, då den bruna färgen mycket intagit den blåas ställe. Hwitt och rödt **bomullsgarn** hemtas wål från utrikes ort; men just dermed, så wål som af inrikes bomullsspånad, tillwerkas nu åtskilliga fina tyger till fruntimmerskläder samt westtyg och sommarkläder. **Lingarn** utgör nu en ringa import, likasom **skrifpapper**. **Sålläder** lärer dock från utrikes platser ej helt och hållet kunna umbäras; men **kaffebönor, risgryn** och andra specerier förblifwa ett wanligt behof från utländningen.

För att känna Stockholms utrikes handel, bör man hafwa en nogare kunskap om hela inrikes tillförseln af exportabla waror, utom jern och flera metaller, såsom ock bergwerkens öfriga producter af alun, swafwel, victriol, rödfärga, m. m.; skogarnes afkastning, såsom beck, tjära, plankor, bräder **); bjelkar, allehanda träwaror, pottaska, fabriks- och slöjdewaror, krut och saltpeter, segelduk, lärfter, silltran, oberedda rehnshudar m. m., som, af en uppmuntrad idoghet och konstflit, kunde ökas.

Tillförseln, för åtgången och underhållet i Stockholm, är af den betydlighet, att några anteckningar derom måga här införas.

*) År 1763 inkommo i riket 379,446 tunnor salt. Se härom Seströms Sw. Saml., 5 st., p. 260.

**) Inkomna bräder af alla slag, för år 1753, uppgifwas till [illegible]7[illegible] 4 tolfter.

Wed infördes till Stockholm, år 1773, och paßerade Blockhusudds tull, till 76,622 famnar al-, björk- och tallwed. Efter ett medium för 10 år, ifrån och med 1784 till och med 1793, utgjorde årliga tillförßeln 77,060 famnar, samt 11,143 läster brännkol *).

Hwar man wet, att wi fått från Finnland öfwer 50,000 famnar wed årligen, och, om wi hädanefter ej få betala den med wåra tillwerkningar, så torde derför nära en half million rd. årligen gå utur riket.

Om 10 à 12,000 skeppund stångjernssmide, hwartill åtgår nyßnämnda wedquantum, nedlades, wid sådana bruk, som ega någorlunda beqwämlig sjötransport, så blefwe tillgång på arbetare, att hugga denna wed, och att forsla den till stranden, samt tillräckliga skogar till deß production i ewerldliga tider **).

Höttillförßeln räknades, för år 1760, till 1588 parmar och 11,869 hölaß; år 1762 till 1654 parmar och 12,257 inkomna hölaß samt 47,404 halmlaß, men för 10 år, ifrån och med 1784 till och med 1793, per medium årligen till 3192 $\frac{2}{3}$ parmar.

Af ätliga waror infördes, år 1762,

Oxar	— — — — — — — —	9193.
Kor	— — — — — — — —	11,835.
Kalfwar	— — — — — — —	23,106.
Får	— — — — — — — —	23,938.
Lam	— — — — — — — —	8976.
Swin	— — — — — — — —	4689.
Tjädrar	— — — — — — —	36,972.
Orrar	— — — — — — — —	88,523.
Hjerpar	— — — — — — —	179,943.

utom en myckenhet sjöfogel och hemtamda fjäderfän.

Härtill kommer tillförßel från Westerbotten af salt lax och flera ätliga waror, hwaraf en del utskeppas till flera inrikes orter. Och är ännu förhållandet härmed någorlunda lika.

8. §.

Om de, till en mer utwidgad och förmånligare utrikes handel, inrättade compagnier, contor och privilegierade bo-

*) I Petersburg uppbrännas årligen, efter medelmåttig uträkning, 200,000 famnar, bestigande sig i penningewärde till en half million rubel (Storch, Beskr. om Petersburg, p. 6).

**) Schön, om inre hushållningen i Riket, Stockh. 1815, 8:o, p. 18.

lag, i synnerhet i Stockholm, böra här korteligen följande anteckningar meddelas.

Konung Gustaf Adolph, som, med så mycken rätt, kallas den Store, ansåg handelns tillwext såsom ett rikswärdande ärende.

Det war han, som, 1614, uppmuntrade Swenska undersåter till en handelsinrättning på Indien och ett bolags stiftande, i sådant ändamål, i Göteborg på 12 års tid. Han lät ock, berörde år, höra och uppmuntra stapelstäderna, i synnerhet Stockholm, till inrättande af ett **Köphandels-compagnie**, hwarå förmånliga privilegier meddelades 1615, till handelns utwidgande på Westersjön. Af detta bolag bereddes derefter, år 1625, **General Söderhandelscompagniet**, som, den 14 Juni 1626, privilegierades på 12 års tid, att handla på Afrika, America och Magellanica. Detta Americanska compagnie blef likwäl upphäfwet 1661, sedan Nya Swerige war af Holländarne borttaget.

Ett nytt **Kopparcompagnie** inrättades den 10 Jan. 1625. Ett sednare **Kopparcontor** privilegierades ytterligare, med uteslutande handelsrättighet, genom förordningen den 20 Mars 1731. **Skeppscompagniet**, som inrättades den 26 Jan. och den 10 Mars 1636, hade ännu bestånd 1663, med ett capital af 176,000 rd. **Spanska Salthandeln** uppmuntrades i så måtto, att besutna Swenska borgare, som, utur första-hand, upphandlade salt i Spanien, fingo eftergift till ⅓ part i licenten, samt sjöfolket tullfrihet, till en wiß utsatt summa (Öppn. Br. den 17 Dec. 1638).

Nya Skeppscompagniet, eller det mindre, privilegierades, den 18 Jan. 1649, med ett capital af 60,000 rd.

Enligt Handelsordinantien 1617, fick tjäran, från Öster- och Westerbotten samt WesterNorrland, icke annorstädes än i Stockholm aflätas. **Tjäruhandels-compagniet** privilegierades i Stockholm, den 31 Mars 1648, med uteslutande frihet på 20 år, att ensamt uppköpa och utföra denna wara. Det egde, 1663, ett capital af 15,000 rd. och 300 delegare *). Louis de Geer fick Drottn. Christinas privilegier, 1649, på ett **Afrikanskt Handelscompagnie**, som, genom Hindr. Carloff, 1650, köpte Cabo Corßo af Konungen i Futu Bredeva.

Några skepp afsändes wäl; men Cabo Corßo blef försåtligtwis intaget af Holländarne, skeppet Christina af 4 Westindiska skepp fiendtligen antastadt, och Commendanten Neuman fångslad 1661 **).

Guineiska Compagniet blef i Danska kriget mest för-

*) Rosenhane, l. c.

**) Loenbom: Histor. Märkwärd., 1 del., p. 22.

störde, men arbetade ännu 1663 på sin upprättelse, utan framgång.

Engelska Baroneten Joh. Fr. Friesendorff och Abr. van Eik fingo privilegier, den 18 Juni 1666, på upprättande af ett General Factori-contor i Stockholm. Instructionen finnes i Comm. och Polit. Handl. 3 del., p. 94, och en omständlig berättelse, om ändamålet med denna inrättning, i Nya Sw. Bibl., 1 band, sednare del., p. 147. Factoriet tillbjöd sig att bestrida Konungens och alla enskildas commissionshandel, aßecurera waror, gifwa penningar på bodmeri, utgifwa priscouranter, inrätta en bourse, m. m.

Till **Levantiska handelns** inrättande, widtog K. Carl XII den anstalt, att Johan Silfwercrantz *), genom resor i Turkiet, skulle samla nödiga underrättelser om hwad, till en sådan handels inrättande, kunde erfordras.

Turkiska Kejsaren hade tillåtit de Swenska en obehindrad handel i sina stater; men detta kom icke widare att påtänkas, förr än på 1730-talet, för krigsoroligheter skull samt andra rikets bekymmer och wanmagt. År 1729 slöts fred med Algier, och en handelstractat med Ottomanniska porten den 10 Jan. 1737.

Ett allmänt Privilegium på Levantiska handeln, på 10 år, utfärdades den 20 Febr. 1738, med förmån af nederlags- och tullfrihet. En Swensk Consul tillsattes i Smyrna, och fond af 2 tunnor guld samlades, fördelad i 400 actier, hwardera af 1500 daler kmt. Denna nya handelsgren sträckte sig i synnerhet till Smyrna, men war obetydlig. Ett nytt Privilegium utfärdades för Levantiska Compagniet, den 15 Jan. 1748, med förut bewilljade förmåner och en uteslutande handelsrättighet, samt ökad tullfrihet på stångjern, till 3000 skeppund. Handeln aftog dock årligen och upphörde alldeles, då den, 1757 den 10 Jan., förklarades för alla fri och öppen. Compagniet uppgaf sin förlust till 14 à 15,000 plåtar, ehuru det njutit mera i tullfriheter, än hela compagniets fond war **).

År 1731, den 14 Juni, meddelades Commißarien Henr. König och Compagnie Kongl. Privilegium på 15 år, att inrätta en fart och handel på Ostindien, till sådana hamnar och orter, hwarest alla Europeiska nationer idkade fri och öppen handel. År 1732 utsände compagniet sitt första skepp, Fredericus Rex, till China, och 1733, den 9 Febr., Ulrica

*) Notarien i Comm. Collegium J. Silfwercrantz afled i Acca, 1712. Büschings Palaestina, öfwersättning, Stockholm, 1784, i företalet.

**) Westermans Tal i Wetensk. Akadem. 1770.

Eleonora under Capten Pet. von Utfalls commando, till Porto Novo, en fri och öppen handelsplats, stora Mogol tillhörig, på kusten af Coromandel, att der försälja sin laddning, samt att med retourwaror återgå. Med Phusdarns, eller gouverneurens, samt Nabobens af Arcate, tillstånd, inrättades ett factori derstädes. Sedan skeppet för någon tid afgått till Bengalen, blef factoriet imellertid, af Engelska och Franska Ostindiska compagnierna, wåldsammeligen intaget, plundradt, med factoriebetjeningen och waror, bortfördt till Fort St. David, samt skeppet Ulrica, wid deß återkomst till Porto Novo, fiendtligen antastadt och förföljdt; men det kom dock omsider till Göteborg, den 4 Febr. 1735. Om detta stora wåld blef sedan från trycket utgifwen en berättelse, hwilken omständligen upplyser denna sak.

Till idkande af ett sill- och torskfiskeri, samt hwalfisk- och skjälfångst i Östersjön och Nordsjön, utfärdades ett Privilegium Exclusivum, den 12 Aug. 1745, för handelsmännen i Stockholm Abrah. och Jakob Arfvidson och compagnie. Konung Adolph Fredrik, som då war rikets arffurste, förklarade sig för detta compagnies beskyddare. Compagniets bolagsreglor bekräftades den 13 Jan. 1746. Första stapeln inrättades i Marstrand, hwarifrån, 1747, 2:ne från utrikes ort, med möda, kostnad och äfwentyr, förskaffade Buyser utgingo, den ena på cabeljausiske å Doggers Bank, och den andra på sillfiske under Hittland. År 1749 flyttades stapeln till Stockholm. 1750 utskickades 4 Buyser och en Jagare på sillfiske, och 2 Hukare på cabeljausisket. Fångsten war de första åren icke synnerligen lönande. Compagniet inrättade sedan i Bohusländska skärgården på Käringön ett läge för cabeljausisket. År 1753 är den rätta tiden, hwarifrån man kan räkna saltsjöfiskeriernas lyckliga uppkomst i Swerige. Fiskeri-compagniets uteslutande privilegium blef då upphäfwet, och ett reglemente, den 8 Apr. 1754, utfärdadt för Swenska hafs- och skärgårdsfiskerierna. Denna nyttiga och för riket så lönande näring kan, till sitt första upphof, tillskrifwas förenämnde Abrah. och Jakob Arfvidson samt deras medintereßenter *).

Till ett nytt Westindiskt compagnie meddelades privilegier för Abr. och Jakob Arfvidson och compagnie, den 2 Dec. 1745.

Till handels inrättande på Madera och Canarie-öarne utfärdades Privilegium för handlandena i Stockholm, Grill, Schultz, Lefebure och Pettersson, den 5 Mars 1746.

*) Sw. Mercurius, 1756, för Febr. m., p. 457.

Om de till kursens styrande i Stockholm upprättade särskilda Wexelcontor kan en tillräcklig kunskap erhållas af de derom, wid 1766 års riksdag, utgifna handlingar.

På de handlandes uppgifna förslag, biföll Kongl. Maj:t, den 12 Juni 1750, att ett Saltcontor i Stockholm måtte få inrättas, och för hwarje till staden ankommande tunna salt, undantagande Franskt, Lüneburger och Skotskt, uppbäres en daler kmt., att nyttjas till intereßen och bodhyror, för det salt, contoret måste upphandla och ståndigt hafwa liggande, med flera omkostnader; hwarwid contorets göromål och omsorg egentligen skulle bestå deri, att få söka föra salthandeln, att: 1) ett tillräckligt upplag af salt ståndigt måtte i riket wara tillhands; 2) saltpriset så styras, att en tunna förtulladt salt i Stockholm ej måtte gälla öfwer 18, högst 19 dal. kmt., och 3) att utskeppningen deraf måtte till de öfriga handelsställen i Östersjön främjas. Denna inrättning, som genast började, fortsattes till 1761, då hos Rikets Ständer i betraktande kom, att contoret brustit i sina förbindelser, och att saltcontors afgiften genast borde upphöra, samt contoret för hela uppbörden göra reda; som dock ej kom till werkställighet förrän 1765, då anmärkningar öfwer förwaltningen gjordes, och hwarefter Commerce-Collegium, genom utslag den 24 Sept. 1766, ålade contoret att gälda och till kronan betala 400,600 dal. kmt. *).

Sedan kronan Swerige, genom afhandling med Frankrike 1784, bliswit egare af ön Barthelemy, emot ett bewilljadt fritt nederlag i Göteborg af Franska waror, så infördes derefter i Stockholm, med Kongl. Privilegium af den 31 October 1786, ett Westindiskt compagnie, som på Barthelemy inrättade contor och nederlag, hwarifrån med compagniets skepp afhemtades socker, kaffe, tobak, med flera waror, hwarwid njötos wißa, till denna handels befrämjande, förlånade friheter och förmåner.

Efter det Swerige tagit denna ö i besittning, har årliga staten derstädes fordrat 14,171 rd.; och hade statscontoret, ifrån 1789 i Juni till Sept. 1792, betalt, för dragna wexlar af befälhafwaren derstädes, 61,291 rd. 15 sk. 5 rst., utom stora summor, som skeppsutrustningar, till folks och manskaps transporterande, m. m. fordrat.

9. §.

Ibland de inrättningar i Stockholm, som tjena till han-

*) Sw. Fateburen, 4 del., 1768, 8:o, p. 25, 47, 113, 132.

delns och sjöfartens biträde, hjelpreda och förmån, må ock här, utom de förut särskildt beskrifna penningwerk, korteligen nämnas:

Jernwågen, som 1662 började flyttas, från Jerntorget och gamla Wåghustomten, till gamla Stadsgrafwen, som i äldre tider blifwit, wid Södra Malmen, till stadens förswar, anlaggd (Se Södermalm).

Ett reglemente utkom, den 18 Apr. 1786, hwarefter de skeppare, som, wid Jernwågen, å Saltsjö- samt Mälaresidan, willja lossa eller intaga last, hafwa sig att rätta, samt huru jernbärare-åldermannen bör sina sysslor i wågen förrätta.

Om Victualiewågarne är, angående Skeppsbron, förmäldt.

Tackjernswågen blef, på Rikets Ständers föreställning, inrättad, enligt Kungörelsen den 6 Febr. 1749. Den blef anlaggd wid stadens westra eller inrikes hamn och finnes, på Brolins charta 1771, utmärkt ofwanför den der befintliga twättbro.

Hamnen blef, genom pålning och fyllning, utwidgad 1797.

Lots-Contoret i Stockholm tillförordnades 1696, hwarom ett Kongl. Placat samma år utkom. Angående lotswerket i riket, som från längre tider tillbaka warit under Amiralitets-collegii uppsigt och styrelse, utfärdades en Kongl. Förordning, den 27 April 1748, hwarwid de brukliga lotstaxor äro bifogade. I en ytterligare författning af den 11 Aug. 1752, om lotswerket, blefwo lotstaxorna för utrikes fartyg fördubblade och, wid riksdagen 1761, än mer förhöjda, dock ej i den mån, som Swenska skepp, på utrikes orter, måste för lotsning erlägga. Lotswerket har sedermera hört under Committerade öfwer förwaltningen af arméens flottas ärender, som utarbetat nya författningar, angående båk- och lotswerket, samt en förändrad taxa för båk- och lotsafgiften, enligt Kongl. Förordningen den 27 October 1798; men detta werk är nu mera ställdt under Kongl. Förwaltningen af Sjöärendena, och har för lots- och båkfonden en ny förbättrad taxa blifwit fastställd; hwarom se Kongl. Förordningen den 20 Juni 1820. Det är anmärkningswärdt, för att kunna rätt bedöma Sweriges handel och sjöfart, att, efter denna taxa, lots- och båkmedlen i riket, år 1823, bestigit sig till 60,434 rd. 12 sk. 7 rst. banco *). Sedan ångfartyg i Swerige blifwit inrättade och kommit i bruk, har, genom Kongl. Brefwet den 3 Juni 1824, blifwit stadgadt, att Swenska

*) Post- och Inrikes Tidning, 1825, N:o 28.

ångfartyg, ehwad de segla på in= eller utrikes ort, endast sko=
la erlägga halfwa lots= och båkafgifterna.

Om Convoy=Commißariatet eger man följande un=
derrättelser.

Enligt Rikets Ständers beslut wid 1720 och 1723 å=
rens riksdagar, lades en wiß afgift på alla inkommande och
utgående waror, under namn af Extra Licent, hwilka me=
del sattes under disposition af Kongl. Convoy=Commißaria=
tet, som till den ändan inrättades i Göteborg år 1727 och
bestod af Chefen wid Amiralitetet, såsom Ordförande, en a=
delig ledamot samt twänne eller flera af Großhandelsbolaget.
Afsigten med denna afgift, som omedelbart ingick till Kongl.
Convoy=Commißariatet, ifrån alla sjötullskamrar, war att
skydda Swenska Handels=flottan i Medelhafwet, för Bar=
bareskernas corsairer; hwilket werkställdes genom en eller
flera fregatter, som utrustades för de inflytande Extra Licent=
medlen, på convoyering, och hwaraf dirctionen erhöll namn
af Convoy=Commißariat, som warade, intilldeß Swerige, i
slutet af 1730= och början på 1740=talet, fick fred med
republikerna Algier, Tunis och Tripolis, men ej förr än
på 1760=talet med Kejsaren i Marokko.

Efter sålunda af Swerige, med alla Barbareska mag=
terna, slutad fred, anwändas medlen egentligen för deßa
fredswerks underhållande och disponeras, dels till aflöning
för beskickningen i Constantinopel, samt dem hos Afrikanska
staterna, jemte flera kring Medelhafwet residerande Swen=
ska consulers underhåll, dels till annuella, biennala, trien=
nala eller occasionella presenter för de Barbareska rege=
ringarne och deras förnämsta ämbetsmän, jemte flera extra
utgifter, utom Kongl. Convoy=Commißariatets egen aflöning,
pensioner, gratificationer, m. m.

År 1742 flyttades Convoy=Commißariatets seßion till
Stockholm. Förwaltningen blef likwäl ungefärligen densam=
ma som förut, med ombyte af ledamöter. Praesidium upp=
drogs för alltid åt chefen wid då warande Galèreflottan, i
anseende hwartill Commißariatet fick rum för sina samman=
komster i Kronans hus å Kongl. Skeppsholmen, hwarest
äfwen Commißariatet förblef, till år 1779, då Commißa=
riatet erhöll nådig befallning att lemna de dittills innehaf=
da samt hyra sig husrum. Med 1790 års slut upphörde
Convoy=Commißariatet alldeles, och i deß ställe förordnades
en Comitée utan lön, åt hwilken Commißariatets göromål
till en del uppdrogos; men aflöningen och de andra utgif=

terna skulle Kongl. StatsContoret besörja. Wid samma tillfälle afskrefs en betydande fordran, som Convoy-Commißariatet hos Kongl. StatsContoret hade inneftående. I Februari månad 1797 blef Convoy-Commißariatet åter upplifwadt, med något tillökta inkomster, som nu utgå af sjötullsmedlen och anordnas af Kongl. General-Tull-Directionen. Förwaltningen föres af en Amiral, såsom Ordförande, ett Cancelli Råd och twänne Großhandlare, hwilka njuta löner efter 1780 års stat, samt deßutom af extra ledamöter, hwilka, wid werkets återställande, woro 2:ne, men nu allenast en. Redogörelsen har till 1780, af Kongl. Kammar-Revisionen, och ifrån 1780 till och med 1798, af Kongl. CancelliCollegium, blifwit reviderad; men sedan förordnades, genom Kongl. Br. d. 30 Apr. 1799, att räkenskaperna dådanefter komme att undergå revision i Kongl. KammarRätten och, i sådan affigt, till Kongl. KammarCollegium insändas.

Sjö-Aßecurance Compagniet, till skepps och laddningars försäkrande, inrättades och fick stadfästade bolagsreglor d. 4 Juli 1739. Fonden war tio tunnor guld, fördelad i 1000 lotter, à 3000 dal. smt. per lott. Compagniet förwaltas af 4 Directeurer, dem intereßenterna hwart tredje år wälja och tillsätta. Anledningen till denna inrättning tillskrifwes Hof-Cancelleren von Dalin, som, i sin Argus 1733, framlade den summa, hwilken Aßecurance-Contoret i Amsterdam årligen drog utur Swerige och, efter hans uppgift, öfwersteg en million Holländska gyllen *).

En Styrmans-scholas inrättande påtänktes reden 1658. Navigationsscholan har, i sednare tider, under allmän wård och tillsyn, blifwit utwidgad och förbättrad (Se Navigations-scholan).

Om Sjömanshusets grundläggning ses i nästföljande Capitel.

Forwagns och Fraktfartygs inrättande, till communicationens befrämjande, inrikes orter imellan, utbjöds till entreprenade, emot wißa förmåner, d. 4 Mars 1755. Twänne forwagnsinrättningar hafwa wäl sedermera blifwit började, men, utan långwarigt bestånd, åter inställda.

Barlastplatser eger Magistraten att låta utse och anordna (Publ. d. 6 Febr. 1734).

Här är icke stället att beskrifwa de i riket anlaggda canaler; men, som dylika inrättningar mycket lätta waru-transporter och alltså kunna anses röra Stockholms stads

*) Flintenbergs Werk, 2 d:l., p. 156.

handel, så bör här åtminstone anmärkas, att Söderteljecanal, med dess slusswerk imellan Mälaren och Östersjön, till omkring 1000 famnars längd, påbörjades år 1806 och fullbordades ändtligen 1819, samt att den stora Göta canal, som förenar sjöarne Wenern och Wettern samt genomskär Öster- och Westergötland, påbörjades år 1811 och är nu (1828) nära sin fullbordan.

2. Capitlet.

Om Sjömanshuset.

1. §.

För att inom riket ega erforderlig tillgång på dugligt och befaret sjöfolk, såsom hwarpå ej allenast coopvaerdiefartens bestånd, utan äfwen rikets förswar till sjöss, i hufwudsaklig måtto, beror, hafwa författningar, tid efter annan, blifwit widtagna, ledande dels till ordning och säkerhet för de sjöfarande, dels ock till deras uppmuntran och bibehållande af inhemska sjöfarten *). I sådant afseende är 1748 års reglemente för coopvaerdieskeppare och sjöfolk utfärdadt, samt närmaste wården ställd under ett sjömanshus, som, efter samma reglemente, borde hållas i Stockholm och wara gemensamt för hela riket. Denna inrättning tog ock derstädes samma år sin början; men, sedan alla andra stapelstäder, enligt förklaringen öfwer 1748 års reglemente, af d. 4 Aug. 1752, och Kongl. Br. d. 16 Jan. 1754, fått tillstånd, att, hwar för sig, göra enahanda inrättningar, samt att, i sådant afseende, sjelfwa få disponera de hos dem inflytande medel, så hade, 1796, redan 38 stapelstäder i riket sina egna sjömanshus.

Swenska sjömän wid coopvaerdiefarten hafwa, i olika tider, förhållit sig olika till antal och styrka, äfwensom handelsflottan, i anseende till skeppens storlek och myckenhet.

Wid slutet af Konung Carl XI:s regering, skola 4000, till större delen infödda, sjömän wid sjöfarten warit sysselsatta, då ock Stockholm skall egt 79 wåhrbara handelsfartyg samt 150 mindre, hwilka äfwen nyttjades till utrikes seglation;

*) Man har, wid denna beskrifning, äfwen begagnat Assessorn Widegrens berättelse om sjömanshusen i riket, uppläst i Kongl. Comm. Coll. i Dec. 1796.

hwarigenom rikets winst, endast af frakter, beräknades till 4 à 500,000 rd. årligen, enligt Commerce Collegii underdåniga berättelse wid K. Carl XI:s tillträde till regeringen d. 12 Maj 1697. Wid återwunnen fred, efter det påföljande, långwariga och olyckliga kriget under K. Carl XII, funnos i riket icke flera än 7 fartyg öfwer 100 lästers drägt, och något öfwer 90 mindre, innehållande 4984 läster. Oaktadt de betydliga förmåner och friheter, som derefter, till Swenska sjöfartens återupphjelpande, meddelades, hade fartygen ej hunnit ökas till flera, år 1760, än till 572, och, år 1770, till 604 på utrikes orter gående fartyg; men ifrån 1780 till 1784 års slut, genom det då inträffade kriget imellan utrikes sjömagter, skall Swenska handelsflottan wunnit en märkligare tillwext, än någonsin tillförene, så att 800, 900 till något öfwer 1000 med fribref försedda fartyg afgingo till utrikes hamnar. Derigenom skall ock skeppsbyggerierna den wäsendtliga förmån tillflutit, att på 7 år, ifrån 1778 års början till 1784 års slut, 1107 nya fartyg blifwit byggda och till utrikes sjöfart nyttjade. År 1785 anställdes ännu sjöfarten med 1014 fartyg, innehållande 70,562 läster, hwaraf 613 woro hemma wid årets slut och 401 på sjöresor, då sjömanskapet, oberäknadt 903 skeppare, skall utgjort 9090 man, men minskades derefter, i synnerhet krigsåren 1788—1790, då föga flere än 200 fartyg årligen woro i gång, så att hela summan wid 1791 års slut, endast besteg sig till 787 fartyg om 52,988 läster, med 6954 sjömän.

Under sedan förefallna krig, utländska magter imellan, har åter Swenska coopvaerdiefarten i så måtto tilltagit, att, i slutet af år 1794, funnos 861 fartyg, hwaraf 453 woro på sjöresor, då sjömanskapet utgjorde 7284 personer.

Att sjöfarten, år 1795, äfwen warit i tilltagande, kan slutas deraf, att 903 fartyg blifwit med frihetsbref försedda, som då woro i utländsk sjöfart stadda, och deribland 99 nybyggda.

Swenska sjömannens beredwillighet, när han, till rikets tjenst, påkallas, kan slutas deraf, att öfwer 4000 begåfwo sig under kriget 1788—1790 i friwillig tjenst på rikets flottor, och finnes, af förteckningarne öfwer utdelade prismedel, att, af förhyrdt folk, hade 2692 endast på Skärgårdsflottan warit tjenstgörande i affairer mot fienden; hwilket äfwen wisar, hwad betydligt biträde, till rikets förswar, (utan kronans kostnad i fredliga tider) handeln och sjöfarten förskaffar.

Men, att nu återkomma till Stockholms sjömanshus-in-

rättning i synnerhet; så inhemtas af VI artikeln i ofwan berörde 1748 års reglemente, så wäl som flera, tid efter annan, utfärdade Kongl. Bref och Förordnanden, huru: som Sjömanshusdirectionen blifwit ålaggd att hafwa speciella befattningen med den delen af sjömanskapet, som, i handelns tjenst, nyttjas wid utrikes sjöfarten; att besörja ordning och säkerhet wid förhyrningen, så att hwar och en sker rätt, åfwen i anseende till egande insigt och erfarenhet; att afhjelpa mindre twister och oredor, som, sjöfolket imellan, kunde uppkomma; att noga känna sjömanskapets styrka och med berättelse derom till CommerceCollegium inkomma; att förwalta den så kallade national-caßan, inrättad för att hjelpa och wårda de å utrikes orter, genom sjukdom eller olyckor, qwarblifna sjömän, samt besörja, det de till riket åter förskaffas, och att i synnerhet tillse, det fattiga sjömän, med deras enkor och barn, måtte, efter omständigheterna, njuta wårdnad och understöd.

2. §.

Till upprättande och underhållande af en så kallad Sjömans-fattiglåda, förordnades i reglementet d. 24 Mars 1745, att den, som första gången fore till sjöß, borde, wid inskrifningen, såsom matros eller goße, betala till lådan 1 dal., samt timmermän, åfwen wid inskrifningen, 6 dal.; och, när en matros avancerade till båtsman, 4 dal. kmt. Hwar och en sjöman, båtsman, timmerman, kock, constapel, kyypare eller matros, borde, wid hwarje resa, af förtjenta hyror, wid hemkomsten, till lådan betala 2 öre kmt. af hwarje 6 daler. De gåfwor, som sjömännen, wid wißa tillfällen, eller i sjönöd, under sina resor, utfästa, skulle åfwen tillfalla Sjömanslådan, wid lycklig hemkomst.

I redan nämnda 1748 års reglemente för Sjömanshuset stadgades: att sjömän, som, i coopvaerdietjensten, lidit skada, eller, för ålderdom och bräcklighet skull, ej widare kunde göra tjenst, skulle, för deras återstående lifstid, njuta ett wißt underhåll, om fonden till hwilken berömwärda inrättning särskildt förordnades; åfwensom att Sjömanshuset borde förwaltas af 5 köpmän, som reda i skepp, och 2:ne coopvaerdieskeppare, utan att derföre njuta någon lön eller arfwode. Deßa Directeurer utwäljas af det handlande borgerskapet, utaf skeppsrederierna i Stockholm och af coopvaerdieskeppare, som segla utrikes, hwarmed ombyte bör ske, efter 2:ne års förlopp, på sätt reglementet föreskrifwer.

lag, i synnerhet i Stockholm, böra här korteligen följande anteckningar meddelas.

Konung Gustaf Adolph, som, med så mycken rätt, kallas den Store, ansåg handelns tillwext såsom ett rikswärdande ärende.

Det war han, som, 1614, uppmuntrade Swenska undersåter till en handelsinrättning på Indien och ett bolags stiftande, i sådant ändamål, i Göteborg på 12 års tid. Han lät ock, berörde år, höra och uppmuntra stapelstäderna, i synnerhet Stockholm, till inrättande af ett **Köphandels-compagnie**, hwars förmånliga privilegier meddelades 1615, till handelns utwidgande på Westersjön. Af detta bolag bereddes derefter, år 1625, **General Söderhandelscompagniet**, som, den 14 Juni 1626, privilegierades på 12 års tid, att handla på Afrika, America och Magellanica. Detta Americanska compagnie blef likwäl upphäfwet 1661, sedan Nya Swerige war af Holländarne borttaget.

Ett nytt **Kopparcompagnie** inrättades den 10 Jan. 1625. Ett sednare **Kopparcontor** privilegierades ytterligare, med uteslutande handelsrättighet, genom förordningen den 20 Mars 1731. **Skeppscompagniet**, som inrättades den 26 Jan. och den 10 Mars 1636, hade ännu bestånd 1663, med ett capital af 176,000 rd. **Spanska Salthandeln** uppmuntrades i så måtto, att besutna Swenska borgare, som, utur första-hand, upphandlade salt i Spanien, fingo eftergift till ⅓ part i licenten, samt sjöfolket tullfrihet, till en wiss utsatt summa (Öppn. Br. den 17 Dec. 1638).

Nya Skeppscompagniet, eller det mindre, privilegierades, den 18 Jan. 1649, med ett capital af 60,000 rd.

Enligt Handelsordinantien 1617, fick tjäran, från Öster- och Westerbotten samt WesterNorrland, icke annorstädes än i Stockholm aflåtas. **Tjäruhandels-compagniet** privilegierades i Stockholm, den 31 Mars 1648, med uteslutande frihet på 20 år, att ensamt uppköpa och utföra denna wara. Det egde, 1663, ett capital af 15,000 rd. och 300 delegare *). Louis de Geer fick Drottn. Christinas privilegier, 1649, på ett **Afrikanskt Handelscompagnie**, som, genom Hindr. Carloff, 1650, köpte Cabo Corso af Konungen i Futu Bredeva.

Några skepp afsändes wäl; men Cabo Corso blef försåtligtwis intaget af Holländarne, skeppet Christina af 4 Westindiska skepp fiendtligen antastadt, och Commendanten Neuman fängslad 1661 **).

Guineiska Compagniet blef i Danska kriget mest för-

*) Rosenhane, l. c.
**) Loenbom: Histor. Märkwärd., 1 del., p. 22.

skördt, men arbetade ännu 1663 på sin upprättelse, utan framgång.

Engelska Baroneten Joh. Fr. Friesendorff och Abr. van Eik fingo privilegier, den 18 Juni 1666, på upprättande af ett General Factori-contor i Stockholm. Instructionen finnes i Comm. och Polit. Handl. 3 del., p. 94, och en omständlig berättelse, om ändamålet med denna inrättning, i Nya Sw. Bibl., 1 band, sednare del., p. 147. Factoriet tillbjöd sig att bestrida Konungens och alla enskildas commissionshandel, aßecurera waror, gifwa penningar på bodmeri, utgifwa priscouranter, inrätta en bourse, m. m.

Till **Levantiska handelns** inrättande, widtog K. Carl XII den anstalt, att Johan Silfwercrantz *), genom resor i Turkiet, skulle samla nödiga underrättelser om hwad, till en sådan handels inrättande, kunde erfordras.

Turkiska Kejsaren hade tillåtit de Swenska en obehindrad handel i sina stater; men detta kom icke widare att påtänkas, förr än på 1730-talet, för krigsoroligheter skull samt andra rikets bekymmer och wanmagt. År 1729 slöts fred med Algier, och en handelstractat med Ottomanniska porten den 10 Jan. 1737.

Ett allmänt Privilegium på Levantiska handeln, på 10 år, utfärdades den 20 Febr. 1738, med förmån af nederlags- och tullfrihet. En Swensk Consul tillsattes i Smyrna, och fond af 2 tunnor guld samlades, fördelad i 400 actier, hwardera af 1500 daler kmt. Denna nya handelsgren sträckte sig i synnerhet till Smyrna, men war obetydlig. Ett nytt Privilegium utfärdades för Levantiska Compagniet, den 15 Jan. 1748, med förut bewilljade förmåner och en uteslutande handelsrättighet, samt ökad tullfrihet på stångjern, till 3000 skeppund. Handeln aftog dock årligen och upphörde alldeles, då den, 1757 den 10 Jan., förklarades för alla fri och öppen. Compagniet uppgaf sin förlust till 14 à 15,000 plåtar, ehuru det njutit mera i tullfriheter, än hela compagniets fond war **).

År 1731, den 14 Juni, meddelades Commißarien Henr. König och Compagnie Kongl. Privilegium på 15 år, att inrätta en fart och handel på Ostindien, till sådana hamnar och orter, hwarest alla Europeiska nationer idkade fri och öppen handel. År 1732 utsände compagniet sitt första skepp, Fredericus Rex, till China, och 1733, den 9 Febr., Ulrica

*) Notarien i Comm. Collegium J. Silfwercrantz afled i Acca, 1712. Büschings Palaestina, öfwersättning, Stockholm, 1784, i företalet.

**) Westermans Tal i Wetensk. Akadem. 1770.

Eleonora under Capten Pet. von Utfalls commando, till Porto Novo, en fri och öppen handelsplats, stora Mogol tillhörig, på kusten af Coromandel, att der försälja sin laddning, samt att med retourwaror återgå. Med Phusdarns, eller gouverneurens, samt Nabobens af Arcate, tillstånd, inrättades ett factori derstädes. Sedan skeppet för någon tid afgått till Bengalen, blef factoriet imellertid, af Engelska och Franska Ostindiska compagnierna, wåldsammeligen intaget, plundradt, med factoriebetjeningen och waror, bortfördt till Fort St. David, samt skeppet Ulrica, wid deß återkomst till Porto Novo, fiendtligen antastadt och förföljdt; men det kom dock omsider till Göteborg, den 4 Febr. 1735. Om detta stora wåld blef sedan från trycket utgifwen en berättelse, hwilken omständligen upplyser denna sak.

Till idkande af ett sill- och torskfiskeri, samt hwalfisk- och skjälfångst i Östersjön och Nordsjön, utfärdades ett Privilegium Exclusivum, den 12 Aug. 1745, för handelsmännen i Stockholm Abrah. och Jakob Arfvidson och compagnie. Konung Adolph Fredrik, som då war rikets arffurste, förklarade sig för detta compagnies beskyddare. Compagniets bolagsreglor bekräftades den 13 Jan. 1746. Första stapeln inrättades i Marstrand, hwarifrån, 1747, 2:ne från utrikes ort, med möda, kostnad och åfwentyr, förskaffade Buyser utgingo, den ena på cabeljaufiske å Doggers Bank, och den andra på sillfiske under Hittland. År 1749 flyttades stapeln till Stockholm. 1750 utskickades 4 Buyser och en Jagare på sillfiske, och 2 Hukare på cabeljaufisket. Fångsten war de första åren icke synnerligen lönande. Compagniet inrättade sedan i Bohusländska skärgården på Käringön ett läge för cabeljaufisket. År 1753 är den rätta tiden, hwarifrån man kan räkna saltsjöfiskeriernas lyckliga uppkomst i Swerige. Fiskeri-compagniets uteslutande privilegium blef då upphäfwet, och ett reglemente, den 8 Apr. 1754, utfärdadt för Swenska hafs- och skärgårdsfiskerierna. Denna nyttiga och för riket så lönande näring kan, till sitt första upphof, tillskrifwas förenämnde Abrah. och Jakob Arfvidson samt deras medintereßenter *).

Till ett nytt Westindiskt compagnie meddelades privilegier för Abr. och Jakob Arfvidson och compagnie, den 2 Dec. 1745.

Till handels inrättande på Madera och Canarie-öarne utfärdades Privilegium för handlandena i Stockholm, Grill, Schultz, Lefebure och Pettersson, den 5 Mars 1746.

*) Sw. Mercurius, 1756, för Febr. m., p. 457.

Om de till kursens styrande i Stockholm upprättade särskilda Wexelcontor kan en tillräcklig kunskap erhållas af de derom, wid 1766 års riksdag, utgifna handlingar.

På de handlandes uppgifna förslag, bifôll Kongl. Maj:t, den 12 Juni 1750, att ett Saltcontor i Stockholm måtte få inrättas, och för hwarje till staden ankommande tunna salt, undantagande Franskt, Lüneburger och Skotskt, uppbäres en daler kmt., att nyttjas till intereßen och bodhyror, för det salt, contoret måste upphandla och ständigt hafwa liggande, med flera omkostnader; hwarwid contorets göromål och omsorg egentligen skulle bestå deri, att få söka föra salthandeln, att: 1) ett tillräckligt upplag af salt ständigt måtte i riket wara tillhands; 2) saltpriset så styras, att en tunna förtulladt salt i Stockholm ej måtte gälla öfwer 18, högst 19 dal. kmt., och 3) att utskeppningen deraf måtte till de öfriga handelsställen i Östersjön främjas. Denna inrättning, som genast började, fortsattes till 1761, då hos Rikets Ständer i betraktande kom, att contoret brustit i sina förbindelser, och att saltcontors afgiften genast borde upphöra, samt contoret för hela uppbörden göra reda; som dock ej kom till werkställighet förrän 1765, då anmärkningar öfwer förwaltningen gjordes, och hwarefter Commerce-Collegium, genom utslag den 24 Sept. 1766, ålade contoret att gälda och till kronan betala 400,600 dal. kmt. *).

Sedan kronan Swerige, genom afhandling med Frankrike 1784, blifwit egare af ön Barthelemy, emot ett bewilljadt fritt nederlag i Göteborg af Franska waror, så infördes derefter i Stockholm, med Kongl. Privilegium af den 31 October 1786, ett Westindiskt compagnie, som på Barthelemy inrättade contor och nederlag, hwarifrån med compagniets skepp afhemtades socker, kaffe, tobak, med flera waror, hwarwid njötos wißa, till denna handels befrämjande, förlånade friheter och förmåner.

Efter det Swerige tagit denna ö i besittning, har årliga staten derstädes fordrat 14,171 rd.; och hade statscontoret, ifrån 1789 i Juni till Sept. 1792, betalt, för dragna wexlar af befälhafwaren derstädes, 61,291 rd. 15 sk. 5 rst., utom stora summor, som skeppsutrustningar, till folks och manskaps transporterande, m. m. fordrat.

9. §.

Ibland de inrättningar i Stockholm, som tjena till han-

*) Sw. Fateburen, 4 del., 1768, 8:o, p. 25, 47, 113, 132.

delns och sjöfartens biträde, hjelpreda och förmån, må ock här, utom de förut särskildt beskrifna penningwerk, kortligen nämnas:

Jernwågen, som 1662 började flyttas, från Jerntorget och gamla Wåghustomten, till gamla Stadsgrafwen, som i äldre tider blifwit, wid Södra Malmen, till stadens förswar, anlaggd (Se Södermalm).

Ett reglemente utkom, den 18 Apr. 1786, hwarefter de skeppare, som, wid Jernwågen, å Saltsjö- samt Mälaresidan, willja lossa eller intaga last, hafwa sig att rätta, samt huru jernbärare-åldermannen bör sina sysslor i wågen förrätta.

Om Victualiewågarne är, angående Skeppsbron, förmäldt.

Tackjernswågen blef, på Rikets Ständers föreställning, inrättad, enligt Kungörelsen den 6 Febr. 1749. Den blef anlaggd wid stadens westra eller inrikes hamn och finnes, på Brolins charta 1771, utmärkt ofwanför den der befintliga twättbro.

Hamnen blef, genom pålning och fyllning, utwidgad 1797.

Lots-Contoret i Stockholm tillförordnades 1696, hwarom ett Kongl. Placat samma år utkom. Angående lotswerket i riket, som från längre tider tillbaka warit under Amiralitets-collegii uppsigt och styrelse, utfärdades en Kongl. Förordning, den 27 April 1748, hwarwid de brukliga lotstaxor äro bifogade. I en ytterligare författning af den 11 Aug. 1752, om lotswerket, blefwo lotstaxorna för utrikes fartyg fördubblade och, wid riksdagen 1761, än mer förhöjda, dock ej i den mån, som Swenska skepp, på utrikes orter, måste för lotsning erlägga. Lotswerket har sedermera hört under Committerade öfwer förwaltningen af arméens flottas ärender, som utarbetat nya författningar, angående båk- och lotswerket, samt en förändrad taxa för båk- och lotsafgiften, enligt Kongl. Förordningen den 27 October 1798; men detta werk är nu mera ställdt under Kongl. Förwaltningen af Sjöärendena, och har för lots- och båkfonden en ny förbättrad taxa blifwit fastställd; hwarom se Kongl. Förordningen den 20 Juni 1820. Det är anmärkningswärdt, för att kunna rätt bedöma Sweriges handel och sjöfart, att, efter denna taxa, lots- och båkmedlen i riket, år 1823, bestigit sig till 60,434 rd. 12 sk. 7 rst. banco *). Sedan ångfartyg i Swerige blifwit inrättade och kommit i bruk, har, genom Kongl. Brefwet den 3 Juni 1824, blifwit stadgadt, att Swenska

*) Post- och Inrikes Tidning, 1825, N:o 28.

ångfartyg, ehwad de segla på in- eller utrikes ort, endast sko-la erlägga halfwa lots- och båkafgifterna.

Om Convoy-Commißariatet eger man följande underrättelser.

Enligt Rikets Ständers beslut wid 1720 och 1723 årens riksdagar, lades en wiß afgift på alla inkommande och utgående waror, under namn af Extra Licent, hwilka medel sattes under disposition af Kongl. Convoy-Commißariatet, som till den ändan inrättades i Göteborg år 1727 och bestod af Chefen wid Amiralitetet, såsom Ordförande, en adelig ledamot samt twänne eller flera af Großhandelsboldget. Affigten med denna afgift, som omedelbart ingick till Kongl. Convoy-Commißariatet, ifrån alla sjötullskamrar, war att skydda Swenska Handels-flottan i Medelhafwet, för Barbareskernas corsairer; hwilket werkställdes genom en eller flera fregatter, som utrustades för de inflytande Extra Licent-medlen, på convoyering, och hwaraf dirctionen erhöll namn af Convoy-Commißariat, som warade, intilldeß Swerige, i slutet af 1730- och början på 1740-talet, fick fred med republikerna Algier, Tunis och Tripolis, men ej förr än på 1760-talet med Kejsaren i Marokko.

Efter sålunda af Swerige, med alla Barbareska magterna, slutad fred, anwändas medlen egentligen för deßa fredswerks underhållande och disponeras, dels till aflöning för beskickningen i Constantinopel, samt dem hos Afrikanska staterna, jemte flera kring Medelhafwet residerande Swenska consulers underhåll, dels till annuella, biennala, triennala eller occasionella presenter för de Barbareska regeringarne och deras förnämsta åmbetsmän, jemte flera extra utgifter, utom Kongl. Convoy-Commißariatets egen aflöning, pensioner, gratificationer, m. m.

År 1742 flyttades Convoy-Commißariatets seßion till Stockholm. Förwaltningen blef likwäl ungefärligen densamma som förut, med ombyte af ledamöter. Praesidium uppdrogs för alltid åt chefen wid då warande Galèreflottan, i anseende hwartill Commißariatet fick rum för sina sammankomster i Kronans hus å Kongl. Skeppsholmen, hwarest äfwen Commißariatet förblef, till år 1779, då Commißariatet erhöll nådig befallning att lemna de dittills innehafda samt hyra sig husrum. Med 1790 års slut upphörde Convoy-Commißariatet alldeles, och i deß ställe förordnades en Comitée utan lön, åt hwilken Commißariatets göromål till en del uppdrogos; men aflöningen och de andra utgif-

terna skulle Kongl. StatsContoret besörja. Wid samma tillfälle afskrefs en betydande fordran, som Convoy-Commißariatet hos Kongl. StatsContoret hade innestående. I Februari månad 1797 blef Convoy-Commißariatet åter upplifwadt, med något tillökta inkomster, som nu utgå af sjötulls-medlen och anordnas af Kongl. General-Tull-Directionen. Förwaltningen föres af en Amiral, såsom Ordförande, ett Cancelli Råd och twänne Großhandlare, hwilka njuta löner efter 1780 års stat, samt deßutom af extra ledamöter, hwilka, wid werkets återställande, woro 2:ne, men nu allenast en. Redogörelsen har till 1780, af Kongl. Kammar-Revisionen, och ifrån 1780 till och med 1798, af Kongl. CancelliCollegium, blifwit reviderad; men sedan förordnades, genom Kongl. Br. d. 30 Apr. 1799, att räkenskaperna dådanefter komme att undergå revision i Kongl. KammarRätten och, i sådan affigt, till Kongl. KammarCollegium insändas.

Sjö-Aßecurance Compagniet, till skepps och laddningars försäkrande, inrättades och fick stadfästade bolagsreglor d. 4 Juli 1739. Fonden war tio tunnor guld, fördelad i 1000 lotter, à 3000 dal. smt. per lott. Compagniet förwaltas af 4 Directeurer, dem intereßenterna hwart tredje år wälja och tillsätta. Anledningen till denna inrättning tillskrifwes Hof-Cancelleren von Dalin, som, i sin Argus 1733, framlade den summa, hwilken Aßecurance-Contoret i Amsterdam årligen drog utur Swerige och, efter hans uppgift, öfwersteg en million Holländska gyllen *).

En **Styrmans-scholas** inrättande påtänktes reden 1658. Navigationsscholan har, i sednare tider, under allmän wård och tillsyn, blifwit utwidgad och förbättrad (Se Navigations-scholan).

Om **Sjömanshusets** grundläggning ses i nästföljande Capitel.

Forwagns och Fraktfartygs inrättande, till communications befrämjande, inrikes orter imellan, utbjöds till entreprenade, emot wißa förmåner, d. 4 Mars 1755. Twänne forwagnsinrättningar hafwa wäl sedermera blifwit började, men, utan långwarigt bestånd, åter inställda.

Barlastplatser eger Magistraten att låta utse och anordna (Publ. d. 6 Febr. 1734).

Här är icke stället att beskrifwa de i riket anlaggda canaler; men, som dylika inrättningar mycket lätta waru-transporter och alltså kunna anses röra Stockholms stads

*) Flintenbergs Werk, 2 d:l., p. 156.

handel, så bör här åtminstone anmärkas, att Söderteljе canal, med deß slußwerk imellan Mälaren och Östersjön, till omkring 1000 famnars längd, påbörjades år 1806 och fullbordades ändtligen 1819, samt att den stora Göta canal, som förenar sjöarne Wenern och Wettern samt genomskär Öster- och Westergötland, påbörjades år 1811 och är nu (1828) nära sin fullbordan.

2. Capitlet.

Om Sjömanshuset.

1. §.

För att inom riket ega erforderlig tillgång på dugligt och befaret sjöfolk, såsom hwarpå ej allenast coopvaerdiefartens bestånd, utan äfwen rikets förswar till sjöß, i hufwudsaklig måtto, beror, hafwa författningar, tid efter annan, blifwit widtagna, ledande dels till ordning och säkerhet för de sjöfarande, dels ock till deras uppmuntran och bibehållande af inhemska sjöfarten *). I sådant afseende är 1748 års reglemente för coopvaerdieskeppare och sjöfolk utfärdadt, samt närmaste wården ställd under ett sjömanshus, som, efter samma reglemente, borde hållas i Stockholm och wara gemensamt för hela riket. Denna inrättning tog ock derstädes samma år sin början; men, sedan alla andra stapelstäder, enligt förklaringen öfwer 1748 års reglemente, af d. 4 Aug. 1752, och Kongl. Br. d. 16 Jan. 1754, fått tillstånd, att, hwar för sig, göra enahanda inrättningar, samt att, i sådant afseende, sjelfwa få disponera de hos dem inflytande medel, så hade, 1796, redan 38 stapelstäder i riket sina egna sjömanshus.

Swenska sjömän wid coopvaerdiefarten hafwa, i olika tider, förhållit sig olika till antal och styrka, äfwensom handelsflottan, i anseende till skeppens storlek och myckenhet.

Wid slutet af Konung Carl XI:s regering, skola 4000, till större delen infödda, sjömän wid sjöfarten warit sysselsatta, då ock Stockholm skall egt 79 wåhrbara handelsfartyg samt 150 mindre, hwilka äfwen nyttjades till utrikes seglation;

*) Man har, wid denna beskrifning, äfwen begagnat Aßeßorn Widegrens berättelse om sjömanshusen i riket, uppläst i Kongl. Comm. Coll. i Dec. 1796.

hwarigenom rikets winst, endast af frakter, beräknades till 4 à 500,000 rd. årligen, enligt Commerce Collegii underdåniga berättelse wid K. Carl XII:s tillträde till regeringen d. 12 Maj 1697. Wid återwunnen fred, efter det påföljande, långwariga och olyckliga kriget under K. Carl XII, funnos i riket icke flera än 7 fartyg öfwer 100 låsters drägt, och något öfwer 90 mindre, innehållande 4984 läster. Oaktadt de betydliga förmåner och friheter, som derefter, till Swenska sjöfartens återupphjelpande, meddelades, hade fartygen ej hunnit ökas till flera, år 1760, än till 572, och, år 1770, till 604 på utrikes orter gående fartyg; men ifrån 1780 till 1784 års slut, genom det då inträffade kriget imellan utrikes sjömagter, skall Swenska handelsflottan wunnit en märkligare tillwext, än någonsin tillförene, så att 800, 900 till något öfwer 1000 med fribref försedda fartyg afgingo till utrikes hamnar. Derigenom skall ock skeppsbyggerierna den wäsendtliga förmån tillflutit, att på 7 år, ifrån 1778 års början till 1784 års slut, 1107 nya fartyg blifwit byggda och till utrikes sjöfart nyttjade. År 1785 anställdes ännu sjöfarten med 1014 fartyg, innehållande 70,562 läster, hwaraf 613 woro hemma wid årets slut och 401 på sjöresor, då sjömanskapet, oberäknadt 903 skeppare, skall utgjort 9090 man, men minskades derefter, i synnerhet krigsåren 1788—1790, då föga flere än 200 fartyg årligen woro i gång, så att hela summan wid 1791 års slut, endast besteg sig till 787 fartyg om 52,988 läster, med 6954 sjömän.

Under sedan förefallna krig, utländska magter imellan, har åter Swenska coopvaerdiefarten i så måtto tilltagit, att, i slutet af år 1794, funnos 861 fartyg, hwaraf 453 woro på sjöresor, då sjömanskapet utgjorde 7284 personer.

Att sjöfarten, år 1795, äfwen warit i tilltagande, kan slutas deraf, att 903 fartyg blifwit med frihetsbref försedda, som då wore i utländsk sjöfart stadda, och deribland 99 nybyggda.

Swenska sjömannens beredwillighet, när han, till rikets tjenst, påkallas, kan slutas deraf, att öfwer 4000 begåfwo sig under kriget 1788—1790 i friwillig tjenst på rikets flottor, och finnes, af förteckningarne öfwer utdelade prismedel, att, af förhyrdt folk, hade 2692 endast på Skärgårdsflottan warit tjenstgörande i affairer mot fienden; hwilket äfwen wisar, hwad betydligt biträde, till rikets förswar, (utan kronans kostnad i fredliga tider) handeln och sjöfarten förskaffar.

Men, att nu återkomma till Stockholms sjömanshus-in-

rättning i synnerhet; så inhemtas af VI artikeln i ofwan berörde 1748 års reglemente, så wäl som flera, tid efter annan, utfärdade Kongl. Bref och Förordnanden, hurusom Sjömanshusdirectionen blifwit ålaggd att hafwa speciella befattningen med den delen af sjömanskapet, som, i handelns tjenst, nyttjas wid utrikes sjöfarten; att besörja ordning och säkerhet wid förhyrningen, så att hwar och en sker rätt, åfwen i anseende till egande insigt och erfarenhet; att afhjelpa mindre twister och oredor, som, sjöfolket imellan, kunde uppkomma; att noga känna sjömanskapets styrka och med berättelse derom till CommerceCollegium inkomma; att förwalta den så kallade national-caßan, inrättad för att hjelpa och wårda de å utrikes orter, genom sjukdom eller olyckor, qwarblifna sjömän, samt besörja, det de till riket åter förskaffas, och att i synnerhet tillse, det fattiga sjömän, med deras enkor och barn, måtte, efter omständigheterna, njuta wårdnad och understöd.

2. §.

Till upprättande och underhållande af en så kallad Sjömans-fattiglåda, förordnades i reglementet d. 24 Mars 1745, att den, som första gången fore till sjöß, borde, wid inskrifningen, såsom matros eller goße, betala till lådan 1 dal., samt timmermän, åfwen wid inskrifningen, 6 dal.; och, när en matros avancerade till båtsman, 4 dal. kmt. Hwar och en sjöman, båtsman, timmerman, kock, constapel, kypare eller matros, borde, wid hwarje resa, af förtjenta hyror, wid hemkomsten, till lådan betala 2 öre kmt. af hwarje 6 daler. De gåfwor, som sjömännen, wid wißa tillfällen, eller i sjönöd, under sina resor, utfästa, skulle åfwen tillfalla Sjömanslådan, wid lycklig hemkomst.

I redan nämnda 1748 års reglemente för Sjömanshuset stadgades: att sjömän, som, i coopvaerdietjensten, lidit skada, eller, för ålderdom och bräcklighet skull, ej widare kunde göra tjenst, skulle, för deras återstående lifstid, njuta ett wißt underhåll, om fonden till hwilken berömwärda inrättning särskildt förordnades; åfwensom att Sjömanshuset borde förwaltas af 5 köpmän, som reda i skepp, och 2:ne coopvaerdieskeppare, utan att derföre njuta någon lön eller arfwode. Deßa Directeurer utwäljas af det handlande borgerskapet, utaf skeppsrederierna i Stockholm och af coopvaerdieskeppare, som segla utrikes, hwarmed ombyte bör ske, efter 2:ne års förlopp, på sätt reglementet föreskrifwer.

Directionen antager nödig betjening wid Sjömanshuset och sammanträder en gång i hwarje månad, för att genomse böcker och räkenskaper, samt, i början af hwart quartal, till underhållens utdelande. Wid samma underhålls eller pensioners utsättande, hafwes afseende på tjenstetid, skicklighet och godt uppförande i tjensten, ålder och sjuklighet. Directeurerna besörja sjelfwa om revisionen af räkenskaperna, hwilka ej oftare komma till Comm. Collegii kunskap, än då de, wid förefallande beswär öfwer förwaltningen, till upplysning kunna infordras *).

Belöppet af inkomsterna för hwarje sjömanshus i riket, deras fonder och utgifter, hörer således icke egentligen till Comm. Collegii kännedom; men, af de underrättelser, hwilka, på Kongl. Maj:ts särskilda, nådiga befallning, år 1780, af Sjömanshuset i Stockholm, blifwit infordrade, i anledning af några då yppade frågor, rörande förwaltningen, inhemtas, att inkomsterna för Stockholms Sjömanshus årligen bestigit sig till omkring 1600 rd., hwaraf hälften influtit af förhyrnings penningar, collecter m. m., och den andra hälften genom rederiernas lastpenningar. Deremot hade, i årligt underhåll, blifwit utdelade 1396 rd. 16 sk. till 515 sjömän, med deras torftiga enkor och barn, efter de olika fördelningar, reglementet utstakar, samt deßutom 50 à 60 sjuka, med läkemedel, skötsel och föda blifwit försedda, wid det, för coopvaerdiesjöfolket, af denna fond, inrättade sjukhus.

I anledning af sjömanshusets åliggande skyldighet, att, till Comm. Collegium, uppgifwa förslag på styrkan af det enrollerade coopvaerdiesjömanskapet, har man, af inlemnade förteckningar derå, ett sammandrag, som wisar antalet af de sjömän, som, till Stockholms stads coopvaerdiesjöfart, blifwit antecknade de sju första åren ifrån Sjömanshusets inrättning, och nyttjades på Stockholms handelsskepp, näml. år 1749, sjömän 2791; år 1750, 1421; år 1751, 1243; år 1752, 1443; år 1753, 1358; år 1754, 791; och år 1755, 2407 sjömän **).

Utom förenämnda, i 1748 års reglemente, gjorda stadganden till sjömanskapets hjelp och understöd, i ett utblottadt och sjukligt tillstånd, wid en annalkande ålderdom, hafwa jemwäl flera förmåner och uppmuntringar blifwit påtänkta och förunnade, för att fästa Swenska sjömannen wid fäderneslandet och qwarhålla honom wid inhemska sjöfarten,

*) Kongl. Br., d. 24 Jan. 1751, tillägger Comm. Coll. domsrätt i dylika mål.

**) Swenska Saml., 2 st., p. 45.

såsom: att inga andra, än Swenska undersåter, som bygga och bo inom landet, få antagas till förande af inhemska fartyg; befrielse från wärfning och preßning till krigstjenst, samt bysättning och häkte för mindre brott, när redare eller skeppare i borgen gå; hwarförutan deßa sednare, då de icke kunna widare fortsätta sjöfarten, böra njuta befordran, wid förefallande ledigheter, till dem paßande syßlor *), jemte det, att de och deras hustrur få försörja sig med sådana handteringar, som kunna pröfwas dem losliga och anständiga **).

Coopvaerdieskeppare-Societeten eger ock en, af Kongl. Maj:t, autoriserad och stadfästad underhålls- och begrafningscaßa, till hwilken skeppare erlägga en wiß, utsatt afgift, af hwilken caßa begrafningshjelp åtnjutes med 8 rd. 16 sk., och i understöd ifrån 2 till 6 rd. 32 sk. specie ***).

3. §.

Allmänna tacksamheten, med hwilken hwar wältänkande och rättsint medborgare anser hwarje wacker och menskligheten hedrande wälgerning, tillåter icke, att här stillatigande förbigå de frikostiga gåfwor, som äro till Sjömanshuset förlänade af ömhet och medlidande, till understöd för fattiga och orkeslösa sjömän.

Fru Carin Kniper har, i sitt testamente af den 20 Mars 1780, till detta sjömanshus förmån, förordnat, att, som hennes aflidna mans första förkofran haft sin upprinnelse från några sjelfgjorda sjöresor, och han sedermera, såsom Directeur wid det inrättade Sjömanshuset i Stockholm, förnummit, huru ringa de pensioner wore, som der kunde utbetalas; så hade, ibland annat, det ock warit hans willja, att öka desamma, med en gåfwa för de mest behöfwande; hwilket hon ock i så måtto wille efterkomma, att hon skänkte Sjömanshuset 5000 rd. specie, hwaraf fattigt coopvaerdiefolk och inga andra skulle njuta förmånen; dock att inga nya pensionairer dertill måtte antagas, utan skulle de gamla och mest behöfwande, som redan hade pension, deraf få en tillökning.

Till denna inrättning skänkte ock, utan föreskrifna willkor, Grosshandlaren i Stockholm, Georg Fredrik Diedrichsson, en lika summa af 5000 rd. banko d. 31 Dec. 1798, i säker

*) Kongl. Br. d. 11 Aug. 1756.
**) Dito. d. 7 Nov. 1777.
***) Kongl. Reglem. d. 15 Juni 1773.

revers, löpande med 6 procents renta, i samma mynt som capitalet. Han har äfwen, wid denna sin ådagalaggda frikostighet, så wäl som wid flera andra utmärkta wedermålen af huldhet och omsorg, för de i hufwudstaden inrättade barmhertighetswerk, sökt att wara okänd; men hwad som nekats ryktet omtala, anser medborligheten för en skyldighet att erkänna.

SkeppsombudsmansContoret war förut wid Skeppsbron, i hörnet af Stora Tullgränden, men är sedan flyttadt till Gaffelgränden, der Sjömanshuset nu är, hwarest man, på en inmurad sten, läser:

STOCKHOLMS
SJÖMANSHUS
1788.

Till sjuka sjömäns wård och skötsel, som ej ega hemwist i Stockholm, hyrdes i början några rum på Södermalm, hwarest sedermera, icke långt från Catharina kyrka, ett eget sjukhus dertill blifwit inköpt, på Sjömanshusets bekostnad. De i Stockholm hemmawarande sjömän njuta, under sitt sjukliga tillstånd, läkarewård och understöd efter omständigheterna.

3. Capitlet.

Om Navigations-Scholan.

1. §.

I det angelägna ändamål, att förskaffa dem af stadens ungdom, som häfwa hog och böjelse till sjöfart, en säker och tillförlitlig utwäg, att få inhemta och lära de grunder, hwarpå en fast och tillräcklig kunskap i sjöwäsendet sedermera kunde byggas, till beforbran af både allmän och enskild förmån, wid detta oundgängliga näringsfång, inrättades i Stockholm, i stöd af Kongl. Brefwet d. 27 Juni 1728, en Navigations-schola, och en wiß summa, af 500 dal. smt., till lön för föreståndaren, jemte hushyra och andra behof, anslogs då dertill af stadens medel. Förut hade, på Kongl. Maj:ts befallning i April månad 1726, Amiralen Taube föreslagit Lieutenanten C. F. Hausvolff

till inrättande och förestående af en styrmans-schola; men, som han, med de föreslagna willkor af 200 dal. smt., jemte 2:ne rum i Drabanthuset på Skeppsholmen, icke kunde wara belåten, så hade Magistraten att wara betänkt derpå, antingen huru Lieuten. Hausvolff kunde willfaras i de af honom begärda förmåner, eller att se sig om någon annan dertill. (Kongl. Br. till R. R. och Öfwerståthåll. Gr. Taube d. 24 Nov. 1726).

Denna inrättning, som, i anseende så wäl till handelns och sjöfartens sedermera wunna tillwext, som bristande tillräcklig utkomst för föreståndaren och för honom felande instruction, ej fanns swarande mot ändamålet, föranlät Kongl. Maj:t, att, d. 1 Sept. 1773, förordna, det utwägar borde utses till förbättring, så wäl af schol-inrättningen, som föreståndarens willkor, samt att nödig instruction för honom måtte utfärdas.

Då stadens caßa war oförmögen, att, i detta ändamål, något kunna bidraga, wände ÖfwerStåthåll. Bar. Sparre sig till Großhandlande Borgerskapet, hwars förmån, ej mindre än det allmännas, genom navigations-scholans utwidgande, åsyftades; och bewilljade denna societet, 1774, utan minsta swårighet, på egen bekostnad, till schol-föreståndaren 1000 dal., till skrifmaterialier, hushyra, wed och ljus 900, samt till instrumenter och böcker 200 dal., allt smt., utgörande årliga kostnaden å denna inrättning 2100 dal. smt., hwaraf, då stadens caßa förut dertill endast bestod 500 dal., det Großhandlande Borgerskapet åtog sig att tillskjuta 1600 dal. smt.

2. §.

ÖfwerStåthållaren sträckte ock sin omsorg derhän, huru de till åren komna barnhusbarnen måtte wid sjöfarten kunna antagas i tjenst och blifwa nyttiga medlemmar i staten. Großhandels-Societeten och skeppsrederierna åtogo sig då, på föreställning derom, att antaga en goße på hwarje fartyg af 100 lästers drägt och derutöfwer, för hwilken, sedan han med nödiga kläder blifwit utredd, skepparen skulle draga försorg under warande sjöresa, wid hwars slut Sjömanshuset skulle föranstalta, att han första möjliga tjenst måtte erhålla. Detta war en förnyad efterlefnad af 10 §. i Kongl. Stadgan af den 21 Octob. 1698.

Nu föreslogs ock en instruction af ÖfwerStåthåll. för föreståndaren wid scholan, af det hufwudsakliga innehåll: att,

till ungdomens underwisning, hålla allmänna föreläsningar på 2:ne terminer om året, den ena ifrån Febr. månads början till Midsommaren, och den andra från Michaelis till Juhl, twänne förmiddagar hwarje wecka, från kl. 8 till 12, i kunskapen om globerna samt sjökorten och deras paßning, m. m.; att, i mathematikens elementer, hålla enskilda föreläsningar, emot skälig wedergällning; att för intet derwid antaga några fattiga ynglingar; att examinera dem, som till coopvaerdie-styrmän skola antagas; att Navigationsscholan förblifwer under ÖfwerStåthållarens öfwerinseende och Sjömanshusets närmaste tillsyn; att föreståndare tillsättas af ÖfwerStåthållaren med Magistraten, 12 deputerade af GroßhandelsSocieteten och directeurerna af Sjömanshuset m. m. *).

Härtill lemnade K. Maj:t sitt nådiga bifall, genom Br. till ÖfwerStåthållaren, af den 21 Juli 1774. Instructionen för stadens mathematicus, eller föreståndaren wid Navigationsscholan, är utfärdad den 8 Aug. sistnämnda år.

4. Capitlet.

Om Skeppshwarfwen.

1. §.

Om kronans hwarf på Skeppsholmen är redan, angående samma holme, nämdt. Galère- och Båtsmanshwarfwet, på Tillaei charta utmärkt, är ännu midt emot Skeppsholmen, på den för Kongl. Amiralitetet afstängda del af Waldemarsön.

Utom de derstädes warande 30 galèreskjul, äro ock sedermera 28 skjul uppförda för de der liggande canonslupar.

2. §.

Det äldsta privilegium, till enskild skeppsbyggeri inrättning i Stockholm, är förmodligen det, som, den 16 Mars 1672, utfärdades för Commißarien i General-Commerce-Collegium Abraham Reenstjerna.

Det blef då beslutet, att ett skeppsbyggeri, på Sickla bys egor under Danwiken, skulle anläggas; men, huru wida den-

*) ÖfwerStåth. Ämbetets Skr. till Kongl. Maj:t, i Kongl. Riks-Archivet.

na anläggning kommit till någon fullbordan, är af handlingarne icke bekant. Sedermera hemställde ÖfwerStåthållaren Gr. Gyllenstjerna, den 20 Sept. 1686, på Magistratens anhållan, till Kongl. Maj:ts godtfinnande, att, som resolutionen af den 13 Maj 1684, om lika frihet å de skepp, hwilka på utrikes orter köptes eller byggdes, som på dem, hwilka inrikes woro byggda, med år 1687 upphörde, och nödigt wore, att göra sig betänkt på egna skepps byggande; Kongl. Maj:t derföre i nåder täckes tillåta ett skeppshwarfs inrättande på Tjärhofwet wid Tegelwiken, staden tillhörande; hwilket K. bifôll den 28 Sept. 1686, med tillägg af flera derwid begärda förmåner, såsom en sågqwarns anläggning i Norrström, m. m.; hwarefter detta hwarf, på Söder wid Tegelwiken, inrättades och fortsattes någon tid på stadens bekostnad *).

Sedan den wid hwarfwet anlaggda sågqwarn uppbrunnit, hemställde åter ÖfwerStåthållaren, på Magistratens derom gjorda förslag, om icke skeppshwarfwet måtte få aflemnas till några af de förnämsta redare i staden, emot en wiß afgift årligen; hwartill Kongl. Maj:t äfwen samtyckte, den 6 Maj 1691. Sedan den tiden har detta, stadens stora skeppshwarf kalladt, warit upplåtet åt enskilda arrendatorer. Ifrån år 1736 innehades det af 28 intereßenter, och byggdes der skepp, äfwen till 200 lästers storlek, utom de mångfalldiga skeppsreparationer, som derstädes blifwit werkställda. Genom contract, den 12 Sept. 1758, upplåts hwarfwet på 12 år, eller till 1770 års slut till Großhandlaren Setton för 6000 dal. kmt., hwaraf 4000 fingo anwändas till wißa utstakade byggnader. År 1771, den 19 December, slöts nytt contract, ifrån 1772 års slut till 1783, emot 6000 dal. kmt. årligen, som, hwarje halft år förut, skulle prenumereras; men, innan den utstakade tiden lopp till ända, afstods hwarfwet 1781 till wißa aßocierade intereßenter på 90 år, eller ifrån den 1 Juni 1781 till samma tid 1871, emot 6000 rd. specie och betingade willkor, såsom: att ej något hwarf på Södermalm, under samma tid, måtte få anläggas; att staden skulle ega rätt hwarfwet utan lösen återtaga, om det nedlägges, och att, efter 90 års förlopp, derom, efter tid och omständigheter, disponera, m. m., hwilket af Konglig Maj:t fastställdes den 20 Aug. 1781.

3. §.

Handelshuset Grill köpte platsen till ett hwarfs anläg-

*) ÖfwerStåthåll. Ämb. Handl. i R. Archivet.

gande på Ladugårdslandet, i ändan af Grefwe Magni Gatan den 30 Aug. 1715, af Grefwinnan Elisab. Oxenstjerna. Denna tomt måste sedan till större delen i sjön utfyllas, hwarföre den ock fick namn af Terra Nova, men kallas på Tillaei charta: Köpmanna Skeppshwarfwet. Till hwarfwets inrättande, meddelades K. Carl den XII:s Privilegier, 1716. Derstädes äro, sedan 1721, flera större och mindre fartyg byggda, såsom: skeppet Göteborg af 350 läster, bygdt 1738; Terra Nova, 200 läster, 1724; skeppet Stockholm, af 300 läster, med flera. Detta hwarf är dock nu mera, för flera år sedan, nedlagdt.

Handelsmannen J. Claßons hwarf anlades wid Blasiiholmen på 1720-talet, men nedlades, sedan likwäl flera skepp der blifwit byggda af olika storlek, till 260 och 130 lästers drägt.

4. §.

Djurgårdshwarfwet, å en Kongl. Amiralitets-Krigsmanscaßan tillhörig plats, på den afstängda delen af Waldemarsön, der kronans hwarf är beläget, innehades förut af Bryggaren Lampa. Åbyggnaden köptes, 1735, af Köpmannen Losack, som fick transport på platsen, emot tomtörens erläggande, der ett skeppswarf anlades, som kallades, än Losaks, än Kjermans, efter särskilda egare, än Djurgårdshwarfwet, efter deß belägenhet. Der äro åtskilliga nya skepp byggda och flera handels-fartyg iståndsatta *).

5. §.

Om Båthwarfwet på Långholmen, se Långholmen.

För öfrigt förtjenar här anmärkas, att HandelsBorgmästaren Olof Hanßon Törnflycht, genom handel och träget arbete, hade omsider kommit till den förmögenhet, att han war redare uti 73 skepp. Det låter wäl otroligt för den tiden; men det är ock att märka, det han war densamma, som bragte skeppsbyggeriet i Swerige på bättre fötter och skaffade riket derigenom mycket gagn.

Ju mer han arbetade, desto mer han wann; men han war för wettig, att icke se, och för ärlig, att icke willja, det ju flere af hans landsmän skulle, genom en widsträcktare handelsrörelse, kunna gagna både riket och sig sjelfwa. Han lät i Stockholm uppbygga stora och wackra magasiner samt

*) Salvii Beskr. öfwer Uppland, artik. Stockholm.

andra publica hus, på beting eller genom entreprenade. Han blef rådman 1683, och handelsborgmästare i Stockholm 1694, i hwilken beställning K. Carl XI, som så wäl förstod sig på financewerk och hushållning, benådade honom, 1698, med adelig sköld, då hans förra namn Törne förändrades till Törnflycht *).

5. Capitlet.

Om Handtwerkerier, Slöjder och Näringar.

1. §.

Manufactur- och slöjdeinrättningar i Swerige kunna egentligen räkna sin början och första ålder från Konung Gustaf Adolphs regeringstid **). Han lät, den 5 Febr. 1614, utfärda en stadga och ordning, så wäl till handelns förmån, som till manufacturernas uppmuntran. De sistnämnda i Stockholm inrättade fordra här några strödda anteckningar.

Konungens wistande i kriget utrikes war icke, för denna angelägna del af rikshushållningen, förmånlig; men af de anledningar, han gaf, började dock småningom, i de nästföljande tider, allehanda manufacturiwerks anläggande att påtänkas. Ordningen synes alltså fordra, att först omnämna de, före Regementsförändringen 1720, inrättade fabriker, och derefter dem, som, efter ett mer gynnande tänkesätt, blifwit anlaggda och med privilegier försedda.

Sidenwäfweri synes wäl icke wara den slöjd, som, i wår werldsdel, bordt bland de första komma i fråga. Icke desto mindre fick en Holländare, Jakob van Utenhoven, den 14 Jan 1649, ej allenast privilegium på siden- och yllefärgeri samt sidenwäfweri, utan ock, jemte werkhus, 17,000 rd.

*) Se Gezelii Biogr. Lexicon, artik. Törnflycht.

**) I Medeltidens handlingar talas ofta om öfwerskärare; och Konungen hade, år 1560, egna wantmakare på stat, hwilka förarbetade den ull, som föll wid Kungsladugårdarne; men i synnerhet tillwerkades derstädes mycket wadmal, till kläder för legofolk och den lägsta hofbetjeningen (Witterh. Akad. Nya Handl., 3 del., p. 122). Magistraten förordnade, den 22 Aug. 1601, huru förhållas skulle, att sämskmakare ej skulle smitta och färga skinn eller öfwerskära kläde, till öfwerskärare-ämbetets förfång, hwilket hade att derom bestyra.

till skänks, med löfte på flera tusen rd. lån, när det skulle behöfwas. Ytterligare blef det honom tillåtet, att hålla öppen bod med sina tillwerkningar, eftersom de handlande wille twinga honom, wid försäljningen, till ett ringa, nedsatt pris. Oaktadt så stora uppoffringar, finnes sidenwåfnaden icke haft någon synnerlig fortgång *). En Carl Godefroi anlade wäl ett silkes-, ull- och linnefärgeri 1692; men sidenmanufacturiet, som stått under Magistratens försorg i Stockholm, wille icke bära sig, utan köpmännen åtogo sig att drifwa detsamma, då Konungen, den 13 Dec. 1694, tillåt, att genom auction få försälja de sidentyger, som wid detta werk woro förfärdigade, men oförsålda. En Arnold Ziese fick Privilegium på ett silkeshus upprättande, den 6 Maj 1712, och Diedr. Blom på silkesrederi och sidenstofter den 4 Apr. 1717; men någon betydande sidenfabrik i Stockholm finnes ej widare nämnd i denna slöjds första tidhwarf.

Klädes- och andra yllefabriker, såsom mer nödwändiga, tyckas, fastän med saknad af inhemskt råämne (rudimateria) haft mera framgång. En Anders Slorff fick af Dr. Christina både privilegier och ett tillräckligt utrymme på Munklägret (Kungsholmen) till ett wantmakeris och klädesfabriks anläggande, hwartill han äfwen på den lilla holmen, der glasbruket sedermera warit, hade sitt färgeri, spinneri och arbetsfolkets boningsrum. På wantmakeri utfärdades Privilegier för Chr. Neuman 1649, och för And. Knaver den 16 Mars 1664.

Om tillståndet af Commißarien Dan. Lejonankars klädesfabrik i Stockholm undersökte Comm. Collegium 1669. Barnängsfabriken drefs, 1686, af Handelsmannen Gavelius, som, för sitt nit om manufacturerna, blef adlad och kallad Lagerstedt. Pierre Grimpert privilegierades på yllewåfnader den 6 Dec. 1693, Mårten Lindman på want- och klädesmakeri den 9 Dec. 1702, och Anders Arfvedson, i lika ändamål, den 23 i samma månad. Johan Igelberg på kläde, boj och frisader den 11 Juni 1708, And. Pinckart den 13 Jan. 1712, och Johan Berg på raskwäfweri den 2 Mars 1715.

Linnewäfweri-compagniet på Södermalm erhöll privi-

*) Man har en berättelse, att Drottn. Christina låtit inrätta en silkesfabrik, i det, på Högbergsgatan å Södermalm, af ålder så kallade Silkeshuset, och låtit införskrifwa en Toutin, att förestå denna fabrik, samt att samma egendom skulle tillhöra hans afkommande, så länge fabriken underhölls. Rådman Collin, som war gift med en Toutin, skall, i sednare tid, fått detta willkor upphäfwet, hwarefter Silkeshuset blifwit försåldt, sedan inrättningen långt förut blifwit inställd och nedlaggd.

legier den 16 Mars 1665. På linnespinneri och wäfweriets inrättande fick Christopher Förman Kongl. Resol. den 29 Nov. 1694, och Spets-manufactur-huset nämnes i Comm. Collegii bref till Magistraten i Stockholm den 1 Sept. 1696, om tillwerkningarnes förseende med stämpel och sigill. Ehuru lin- och hampplanteringen ansenligen, helst i Helsingland och Ångermanland, i sednare tider tilltagit, inköptes dock ännu utifrån årligen 100,000 lispund lin och 125,000 lispund hampa (Fischerström om Sweriges hushållning).

På strumpwäfweri i Stockholm äro följande privilegier kända: för Hindr. Columb, den 4 Sept. 1690; för Camander, den 20 Aug. 1691; för Bengt Liedner, den 5 Mars 1707; för Th. Lundberg, den 10 Sept. 1712; för Hellström, den 17 Aug. 1716, och för Johan Keiser, den 11 Januari 1717.

Om den segelduksfabrik, som, wid Stora Barnhuset, blifwit anlagd i Drottn. Christinas tid, med flera slöjdinrättningar till detta werks bestånd, se Barnhuset *). En Hans Lenman fick Kongl. Privilegium, 1717, på bulldan- och flaggdukswäfnad.

Det första cattunstryckeri inrättades å Sikla, på Jonas Ahlströms och medinteressenters förlag, af en skicklig Holländare, som af Ahlström från London blef afsänd till Stockholm.

Sockersjuding och raffinaderi är en äldre inrättning i Stockholm. Velam Vessenberg och van Eik woro de första, som derå erhöllo privilegier 1647. De förenade sig sedan i ett bolag med Gilis Simon, som, till ett socker-raffinaderis anläggande, fick tillstånd 1651. Han åtog sig att lemna socker för samma pris åtminstone, som det från Holland kunde anskaffas. De förmåner, som denna brukshandtering i början förunnades, bestodo i tullfrihet på werktyg och materialier, någon ringa lindring i tullen framför andra, som införde topp- och pudersocker, samt fri utförsel deraf, emot ½ procent recognition.

Gerdt Weber, som bekom sockerbruksprivilegier den 3 Dec. 1666, förenade sig äfwen med Gilis Simon, den 27 Juni 1673, då det så kallade sockercompagniet erhöll 5 års förlängning å förunnade friheter.

Enligt persedel-extracterna inkom rått socker år 1784, till och med 1788, näml. pudersocker 596,668, Tetes och Terres 6,246,140, och Mascovade 12,042,390 skålpund; hwar-

*) Arrendet derå har, under den 5 Sept. 1890, blifwit förlängdt till den sista Mars 1826, emot en årlig arrendesumma af 700 rd. banco, till Barnhuset.

af sjötullsafgiften, efter 1782 års taxa, utgjorde 29,746 rd. 22 sk. 2 rst.

Enligt Hallrättens berättelse, woro, 1787, wid Stockholms 11 sockerbruk, mästare, gesäller och lärlingar 20, och diverse arbetare 63, tillsammans 83; och räknades wärdet af hela Stockholms tillwerkning till 145,250 rd.

Twänne glasbruk hafwa i Stockholm, i äldre tider, blifwit inrättade, det ena af Melchior Jung, som dertill erhöll privilegier, 1641, och, till anläggningen, en donation, den 17 Febr. 1644, af en plats wid gamla Kungsholmsbrogatan. Efter Jungs frånfälle, transporterades detta glasbruk, af hans son, Gust. Joh. Jung, till Nystad i Finnland, der det, 1685, af en olycklig wådeld, lades i aska.

Af den äldre Jung anlades jemwäl det första kimröksbruk i riket på Djurgården, åfwensom det första glasbruk derstädes; hwilket han lät komma i full gång och drift *). Förmodligen blef det sedan flyttadt till Kungsholmen, wid gamla bron, till den donerade platsen.

Det andra glasbruket anlades 1676, först wester om Clara kyrka, af 12 delegare, som derå erhöllo privilegier. Anledningen dertill gaf en Italienare, som hitkom från Dantzig 1675 och kallade sig Giacomo Guagnini, men hette rätteligen Bernhardini Scapitta, en tiggaremunk och bedragare, som smög sig åter hemligen utur riket, sedan han narrat åt sig af intereßenterna 5000 rd. Detta werk emottogs sedan, 1678, under arrende och styrdes af Baltz. Grill i 20 år. Af fara för eldswåda, måste werket 1686 flyttas, då det inrättades på den lilla holmen wid Nya Kungsholmsbron, der Carolinska Institutet nu är. K. Carl den XI hade, 1692, behagat antaga framlidne R. Rådet Gr. Bjelkes andel i detta werk; åfwensom K. Carl XII, allt intill 1704, då samma lott på auction försåldes **).

Under den stora rikshushållaren K. Carl den XI:s tid, räkna fabrikerna sitt första lyckliga tidskifte. Enligt Commerce-Collegii ofwan förmälda berättelse, den 22 Maj 1697, woro, wid Konungens frånfälle, klädesfabrikerna i den drift, att både inhemska behofwet blef uppfyldt, och utskeppning werkställd. Sidentyger, stofter, gazer och florsband, spetsar, damastdreller, segelduk, såpa, juster, tobak, socker, papper,

*) Ribes Åminnelsetal öfwer Apothekaren Joh. Jul. Sahlberg, som war Jungs måg, 1759, p. 5. Pol. och Comm. Handl., 4 del., p. 144.

**) Se Schulzes Tal, om Kungsholms glasmakeri, wid Praesidii nedläggande i Wetensk. Akad. 1762.

med mångfalldiga flera waror, tillwerkades till den myckenhet, att de dels woro till införsel förbjudna, dels med hög tullafgift belaggda. Färgerier woro inrättade, appreteurer eller gummare införskrifna, en manufactur-commißarius tillförordnad och manufacturprivilegier utfärdade, 1668.

2. §.

En nitisk patriot, en slöjdernas upprättare i Swerige, ofwannämnde Jonas Ahlström (sedermera Alströmer, Comm. Råd, R. N. O.), hade redan 1723, ifrån Paris, insändt underdånig ansökning, om privilegium på ett manufacturwerks anläggning i Alingsås, hwilket omsider utfärdades 1724, förbättrades 1727 och förnyades 1747 på 20 år. Han hade ock i riket infört Engelska afwelsfår, såsom en stam för Swériges nu förbättrade fårhjordar. Denna förtjenta mans outtröttliga bemödande, att upphielpa och förbättra handaslöjderna och fabrikerna i riket, utwerkade omsider, wid 1738 års riksdag, de, i sådant ändamål, då widtagna kraftiga och uppmuntrande författningar. Ifrån denna tidpunkt räkna deßa näringar likasom ett nytt lif och ett hederligare anseende. På det fabrikerna icke måtte sakna nödig tillsyn, utfärdades en Hallordning, den 17 Apr. 1722, hwarefter klädemakare samt flera wederbörande hade sig att rätta, samt en förnyad Hallordning, af den 21 Maj 1739, hwari förordnades en allmän Manufacturi-rätt, jemte det ett Manufacturcontor i Stockholm inrättades.

Af Manufacturcontorets berättelse om deß förwaltning, ifrån 1739 till 1765, då contoret upphörde, inhemtas, att, hwad till manufacturernas upphielpande blifwit anwändt, hade förskaffat riket en winst eller öfwerskott, som tillwerkningarne stigit högre, än det påkostade understödet, af 946 tunnor guld och 92,922 dal. smt.

År 1768 besteg sig manufactur-inkomsten i Stockholm, för inkommande waror, till 231,628 dal. 30 öre och, för utgående waror, till 1835 dal. 20 öre, tillsammans 233,464 dal. 18 öre smt.

Att i Stockholm, under nyßnämnda period, de flesta fabriker blifwit inrättade och underhållna, kan af utkomna tryckta handlingar och förteckningar inhemtas. Man har wäl, ifrån 1765, welat räkna början till fabrikernas åter aftagande och förfall; men att häraf icke fatta den tanka, som skulle allt, hwad fabrik heter, i hufwudstaden sett sin undergång, och all den dryga kostnad hafwa gått förlorad, som på deras

uppråttande blifwit anwänd, will man här intaga en pålitlig underrättelse om deras tillstånd 1770. Den innehåller: att Stockholms stad, enär alla dess fabriks-inrättningar sammanräknas, så wäl af wäfnader, som andra under Hallrätten hörande fabriker, för besagde år, haft den rörelse, att tillwerkningarnes wärde utgjort 45⅓ tunnor guld, som dels af inhemska, dels af utländska råämnen blifwit åstadkomna af 6125 fabriksarbetare. Om siden-, ylle- och linnewäfnader särskildt beräknas, hwartill nyttjas 1338 wäfstolar; så blifwa dess fabrikstillwerkningar wärda något öfwer 30 tunnor guld. En närmare uppgift bifogas härjemte:

	Werkstäder.	Stolar.	Arbetare.	Tillwerkn. wärde. dal. smt.
Sidentyger	30.	407.	847.	961,076.
Siden- och pardubańd	14.	81.	141.	207,182.
Silkesstrumpor	19.	93.	167.	70,997.
Silkes- och Camelgarns-rederier	12.	—	63.	64,292.
Cam. och Bomullssammet	7.	45.	96.	116,968.
Kläden, Friser och Boj	46.	155.	1767.	843,966.
Stoffs fabriker	24.	201.	556.	425,095.
Reggarns, Tröj- och strumpwäfnad	25.	94.	186.	52,210.
Bomulls- och Linnewäfnad	29.	214.	360.	251,845.
Segeldukswäfnad	2.	45.	313.	50,544.
Filtmakare	2.	2.	4.	1,653.
Hår och Golfmattor	1.	1.	19.	4,148.
Tagelwäfnad	1.	—	2.	578.
Färgerier	16.	—	78.	—
Öfwerskärerier	13.	—	39.	—
Tryckerier	8.	—	105.	48,053.

Om fabriker och tillwerkningar efter Hallrättens förteckningar:

Spegelfabriker, i Stockholm 9, med 28 arbetare, tillwerkat för 29,564 dal. smt.

Tapetmakare, 20, med 53 arbetare, tillwerkat för 12,125 dal.

Ullkardefabriker, 5, arbetare 25, tillwerkat 6173 dal.

Penneberedare, 2, arb. 4, tillw. 998.

Lack- och korkfabr., 6, arb. 14, tillw. 5773 dal.

Lackerare, 2, arb. 5, tillw. 768 dal.

Urfabriker, 15, arb. 76, tillw. 27,398 dal.

Parasollmakare, 1, arb. 2, tillw. 1166 dal.

Fodralmakare, 5, arb. 13, tillw. 4750 dal.
Barnsko- och stöflettmakare, 18, arb. 37, tillwerkat 10,962 dal.
Skedwattens destillatorer, 11 arbetare, tillwerkat för 8209 dal.
Musikaliska Instrumentmakare, 11 arbetare, tillwerkat för 3085 dal. *).
Mathemat. Instrumentmakare, 3.
Bildthuggerier, 6, arb. 19, tillw. 3316 dal.
Förgyllare, 5, arb. 17, tillw. 3400 dal.
Stenslipare, Nipper- och Galanteriarbetare, 15, arb. 33, tillw. 6383 dal.
Formskårare, 2, arb. 3, tillw. 1045 dal.
Waxljusstöpare, 1, arb. 2, tillw. 1000 dal.
Ättiksbryggare, 2, arb. 7, tillw. 8583 dal.
Stolmakare, 3, arb. 11, tillw. 3566 dal.
Rit- och Kammakare, 4, arb. 6, tillw. 8229 dal.
Waddmakare, 2, tillw. 145 dal.
Solfjädersmakare, 2, tillw. 342 dal.
Ebenister, 3, arb. 9, tillw. 1566 dal., allt sint. **).

Således war icke all kostnad och omsorg förspilld på fabrikerna. Slöjderna, liksom ömtåliga wexter, wänja sig omsider wid ett annat klimat och kunna slutligen, utan fara, flyttas på kall jord.

Det fordrades en lång afhandling, att wisa allt det gagn, wetenskaperna tillskyndat manufacturerna. Den enfalldigaste finner det, som nu ser en enda person wäfwa 24 à 30 st. tråd- eller florettband med en och samma rörelse; eller wißa mölar wid rederierna, der en person hinner på en gång sköta 60 à 70 rullar eller så kallade bobiner; eller de i sednare tider påfunna spinnmachiner. Till både bomulls- och kamullsspånad hafwa sådana i Stockholm blifwit inrättade, både af Directeuren Elvius och Major Appelquist.

En mer omständlig berättelse, rörande detta ämne, tyckes stället här icke fordra.

Fabriqueurer och manufacturister utgjorde, 1797, i Stockholm ett antal af 391, utom 64 tobaksfabriqueurer.

*) Directeurerna Pet. Stråle och Jonas Gren afledo bägge 1765. De hade i bolag och med egna medel inrättat i Stockholm ett orgelbyggeri, hwars like ej fanns i hela riket. De förfärdigade de präktigaste orgelwerk, äfwen för utrikes orter. Genom deras död, torde denna inrättning gå under. (Se Mercurius, Maj, 1765, p. 410).

**) Baron Hermelins Tal om näringarnes förhållande i Landsorterna, 1773, p. 80, 92.

Här böra nu tilläggas några werksamma anstalter till fabrikernas och slöjdernas uppmuntran, hwarom Kongl. Maj:t underrättat R. Ständer wid riksdagen 1800.

Till dem, som först infört och inrättat mechaniska machiner för ull- och bomullsspånad, hafwa belöningar blifwit utdelade, med rättighet till discontlån, emot säkerhet och tre procents renta. Kongl. Maj:t har tillaggt de första klädesfabriqueurer, som wid sina werk anlägga sådana inrättningar, rättighet till lån i Comm. Collegio på wißa år, emot föreskrifna willkor och, genom Kungörelsen den 12 Juni 1798, bewilljat en allmän frihet till fabrikers anläggande af kläden och andra ylletyger, för att befrämja inrikes fårafweln och ullens afsättning för schäferi-egare.

3. §.

Konung Gustaf I:s waksamma nit och oändliga omsorger sträckte sig åfwen till handtwerkeriernas upphjelpande i riket. Ett bewis derpå är åfwen ett Bref till hans söner, Erik och Johan, af den 24 Sept. 1554, hwari förmäles, att den lilla Lucas Stenhuggare war återkommen, men icke med mera än 2:ne stenhuggare, eftersom de Danska tagit ifrån honom twänne de kosteligaste, som han här i riket beställt hade. Likaledes klagade Konungen, att Otto Rut hade på Gottland förhållit honom en snidkare; hwilket han ansåg såsom ett wedermäle af Danskarnes skalkhet och owänskap; men, oaktadt den wård och wälwillja, hwarmed slöjderna af honom gynnades, kan man, om deras synnerliga och snara tillwext icke fatta någon fördelaktig tanka, då man så länge, från utrikes orter, emottog bord, stolar, sängar och skåp, skor och dockor, glas och speglar, öl och pepparkakor, att icke nämna 100 nödwändighetswaror; som allt wittnar om de flesta näringars, slöjders och handtwerkeriers wanmagt och eländiga tillstånd den tiden och följaktligen stämplar Sweriges wanwård under de utländska Konungarnes usla regering i riket, under unionstiden. Ibland slöjde- och näringsidkare nämnas dock, i wåra äldre handlingar, en Johan Remaslagare 1370, Hans Sildomangare 1385, Lambricht Guldsmed 1415, Magnus Murmästare 1440, Johan Knifsmed 1453, Johan Målare 1473, och Godhört Perlestickare 1480, Mäster Hans Sejermakare 1487, som arbetade klenwerk och blef intagen i smedernas broderskap i Stockholm (Tänkeboken 1487), m. fl. Det må här intagas, att guldsmedsämbetet fordom, förmodligen i katholska tiderna, nyt-

tjat ett sigill, som föreställer en stående biskop i sin högtidliga skrud, med kräkla eller biskopsstaf i ena handen, men i den högra en hammare, samt nedanföre en stående, wäl arbetad kalk. Omskriften, sådan som aftrycket i wax, wäl förwaradt, utwisar, lyder bokstafligen sålunda: Sigil. auri fu-rorum Civ. Stockholmiæ.

Om handtwerkerierna på 16:de århundradet har man få underrättelser. Af den tid, som fordrats till deras befrämjande, kan man icke sluta till nationens hog eller någon synnerlig fallenhet för konstflit och handarbeten.

Handtwerkare i Stockholm, med egna werkstäder, utgjorde, 1560, ett antal af 111 personer. Tuhundrade år derefter kunde Stockholm först räkna 1908, af allehanda skrån och ämbeten *). I mantalet på dem, som 1560 lefde af sina handtwerk, uppräknas följande, näml. guldsmeder 11, skomakare 17, skräddare 10, skinnare 14, köttmånglare 8, smeder 15, kanngjutare 2, grytgjutare 3, snickare 2, bagare 5, beltare 3, fiskare 10, tunnbindare 6, bardskärare 6, och öfwerskärare 2. För att kunna döma om slöjde-idkarnes skicklighet den tiden, må här anföras Konung Johan III:djes swar på stadens beswär den 24 Febr. 1573, § 16, så lydande: "Sällan finner man en Swensk, som något godt ämbete rätteligen kan, ther man dock hällst brukade them, hwar the något lärdt hade"

I det följande tidhwarfwet, ökades, med handtwerkeriernas tillwext, borgerskapets antal i Stockholm. Detsamma uppgifwes i R. R. och ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhanes Relation, 1663, till 1413, som, icke fullt 100 år derefter, utgjorde 2607 personer, utom alla, som hörde under Hallrätten. I 17:de århundradet tillwexte flera skråämbeten i Stockholm, såsom: kopparsmeds-skrå- och murmästareämbetet, hwilka fingo sina ordningar och stadfästelser, den 7 Augusti 1602, bryggareämbetet, 1635, m. fl. **). Ordningar för skråämbeten utfärdades den 22 Mars 1622.

De städer, som icke hade 4 mästare i ett handtwerk, kunde icke hafwa eget skrå, utan borde deßförinnan höra under det skrå, som war i Stockholm.

Skråämbetena öfwersågos och lämpades efter tiden, 1640; hwilket ytterligare skedde af ÖfwerStåthållaren Baron Rosenhane med 2:ne Borgmästare och 2:ne Rådmän, till ordning

*) Bergii Tal om Stockholm, för 200 år sedan, 1758, p. 29.
**) Från Constantinopel inkommo 2:ne mästare, 1667, den ena att bereda saffiansläder, och den andra att göra flitsbågar. Kongl Br. den 22 Juni 1667.

och skick inom hwart ämbete, samt befrämjande af allmänhetens gagn.

Af en så kallad ämbetsbok, på alla handtwerk och skrån i Stockholm 1636 (i Ant. Arch. gamla samlingar), har man welat anmärka, att, för det året, hade sig på accisen anteknadt 64 bryggare, 83 sumpfiskare, och deribland 29 att sälja död fisk; månglare och månglerskor, som dagligen sitta på torgen och sälja allehanda småpersedlar, 57 personer. Krögare woro: i staden 50, på norr 55 och på söder 27, tillsammans 132 personer.

Alla skråämbeten hade, år 1670, sina taxor. Äfwen utsattes pris på handelswaror, såsom metaller och spannmål.

Guldsmedsämbetets taxa innehöll 6 öre lodet för slätt arbete, men för genombrutet, med stenar inlagdt, 20 öre lodet. Kopparslagare, rothgjutare och stakmakare, grytgjutare, smeder, byssmakare, skräddare, sadelmakare, bokbindare, hade alla sina taxor, hwar och en efter sitt ämne, såsom: bokbindare efter arktalet och bandets beskaffenhet och så widare. En ordning för dragare och åkare utgafs redan den 30 Juni 1620.

För de handtwerkare, som sig på Kungsholmen nedsatte, utfärdades en särskild ordning den 26 Mars 1677. I Konung Carl XI:s tid wunno slöjder och handtwerkerier en märklig tillwext, och nämnes, i Kongl. Comm. Collegii ofwanberörda berättelse af år 1697, i synnerhet snöre- och knytningsmakeriet samt grofwa hattars tillwerkning, som i Stockholm mycket tilltagit, sedan införseln af sådana hattar blef förbjuden, och Konungen bewilljade, att deß garnisoner i Narva och Ingermanland skulle blifwa af hattmakareämbetet i Stockholm försedda.

För att finna handtwerkeriernas förhållande och tillwext, bifogas här ett utdrag, dels af tryckta och dels af meddelade skrifna förteckningar, hwaraf handtwerkares och näringsidkares antal, ej allenast kan ses, utan äfwen flere anmärkningar göras, så wäl i anseende till folkökningen, som lefnadssättet och ett tilltagande öfwerflöd.

Handtwerkares och näringsidkares antal war nedannämnde år:

	1730.	1797.
Bagare = = = = = = = = = = =	60.	32.
Bryggare *) = = = = = = = = =	124.	50.
Bleckslagare = = = = = = = = = =	6.	6.

*) Mättningsnäringen tillhör bryggareämbetet. Kongl. Br. den 15 Mars 1667. Confirm. å deß privileg. den 3 Jan. 1667.

Bokbindare	22.	26.
Byggmästare	9.	10.
Borstbindare *)	—	4.
Badare	6.	6.
Carduansmakare	15.	8.
Kaffekokare	—	19.
Coopvaerdieskeppare	—	260.
Fiskköpare	38.	30.
Garfware	14.	17.
Guldsmeder, Jouvelerare **)	58.	70.
Gulddragare	7.	2.
Guldslagare	2.	2.
Glasmästare	15.	12.
Gördelmakare	6.	7.
Gelbgjutare	3.	9.
Hattstofferare	—	8.
Handskmakare	20.	10.
Hofslagare	36.	32.
Hyrkuskar ***)	—	18.
Körsnärer	16.	17.
Knappmakare †)	—	11.
Klen- och Pistolsmeder	21.	26.
Klockgjutare	5.	3.
Kakelungsmakare	—	12.
Kammakare	5.	7.
Knifsmeder	—	1.
Linnewäfware	18.	16.
Målare	12.	30.
Meßingsslagare	3.	4.
Murmästare	6.	11.
Mjölnare ††)	44.	20.
Notfiskare †††)	6.	5.
Nålmakare	6.	5.
Perukmakare	44.	36.
Plåtslagare	—	9.

*) Ämbetet inrättadt 1749.

**) Confirmat. på Guldsmeds-privileg. d. 2 Mars 1596.

***) Ämbetet inrättadt 1741.

†) Confirmat. på deras Ämbetsskrå och Gille, Kungsör, d. 28 Apr. 1682.

††) Om wäderqwarnars flyttning kungjordes d. 7 Mars 1760.

†††) Fingo frihet att fiska i alla allmänningswatten kring Stockholm. Privil. d. 6 Maj 1436. Confirm. 1442. Privil. d. 10 Mars 1636. Kongl. Br. d. 11 Dec. 1662 förbjuder stadens fiskare, att fiska wid Skeppsholmen.

Pumpmakare	6.	—
Pergamentsmakare	—	1.
Repslagare	12.	8.
Sockerbagare	10.	17.
Skräddare *)	158.	138.
Skomakare	154.	170.
Snörmakare	18.	14.
Swärdfejare	10.	5.
Snickare	42.	61.
Sadelmakare	26.	27.
Stenhuggare	3.	4.
Segelsömmare	5.	9.
Slagtare **)	44.	35.
Stolmakare	7.	14.
Sporrmakare	3.	2.
Swarfware och Blockmakare	9.	9.
Skutskeppare	—	13.
Skärslipare	5.	1.
Skoflickare	52.	44.
Skorstensfejare ***)	8.	—
Tracteurer	—	113.
Tenngjutare	10.	9.
Tunnbindare	21.	19.
Trädgårdsmästare	—	33.
Winskänkar	—	47.
Wagnmakare	15.	18.

Härtill kan ännu läggas, att i Stockholm woro mästare i alla skråämbeten:

År 1724	1293	werkstäder,	1098 mästare.
1734	1397	"	1228 "
1764	1710	"	1444 "
1797	1061	"	1186 "

med enkornas werkstäder inberäknade, och mästare, som nedlaggt werkstad, 62, tillsammans . . . . . . 1248.
gesäller och gossar . . . . 5371.

Summa, personer 6619.

*) Privileg. af K. Gustaf I, år 1536, inrättades ett magasin af färdiggjorda kläder, 1799, hwilket af krämare och klädmäklare bestriddes.

**) Författningen af år 1793, som inskränker försäljningen af de i Stockholms slagtarhus fallande rå hudar, kom åter under öfwerläggning 1798 och upphäfdes. Fri utösning af slagterinkråningen i Stockholm tillstaddes, enl. Comm. Coll. Kungör. d. 4 Juli 1799.

***) Ordning för dem utfärdades, d. 5 Maj 1733.

Det har blifwit ådagalagdt, hurusom Swenska näringarne äro i underwigt mot de utländska, medelst en långsammare arbetsdrift, som wid förädlingen af landets affomster förorsakar en dyrare wara och en swårare afsättning. Med ett dagswerke utrikes har förut kunnat uträttas så mycket, som med twå hos oß, wid byggnader, slöjder och andra arbetsgrenar. Orsaken dertill torde här warit en sämre arbets-method, hwartill kommer, att arbete på beting swårligen kunnat erhållas, då maklighet egt företräde framför en ökad winst, genom en ökad idoghet. Likwäl måste man nu erkänna, att, sedan flera utländska konstwerk, till begagnande wid allehanda handaslöjder och fabriksinrättningar, blifwit allt mer och mer här i riket införda och äfwen nu mer af Swenska händer anlaggda, arbetsdriften hos folket är betydligen påskyndad och befordrad, emot en tung och långsam handläggning, som förut måst tillgripas.

Ämbets- och HandtwerkeriSocieteterna hafwa, från längre tider tillbaka, klagat öfwer intrång i sina borgerliga rättigheter.

Stadens Femtio Äldsta aflemnade derom, samt angående handtwerkeriernas tillstånd i Stockholm, i skrifwelse till Herr R. Rådet och ÖfwerStåthållaren Baron Carl Sparre, d. 17 Maj 1785, en fullständig berättelse, som genom trycket blef allmän gjord, hwari omtalas: allmogens handtwerksmannaslöjder och wäfnader, då för tiden; de med handtwerksidkandet åtföljande onera, och fuskerierna, som ansågos för handtwerkeriernas första och förnämsta pläga.

Öfwer intrång i sina borgerliga rättigheter af fuskare eller bönhasar klagade handtwerkeri-idkarne redan wid 1649 års riksdag. Ändtligen widtogs, till fuskeriernas hämmande, d. 24 Mars 1683, den författning, att gardes soldater, som lärdt handtwerk och åstundade att idka detsamma, skulle, emot betalning, arbeta hos ämbetsmästare; hwilket, i ett förnyadt förordnande, 1693, stadfästades, i anseende till åtskilliga militiebetjente i garnisonerna, så wäl af amiralitetet, som andra, hwilka derunder lydde.

På städernas anförda beswär 1719, att deßa förordningar icke efterlefdes, swarades, att Kongl. Maj:t, emot Resolutionen d. 7 Febr. 1718, icke kunde så alldeles betaga dem af krigsfolket, som något handtwerk lärt, att derigenom förtjena sin föda; dock skulle de ej få hålla gesäller eller lärogoikar, och komme de jemwäl att erlägga en skälig contingent till Borgerskapets understöd i den allmänna contributionen. Detta ansågs såsom det andra kraftiga insteg, som

offickligheten i handaslöjderna wann, och som med lag stadfästades.

Kongl. Maj:ts för Rikets Borgerskap och Städerna i allmänhet utfärdade nådiga Försäkran, af d. 23 Febr. 1789, innefattar åfwen en stadfästelse på de handtwerkerierna förunnade privilegier, hwari 5 §. tillika innehåller, att Kongl. Maj:t, genom sin, under samma dag, utfärdade Kongl. Resolution, wille söka att förekomma all den skada och det förfång, handtwerkerierna, genom de så kallade fuskare, förswarskarlar och andra obehöriga personer, tillskyndas, samt så förordna, att den frihet, den wärfwade soldaten, till idkande af det handtwerk han lärt, förunnad är, närmare lämpas till ändamålet och handtwerkerierna till olägenhet icke komma må, hwarom Kongl. Resolutionen på Borgareståndets Beswär, d. 28 April nyßnämnde år, widare stadgar.

I underdånig klagoskrift, beswärade sig handtwerkerierna i Stockholm, år 1800, å nyo deröfwer, att antalet af mästare, som blifwit tillåtet, skall wara öfwerdrifwet och öfwer behofwet; att sjelfswåldet af så kallade fuskare mer och mer tagit öfwerhand, och att nu, mer än tillförene, friheten, att från Landsorterna hitföra och försälja allehanda tillwerkningar, skall nyttjas och mißbrukas; hwaröfwer Kongl. Commerce Collegium afgaf sitt underdåniga yttrande och deri omständligen ådagalade ogrunden af handtwerks-societeternas klagan och det felaktiga begrepp, de hysa, om hwad som rätteligen kan främja det allmännas och deras egen gemensamma nytta.

Hwad **Näringar** beträffar, så förordnades d. 9 October 1591, att 4 gästgifwerier skulle inrättas på hwardera malmen, den norra och södra, och utsattes i skjutslega 3 öre milen. Likaledes skulle twänne borgare östan, och twänne westan, hålla båtar för wägfarande *).

Den 16 October samma år nämndes 3:ne gästgifware på Södermalm, som skulle hålla hästar för Kongl. Maj:ts och Hertigens folk, för 4 öre milen **). Den 30 Jan. 1593, blef tillsagdt, att, i staden och på malmarne, skulle förordnas flera härbergerare och gästgifware, och skulle de uthänga åtskilliga tecken och märken, till wägfarandes underrättelse ***).

Om **Wärdshus** i Stockholm förordnade K. Carl IX, d. 12 Juni 1603, sålunda: att der skulle wara 6 öppna wärdshus; det ena skulle Hindr. Danitz uppehålla och hän-

*) Stockholms Tänkebok, s. å. fol. 40.
**) Ibid. f. 41.
***) Tänkeboken för s. å. fol. 61.

ga ut 3 kronor (huset kallas nu Malmens Källare); det andra skulle wara i Hindr. Bökmans-hus, och der borde uthängas en blå örn; det tredje skulle Hans Meijer hålla och uthänga ett förgyldt lejon; det fjerde skulle wara hos Meinert Feltman, som borde uthänga en grip; det femte skulle Hans Nilsson uppehålla och hänga ut en sol; det sjette skulle wara i Baggens hus, och der borde en måne hängas ut. Deßlikes skulle ock wara 2:ne gårkök. Det ena skulle Michael. Wußin uppehålla, och det komme att heta — — det andra Lucas Enekål, hwilket skulle kallas Stjernan; och skulle, förutan dem allena, ingen hafwa magt, att uppköpa och uttappa win och fremmande öl, eller mumma, mjöd och brännwin, undantagandes hwad som uttappas i Stadskällaren.

Till Stadskällaren förunnades Magistraten tullfrihet, d. 10 Mars 1636, på 50 åmar Rhenskt win, 60 pipor Spanskt och 30 oxhufwuden Franskt. Nya Stadskällaren på Norrmalm fick tullfrihet på 30 åmar Rhenskt win, 10 pipor Spanskt och 20 oxhufwuden Franskt (Stockholm d. 9 Febr. 1650).

Nya källaren på Söder fick enahanda tullfrihet, genom Kongl. Br. Wenersborg d. 1 Mars 1676.

Att tillräckliga och tjenliga härbergen och uthus för resande, så wäl i staden, som på malmarne, måtte wara att tillgå, befallde Kongl. Maj:t en undersökning om beskaffenheten och tillgången af sådana härbergen, hwarom berättelse skulle till Kongl. Maj:t insändas *).

Om **krögerinäringens** ålder i Stockholm, och att den warit indrägtig, kan dömas af Slottsfogdens och Magistratens förbud af 1494, emot bränwinsbrännande och försäljande, utom nödigt behof wid kruttillwerkningen, och det wid XII **marker, utan alle nade för den**, som dermed beträddes.

Fyra år derefter, eller 1498, fann Magistraten för godt, att uppdraga brännwinstillwerkningen och försäljningen i Stockholm åt en enda person, **Cort Flaskedragare**, emot eftergift af en fordran hos staden för gjordt arbete och skyldighet **att göra rättighet till stadens pulverhus**, så ofta deraf gjordes behof. Troligt förekommer dock, att brännwinstillwerkningen sedan warit mindre inskränkt och kan hända fri för alla stadens inwånare, som wille och kunde deraf sig betjena **).

*) Kongl. Br. till Öfwer-Ståthåll. Gr. Düring d. 8 Mars 1758. År 1798 woro i Stockh. 119 tracteurer och 104, som höllo spisquarter.

**) Histor. Anmärkn. om brännwinets ålder i Swerige, af Murberg, i Witterh. Akadem. Nya Handl. 4 del. p. 311.

I tulltaxan d. 1 Apr. 1591 förekommer aldra först brännwin, såsom en utländsk wara. Tillwerkningen deraf tilltog sedan i den mån, att tull ålades wid deß utförsel i 1648 års tullordning. År 1731 åtog sig bryggareämbetet i Stockholm, emot accis, att bränna ett wißt quantum såd årligen, till att dermed förse staden och malmarne; men här är icke stället, att omnämna de många särskilda författningar, som sedan utkommit, angående brännwinets dels inskränkta, dels förbjudna, dels ock allmänt tillåtna tillwerkning.

Med en ökad folkmängd, med ett icke mindre begär och deraf följande behof af brännwin, hafwa jemwäl krogarne i Stockholm, som 1636 woro 132, år 1798 stigit till ett, genom Kongl. Maj:ts förordnande, d. 10 Dec. 1747, stipuleradt antal af 700 stycken, sedan brännwinstillwerkningen först blifwit ett regale och sedermera allmänt tillåten, till förökande af rikets bråtsel och inkomster.

Antalet af bryggare, som hemma försålde brännwin, uppgafs 1799 till 40, winskänkare och källarmästare 26, tracteursställen 114, och spisquarter 95, utom otillåtna otaxerade ställen.

Klädstånd skola finnas till ett antal af 76; men det är ombytligt, allt efter som innehafwarne af denna rättighet finna rörelsen mer eller mindre lönande.

Till billarders hållande lemnades wäl tillstånd d. 7 Mars 1731; men, genom Kongl. Förordningen d. 6 October samma år, blefwo de, på Rikets Ständers tillstyrkande, förbjudna.

Sedermera hafwa de, tid efter annan, åter blifwit tillåtna. År 1782 woro de i Stockholm 5 till antalet. ÖfwerStåthållaren begärde då, att detta antal måtte bestämmas; hwilket Konungen likwäl, i swar d. 8 Apr. samma år, förklarade sig då ej kunna bifalla, men förordnade tillika, att, för hwarje billard, skulle, till Lazarettet och Stockholms stads fattiga, årligen erläggas 10 à 12 rd. Genom Bewillningsförordningarne, som derefter utkommo, är en wiß afgift stadgad för rättigheten till billards hållande.

År 1796 woro i Stockholm 17 billarder; men de blefwo, genom Kongl. Br. till ÖfwerStåthåll. Ämbetet d. 6 Maj samma år, inskränkta till tio.

Om Spelhus, såsom en skadlig näring, eger här blott den anmärkning rum, att sådana hus, i flera författningar, och i synnerhet genom Kongl. Förordningen d. 2 Aug. 1792, äro strängeligen förbjudna.

Att wåga och äfwentyra sin egendom, och ofta det, som

än mera är, i hopp om winst, är en så allmänt rådande böjelse, att lagar, sedolära och en olycklig erfarenhet sällan eller aldrig förmått att afstyra eller qwäfwa densamma. De stora utgifter, som både blifwit och blifwa bestridda, för att ernå winst af lotterier, wittna om allmänna hogen för wågspel.

I en origtig bemärkelse bör ordet näring icke tagas; men det bör dock tillåtas, att här nämna, hwad allmänna handlingar om mindre lofliga näringsfång förmäla. I Stockholms privilegier stadgas, att allmänna flickor eller qwinnor, som förde ett ondt lefwerne, skulle hwarken få bära skarlakan och gråskinn, eller bruka guld och silfwer på kläderna; och utmärkte K. Hans (Johan II) dem, i Förordningen 1496, med en hufwudbonad, som skulle till hälften wara röd och till hälften swart *).

Allmänna flickor äro wäl nu mer icke genom någon författning med en wiß klädedrägt utmärkta; men de utmärka sig sielfwa, och, om deras antal ej kan uppgifwas, torde dock derom någorlunda kunna dömas, då af de födda, för ett år i Stockholm (1798), 1773 äro antecknade såsom äkta, och 914 för oäkta barn **).

*) K. Gustaf I påböd, 1546, att h—hus hållande icke widare skulle anses för borgerlig näring (Botin, l. c., p. 667).

**) I en utländsk skrift, wisas af en lista öfwer Stockholms folkökning, huru, i sednare tider, äktenskapen aftagit, allt efter som de oäkta barnen tilltagit. På en tid af 12 till 16 år, har de oäktas antal stigit inemot dubbelt, och äktenskapens aftagande har wisat sig i lika mån. År 1767 wigdes 732 par, men 1782 allenast 476 par (Lannerus om Europas och i synnerhet Swenska Folkets seder och beskaffenhet, Stockh. 1789, 8:o, p. 90).

Underrättelse, angående några omkring Stockholm, utom deß område, belägna Kongl. Lustslott och Kongsgårdar.

1:o. Drottningholm, ett kongl. lust-slott, på en ö i Mälaren, Lofön kallad, hwartill den år 1787 anlaggda nya wäg från Stockholm, öfwer Södra Kongsholmsbron och Kungsholmen, räknas endast till ½ dels mil.

Redan i hedendomen skall här warit en Kungsgård, kallad Thorsund, och orten utmärktes fordom med namnet Glya eller Glin.

K. Johan III:s förra Drottning Catharina låt här bygga ett stenhus och kallade då godset Drottningholm; men, sedan detta hus, år 1661, afbrann, låt K. Carl Gustafs efterlemnade Gemål, Enke-Drottningen Hedwig Eleonora, på egen kongl. bekostnad, anlägga det här warande kostbara och förträffliga slott, efter den i byggnadskonsten widtbekanta Herrens, RiksRådet Gr. Teßins ypperliga inrättning; och har slottets utseende, genom sednare tiders reparationer, wera wunnit än förlorat. Slottet är inuti med dyrbara stycken och, genom stora konstnärers arbeten, så beprydt, att det, så wäl af utländska, som infödda kunniga män, med största nöje och beundran beses. Här är en stor, wacker trädgård och park, med sköna wattenkonster.

Wid detta slott uppehåller sig ofta Kongl. Hofwet, i synnerhet för att begagna sommarnöjet, då ock Stockholmsboerna ej äro sena att hasta hit, både land- och sjöwägen, för att, i parken och på andra ställen, sig härstädes förlusta *).

2:o. Swartsjö, en Kungsgård i Sånga socken, 3 mil från Stockholm, på en ö i Mälaren, Swartsjölandet kallad. Denna Kongsgård lydde fordom under Upsala Öde och, war alltså i hedendomen en Gamla Upsala egendom. Af det

*) Man bör här ej förbigå att nämna, det Stockholms stad, utom Drottningholm, det förnämsta stället, äfwen har flera andra wackra lustplatser att tillgå, såsom: Kongl. Lustslotten Haga och Carlberg, Kongl. Djurgården och Humlegården, Liljeholmen samt Mosebacke, förutan andre mindre ställen, alla behagliga för ankommande resande, men i synnerhet för dem, som bo inom stadens portar, och, i wårens sköna gryning, längta att, efter en flydd allwarsam winter, få njuta sommarens glädtiga nöjen, å de blomstrande fält, de skynda att besöka.

Författarens anmärkning.

fordna härstädes, år 1491, uppförda munkekloster, hwilket Konung Gustaf I, efter år 1545, förwandlade till ett kongl. slott, som år 1687 alldeles afbrann, äro nu allenast nedfallna murar ett minnesmärke; dock har sedermera, på 1760:talet, ett nytt Kungshus i stället blifwit uppbygdt.

Kungsgården har en wacker träd= och humlegård, samt en djurgård, hwari hjortar och rådjur uppehållas. Drottning Christina har låtit införskrifwa näktergalar hit till trädgården, hwilka sedan utspridt sig på barne i Mälaren.

3:o. Carlberg, ¼ dels mil westerut från Stockholm, är ett wackert Kongl. Lustslott, som har en af naturen och konsten wäl anlaggd trädgård. Stället war förut ett kronohemman och kallades Botomta.

Slottet började Riks Amiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm låta bygga wid år 1630, och kallades det då först Carlberg, hwarefter Riksdrotset Gr. Magnus Gabriel de la Gardie, år 1669, lät uppföra bägge flyglarne wid slottet och inrätta den wackra trädgården. Sedermera lades slottet, genom reductionen, till kronan af K. Carl XI, hwars gemål, Drottning Ulrika Eleonora, hade synnerligt behag till detta ställe och afled här d. 26 Juli 1693. Djurgården härtill säges wara en half mil lång och innehafwa rådjur.

Här har en Krigs=Akademi, år 1792, blifwit inrättad, och sedermera flere stora och wackra åbyggnader, för akademiens behof och utrymme, blifwit anlagda.

4:o. Ulriksdal, ett kostbart Kongl. Lustslott, wid paß ¼ dels mil norrut från Stockholm, beläget wid Edswiken. Har tillförene hetat Jakobsdal, efter Riks R. Gr. Jakob de la Gardie, som låtit detsamma anlägga, wid år 1644; men det blef sedan reduceradt och kom till Hennes Maj:t Riks=Enke=Drottningen i K. Carl XI:s tid. I trädgården är en märkwärdig grotta samt wackra wattenkonster. Djurgården ligger norr om slottet samt har hjortar och rådjur. Lusthuset härstädes skall hafwa warit af en konstig byggnad.

Enligt 1823 års riksdags beslut, är detta slott af Konungen anslaget till en Invalid=inrättning för ålderstigna och bleßerade krigsmän.

5:o. Rosersberg, en wacker Kungsgård i Norsunda socken, 3 mil från Stockholm, belägen wid Mälarens wik Skarfwen.

RiksRådet Gabriel Oxenstjerna, som, år 1620, köpte detta gods, lät der uppsätta ett wackert hus af sten och kallade gården Rosersberg, som, i fordna tider, hetat Norsa, efter någon Nore eller Niord.

Gården skall sedermera, år 1682, kommit ifrån Kongl.

Rådet Grefwe Johan Gabriel Stenbock till Kongl. Rådet Bengt Oxenstjerna, som låt mycket ändra och förbättra slottet, hwilket inuti rummen är med kostbara målningar, konstrika skilderier och andra prydnader utsiradt. Han skall ock hafwa låtit föröka och bepryda trädgården med wattensprång, spatsergångar, blomsterhus och hwarjehanda stoder.

Denna kungsgård disponeras nu af Hans Maj:t Konungen för deß lifstid, men är, genom 1823 års Riksdags Beslut, anslagen till framtida enkesäte för Hennes Kongl. Maj:t Drottningen Eugenia Bernhardina Desideria.

6:o. Haga, ett Kongl. Lustslott i Solna socken, med sin stora, tillhörande lustpark, bestående af det fordna Brahelund (en tillförne grefliga Braheska familjen tillhörig egendom), en liten landtgård, kallad Haga, och af en utjord, som af gammalt tillhört Solna prestbord. Innan Konung Gustaf III emottog Haga, war det, på 1760-talet, ett torp, kalladt Prest- eller Prosthagen, hwilket innehades och beboddes, emot årligt arrende af 50 plåtar, utaf Lagmannen Palén, som egde husen, dem Konungen af honom köpte år 1771. Detta nya slott är beläget strax wid Stockholm och utom Norrtull. Konung Gustaf III lade, den 19 Aug. 1786, grundstenen, i hwilken inlades de då samma år präglade gångbara myntsorter. Byggnaden af ett stort slott blef då påbegynd; men Konungen afled 1792, och dermed afstadnade byggnaden, så att nu ej stort mera än grundmurarne dertill äro synliga, men hwartill en högst betydlig kostnad blef anwänd. Lilla slottet byggdes år 1786 och 1787. En del af Brahelunds egor tillköptes, år 1785, af Öfwerste A. F. Wynblad, som utwalde stället, i anseende till den herrliga belägenheten utmed Brunnswiken och de mångfalldiga utsigterna. Hwad ännu kunde saknas i naturen, har konsten ersatt. Wid planteringarnes anläggning har man följt den Engelska smaken, enligt framlidne Hof-Intendenten F. M. Pipers plan, med slingrande gångar och canaler, hwaraf en genom berg är framsprängd. Det så kallade lilla slottet på slätten bebodde redan af högstsalig Konungen, då han ofta wistades på Haga. Detta slott är i nymodig smak inrättadt och präktigt meubleradt. En kiosk, tempel och prydnader af flera slag synas på åtskilliga ställen. Genom ett högt berg är en perpendiculär öppning sprängd, som ämnades till ett wattenuppfordringswerk för en på höjden tillämnad stallbyggnad. Äfwen finnes här ett Corps de Garde och ett wärdshus. Allt har blifwit anlagdt och bygdt enligt

Konungens egen anordning och särskilda befallning. Träbyggningarne, så wid Brahelund som wid gamla Haga, äro borttagna. Af detta lustslott antog högstsalig Konungen namnet af Grefwe af Haga, under hwilket incognito han gjorde sina flesta utrikes resor. Under f. d. Konung Gustaf Adolphs regering, uppbyggdes wid sjön en pavillon för de Kongl. Barnen. Aggerhuus ridande Jägare äro här förlaggda. Detta lustslott har, tillhopa med Ulriksdal, en Ståthållare *).

*) Tunelds Geogr., I D. 8:de Uppl., s. 105, 106.

Slut på Andra Delen.

